LIONEL DUROY

Eugenia

UN ROMAN RĂVĂȘITOR DESPRE ROMÂNIA ANILOR 1930–1940, INSPIRAT DE *JURNALUL* LUI MIHAIL SEBASTIAN

Raftul Denisei

ebook HUMANITAS FICTION

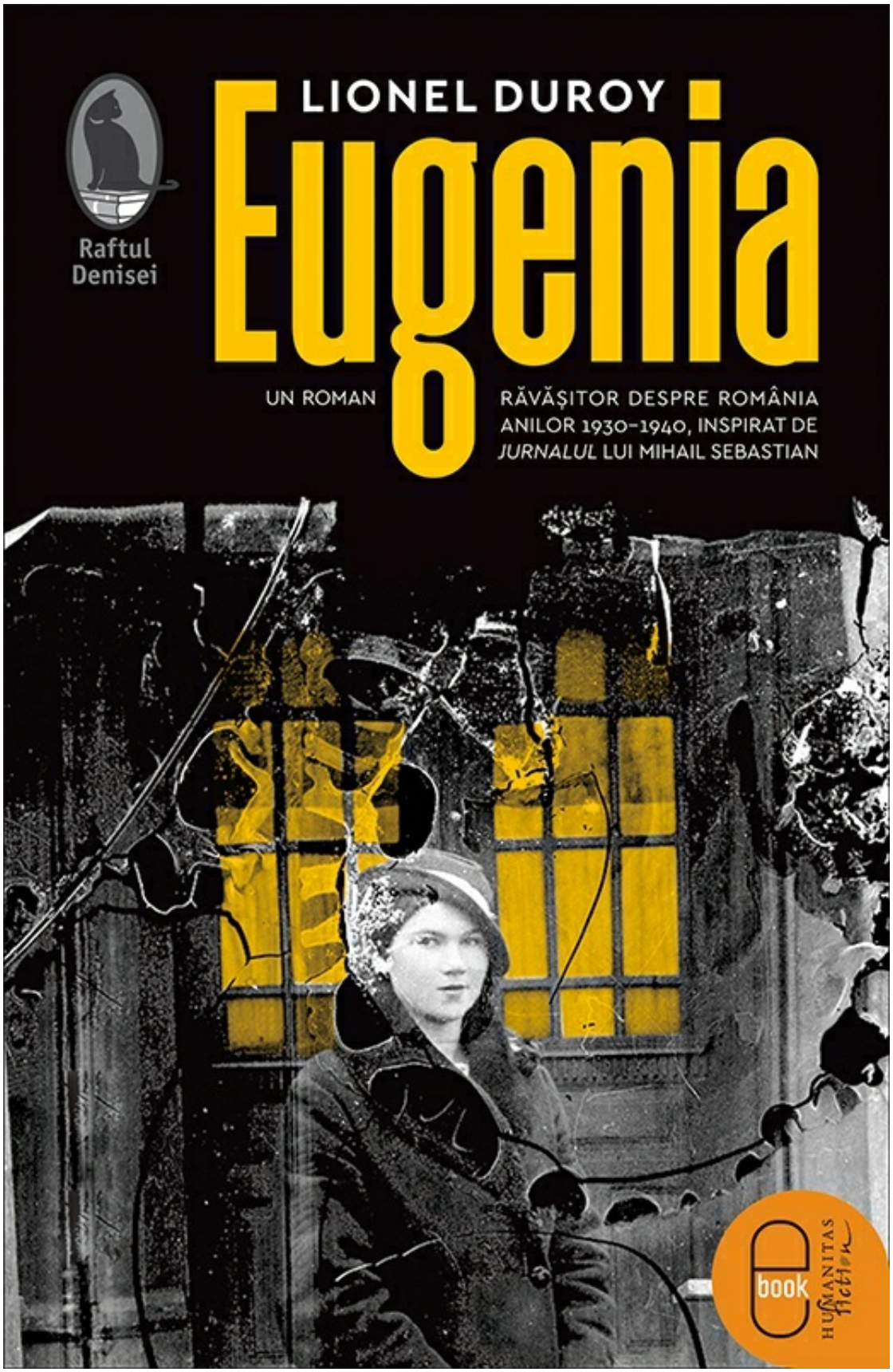
LIONEL DUROY
Eugenia
Raftul Denisei
UN ROMAN
RĂVĂȘITOR DESPRE ROMÂNIA ANILOR 1930-1940, INSPIRAT DE *JURNALUL* LUI MIHAIL SEBASTIAN
book
HUMANITAS fiction

Această carte a beneficiat de susţinerea programelor
de sprijin editorial ale Institutului Francez, precum
şi de susţinerea Ambasadei Franţei în România.

LIONEL DUROY

Eugenia

Traducere din franceză de
SIMONA MODREANU

Colecţie coordonată de DENISA COMĂNESCU

LIONEL DUROY
EUGENIA
Copyright © Éditions Robert Laffont, S.A., 2018
All rights reserved.

© HUMANITAS FICTION, 2019, pentru prezenta versiune românească (ediţia digitală)

ISBN: 978-606-779-595-0 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021.311.23.30

Pentru Betty Mialet și Bernard Barrault,
care-mi sunt alături de treizeci de ani.

Mihail a murit ieri, 29 mai 1945, strivit de un camion.

M-a înștiințat Andrei.

Am ridicat receptorul, așteptându-mă să fie Mihail – aproape numai el îmi telefona.

— Jana? Eu sunt… Mă temeam că n-o să dau de tine.

— Ce s-a întâmplat?

Fratele meu mai mic se străduiește mereu să-și țină sentimentele în frâu, dar am simțit că abia se ținea să nu plângă.

— N-ai ascultat radioul?

— Nu, în seara asta nu. De ce?

— Nu-l deschide, vin la tine.

— Ba nu, spune-mi întâi ce s-a întâmplat! E vorba de Ștefan? L-au găsit pe Ștefan sub dărâmăturile Berlinului?

— Așteaptă-mă, ajung la tine în zece minute… Nu, nu e vorba de Ștefan.

— Atunci e vorba de tata sau de mama! Andrei, spune-mi imediat ce s-a întâmplat. Ai auzit? Imediat!

— E vorba de Mihail, Jana, de Mihail… Cine i-ar pomeni pe părinții noștri la radio? Dar nu pot… Nu pot să ți-o spun așa.

L-am auzit înghițindu-și un hohot de plâns.

— Mihail a fost atacat, nu?

— Of, Jana, se spune că e mort… Se spune… Așteaptă-mă, vin. Așteaptă-mă neapărat.

Am recunoscut soiul acela de urlet înfiorător care țâșnea din mine, cel al femeilor cărora li se spune că soțul sau fiul lor tocmai a fost ucis, cel al mamei când a aflat că Ștefan era dat dispărut. Și nu voiam asta, cu nici un chip. Femei care se frâng și bocesc, în vreme ce bărbații tac. Mi-e silă de teatrul femeilor. Atunci, mecanic, am dat drumul la radio și m-am așezat. Tot corpul a început să-mi tremure și mi-am încrucișat brațele pentru a-l potoli. O voce pe care am identificat-o imediat ca fiind a lui Mircea Eliade evoca locul accidentului în opera lui Mihail. „Prietenul meu Mihail Sebastian, repeta el,

dragul meu prieten“, cu acel ton dulceag de pocăință pe care îl adoptă de când „iubita“ lui Germanie a încetat să existe. „În întreaga operă a lui Sebastian, spunea el, vedeți locul pe care îl ocupă întâlnirea întâmplătoare, hazardul, accidentul fericit, nu-i așa, capabil să elibereze personajul din universul oprimant în care se zbate.“

— Domnule Eliade, întreabă jurnalistul, și el plin de scrupule, cum se poate vorbi de un „accident fericit“ în această zi funestă?

— Dar cine vă spune că Sebastian nu-și dorea un asemenea moment? Cine vă spune că nu-l aștepta ca pe o eliberare?

Dintr-odată, era din nou acel Mircea sigur pe el din anii de vârf ai Gărzii de Fier, aprig lăudător al lui Codreanu și Hitler, cel care pretinsese, într-o seară de august din 1941, că era „sănătos“ ca evreii să plătească în sfârșit pentru tot răul pe care îl făcuseră diferitelor popoare europene care îi primiseră.

— Și tu-mi spui asta mie, prietenul tău, îi replicase Mihail cu blândețe.

— Îi spun asta lui Iosif Hechter, Mihail. Nu ești tu Iosif Hechter, prin sângele care-ți curge în vine, înainte de a fi scriitorul Mihail Sebastian?

Spre sfârșit, Mihail nu mai voia să-l vadă, iar când Eliade se întorcea pentru câteva zile la București de la Lisabona, unde era atașat cultural la ambasada României, cei doi „prieteni“ se evitau.

Apoi n-am mai vrut să-l ascult pe individul acela și am început să mă învârt prin bucătărioara mea. Abia așteptam să ajungă Andrei, să umple cu prezența și cuvintele lui golul acela în care simțeam că mă scufund. Însă frazele lui Eliade îmi reveneau în minte. Avea dreptate, desigur, toată viața Mihail sperase într-o întâlnire fericită, un accident fericit care să-l scoată din melancolia lui. Și abia în clipa aceea am făcut legătura – ce proastă sunt! – cu titlul ultimului său roman, *Accidentul*, apărut în 1939, chiar înainte de război. Doamne, Dumnezeule! M-am repezit la carte. Era o prostie, știam prea bine că Mihail nu-și anunța acolo propria moarte, îl citisem și recitisem, sperând să găsesc, dimpotrivă, motive de speranță pentru noi doi. Accidentul care deschide romanul e acela al unei tinere femei, Nora, care cade rău de tot de pe platforma unui tramvai, pe o stradă din București, și pe care Paul, dublul lui Mihail, ajunge să o conducă acasă, în lipsa altor doritori. Paul se poartă îngrozitor de urât cu Nora (așa cum o făcea Mihail cu mine la început),

pentru că tocmai încheie o relație tumultuoasă cu o pictoriță, Ann, care îl înșală o seară din două, își bate joc de el, dar nu-l scapă din mână nici o clipă, ca și cum i-ar face plăcere să-l chinuiască. La sfârșitul romanului, deși e încă îndrăgostit de Ann (în orice caz, așa mi se pare mie), Paul se lasă cuprins de brațele maternale ale Norei și jură că nu va se va mai întoarce la cea dintâi – „niciodată, niciodată“. E un deznodământ jalnic, un aranjament de negustor mărunt, care nu seamănă deloc cu omul care era Mihail.

De altfel, ne și certaserăm din această pricină.

— Paul se va plictisi de moarte cu Nora lui, știi prea bine, Mihail.

— Nora e loială. Cu ea, cel puțin nu va suferi.

— *Niciodată, niciodată*, știu, am citit. Dar tot la Ann se va gândi când va face dragoste cu ea.

— Nu apare în cartea mea așa ceva.

— Nu, dar se află în mintea ta. Nu cred în morala asta de cercetaș, altfel nu te-aș fi văzut acum două zile la brațul lui Leni Caler și nu aș fi în patul tău în această frumoasă după-amiază de ianuarie.

M-a rugat să mă ridic, să mă îmbrac și să-l las să lucreze. Ajunsese la replicile finale din *Steaua fără nume*, noua sa piesă, al cărei rol principal intenționa să-l încredințeze chiar lui Leni Caler, și voia să o termine în noaptea aceea.

Mi-am amintit scena și, pe firul gândului, faptul că tocmai murise. N-aș spune că uitasem, dar preț de o clipă fusese încă viu, lângă mine, gol și cu părul ciufulit, căutându-și țigările.

Mă gândeam s-o sun pe Leni și să mă duc să mă refugiez la ea, la București – la început, mă privise cumva de sus, poate geloasă pe tinerețea mea, sau poate jignită că mă găsise acasă la Mihail, deși ea se culca cu toți oamenii de teatru care-i făceau curte, dar până la urmă devenisem „micuța Eugenia“, „comoara“ ei (*trrrésor*, cum spunea în franceză) –, când Andrei intră pe ușă.

M-am apropiat să-l sărut, iar el, atât de pudic de obicei, m-a cuprins în brațe.

— Mă doare sufletul pentru tine, l-am auzit șoptind.

Cum tremuram de-mi clănțăneau dinții, m-a strâns mai tare la piept. Andrei e fratele meu mai mic, dar e cu un cap mai înalt decât mine. Spre deosebire

de Ștefan, fratele nostru mai mare, care era scund și lat în umeri, la fel ca tatăl nostru (ia te uită, vorbesc despre Ștefan ca și cum ar fi mort), Andrei e un tânăr înalt cu trăsături delicate. Îmi spun adesea că nu e nimic rău în el, nimic calculat, și în același timp știu bine că e imposibil, că fiecare om are partea lui întunecată. Doar dacă n-o fi vreun înger, precum Eminescu sau Rilke, ipostază ce-l scutește de meschinăriile de care noi ne rușinăm. Și el scrie poezie, speră să fie publicat, acum că războiul s-a sfârșit și, în așteptare, se lasă cu bucurie invitat pe câte o scenă din Iași care mai e cumva întreagă după bombardamentele nemților și sosirea trupelor sovietice, pentru a citi poeme de Eminescu, de Gulian, sau, ca săptămâna trecută, *Elegiile duineze* (pe care nu le cunoșteam, el m-a făcut să le descopăr).

— Ce-o să faci, Jana?

— O să plec la București.

— Vrei să vin cu tine?

— Nu, o am pe Leni acolo, și, apoi, tu nu l-ai cunoscut decât puțin…

„Deloc“ fusesem pe punctul de a spune.

Andrei îl întâlnise numai o dată, în septembrie 1938, la Teatrul Comœdia din București, după repetiția generală a primei sale piese, *Jocul de-a vacanța*. Fratele meu nu avea decât nouăsprezece ani pe-atunci și îi propusesem să mă însoțească pentru a-l scoate puțin din Iași, unde își petrecuse toată vara în prăvălia părinților noștri. Fusese fermecat de Leni Caler care juca rolul principal (Mihail pretindea că îl scrisese pentru ea), dar nu-i plăcuse prea mult piesa, pe care o găsise prea „demonstrativă“.

Și, evident, nu se sfiise să o spună.

Probabil că și el își amintea acel moment, ținându-mă în continuare în brațe, căci l-am simțit încordându-se brusc.

— N-ar fi trebuit să-l critic în seara aceea, a spus depărtându-se ușor. Nu se face așa ceva în ajunul unei premiere. De altfel, dacă-ți amintești, el n-a răspuns nimic. A plecat spre lojă și nu a mai vorbit cu mine toată seara.

— N-a spus nimic fiindcă s-a gândit că ai dreptate.

— Asta n-aș prea crede.

— Ba da. Mihail nu era niciodată mulțumit de munca lui. Piesă e superbă, tu te-ai înșelat, a avut numai recenzii bune, dar el considera, ca și tine, că îi lipsea grația, poezia, că ar fi putut face ceva mult mai reușit.

— Îmi pare rău că l-am rănit.

— Era mult mai dur cu sine însuşi decât ai fost tu, Andrei. Pot să te asigur că nu l-ai rănit. Adevărul e că ajunsese să nu mai creadă nici în scris şi că asta îl lăsa pustiit, la marginea prăpastiei. O vreme, scrisul l-a salvat, credea că era acel lucru atât de aşteptat, atât de dorit, care să-l ridice, să-i dea pe veci dorinţa de a trăi. Dar n-a fost să fie, miracolul nu a ţinut mult. Scrisul l-a entuziasmat când lucra la primele romane, la începutul anilor ’30, mult înainte de a se apuca de teatru, dar nu i-a adus liniştea, şi cu atât mai puţin fericirea.

— Dar tu, cel puţin, l-ai făcut fericit, Jana.

— Mi-ar plăcea s-o cred. L-am iubit, da. El… nu ştiu. Singura femeie pe care a iubit-o cu adevărat, pe care a dorit-o cu toată puterea, a fost Leni. A crezut că Leni era „accidentul fericit“ pe care îl aştepta. Dar Leni nu poate fi femeia unui singur bărbat, la fel ca Ann, din romanul lui. Era o luptă pierdută dinainte.

— Jana, nimeni nu poate salva pe cineva care nu vrea să trăiască.

— Nu ştiu. Am sperat că aş putea fi eu aceea, dar m-a descurajat repede. Era capabil să-mi spună lucruri îngrozitoare fără ca măcar să-şi dea seama de durerea pe care mi-o provoca. „Vezi tu, Eugenia, mi-a explicat într-o zi, înlocuindu-mi neputinţa cu o mare nenorocire, războiul a sfârşit prin a mă îndepărta de mine însumi. Îmi oferă o raţiune bună de a trăi – să aştept să se termine, să scap de razii, de moarte – eu, care de atâţia ani nu mai aşteptam nimic.“ În ziua aceea m-am întrebat cu-adevărat ce căutam lângă el.

1

Privind în urmă, nu pot să nu mă întreb cum de profesoara noastră de literatură, doamna Costinaș, a avut inconștiența de a invita un scriitor evreu la Universitatea din Iași, în 1935.

Ne ceruse să-i citim cu atenție romanul înainte de întâlnire și, auzindu-i numele – Mihail Sebastian –, nu mi-a trecut prin minte că ar fi putut fi evreu.

Cumpărasem cartea, dar nu o răsfoisem încă atunci când fratele meu Ștefan a văzut-o pe bufetul din sufragerie. Mama și cu mine ne îndeletniceam cu pregătirea cinei. Tata era jos, încheindu-și socotelile sau închizând prăvălia, și de obicei aștepta până în ultima clipă înainte de a urca.

— Ia zi, mamă, te-ai apucat să citești scriitori jidani?

— Ce spui acolo, dragul meu?

— Cartea aia, *De două mii de ani*…

— E a mea, am zis. Dar nu e un scriitor evreu, o să-l studiem la curs.

— Nu-i jidan, Sebastian? Cred că glumești!

A întors cartea pufnind în râs.

— Aș vrea s-o văd și pe asta… Aș vrea s-o văd și pe asta…, a repetat, citind ce scria pe spate.

Apoi, cum nu găsea ce căuta, a pus-o înapoi pe bufet, rânjind în continuare.

— Iosif Hechter! Nici măcar n-au avut curajul să-i treacă numele adevărat, dobitocii!

— Dacă era evreu, m-am apărat, doamna Costinaș ne-ar fi spus.

— Pui rămășag?

— Vezi evrei peste tot, a remarcat mama, avem destui și așa, fără să mai fie nevoie să inventăm alții. M-ar mira ca, la universitate, profesorii să recomande scriitori evrei.

— Iosif Hechter, a repetat Ștefan. Și, ridicând brusc tonul: Vi se pare românesc numele ăsta, Iosif Hechter?

— De unde ştii că aşa îl cheamă? am strigat la rândul meu, exasperată de batjocura lui.

Atunci a intrat tata, gâfâind uşor şi cu zâmbetul pe buze.

— Ei, ce se întâmplă în casa asta?

— Nimic, a răspuns mama răspicat. Du-te şi te spală pe mâini, masa e gata.

Unele expresii ale tatălui nostru aveau darul de a o scoate din sărite, mai ales când părea mulţumit, ca în seara aceea, în vreme ce singura ei satisfacţie era să-l bată la cap cu nelinişti legate de viitorul celor trei copii şi de prăvălie. Atunci, tata îşi lua o mină serioasă, se aşeza lângă ea, propunea soluţii pe care ea se grăbea să le respingă, până ce se recunoştea învinsă de optimismul soţului: „La urma urmei, ai dreptate, ceda ea, ridicându-se şi punând capăt discuţiei, nu ştiu de ce văd mereu totul în negru.“

Fără să-i lase timp tatălui nostru să reacţioneze, Ştefan s-a înfoiat din nou în pene, umflându-şi şi pieptul, şi vocea:

— Se întâmplă că doamna Costinaş, titulara catedrei de Literatură română de la Universitate – dacă-ti poţi imagina aşa ceva, tată –, le recomandă acum studenţilor să citească un jidan!

— Aş vrea s-o văd şi pe-asta, a zis tata liniştit, îndreptându-se spre baie.

Atunci Ştefan s-a dus să ia cartea şi a pus-o cu grijă în dreapta farfuriei tatălui nostru. Îmi amintesc că Andrei a ieşit din camera lui în acel moment, un adolescent înalt şi cam zăpăcit, şi că l-a întrebat pe Ştefan dacă era un cadou, dar că nu i-a răspuns.

Când s-a întors, tata a luat cartea în mână, în vreme ce se aşeza şi ne invita să o facem şi noi (asta era regula, trebuia să aşteptăm ca părinţii noştri să ia loc mai întâi la masă).

— Sebastian…, Sebastian…, a rostit el, în timp ce mama începuse să ne umple farfuriile, dar asta e cartea care a scandalizat Bucureştiul! De luni de zile ziarele vorbesc numai despre povestea asta. Nu erai la curent, fiule?

— Un jidan!

— Bineînţeles!

— V-am spus eu!

Ştefan a lovit masa cu dosul palmei, în culmea surescitării.

— Un jidan, a reluat tata, suficient de necugetat încât să publice o prefaţă a maestrului său, ilustrul Nae Ionescu, care-i face praf cartea, se pare. Mă rog,

așa umblă vorba, eu n-am citit-o.

— Asta-i culmea! a sărit mama. Ștefan are dreptate: nu ți se pare uluitor că această doamnă Costinaș îndrăznește să le ceara copiilor noștri să citească un evreu ? Un scriitor evreu! Ca și cum n-ar fi destui autori români…

— Carmen, a potolit-o tata ușurel, îți amintesc că din 1919, evreii așezați pe pământul nostru au obținut naționalitatea română. În plan strict juridic, nu mai putem spune nimic…

— Ei bine, pot să vă asigur că nu vor păstra mult timp naționalitatea română! l-a întrerupt Ștefan, prefăcându-se indignat.

— E foarte posibil, fiule, e foarte posibil, și chiar cred că aici, la Iași, am face bine să luăm repede anumite măsuri, dacă nu vrem să ne trezim sub tutela lor. Citeam deunăzi, nu mai știu în ce ziar, că, la ultimul recensământ, israeliții erau aproape cincizeci de mii, adică deja mult mai mulți decât noi ăștilalți, creștinii…

Scriu aceste pagini la București, în apartamentul lui Leni Caler, a doua zi după înmormântarea lui Mihail. Nu aveam decât optsprezece ani pe-atunci, exact cu zece mai puțini decât astăzi, eram în primul an la Limba și literatura română la Universitatea din Iași, și auzeam pronunțându-se pentru prima dată numele lui Mihail Sebastian – Iosif Hechter pentru starea civilă (Ștefan nu se înșelase). Dacă mi s-ar fi spus pe atunci că aveam să mă îndrăgostesc de un „jidan“ – căci așa le spuneam întotdeauna evreilor care frecventau universitatea cu riscul de a încasa bătaie –, m-aș fi simțit insultată. De aceea, încerc să-mi amintesc de felul în care îi priveam pe evrei în anul 1935. Ne însușiserăm ideea că erau profund diferiți de noi: fie putred de bogați, precum frații Braunstein, care dețineau palatul cu același nume din centrul orașului, sau ca familia Neuschotz, care făcea comerț în lumea întreagă; fie sărăci lipiți pământului, precum cei care supraviețuiau în mahalale – Târgu Cucu, Nicolina sau Păcurari. Nu ne-ar fi trecut niciodată prin minte, de exemplu, să ieșim la plimbare pe străduțele întortocheate din Târgu Cucu, unde se înghesuiau sute de familii evreiești, adăpostite în cocioabe prăpădite din cărămidă sau chirpici, unde părinți, copii și animale dormeau în aceeași încăpere pentru a-și ține de cald. Se spunea că acele cartiere erau atât de înglodate iarna, încât nici căruțele nu se mai încumetau pe-acolo, și atât de prăfuite vara, încât aerul era irespirabil. Bineînțeles, între aceste două

extreme, o clasă evreiască de mijloc era bine situată în oraş – medici sau negustori, cum erau şi părinţii noştri. Evreii ţineau în general ceasornicăriile, farmaciile, cabinetele medicale şi dentare, studiourile fotografice, firmele de gramofoane şi telegrafie fără fir, prăvăliile de instrumente muzicale, tipografiile, pe scurt, tot ceea ce presupunea cunoştinţe solide, în vreme ce cizmăriile, lăcătuşeriile, frizeriile sau spălătoriile, care necesitau doar o pregătire de scurtă durată, le reveneau românilor.

Nu e vorba de faptul că evreii ar fi fost mai inteligenţi sau mai rafinaţi decât românii, nu, aceasta era consecinţa unei legi care le interzicea să fie proprietari de pământ într-o ţară care se baza cu precădere pe agricultură, aşa încât, dacă voiau să scape de sărăcia lucie din mahalale, singura soluţie la îndemână era învăţătura. „Reuşita“ lor era cumva rezultatul neaşteptat al unei măsuri discriminatorii. Ceea ce trezea însă în români un resentiment surd, un fel de gelozie căreia nu-i prea dădeam glas, totuşi, pentru că, în fond, eram mulţumiţi că domnul Finchelstein ne-a putut repara ceasul, sau că domnul Caufman, farmacistul, se pricepea să ne uşureze durerile de stomac cu preparatele lui. Părinţii noştri, care aveau vii în dealul Copoului şi ţineau o prăvălie de vinuri pe strada Lăpuşneanu, una dintre cele mai elegante din Iaşi, erau şi ei încurcaţi când era vorba despre evrei. Considerau că erau prea mulţi, că succesul unora dintre ei era deşănţat, că sărăcia şi mizeria altora erau o ameninţare pentru sănătatea noastră, că nu mai eram la noi acasă, dar în acelaşi timp îşi înăbuşeau sentimentele, căci o bună parte din clientela lor era alcătuită din evrei, începând cu familia Neuschotz, sau cu vecinul nostru cel mai apropiat, farmacistul, domnul Mayer, pe care îl salutau în fiecare dimineaţa – tata, cu o bonomie exagerată, care o enerva pe mama; ea, sec, abia ascunzându-şi iritarea pe care i-o provoca vederea domnului Mayer, cu părul său creţ şi ochelarii săi mari.

Desigur, ştiam că din 1919 toţi aceşti evrei erau oficial români, aşa cum ne amintise tata, dar mai ştiam şi că România a trebuit să ia decizia de a le acorda cetăţenia la presiunea Franţei, marea sa prietenă, aliata ei în victoria din 1918 împotriva Germaniei şi că, de fapt, aceea nu fusese nici dorinţa conducătorilor noştri, nici a majorităţii poporului român. Pentru noi, aceşti evrei veniţi din Galiţia, din Rusia, din Ungaria, din Polonia şi de pe unde or mai fi fost, care ne invadaseră oraşul cu insolenţă şi îşi ridicaseră sinagogile

ici-colo, rămâneau tot evrei, străini, şi nu aveau să fie niciodată români adevăraţi.

Din toată familia noastră, Ştefan era singurul care se angajase în lupta împotriva a ceea ce el numea „pericolul jidovesc“. Înţelesese de multă vreme că, interzicându-le evreilor să posede pământ, noi i-am transformat, fără voie, în intelectuali, într-o elită încă embrionară, fără îndoială, dar care ar fi putut foarte uşor, la un moment dat, să pună mâna pe ţara noastră şi să o „stoarcă ca pe o lămâie doar în folosul ei“.

El pretindea că, fără prietenii săi politici, care denunţaseră pericolul încă din 1920, nu s-ar fi putut înscrie la Medicină, căci toate locurile ar fi fost ocupate de evrei. „Prietenii“ săi de atunci erau cele două personalităţi politice despre care se vorbea cel mai mult în ziare, ambele provenite de la Iaşi: profesorul Alexandru C. Cuza, decan al Facultăţii de Drept şi viitor viceprim-ministru, şi unul dintre foştii săi studenţi, devenit heraldul tineretului naţionalist, Corneliu Zelea Codreanu.

Pentru a ne proteja „românitatea“ şi a se opune „tiraniei talmudice“, profesorul Cuza îşi crease propriul partid, Liga Apărării Naţional-Creştine, la care tânărul Codreanu aderase de îndată. În primăvara anului 1923 (fratele nostru Ştefan nu avea atunci decât vreo zece ani), Cuza şi Codreanu lansaseră o primă campanie împotriva naturalizării evreilor şi a prezenţei lor masive în toate disciplinele la Universitatea din Iaşi. Discursurile lor alimentaseră cu iuţeală ranchiunele şi, în doar câteva săptămâni, studenţii creştini se ridicaseră împotriva „jidanilor“. Sfârşitul anului universitar fusese marcat de violenţe nebănuite – un student evreu fusese aruncat pe geam, foarte mulţi bătuţi, uneori până la pierderea cunoştinţei, pe holurile căminelor, actele lor de identitate fuseseră arse, cărţile aruncate pe fereastră.

După aceea, profesorul Cuza ceruse ca un *numerus clausus* să le fie impus evreilor. În acord cu această propunere, colegul său de la Facultatea de Medicină, decanul Constantin Bacaloglu, mersese şi mai departe şi decretase că, de atunci înainte, nici un student evreu nu mai putea diseca un cadavru de creştin. Studenţii evrei nu aveau decât să-şi procure cadavre de evrei dacă voiau să treacă examenele. Ştefan, care ne povestea aceste isprăvi (ce ni se păreau legitime), considera că tocmai această chestiunea a disecţiilor fusese decisivă pentru viitorul lui, „golind“ pur şi simplu Facultatea de Medicină de

studenţii evrei.

Însă regele a fost tulburat de violenţele de la Iaşi, iar poliţia, care nu intervenise pentru a-i separa pe beligeranţi, a arestat până la urmă mai mulţi studenţi din Liga naţionalistă a profesorului Cuza. Codreanu a anunţat de îndată că procesul lor va fi pentru el ocazia de a apăra, în faţa întregii ţări, cauza „românităţii“. A făcut-o în modul cel mai radical, cel mai greu de imaginat: pe 25 octombrie 1924, în vreme ce tovarăşii săi erau judecaţi, l-a ucis cu mai multe focuri de pistol pe prefectul de poliţie al Iaşiului, Constantin Manciu, sub pretextul că nu era admisibil ca poliţia naţiunii să-i „martirizeze pe cei mai buni copii ai săi.“

Ce avea să se întâmple după această nebunie? În tabăra naţionalistă, se pregăteau să facă din procesul lui Codreanu o nouă tribună împotriva „lipitorilor neamului românesc“, în vreme ce în tabăra evreilor se spera că acel asasinat va zgudui conştiinţele şi va pune nişte limite violenţei.

Un an mai târziu, în mijlocul verii anului 1925, la capătul unui proces de şase zile, Corneliu Zelea Codreanu a fost achitat. Judecătorii au considerat că acţionase în „legitimă apărare“. Părinţii noştri îşi aminteau perfect de acea decizie (eu nu, aveam doar opt ani) şi, chiar dacă recunoşteau cu jumătate de gură că judecătorii fuseseră blânzi, se spălau pe mâini zicând: „Dacă nu ne-ar fi băgaţi pe gât toţi evreii ăştia, nu s-ar ajunge la asemenea excese. Îi împing pe oameni la limită şi apoi se miră că unul precum Codreanu reacţionează…“

Scriind aceste rânduri astăzi, la douăzeci de ani de la acea ciudată achitare, îmi dau seama cât de miraculos a putut părea pe moment destinul tânărului asasin Codreanu. El pretindea că se afla în „cruciadă“ împotriva evreilor, avea susţinerea Bisericii noastre ortodoxe, şi iată că Cerul însuşi părea să-şi impună legea în faţa justiţiei umane.

Aureolat de o charismă care făcea din el un soi de profet, Codreanu a rupt-o atunci cu profesorul A.C. Cuza, pe care îl considera prea temător, pentru a-şi crea propria mişcare, Legiunea Arhanghelul Mihail. Noii „legionari“ aveau să formeze în curând trupele Gărzii de Fier a aceluiaşi Codreanu, îmbrăcând portul tradiţional al ţăranilor – cămaşă albă cu broderii colorate peste pantaloni albi – pentru a străbate ţara cântând şi recrutând adepţi, fiecare nou membru primind un săculeţ cu pământ, simbol al angajamentului său întru apărarea ţării de „cotropitorul evreu“.

Când Garda de Fier i-a urmat Legiunii Arhanghelul Mihail, Ștefan s-a înscris în ea. Avea optsprezece ani, se pregătea să intre la Medicină și vedea în Codreanu pe omul care avea să curețe România de străini, de „paraziți“, pentru a face din ea o țară puternică, apărată de Dumnezeu, menită să instituie ordinea în lume. În ce mă privește, aveam treisprezece ani și îmi amintesc de mândria părinților noștri când Ștefan îmbrăca cămașa verde a Gărzii de Fier și, cu crucea la gât, pleca alături de camarazii săi prin satele din jur pentru a-i convinge pe tinerii țărani să se alăture mișcării lui Codreanu, căruia i se spunea deja Căpitanul. Preoți ortodocși însoțeau mica trupă. Cu cântece și rugăciuni, recrutarea mergea mult mai bine decât cu discursuri. În amintirile mele, deși însuflețită de o ură tenace împotriva „jidanilor care sug sângele țării noastre“, Garda era privită atunci, în casa noastră, ca o organizaţie de tineret patronată de Biserică.

Apoi, în doar trei sau patru ani, mișcarea s-a radicalizat, și Ștefan odată cu ea. Garda de Fier, care privea spre Germania, unde Hitler era văzut ca omul providențial (ajunsese la putere pe 30 ianuarie 1933), visa să-i încredințeze țara Căpitanului ei. Laolaltă cu evreii, partidele politice și democrația parlamentară erau acuzate de toate relele. Garda se revendica deja de la fascism și, deși Codreanu nu părea încă să aibă de gând să scape de monarhie – era regimul lui Carol al II-lea pe atunci –, nici nu-și mai ascundea ambiția de a prelua puterea. În 1933 și 1934, toate discuțiile din familie și de aiurea se învârteau în jurul destinului lui Codreanu. Oare trebuia ca regele să-l cheme pentru a-l face prim-ministru? Nu era cea mai bună soluție pentru a termina astfel cu partidele și micile lor aranjamente? Dar manifestările gardiste erau atât de violente, încât s-a produs exact contrariul: pe 9 decembrie 1933, prim-ministrul Ion Gheorghe Duca a decis să scoată Garda de Fier în afara legii. Trei săptămâni mai târziu, pe când ieșea de la o întrevedere cu regele, Duca era împușcat de trei membri ai Gărzii de Fier.

Aveam șaisprezece ani și, rememorând acum clipa în care tata ne-a anunțat acel asasinat, îmi amintesc că, mai întâi, nu am găsit ce să răspund (figura lui Duca nu-mi spunea nimic), apoi am aderat la explicația lui Ștefan: țara era bolnavă din cauza „politicienilor degenerați“ și dacă nu ne dădeam silința să o salvăm, ne îndreptam spre pieire. Crima putea fi, prin urmare, un mijloc de a salva România. Asta susținea Ștefan, iar tata n-a avut nici o obiecție. A

tăcut, pur și simplu.

Codreanu avea să fie condamnat? Nu, încă o dată justiția l-a găsit nevinovat, de parcă se bucura într-adevăr de protecție divină – lucru susținut, de altfel, de preoții noștri.

În martie 1935, când descopeream în familie că sub numele de Mihail Sebastian se ascundea un scriitor evreu, Garda de Fier bătea la porțile puterii. După ce a sedus studenții, apoi tineretul de la țară cu ajutorul Bisericii, ea a fost cauționată și de numeroși intelectuali, profesori universitari, filozofi, cercetători, scriitori și oameni de teatru. Este ceea ce i-a permis lui Ștefan – acum îmi dau seama mai bine – să fie atât de sigur pe el atunci când pretindea, la începutul cinei, că evreii nu-și vor mai păstra multă vreme naționalitatea română.

Tatăl nostru își dorea în mod evident același lucru și, cunoscând-o pe mama, pot presupune că și ea aștepta cu nerăbdare ca evreii să ia drumul exilului.

Conversația a continuat în acea seară, încerc să o reconstitui cât pot de bine.

— În locul tău, aș refuza să citesc cartea asta, mi-a spus Ștefan mai calm, și i-aș convinge și pe ceilalți să facă la fel.

— Ei, hai, Ștefan, o s-o faci să rateze anul, asta-i tot ce va obține! a protestat mama.

— Nu și dacă o urmează toată grupa.

— O să citesc cartea, am hotărât eu. Doamna Costinaș este o profesoară foarte bună, toată lumea o iubește, sub nici o formă nu voi face ceva împotriva ei.

— Cum vrei, e problema ta. Dar jidanul n-o să scape așa ușor.

— Este invitatul doamnei Costinaș, ce te privește pe tine? am sărit, simțind că mă înfurii.

— Tot ce se leagă de prezența evreilor pe pământul nostru mă privește, Jana. În cel mai înalt grad. Și dă-mi voie să-ți spun că regret amarnic că acest lucru nu e valabil și pentru tine.

Deodată, tonul lui Ștefan a ridicat un val de stânjeneală în jurul mesei. Tata a încetat să zâmbească ascultându-l, iar mama i-a căutat privirea, ca și cum tocmai îi scăpase ceva. Totuși, nici unul din ei nu l-a pus la punct. Andrei a

fost cel care a rupt tăcerea:

— Ce-ți veni să vorbești așa cu Jana?

— Poftim?

Ai fi zis că Ștefan descoperise brusc prezența lui Andrei.

— Nu-ți place felul meu de a vorbi?

— Parcă n-ai mai cunoaște-o… Auzi, domnul „regretă amarnic“. Ce-i asta, o amenințare? Te crezi de la poliție? Ce vrea să însemne asta, că o s-o iei și pe ea la bătaie pentru că-și lasă profesoara să invite la curs un evreu?

Era limpede că Ștefan nu dorea o confruntare cu Andrei, pe care îl considera, fără îndoială, prea insignifiant, prea tânăr.

— În vremurile pe care le trăim, a turuit el în cele din urmă, consider îngăduința ca pe o formă de trădare. Iar asta ne privește pe toți, în țară și acasă. Și spun bine pe toți. Iar tu, Andrei, a adăugat, privindu-l în ochi de astă dată, ai face bine să te gândești la asta, fiindcă nu e departe ziua când va trebui să-ți alegi tabăra!

Am prins privirea lui Andrei și am ghicit că se pregătea să-i dea replica.

— Nu-i răspunde, am spus sec. Ajunge.

A tăcut. Îmi amintesc că nici unul nu se atinsese încă de farfuria sa.

— Mâncați, o să se răcească de tot, a mormăit mama, cu privirea în ciorba din fața ei. Apoi, cu un oftat, a adăugat ca pentru sine: Dumnezeule, nu înțeleg cum se poate ajunge la asemenea extreme!

2

Doamna Costinaș a intrat prima și, în urma ei, un bărbat nu prea înalt, care-și ținea pălăria într-o mână și servieta în cealaltă.

— Vi-l prezint pe domnul Mihail Sebastian, a spus ea. A avut amabilitatea să călătorească de la București până la Iași pentru această întâlnire, vă rog prin urmare să vă ridicați pentru a-l întâmpina cum se cuvine.

Întreaga adunare s-a ridicat imediat, sau cel puțin așa am crezut, înainte de a constata că, ici-colo, unii rămăseseră așezați.

Mihail Sebastian a zâmbit și, preț de câteva clipe, privirea i s-a plimbat peste noi.

Eram treizeci și opt de studenți înscriși la cursul doamnei Costinaș, ceva mai multe fete decât băieți, și cred că eram cu toții prezenți în acea zi.

— Vă mulțumesc! Vă rog să vă așezați.

Și-a scos pardesiul și s-a dus să-l agațe în cuier, la fel și pălăria, iar doamna Costinaș l-a invitat să ia loc la catedră, pe estradă. Ea dorea să rămână lângă ușă, după cum i-a răspuns prin gesturi, drept răspuns la invitația lui de a se așeza lângă el.

Apoi, din picioare, profesoara ne-a spus câteva cuvinte de prezentare: „Domnul Mihail Sebastian, pe numele său adevărat Iosif Hechter, s-a născut la Brăila pe 18 octombrie 1907. Acolo și-a petrecut copilăria, înainte de a merge la București ca să studieze dreptul și filozofia. Întâlnirea sa, la nouăsprezece ani, cu filozoful Nae Ionescu, unul dintre profesorii săi, a fost hotărâtoare în vocația sa de scriitor. Din 1927, de la vârsta de douăzeci de ani, continuându-și studiile, a început să colaboreze la cotidianul pe care îl conduce Nae Ionescu, *Cuvântul*, scriind atât articole politice, cât și cronici literare, muzicale, sau tablete. După un prim roman remarcat, *Femei*, din 1933, a publicat recent *De două mii de ani…*, cu o prefață de domnul Nae Ionescu – carte care face obiectul întâlnirii noastre de astăzi.“

Ajunsă în acest punct, doamna Costinaş părea să-şi caute cuvintele. „Nu vă ascund, a început ea cu o voce uşor afectată de o emoţie care i s-a citit pe chip, că acest roman m-a tulburat profund.“ Apoi s-a întrerupt din nou, şi-a plecat ochii, privindu-şi mâinile. Blondă, înaltă, cu ten deschis la culoare, poetă, doamna Costinaş lăsa să transpară tot ceea ce simţea şi de aceea, cred, era atât de iubită de studenţi, deşi persiflată de băieţi. „Domnul Sebastian, a reluat ea încet, meditează asupra suferinţei evreilor şi asupra motivelor animozităţii pe care aceştia o trezesc în Celălalt – adică în cei care nu sunt evrei. Mă gândesc la evenimentele violente care presară viaţa Universităţii noastre, chiar aici, la Iaşi, de ani de zile, dar şi la ce s-a petrecut de curând la Berlin, unde unii comercianţi evrei au fost loviţi şi şi-au văzut magazinele devastate.“

Apoi a tăcut din nou şi m-am întrebat unde voia să ajungă. Raţiunile „animozităţii“ noastre faţă de evrei, pentru a relua expresia ei, nu mi se păreau prea greu de formulat: ei ocupau locurile de frunte, pe care ar fi trebuit să le ocupe românii, iar pe de altă parte, acaparau fără ruşine periferiile oraşelor noastre, impunându-ne sinagogile şi spectacolul sărăciei lor. Chiar dacă suficienţa lui Ştefan mă exaspera, pe fond eram de acord cu el: exista o „problemă evreiască“ în România, care trebuia rezolvată cândva, dacă voiam să rămânem stăpâni la noi acasă.

„Cartea domnului Sebastian m-a tulburat atât de mult, s-a decis în cele din urmă Irina Costinaş, pentru că ne incită pentru prima dată să privim lucrurile altfel. Cum am putea să-i negăm domnului Sebastian, care s-a născut pe pământul nostru, care a crescut pe pământul nostru, care împărtăşeşte limba şi cultura noastră, cum să-i negăm calitatea de român? Iar dacă îl recunoaştem ca român deplin, cum să nu ne întrebăm asupra originii animozităţii noastre la adresa evreului, care rămâne evreu? Pe cine respingem când îl respingem pe Iosif Hechter? Iată, din punctul meu de vedere, întrebarea esenţială pe care o ridică romanul domnului Sebastian şi pe care Nae Ionescu nu pare s-o fi auzit. Vom vorbi despre prefaţa sa, care nu ne invită la reflecţie, v-o spun de îndată, ci dimpotrivă, ne întăreşte în respingerea evreilor în numele intuiţiilor abuziv ridicate, aici, la rang de adevăruri. Revin deci la singura întrebare care contează pentru mine: pe cine respingem când îl respingem pe Iosif Hechter? Mi-o pun mie însămi şi aş dori să ne-o punem cu toţii pe parcursul dezbaterii

care va urma prelegerii domnului Sebastian. Nu-i atribuim oare, involuntar, o parte din noi înșine? Ca și cum, de-a lungul secolelor, am fi luat de bun obiceiul de a pune în spinarea evreilor tot ceea ce am dori să distrugem în noi. Ca și cum a trebuit să desemnăm un țap ispășitor pentru a ne elibera, cumva, de partea noastră întunecată.“

În timpul acestei lungi introduceri, ale cărei cuvinte le redau astăzi, dar care îmi păruse de neînțeles pe moment, doamna Costinaș nu s-a întors nici măcar o clipă spre M. Sebastian, dându-mi impresia că era intimidată de prezența sa.

În ce mă privește, mă gândeam, ascultând-o pe Irina Costinaș afundându-se în explicații tot mai obscure, că ceea ce mă tulburase cel mai mult în *De două mii de ani…* era faptul că fusesem aruncată în mintea unui evreu, că fusesem deodată nevoită să privesc lumea cu ochii unui evreu. Subliniasem un pasaj în acest sens, reflectând la ce întrebare îi puteam pune domnului Sebastian, după ce îl citisem cu voce tare, și în vreme ce profesoara noastră vorbea, l-am recitit discret:

În colţ, spre bulevardul Elisabeta, era un grup de băieţi în uniforme care vindeau ziare. „Misterele Cahalului! Moarte jidanilor!”

Nu ştiu de ce m-am oprit. De obicei, trec liniştit mai departe, fiindcă strigătul ăsta e vechi, aproape familiar. De astă dată, am rămas surprins locului ca și cum abia în acest moment aş fi înţeles pentru prima oară sensul acestor silabe. E ciudat. Oamenii ăştia vorbesc despre moarte, şi anume despre moartea mea. Iar eu trec neatent pe lângă ei, cu gândul la alte lucruri, auzindu-i doar pe jumătate.

Oare de ce o fi atât de uşor să se arunce pe o stradă românească strigătul de „moarte!“, fără ca nimeni să întoarcă măcar capul? Mi se pare că moartea este totuşi un lucru destul de serios. Un câine strivit sub roţile unui automobil – şi încă e de ajuns pentru o clipă de tăcere. Dacă cineva s-ar instala în mijlocul drumului pentru ca să ceară – ştiu eu? – „moartea viezurilor“, cred că tot ar deştepta oarecare uimire printre trecători.

Dacă mă gândesc bine, grav nu este faptul că trei băieţi se pot aşeza la un colţ de stradă ca să strige „moarte jidanilor“, ci că strigătul lor poate trece neobservat, fără rezistență, ca un clopot de tramvai.

„Dar mă voi opri aici, am auzit-o spunând pe doamna Costinaș

(întrerupându-mi lectura), și îi voi da cuvântul invitatului nostru.“

Și atunci, M. Sebastian a început să vorbească. Despre Brăila, orașul unde văzuse lumina zilei. „Cunoașteți Brăila? – Nu“, m-am pomenit răspunzând tare, provocând câteva râsete în sală, ca și acum, nu, nu, când mă străduiesc să reconstitui scena, așezată la biroul lui Leni Caler. Nu, nu cunoșteam Brăila, și nu o voi cunoaște niciodată, îmi dau seama, cu o strângere de inimă dureroasă, căci îl implorasem pe Mihail să mă ducă acolo, dar nu găsise timp înainte de a fi omorât. „Brăila este un port la Dunăre, mai sus de Deltă, a continuat el, ca și cum la vârsta noastră nu cunoșteam geografia propriei țări. Bunicul meu dinspre tată a fost hamal la Brăila și parcă îl văd și acum întorcându-se acasă, alb din cap până în picioare de praful sacilor de grâu și porumb pe care îi cărase din zori până în noapte.“

Dintr-odată, am recunoscut cuvintele referitoare la bunicul lui, exact cele din carte – „Trăia afară, între vânturi, cu picioarele pe piatră şi pământ, scrutând zarea inundată a bălții, vorbind tare ca să acopere cu glasul lui vuietul fluviului, sirena vapoarelor, uruitul elevatorului“ – și o emoție nedesluşită m-a încercat, ca și cum abia atunci stabileam o legătură între bărbatul acela scund, așezat acolo și povestind liniștit, și acel text care mă răscolise până la mânie, până la lacrimi, uneori. Dar pe cine eram furioasă? m-am întrebat. Și pentru cine plângeam, de fapt?

A tăcut și, cum își pleca ochii, l-am putut studia în voie. Nu avea decât douăzeci și șapte de ani, am calculat, dar părea mult mai în vârstă așa, sugrumat de cravată și încorsetat în acel costum închis la culoare, care îi dădea un aer de notar. Nu era arătos – negricios, cu un chip de copil, frunte joasă, păr pomădat și pieptănat pe spate… Era oare posibil ca vorbele unui asemenea bărbat să mă fi emoționat până la lacrimi?

Apoi a povestit despre originile materne și am avut impresia că, *fără să vreau*, îl ascultam. O parte din mine îl respingea (la urma urmei era un evreu, doar un evreu), dar altă parte era intrigată, și mi-a trecut prin minte că poate tocmai această sfâșiere intimă, inexplicabilă, mă înfuriase când l-am citit. Răzbătea din el o surprinzătoare sobrietate – se datora, oare, tristeții din privirea sa, ori vocii care, în anumite clipe, se stingea până la a deveni neclară? Dinspre partea mamei, deci, veniseră pe jos din Bucovina, fugind de ghetou, și se opriseră la Brăila, nu prea se știe de ce, poate pentru că nu mai

puteau merge. Din ghetou rămăseseră cu obiceiul de a tăcea, de a se reculege, și de a citi scrieri talmudice la lumina lămpii. Bunicul său dinspre mamă era ceasornicar și bijutier, pe când celălalt era hamal, cum am spus, ceea ce nu ușura legăturile dintre cele două familii, unii pretenţioşi şi cu o sănătate șubredă, ceilalți viguroși, truditori, aproape grosolani.

Cele două bunici ale sale îi lăsaseră impresii puternice, una „pe deplin resemnată cu bătrâneţea, fără părere de rău, fără vanităţi întârziate, mereu îmbrăcată cu acelaşi fel de rochie neagră încheiată la spate cu nasturi obișnuiți“, cealaltă, „încă vioaie, orgolioasă, purtând pălării de mătase, cercei mari cu diamante, un lanţ de aur, ochelari cu montură de aur, o brăţară cu rubin (toate aceste bijuterii fiind opera soţului ei, nu mai e nevoie să precizez, a strecurat M. Sebastian, însoţindu-şi vorbele de un surâs imperceptibil)“.

„De ce vă povestesc toate astea?! a exclamat el în cele din urmă. Ei bine, pentru că extrag din destinul bunicilor mei dreptul de a trăi aici, în România, mai curând decât oriunde altundeva în lume.“ Vorbise apăsat, cu o notă de sfidare în priviri, apoi a părut să cumpănească dacă mai trebuia să adauge ceva, și s-a hotărât: „Nu trece zi fără să nu mă gândesc la Brăila, a rostit mai încet, pe un ton de confidenţă. Vedeţi dumneavoastră, dacă Brăila mi-ar fi interzisă într-o zi, ei bine, cred că aş ajunge să mă îndoiesc de propria existenţă şi aş fi complet debusolat, fără îndoială. Nu simţim oare cu toţii nevoia de a aparţine unui loc?“

Îmi amintesc de liniștea care a urmat acestei declaraţii. Chiar și doamna Costinaș părea stânjenită.

Dar Mihail Sebastian a început îndată să citească un pasaj din romanul *De două mii de ani…*, cu vocea sa uimitor de blândă și calmă:

A avut cineva mai multă nevoie de o patrie, de un pământ, de un orizont cu plante şi animale? Tot ce este abstracţie în mine a fost corectat şi, în bună parte, lecuit de o simplă privelişte dunăreană. Tot ce este febră a fost liniştit, a fost ordonat. Nu ştiu cum aş fi fost dacă m-aş fi născut în altă parte. Sunt numai convins că aş fi fost altul. Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime fluviul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenţei lui regale. Complicaţiilor mele interioare i-a opus simplitatea peisajului. Şi nesiguranţei, neliniştii, i-a arătat jocul valurilor efemer şi etern.

Tocmai termina de citit când am auzit rumoare de învălmășeală pe hol. Îmi

amintesc că m-am întors imediat spre doamna Costinaș, ca și cum profesoara noastră ar fi fost capabilă să explice orice. Parcă văd și acum chipul ei frumos, cu trăsăturile deformate de spaimă, în clipa în care ușa s-a deschis ca izbită de o rafală puternică și vreo cincisprezece studenți înarmați cu bâte au năvălit în sală răcnind: „Afară cu jidanul! Moarte jidovilor și cui îi apără!“

Doamna Costinaș a încercat să se interpună, să-i împiedice, am auzit-o strigând: „Ieșiți de-aici! Vă interzic să intrați! Nu aveți dreptul!“, înainte de o vedea răsucindu-se în jurul propriului ax, ca luată de curentul furios al unui torent, apoi dispărând. Îi cunoșteam pe unii dintre băieți, erau prieteni cu Ștefan și îi văzusem acasă la noi, nu mă temeam de ei, așa că am sărit în ajutorul profesoarei noastre, strecurându-mă printre coate și genunchi. În aceeași clipă, primii ajungeau la estradă și, în vreme ce, îngenunchiată, îi împiedicam să o calce în picioare pe doamna Costinaș, i-am văzut înșfăcându-l pe M. Sebastian de la catedră și trântindu-l pe jos. Erau mai mulți care îl țineau de gulerul cămășii și de pulpanele hainei, vociferând cu toții într-o înghesuială de nedescris. „Jidov jegos, gândac, lipitoare, o să facem noi să-ți treacă cheful să te întorci!“

— Ajută-mă, Eugenia! Nu-i lăsa să facă așa ceva, te implor!

Astăzi știu că, în acel moment, auzind cuvintele Irinei Costinaș, văzându-i indignarea, ceva s-a rupt în mine brusc, ceva din indiferența față de acești oameni cărora le spuneam în familie „jidani“. A fost ca și cum indignarea doamnei Costinaș – pentru că o consideram o persoană ireproșabilă și pentru că nu aveam decât optsprezece ani – îmi deschidea deodată ochii asupra unui adevăr, sau mai curând asupra unei minciuni învățate încă din copilărie, anume că evreii erau niște altfel de ființe, a căror viață nu avea același preț cu a noastră. Altfel, știind că mortalitatea infantilă era mult mai ridicată în căsuțele din Târgu Cucu decât în cartierele frumoase din Iași, am mai fi putut să dormim liniștiți? Altfel, trecând prin fața vreunui student evreu abandonat într-o baltă de sânge pe trotuar, ne-am mai fi grăbit să privim în altă parte?

Nu poți uita clipa în care vălul ți se ridică de pe ochi, în care înțelegi că te-ai înșelat, că ai fost păcălit. Nu aș ști să descriu cu precizie drumul pe care îl ia această conștientizare bruscă, dar ai atunci sentimentul că totul se luminează deodată în tine, că inima și rațiunea cresc împreună într-o clipită și că o furie nouă te locuiește, dă pe dinafară și nu știi încă ce să faci cu ea.

Am fost neîndoielnic purtată de această furie în orele şi zilele care au urmat acelui eveniment, dar şi, mai imperios încă, de dorinţa de a nu o dezamăgi pe doamna Costinaș.

Îl scoseseră pe M. Sebastian afară, totul nu durase mai mult de două sau trei minute, după care o tăcere cumplită se abătuse asupra sălii de curs. Studenţii păreau uluiţi de spectacolul profesoarei noastre ghemuite pe podea, într-un colţ al încăperii, în vreme ce, pe estradă, biroul fusese răsturnat, iar scaunul zăcea câţiva paşi mai încolo. Două sau trei fete s-au apropiat cu şovăială şi am ajutat-o împreună pe doamna Costinaș să se ridice.

Şi-a aranjat încet părul, şi-a verificat ţinuta.

— Să mergem după el, a spus ea dintr-o suflare. Haideţi cu mine, dacă vreţi!

Studenţii nu erau departe, în capătul holului, pe palierul larg al scării, formând un grup compact. Probabil că îl înghesuiseră pe M. Sebastian într-un colţ al zidului, căci unii dintre ei continuau să strige injurii, să-şi agite bâtele, dar el nu se vedea deloc.

Doamna Costinaș s-a apropiat, în rochia ei de lână deschisă la culoare, pe tocurile înalte.

— Domnul Sebastian este invitatul meu, vă cer să-l eliberaţi imediat.

Câteva capete s-au întors.

— La porci cu jidovii!

— Dacă-i vor şi porcii, a zis altul, stârnind hohote de râs.

Atunci doamna Costinaș a înaintat, forţând trecerea, cu mine imediat în spatele ei. Primii tineri s-au dat la o parte, vizibil încurcaţi – trebuiau să o împiedice, să o alunge de acolo? Mai în faţă, conducătorii grupului păreau şi ei luaţi prin surprindere – Irina Costinaș era o intelectuală cunoscută în România, oare puteau să o lovească, aşa cum făcuseră cu câteva zile mai devreme cu un bibliotecar care încerca să protejeze un student evreu? Profitând de uşoara ezitare, am înaintat, păşind atât de aproape de băieţi, încât le puteam simţi respiraţia pe obraji. Apoi am prins privirea a doi prieteni de-ai lui Ştefan şi am observat că mă recunoscuseră. Îmi amintesc că m-am gândit că măcar ei doi nu vor îndrăzni nimic, nu vor încerca nimic. Îi cunoşteau pe părinţii mei, îi văzusem glumind cu tatăl meu.

Mihail Sebastian era într-adevăr lipit de perete, se ţinea cât de drept putea

după loviturile primite şi îşi studia agresorii cu aceeaşi rezervă de care dăduse dovadă şi în timpul conferinţei. Era prezent şi absent totodată. Îi curgea sânge din buze şi din păr, cămaşa îi era pătată şi o mânecă a hainei fusese pe jumătate smulsă.

Doamna Costinaş l-a pălmuit pe studentul care îl ţinea încă, fără măcar a-i arunca o privire, iar imbecilul s-a prefăcut că râde.

A avut loc un schimb de cuvinte între ea şi M. Sebastian.

— Îmi pare atât de rău…

— Vă rog frumos, haideţi să nu ne plângem de milă, asta nu ar face decât să sporească indecenţa situaţiei.

Câţiva studenţi au rânjit.

— Plecaţi, dispăreţi de aici, le-a strigat ea, însoţindu-şi cuvintele cu un gest circular al braţului, ca şi cum ar fi alungat muşte.

— Câtă vreme va rămâne un singur evreu pe pământul nostru, o să avem grijă să-i treacă cheful să ne mai sugă sângele! a ameninţat lunganul pe care îl pălmuise.

— Sunteţi o ruşine pentru ţara asta, i-a răspuns ea calm, căutându-i privirea de această dată.

A urmat un moment de tăcere grea, l-am văzut pe tânăr răsuflând adânc, umflându-şi pieptul, înălţându-se, dându-mi sentimentul că era în căutarea unei replici pe potriva insultei.

— Doamnă, a proclamat în cele din urmă cu toată solemnitatea de care era în stare, pot să vă asigur că într-o zi veţi regreta ceea ce aţi spus!

— Of, Doamne, a exclamat ea, până unde putem coborî în vulgaritate? Plecaţi, dispăreţi, mi se face silă!

Şi atunci l-a luat autoritar de braţ pe M. Sebastian şi au început să coboare încet scările, fără ca vreunul dintre bătăuşi să încerce ceva pentru a-i opri.

Apoi, văzând că îi urmam, s-a întors spre mine:

— Eugenia, fii drăguţă, du-te să recuperezi haina şi servieta domnului Sebastian, dacă vrei. A, şi adu-mi şi mie lucrurile, paltonul şi geanta, da?

O clipă mai târziu, îi regăseam în holul mare al Universităţii. El îşi tampona uşor buzele cu batista, iar sângele care îi curgea din păr fusese şters. Doamna Costinaş l-a ajutat să-şi pună paltonul, apoi şi l-a îmbrăcat şi ea şi am ieşit în stradă toţi trei.

Și acolo, pe trotuar, la câțiva pași de stația de tramvai spre care se îndreptau o mulțime de studenți, ea și-a amintit deodată că își lăsase baltă orele de curs.

— Vai, unde mi-o fi capul? Trebuie să urc înapoi să-i anunț pe colegii tăi că întâlnirea a luat sfârșit. Pot să ți-l încredințez pentru câteva clipe pe domnul Sebastian, Eugenia?

Ne-a lăsat acolo și, dintr-odată, m-am simțit copleșită de timiditate. El și cu mine nu schimbaserăm încă nici un cuvânt, el – evreu, eu – fiica unei familii care n-ar fi gândit vreodată să invite un evreu la masă.

— Ei bine, a rostit el, iată-mă sub protecția dumneavoastră.

Privirile ni s-au întâlnit și am crezut că va citi în ochii mei tot adevărul despre fata care fusesem până în urmă cu câteva ore. Tremuram pe dinăuntru, în vreme ce el îmi zâmbea cu batista la gură.

— Glumeam, pot foarte bine să-mi port de grijă singur, nu vă temeți.

Cum putea spune așa ceva, când fără doamna Costinaș… Probabil că mi-a ghicit mirarea, pentru că a adăugat, fără să mai zâmbească de data asta:

— O să ne lovească o dată și încă o dată, și apoi? Se vor plictisi până la urmă, puteți fi sigură de asta.

— E îngrozitor, am reușit să articulez, bucuroasă că se ivise ocazia să-mi exprim compasiunea.

— Nu, vă rog, să luăm toate acestea cu umor. Închipuiți-vă ce ridicoli am fi dacă am protesta împotriva ploii de câte ori ne udă. Ei bine, credeți-mă, ceea ce s-a întâmplat în această dimineață nu reprezintă mai mult decât o aversă.

În clipa aceea, un nou val de studenți s-a revărsat din Universitate, într-o hărmălaie de strigăte și râsete, ciocnindu-se în trecere de noi, luând cu asalt cele două tramvaie care opriseră în stație și scutindu-mă de un răspuns. Trebuie să fi fost miezul zilei, cursurile nu aveau să reînceapă înainte de ora paisprezece. Era momentul zilei pe care îl preferam și, dacă n-ar fi fost acel eveniment care îmi dăduse viața peste cap și mă legase de profesoara mea (și de acest bărbat, care îmi era însă atât de străin), aș fi mers probabil la masă cu câțiva studenți din grupa mea, înainte de a fuma una sau două țigări. Primăvara era timpurie în acel an și, dacă ascultai conversațiile de pe stradă, oamenii nu vorbeau decât despre asta, despre întoarcerea nesperată a soarelui

care ne scăpase în câteva ore de mormanele de zăpadă murdară care înțesaseră trotuarele încă din decembrie.

— Să mergem! a spus doamna Costinaș, ivindu-se din îngrămădeală.

A oprit un taxi chiar în fața tramvaiului pe care îl împiedica să plece, nepăsătoare față de mecanicul care tot trăgea de clopoțel, și, o clipă mai târziu, ne îndreptam spre o destinație necunoscută, înghesuiți toți trei pe bancheta din spate a mașinii.

— Nu mi-o voi ierta niciodată că te-am atras în această capcană, Mihail, a spus ea cu voce gravă. Îmi pare atât de rău…

— Nu trebuie. Aș fi fost profund întristat dacă ai fi renunțat de frică.

— N-am crezut că vor îndrăzni. Toată lumea din Universitate îmi cunoaște convingerile, iar golanii aceia nu mi-au făcut niciodată probleme.

— Te încurajez să mergi înainte, și dacă dumneata ai să vrei să mă mai inviți…

— Nici într-un caz! Of, e insuportabil, insuportabil…

Pe neașteptate, am văzut-o înăbușindu-și un hohot de plâns și căutându-și cu înfrigurare o batistă prin poșetă.

M. Sebastian a văzut și el același lucru, evident, dar nu a făcut nimic pentru a încerca să o consoleze.

— O să-ți dau haine de schimb, a reluat ea, după ce și-a uscat lacrimile. Nu vrei să mai rămâi două-trei zile la mine ca să te odihnești?

— Nu, mulțumesc. Voi lua trenul așa cum era prevăzut.

Ne îndreptam deci spre casa ei, așa am dedus. Doamna Costinaș nu părea să găsească neobișnuit faptul că îi însoțeam – doar dacă nu uitase complet de mine. Doamne! Numai la gândul acela am simțit cum nădușesc din cap până în picioare.

— Poate că ar trebui să cobor aici, am rostit buimăcită.

— Cum? De ce vrei să cobori, Eugenia? Nu, rămâi, te rog. O să-ți chem un taxi la plecare, dacă dorești.

Și cum eram așezate de o parte și de alta a lui M. Sebastian, și-a întins brațul ca să-mi apese ușor încheietura mâinii.

— Nici nu-ți imaginezi ce prețioasă mi-a fost prezența ta. Te știam în spatele meu, mi-ai dat forța să merg înainte.

Probabil că am roșit și abia atunci mi-am amintit de celelalte fete. Două

sau trei se apropiaseră să o ajute pe doamna Costinaș să se ridice. Trebuie să ne fi urmărit și pe hol, dar până unde? Când hotărâseră să se întoarcă? De fapt, mă trezisem singură cu profesoara noastră. Am fost tentată să-i spun că eu trebuia să-i mulțumesc, dar ajunseserăm deja și șoferul coborâse să ne deschidă.

Locuia pe una dintre străduțele acelea înguste, în pantă, mai sus de Spitalul Sf. Spiridon, foarte aproape de bojdeuca scriitorului meu de suflet, Ion Creangă, în fața căreia veneam uneori să mă așez.

Nu m-am putut împiedica să nu-i spun.

— Adevărat! Locuia la două străzi de aici, mi-a confirmat ea, indicându-ne direcția. Îți place Creangă?

— Mult! Mi-a deschis gustul pentru lectură.

În vreme ce la noi acasă nu existau cărți decât în camera mea – Creangă, Istrati și Eminescu ocupând aproape tot spațiul de pe etajeră – pereții salonului doamnei Costinaș erau tapetați cu cărți.

Ne-a invitat să luăm loc, spunând că avea să înceapă prin a căuta haine prezentabile pentru *Mihail*. Era a doua oară când îi spunea pe nume, iar când a revenit cu două sau trei cămăși bărbătești și un veston, mi-am făcut curaj să o întreb.

— De fapt, doamna profesoară, îl cunoșteați pe domnul Sebastian înainte de a-l invita?

— Fratele meu…, a început el.

— Fratele dumnealui mai mare era coleg la Medicină cu soțul meu. Îl cunoșteam puțin pe Mihail – ne-am întâlnit… de câte ori? De două sau trei ori? a întrebat întorcându-se spre el – dar eram foarte apropiați de Poldy înainte să plece în Franța.

— Deci aveți un frate, am spus eu, ca să nu tac prostește.

— Doi, m-a corectat el, ridicându-se pentru a lua cămașa pe care i-o întindea doamna Costinaș. Unul mai mare, care locuiește acum în Franța, Poldy, și unul mai mic cu zece ani decât mine.

— Ilis nu e cu mult mai înalt ca dumneata, ar trebui să meargă, a spus doamna Costinaș, conducându-l spre o altă încăpere. Aranjează-te, nu te grăbi, și apoi vom vedea ce putem face pentru rănile dumitale.

Apoi a traversat camera în celălalt sens pentru a intra în bucătărie.

— Vino să mă ajuți, Eugenia.

Cum mi-aș fi putut imagina că într-o zi o să ajung să pregătesc mămăligă și pârjoale cu usturoi împreună cu profesoara mea de literatură? Totul s-a petrecut foarte repede și totuși, acum că se deschisese o ușă, aș fi vrut să mă avânt încă și mai repede spre lumină. Ea iradia din această femeie în care îmi pusesem încrederea imediat. Fuseseră de ajuns evenimentele dimineții și acele câteva cuvinte – „Ajută-mă, Eugenia. Nu-i lăsa să facă asta, te implor“ – pentru ca mica mea lume să se spargă în bucăți. Indignarea doamnei Costinaș mi-a descoperit deodată întreaga grozăvie a lui *asta*, trezind în mine o conștiință care știam că nu avea să se mai stingă. De altfel, nu mă mai puteam gândi la ai mei – la părinții mei, la fratele meu Ștefan, la viața noastră familială, fără o senzație de sufocare. Preț de o clipă, am fost tentată să-i spun totul doamnei Costinaș, dar la simplul gând că mă va judeca, sau doar îmi va arunca o privire, mi-a pierit curajul.

Tocmai îmi povestea că soțul ei, Ilis, era mult mai bun bucătar decât ea, când M. Sebastian a reapărut, foarte elegant din nou, deși înotând puțin în vestonul proaspăt îmbrăcat.

— E perfect, Mihail. E perfect. Apropie-te puțin să-ți văd pielea capului…

Doamna Costinaș a constatat că nu era mare lucru de făcut, iar el, în mod vizibil, nu-și dorea ca ea să insiste mai mult asupra subiectului.

Am mâncat în bucătărie. Am întrebat de ce plecase Poldy să-și continue studiile în Franța, iar când Irina Costinaș a exclamat: „Păi, fiindcă nu trecea săptămână fără să nu fie alungat de la cursuri și bătut!“, mi-a înghețat sângele în vine. Dacă ar fi știut, mă gândeam, dacă l-ar fi auzit pe Ștefan… și pentru prima dată mi-a fost rușine că sunt sora lui.

— El a ales să plece, a completat cu blândețe M. Sebastian.

— Dumneata, Mihail, nu te-ai gândit niciodată la așa ceva? s-a interesat doamna Costinaș.

— Niciodată. Îmi place în Franța, dar așa cum spuneam adineauri, mă simt prea nesigur ca să mă îndepărtez de locurile copilăriei mele.

— Și totodată atât de curajos! a reluat ea. E nevoie de curaj ca să îndrăznești astăzi să publici *De două mii de ani…* .

— Nu confundați necesitatea și curajul. Poldy e curajos, a ales să întoarcă spatele țării sale pentru a câștiga libertatea de a trăi cum dorește. Eu nu am

forța aceasta, am nevoie de apropierea Dunării pentru a-mi păstra picioarele pe pământ. Nu aveam de ales decât să scriu această carte, să sper că voi fi înțeles.

— Am putea răsturna acest raționament spunând că Poldy a fugit fără să lupte – nu mi-o lua în nume de rău, discutăm și noi, știi bine cât de mult îl prețuiesc pe Poldy – în vreme ce dumneata, Mihail, ai ales să reziști din interior.

— Am putea, da, dar ar fi fals. Exilul este alegerea regală, a celor care au suficientă forță în ei înșiși pentru a înfrunta lumea largă, în vreme ce eu încerc să-mi negociez, modest, locul aici, în România, cu niște derbedei fără inimă și suflet, pentru că știu că exilul m-ar ucide.

Doamna Costinaș a părut atât de emoționată încât, în loc de răspuns, și-a pus ușor mâna peste a lui.

— Luna viitoare, a reluat ea după un moment de tăcere care devenea stânjenitor, Ilis și cu mine trebuie să mergem la București, sper că ne vei rezerva o seară, Mihail?

— Cu mare plăcere.

— Unde locuiești acum?

— În centru, pe Calea Victoriei. La doi pași de redacția ziarului *Cuvântul*, la care scriu, dar știți asta cu siguranță..

— Și nu vei înceta colaborarea?

— De ce aș face-o?

— Este, totuși, ziarul lui Nae Ionescu, care ți-a făcut acea prefață mârșavă!

— Prefața e, într-adevăr, nimicitoare, dar Nae rămâne un om a cărui inteligență mă fascinează. Prietenia noastră e plină de tensiuni, ce-i drept, dar ar trebui mult mai mult de atât ca să mă decid să o rup.

Irina Costinaș s-a arătat o clipă contrariată, în mod evident i s-ar fi părut mai corect ca Mihail Sebastian să se certe definitiv cu acel Nae Ionescu.

Apoi, ca și cum și-ar fi amintit subit de prezența mea:

— Îți place Bucureștiul, Eugenia?

— Nu am fost la București decât o dată, pe la doisprezece sau treisprezece ani.

— Aha, bine.

S-a gândit preț de câteva secunde.

— Dacă te-aş invita să ne însoţeşti, ai accepta? Nu te ruşina, aş fi mândră să călătoresc cu una dintre studentele mele. Va fi în vacanţă, nu vei lipsi de la cursuri.

Făcuse propunerea cu atâta naturaleţe şi drăgălăşenie, încât m-am pomenit acceptând, de parcă nu era mai mult decât o invitaţie la o prăjitură la Tufli, delicioasa cofetărie a Jockey Clubului.

— Eugenia, ce mult mă bucur că te-am cunoscut! a conchis ea. Şi acum, la gară, Mihail, trenul dumitale pleacă peste o oră.

— Nu te deranja. Cheamă-mi un taxi şi va fi perfect.

Eram aşa de încântată şi emoţionată să fiu asociată îndeaproape cu aceste persoane al căror destin era infinit mai pasionant decât al nostru, încât m-am oferit să-l conduc pe M. Sebastian.

El mi-a zâmbit distrat, în vreme ce Irina Costinaş îmi susţinea ideea.

— Sigur, mergeţi împreună!

Îmi amintesc fiecare cuvânt din acea primă discuţie între patru ochi cu Mihail, din luna martie 1935, în maşina care ne ducea la gară.

— Nu am înţeles ce mi-aţi spus de dimineaţă pe trotuar, în faţa Universităţii. Nu vă pasă dacă sunteţi bătut?

— Aş prefera să nu fiu.

Nu se uita la mine, urmărea drumul, ţinându-şi servieta şi pălăria pe genunchi.

— Dar aţi spus că nu a reprezentat pentru dumneavoastră mai mult decât o aversă. Nu credeţi că e revoltător?

— Revolta… Revolta poate fi utilă în anumite confruntări, dar în cazul de faţă ar fi prostească. M-ar izola în condiţia mea – în condiţia mea de evreu, vreau să spun (şi atunci s-a întors în sfârşit spre mine) –, în loc să-mi permită să înţeleg ceea ce se petrece în mintea celor care mă lovesc. Revolta ar însemna să mă drapez în plăcerea ascunsă a nedreptăţii, a suferinţei, chiar dacă poate părea stranie asocierea acestor două cuvinte, plăcere şi suferinţă. Iată de ce prefer să iau lucrurile cu umor şi, în acelaşi timp, să încerc să pricep de ce nişte oameni care nu mă cunosc, cărora nu le-am făcut nici un rău, vor să mă vadă dispărând.

Într-adevăr, nu era pic de mânie în ochii săi. Am căutat ceva să-i răspund ca să-i dau de înţeles că, în ceea ce mă privea, nu voiam să-l văd dispărând,

dar, știind deja cât îl irita tot ce ținea de emoție, nu am găsit nimic.

— O să vă repet un lucru pe care l-am scris în *De două mii de ani…*, a adăugat el, ca să mă înțelegeți ceva mai bine: „Aș vrea să fiu cinci minute antisemit. Să simt în mine un dușman care trebuie suprimat.“ Când le observam chipurile, în această dimineață, în vreme ce mă insultau, iar unii mă loveau, am încercat din toate puterile să le împărtășesc entuziasmul, să ader la lupta lor. Din toate puterile, știind că atâta timp cât nu voi gândi ca ei, fie și o clipă măcar, nu voi găsi cuvintele pentru a explica ura lor față de mine, și poate chiar a o justifica.

S-a întrerupt pentru câteva clipe.

— Deși mă simt uneori atât de rău cu mine însumi, a adăugat mai încet, încât aproape că-i înțeleg. Nu, iertați-mă, uitați ceea ce tocmai v-am spus, sunteți prea tânără pentru a auzi asemenea lucruri!

Ajunseserăm la gară.

— Conduceți-o pe domnișoara unde dorește, i-a spus el șoferului, întinzându-i o bancnotă.

Apoi mi s-a adresat mie:

— La revedere, Eugenia, mi-a făcut plăcere.

3

Au trecut două săptămâni de când am început să scriu. În fiecare dimineaţă, soarele de iunie inundă camera în care lucrez; ar trebui să fiu ispitită să ies, dar parcă nu-mi doresc această primăvară. Aud manifestările de bucurie care urcă din stradă, oamenii nu mai contenesc să sărbătorească victoria, înfrângerea Germaniei, dar parcă nu mă mai interesează nici această victorie.

Leni mi-a spus aseară, întorcându-se gâfâind şi foarte bucuroasă după o zi nebună pe străzile Bucureştiului, că e vorba să se reia *Jocul de-a vacanţa*, prima piesă a lui Mihail, şi că ea şi prietenii ei de la teatrul evreiesc caută o scenă care să nu fi suferit prea mult de pe urma bombardamentelor. Nu am îndrăznit să o întreb ce personaj urma să incarneze. În 1938, fusese Corina, femeia nesperată la care visa Mihail în viaţa reală şi care poate fi regăsită în întreaga lui operă sub diferite prenume – Ann din *Accidentul* sau Mona din *Steaua fără nume*. Femeia nesperată şi inaccesibilă, miraculos cucerită în timpul vacanţei din *Jocul de-a vacanţa*, sau într-o singură noapte, în *Steaua fără nume*, şi care, inevitabil, avea să-l părăsească. Leni Caler, întâlnită în iarna lui 1935, puţin înaintea înfiorătorului episod de la Iaşi, fusese acea femeie din viaţa lui Mihail. După doar câteva săptămâni de iubire pătimaşă (despre care scrie în *Jurnalul* lui, la data de 10 iunie 1935: „Iată-mă amorezat, gelos pe toţi bărbaţii cu care s-a culcat, preocupat la fiecare moment de ce face, sau de ce ar putea sa facă, fericit când surâde, nenorocit când e prea veselă, tremurând când îi aud glasul la telefon“), ea îl înşelase şi nu încetase să-l chinuiască. Spunea că scrisese pentru ea rolul Corinei, şi chiar dacă nega, tot trăsăturile scumpei sale Leni i le atribuia lui Ann, iubita crudă şi nestatornică din *Accidentul*, şi Monei, steaua (căzătoare) din piesa sa. Bun, dar ce personaj are să fie Leni în *Jocul de-a vacanţa*? Sunt şapte ani de la premiera piesei, e prea în vârstă acum pentru a juca o Corina de douăzeci şi

cinci de ani.

S-a prăbușit în fotoliul din fața biroului meu (al ei, de fapt), și, fără măcar să-și scoată pălărioara mov, și-a aprins o țigară.

— E bine, nu?

— Ce să fie bine, Leni?

— Că Mihail va fi jucat din nou.

— Ce importanță mai are pentru el? E mort.

— De parcă n-aș ști!

— O știi, dar asta nu te împiedică să trăiești. Pe mine, da. Mă doare și când respir.

— Mâine vii cu mine, draga mea, terasele cafenelelor sunt pline de oameni care râd și se îmbrățișează, la fiecare colț de stradă dai peste mici baluri și orchestre, e imposibil să reziști bucuriei. Astăzi, m-am lăsat chiar sărutată de un frumos soldat sovietic, iac-așa, pe trotuar! Uite, țigările astea sunt de la el. Vrei și tu una?

Mi-a aruncat pachetul.

— Te invidiez că ești așa cum ești, Leni, atât de preocupată de tine însăți, că nimic nu pare să te atingă.

— Eugenia, dacă m-aș fi lăsat afectată de toate grozăviile din ultimii ani, n-aș fi făcut decât să plâng. Și în timp ce tu plângi, viața continuă, să știi, nu te așteaptă.

— Durerii nu-i comanzi.

— O, ba da! Iar tu am impresia că te agăți de ea. Ce tot scrii acolo, zi de zi, închisă în camera asta, în loc să vii să râzi cu noi?

— Mă agăț de durere, ai dreptate, pentru că-mi e insuportabil gândul că am putea uita acești ani atât de legați, pentru mine, de amintirea lui Mihail. Că am putea uita monstruozitatea, sub pretext că Istoria s-a răsturnat brusc și că e de la sine înțeles că nu o vom mai repeta. Nu vom mai începe niciodată să-i ucidem pe evrei pentru că sunt evrei, pe țigani pentru că sunt țigani etc. Aș vrea s-o cred, dar toate astea s-au petrecut sub ochii noștri. Nu am plâns nici o zi în timpul războiului, mă rog, ba da, în anumite zile, dar astăzi, dacă nu m-aș controla, n-aș face decât să plâng.

— Avem datoria să trăim, scumpa mea.

— Nu avem nici o datorie, trăiește cum vrei și nu încerca să te justifici. Te

invidiez, aş vrea să fiu ca tine, tocmai ţi-am spus-o.

— Ce ciudat, am avut aceleaşi discuţii cu Mihail în ziua în care am aflat de căderea Berlinului. Am vrut să-l iau pe stradă, se auzeau oamenii strigând, cântând, suflând în trompete, bătând în tigăi – „Vino, Mihail, să ieşim, acum avem datoria să trăim!“ Iar el mi-a răspuns aproape ca tine: „Nu simt nici o datorie şi nici într-un caz pe aceea de-a trăi. Închide fereastra, te rog, n-am chef să le aud strigătele.“

— Mihail găsise în război o raţiune de a trăi: să aştepte ca acesta să se termine, întrebându-se în fiecare dimineaţă dacă avea să mai prindă seara. Odată cu pacea, el s-a regăsit faţă în faţă cu sine, faţă cu ceea ce numea „neputinţa“ sa.

Un zâmbet a strălucit deodată pe chipul lui Leni.

— Ce tip insuportabil era! Cu el, lucrurile cele mai naturale deveneau abisale. Chiar făcea dragoste cu tine, Eugenia? Vreau să spun…

— Ce întrebare! Numai tu puteai îndrăzni să întrebi aşa ceva.

— Ei hai, nu fi aşa surprinsă, am devenit ca două surori de-a lungul anilor, nu? Mi s-a întâmplat atât de des să vă găsesc în pat, şi tu mă lăsai să stau jos şi discutam toţi trei… Mi s-a întâmplat şi contrariul.

— Ce vrei să spui prin contrariul? O singură dată, Leni, şi te-am detestat cu adevărat în ziua aceea. Credeam că nu te mai culci cu el. Nu doar că eram geloasă, dar ştiam că visa la tine când mă lua în braţe.

— Nu mi-ai răspuns la întrebare. Cu mine, la început, era foarte bine. Mă rog, binişor. Apoi, niciodată nu a mai fost la fel. Ştii ce am făcut într-o zi? Era aşezat acolo, la biroul meu, exact ca tine în seara asta. M-am dus la bucătărie ca şi cum voiam să fac ceai, era într-o după-amiază, şi zece minute mai târziu m-am întors goală, cocoţată pe pantofi cu toc înalt. Mă gândeam că o să sară pe mine, da’ de unde! A aprins o ţigară şi am văzut că îi tremurau mâinile. Ai fi zis că-i era frică de mine.

— Îi era frică de tine, Leni. Ştia că te culcai cu toţi bărbaţii care te plăceau şi în acea zi a ghicit, probabil într-o clipă, că mulţi alţii înaintea lui te văzuseră cocoţată pe tocuri înalte, ca o târfă…

— Şi ce dacă?

— Dorinţa pe care o simţea pentru tine era asociată cu o suferinţă care îi îngheţa inima. Cum ar fi putut să facă dragoste cu tine în acele condiţii? Nu

ți-a trecut niciodată prin minte?

— Nu știu. Nu. Deci cu tine era ușor?

— Mă calci pe nervi. Mă întreb cum de pot să țin așa la tine, Leni. Când fac în sinea mea inventarul femeii care ești, îmi dau seama că nu-mi place nici ce spui, nici ce faci. Și totuși, îmi ești dragă. Ba chiar ești singura ființă, alături de fratele meu Andrei, de care am nevoie.

— Vino să stai lângă mine, scumpa mea! Pari atât de tristă și obosită.

— Nu, n-am chef. Curios, Mihail spunea același lucru.

— Despre ce?

— Despre tine, despre fizicul tău. Spunea: „Există ceva misterios în Leni, nimic din ceea ce o alcătuiește nu reține privirea printr-o frumusețe specială și totuși ansamblul mă tulbură.“

— Avea dreptate, nu sunt frumoasă, dar plac bărbaților!

— Încetează odată cu bărbații tăi! Vorbeam de Mihail acum. Îi plăceai lui Mihail, asta-i tot. Îi plăceai atât de mult, Leni! Îmi amintesc de prima zi când v-am văzut pe amândoi în salonul Hotelului Capșa – ce mândru era când te-a prezentat! „Prietena mea, actrița Leni Caler.“ Și te-a luat imediat de mână ca să ne dea limpede de înțeles că îi aparțineai, că erați amanți.

Doamna Costinaș și cu mine ne-am plimbat toată dimineața pe Lipscani, unde toți negustorii păreau să-și fi dat întâlnire: modiste, tinichigii, cizmari, blănari, frizeri, spițeri… Doamna Costinaș insistase să-mi ofere un parfum, apoi am luat masa într-o cârciumioară pe malul apelor noroioase și urât mirositoare ale Dâmboviței. Soțul ei era plecat la treburile lui, dar promisese să ni se alăture la Capșa, pentru a-l saluta pe Mihail. Eram la București de două zile și încă din timpul călătoriei cu trenul mi-am dat seama că ceva nu mergea între ei. El se străduia să scurteze conversațiile, cufundându-se într-o carte ale cărei pagini uita să le întoarcă (îi observasem manevra), și dacă soția sa insista ușor să-i răspundă, mângâindu-i genunchiul, de exemplu, el arbora de îndată un aer exasperat, mormăind câteva cuvinte neclare. Nu-mi venea să cred că o femeie de calitatea (și frumusețea) Irinei Costinaș putea fi tratată cu atâta indiferență.

— Ilis e îngrijorat în acest moment, mi-a explicat ea, nu i-o lua în nume de rău, Eugenia, evident că nu are nimic cu tine.

Către ora trei după-amiază, am urcat încet pe Calea Victoriei în direcția

Hotelului Capșa și, la un moment dat, când așteptam ca să traversăm, doamna Costinaș și-a petrecut brațul pe sub al meu. Am fost atât de emoționată, încât nu am îndrăznit să mă mai mișc.

— Nu-ți poți imagina cât bine îmi face prezența ta, mi-a șoptit la ureche. Ești o tânără minunată.

— Chiar credeți asta? am găsit puterea de a o întreba o clipă mai târziu.

— Ce anume? Ce să cred?

— Ce ați spus adineauri, că sunt o tânără minunată.

— Bineînțeles, Eugenia! Minunat de sinceră, de spontană… Sunt prea tânără ca să-ți fiu mamă, dar îmi închipui ce fericire trebuie să fie să ai o fiică așa cum eşti tu!

Am roșit încă o dată, rugându-mă în gând ca doamna Costinaș să nu-i întâlnească niciodată pe părinții mei. Spre deosebire de ceea ce-și imagina ea, nici mama, nici tata nu se mai bucurau acum să mă aibă drept fiică. „Sinceritatea“, pretinsa mea „spontaneitate“ le cam ieșiseră pe nas în seara venirii lui Mihail Sebastian la Universitate, și de atunci viața de-acasă era punctată de tăceri și de uși trântite. Ziua aceea fusese de ajuns pentru a face din mine o persoană diferită de cea pe care o întâlniseră dimineața la micul dejun. Mă întorsesem la cină totodată exaltată de întâlnirea cu doamna Costinaș și profund revoltată de violențele la care asistasem, noua mea revoltă hrănindu-se evident din devoțiunea pentru profesoara mea, chiar dacă nu eram pe deplin conștientă de acest lucru (nu era pentru prima dată când un evreu era lovit în fața mea, dar era pentru prima dată când nu întorceam capul, ci îi luam apărarea).

La vederea zâmbetului idiot pe care mi-l adresase Ștefan în clipa în care ne așezam la masă, mi-a sărit imediat țandăra.

— Ai vreo legătură cu ce s-a întâmplat la cursul meu astăzi?

— Ce s-a întâmplat la cursul tău, Jana?

— Încetează cu rânjetul ăsta! Mă refer la agresiunea asupra domnului Sebastian.

— A, jidanul… Scriitorul jidan. Te prevenisem doar.

— Cum? Vrei să spui că tu i-ai trimis pe ticăloșii ăia?…

— Jana! Protestase mama, lovind cu palma în masă. Te rog să fii manierată!

— Mamă, el tocmai recunoaşte că şi-a trimis amicii să saboteze întâlnirea organizată de doamna Costinaş şi tu îmi ceri să fiu manierată?

— Te-am prevenit doar, a repetat Ştefan.

— Dumnezeule! am urlat ridicându-mă. Nu mai pot sta nici o clipă în plus la masă cu acest nemernic!

— Jana! a tunat de astă-dată tata. Fii politicoasă, te rog, şi stai jos.

— Adică dumitale şi mamei vi se pare normal ce a făcut Ştefan? Nu vă şochează deloc?

— Ştefan luptă pentru supravieţuirea ţării şi merge până în pânzele albe pentru convingerile lui – personal, consider că e curajos, dacă vrei părerea mea.

— Da? E curajos să trimiţi vreo cincisprezece băieţi înarmaţi cu bâte să lovească un om singur şi dezarmat?

— Stai jos, te rog.

— În nici un caz. Nu voi sta la masă alături de acest individ.

— Ascultă, Jana, a reluat cu calm tata, ştii foarte bine că există o problemă evreiască în România, singura întrebare e dacă renunţăm la viitorul nostru sau ne hotărâm să luptăm. Îţi mărturisesc că dacă Zelea Codreanu s-ar fi născut cu treizeci de ani mai devreme, l-aş fi urmat fără îndoială – aşa cum face fratele tău astăzi.

— Eşti la curent cu faptul că acest Codreanu instigă oamenii să-i omoare pe evrei, tată?

— Asta n-o cred, nu!

— Ba da, ba da, Jana are perfectă dreptate, a intervenit Ştefan. Bravo, Jana, văd că ai lecturi bune. „Să facem rost de pistoale şi să tragem asupra lor, dând astfel un exemplu înfiorător de care îşi va aminti multă vreme istoria românească.“ Citat extras din cea mai bună sursă!

— E din Codreanu? a întrebat tata, vizibil stânjenit.

— Din Ion Moţa, secundul său. Unul dintre şefii noştri cei mai respectaţi!

— În ce mă priveşte, nu cer chiar atât de mult, a mormăit tata, cu nasul în farfurie. Să fie alungaţi mi-ar fi de ajuns. Să se întoarcă de unde au venit, pur şi simplu. Tu ce crezi, Carmen?

— Mi-ar plăcea ca Jana să se aşeze la loc şi să putem mânca cum se cuvine, a răspuns mama. Asta cred.

— Într-adevăr, hai să mâncăm *normal* şi să vorbim *normal* la masă cu un criminal.

Întâlnisem privirea lui Andrei şi am văzut că-mi zâmbea, ca iluminat.

— Pentru ultima oară, Jana, stai jos! a ordonat tata.

— Ei bine, cinaţi *normal*, am continuat fără să-l bag în seamă, dar fără mine. Poftă bună!

Spunând acestea, am coborât în fugă scările şi am ieşit din casă. Strada Lăpuşneanu era liniştită la ora aceea, cu toate prăvăliile închise, dar frumos luminate. Am luat-o în sus până la Jockey Club, cu inima bătându-mi puternic în piept. Apoi, prea tulburată ca să ştiu bine ce fac, am mers pe bulevardul Carol spre dealul Copoului. Şi abia ajungând în faţa Universităţii şi amintindu-mi-o pe doamna Costinaş chemând un taxi am înţeles ce mă adusese acolo: dorinţa de o revedea, de a-i povesti totul şi de a citi încă o dată în privirea ei admiraţia şi recunoştinţa pe care le citisem când îmi şoptise în maşina care ne ducea acasă la ea: „Te ştiam în spatele meu, Eugenia, îmi dădeai forţa să înaintez.“ După care mi-a atins uşor încheietura mâinii.

O, da, să o revăd, să fiu din nou în lumina ei, departe de ai mei, asta mi-aş fi dorit. Dar nu aveam curajul să mă duc să sun la uşa sa, aşa că m-am întors acasă să mă culc în miez de noapte.

În zilele care au urmat, şi fără ca părinţii mei să mai îndrăznească să-mi spună ceva, am cinat singură în camera mea, umplându-mi farfuria la bucătărie înainte ca ei să se aşeze la masă. Trăiam în aşteptarea acelei călătorii la Bucureşti, împreună cu doamna Costinaş şi soţul ei.

Intrând în salonul de ceai de la Hotelul Capşa, atenţia mi-a fost mai întâi atrasă de Leni. Era deja foarte cunoscută, apărea des pe afişul Teatrului Naţional din Iaşi, unde o văzusem jucând în *Livada de vişini* a lui Cehov.

— Ia uitaţi, i-am şoptit doamnei Costinaş, e şi Leni Caler aici!

— Păi da, e cu domnul Sebastian.

Se ridicase imediat când ne-a zărit şi am observat cât de mândru era să ne-o prezinte pe Leni.

Apoi, după câteva schimburi de politeţuri despre furtuna care se anunţa şi despre noua linie aeriană Iaşi – Bucureşti, care îţi permitea să câştigi patru ore faţă de călătoria cu trenul, conversaţia a revenit la Nae Ionescu, filozoful care scrisese acea prefaţă „nimicitoare“ la romanul lui M. Sebastian. Nu

trecea zi fără să se vorbească despre el, se pare, mai ales că se radicalizase și devenise unul dintre „gânditorii“ Gărzii de Fier.

— Am fost ieri la cursul lui, a povestit Mihail Sebastian, coborând tonul, de parcă se temea să nu fie auzit de la celelalte mese, și parcă-l ascultam pe Codreanu. „Nu există decât cucerirea puterii, confiscarea ei și contopirea partidului cu ansamblul colectivității… Numim națiune o colectivitate care închide în ea ideea de război. O națiune se definește prin ecuația prieten-dușman. Democrația distruge unitatea nației și o predă, slăbită, puterii cosmopolite evreiești etc.“ M-a năucit.

Ascultându-l pe Mihail Sebastian, mă gândeam la faimoasa prefață pe care o citisem în cele din urmă și a cărei cruzime mă uluise. „Iuda suferă și *trebuie* să sufere – pentru că e Iuda. Prin urmare, evreul suferă.“ Pornind de la această axiomă, Nae Ionescu ajungea să-i scrie aceste cuvinte înfiorătoare „prietenului“ său:

„Iosef Hechter, tu ești bolnav. Tu ești substanțialmente bolnav, pentru că nu poți decât să suferi; și pentru că suferința ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosef Hechter. Suferim și noi, creștinii. Dar pentru noi e o ieșire, pentru că noi ne putem mântui. Știu, tu nădăjduiești; nădăjduiești că va veni odată cel așteptat, Mesia, pe cal alb, și atunci vei stăpâni pământul. Nădăjduiești, Iosef Hechter. E singurul lucru ce-ți mai rămâne.

Eu însă nu pot face nimic pentru tine. Pentru că eu știu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit, Iosef Hechter – și tu nu l-ai cunoscut. Atât ți se cerea în schimbul tuturor bunătăților pe care Dumnezeu le-a avut pentru tine: să veghezi. Și nu ai vegheat. Sau nu ai văzut, pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi.“

Fusesem năucită de duritatea acestui text, da, dar și de incitarea la crimă în masă, abia voalată, pe care o conținea:

„Creștini și evrei, două corpuri străine unul altuia, care nu pot fuziona într-o sinteză, între care nu poate exista pace decât… prin dispariția unuia din ele.“

Și, în concluzie, acea frază pe care am considerat-o înspăimântătoare și care îmi pare astăzi cumplit premonitorie:

„… Iosef Hechter, tu nu simți că te cuprinde frigul și întunericul?“

(Nae Ionescu, mort în 1940, va fi avut oare intuiția acelui *Nacht und Nebel*

al naziștilor? mă întreb acum, aplecată asupra foilor mele.)

— Domnule Sebastian, am spus, profitând de o clipă de tăcere, am meditat la ceea ce mi-ați explicat deunăzi, la Iași: dorința dumneavoastră de a simți în propria ființă un dușman pe care să-l suprimați. Chiar pentru câteva minute. Până unde veți împinge această experiență?

Leni m-a privit surprinsă (era prima dată când deschideam gura) și a izbucnit în râs.

— Mihail e nebun, nu-i așa?

— Mărturisesc că sunt de aceeași părere, a întărit Irina Costinaș, scrutându-l pe M. Sebastian, care tăcea.

— Eugenia, s-a decis el în cele din urmă (și m-am simțit rușinată să mă văd astfel singura scoasă în evidență dintre cele trei femei), sunt conștient de faptul că prietenul meu Nae Ionescu m-a condamnat deja. Dar doar în teorie, pe hârtie. Una e să pronunți o sentință de condamnare la moarte și alta e s-o execuți. Mă întrebi până unde voi împinge experiența. În ce mă privește, mă întreb până unde vor merge ei cu voința de exterminare și dacă, într-o zi, Istoria le va demonstra că au greșit. E paradoxal pentru un om deja condamnat, dar mi-ar plăcea totuși să supraviețuiesc ca să văd epilogul.

M-am mulțumit să dau aprobator din cap, sperând ca cele două femei așezate lângă mine să găsească ceva de spus, dar mi-au părut ca paralizate, și una, și cealaltă. Ilis a fost cel care ne-a scos din încurcătură, un Ilis radios, pentru prima dată de la începutul sejurului nostru bucureștean.

— Mihail, ce bucurie să te revăd! Ce mai faci?

Conversația a alunecat apoi repede spre Poldy, fratele mai mare al lui Mihail, care deschisese un cabinet medical în regiunea pariziană și nu mai avea de gând să se întoarcă în România. Sub influența lui Codreanu și a legionarilor săi din Garda de Fier, țara noastră privea tot mai clar spre Germania, a explicat Mihail Sebastian, o Germanie care se pregătea să adopte noi măsuri radicale pentru a-i îndepărta pe evrei din administrație și a le interzice exercitarea celor mai multe dintre meseriile intelectuale, între care medicina. Dacă o luam pe urma Germaniei, în curând nu ar mai fi existat nici la noi vreun fel de viitor pentru evrei.

— Și dumneata îți vei mai putea exercita profesiunea? s-a neliniștit Ilis.

Am descoperit astfel că M. Sebastian era și avocat, nu doar scriitor și

publicist la diverse ziare.

Ilis nu avea delicateţea soţiei sale şi, cum îl încuraja pe M. Sebastian să-şi urmeze fratele în Franţa, pretinzând că asta ar face în locul său, ba chiar de îndată, el i-a repetat amabil ceea ce ne spusese nouă cu o lună mai devreme:

— Dar nu eşti în locul meu, dragă prietene. Deşi evreu, sunt român şi prefer să supravieţuiesc în România decât să trăiesc liniştit în Franţa.

4

Era un ianuarie glacial la Bucureşti, iar eu alergam la întâlnirea cu o femeie care avea o cameră de închiriat, când l-am zărit ieşind dintr-un cinematograf de pe bulevardul Regina Elisabeta. Paltonul închis la culoare, pălăria – el era, fără îndoială. Cu câteva zile înainte, cum regele tocmai îl numise în fruntea guvernului pe profesorul Cuza, bine cunoscut la Iaşi, unde condusese vânătoarea de evrei în universitate, Irina Costinaş şi cu mine ne întrebam ce mai face. Doi ani se scurseseră de la ultima noastră întâlnire, Irina spera că se hotărâse să meargă la fratele său în Franţa – şi deodată iată-l acolo, pe trotuar. Îşi aprinsese o ţigară. Am ezitat să-l abordez, eram deja în întârziere când, ridicând capul, m-a descoperit, derutată, la câţiva paşi de el.

— Bună ziua, domnule. Ce surpriză nemaipomenită să vă întâlnesc.

— Scuzaţi-mă, vă rog, cu cine am onoarea?

— Nu mă recunoaşteţi? Eugenia, la Iaşi…

— A, sigur că da! Ce zăpăcit sunt! Ce mai faci, Eugenia?

— Din păcate, sunt foarte grăbită, trebuie să găsesc repede un loc unde să stau, dar dacă doriţi…

— Atunci nu vreau să te reţin.

A schiţat un zâmbet, şi-a ridicat imperceptibil pălăria şi a pornit în direcţia opusă.

Pe când se îndepărta, mi-a revenit în minte toată discuţia cu Irina. De acum, odată cu venirea lui Cuza la guvern – omul care lansase sloganul „România pentru români“ şi îi desemnase pe evrei drept „lipitori“ –, puteam să ne temem de ce era mai rău. „Sper că Mihail este în Franţa, repetase ea. Nefericiţii, vor trebui să intre în pământ, să se furişeze… Şi uite ce neputincioşi suntem să-i ajutăm… Ce putem face împotriva puterii unui stat? Nimic. Aproape nimic.“

Folosise acea expresie îngrozitoare, „să se furişeze“. Cum se spune despre

șobolani. Și deodată mi se păruse că M. Sebastian, urcând încet pe bulevardul Regina Elisabeta, se furișa, într-adevăr.

Atunci am început să alerg după el, înnebunită de gândul că ar fi putut crede o secundă măcar că, pentru că e evreu… O, Doamne! Ca să-mi dau seama în acel moment că mai și șchiopăta pe deasupra.

— Așteptați, nu plecați așa… Ne vom revedea, nu-i așa? Nu vreți să-mi dați adresa dumneavoastră?

— Ba da, cum să nu!

Și-a scos portofelul, a luat o carte de vizită și mi-a întins-o.

— Mulțumesc. Știți, vorbesc deseori despre dumneavoastră cu Irina.

— Ei bine…

— Văd că șchiopătați. V-ați rănit?

— La schi, dacă-ți poți imagina. Eram la Brașov de Crăciun și am căzut urât.

Mi-a zâmbit din nou, dar cu gândul în altă parte.

— Pot să vă însoțesc?

— Dacă dorești.

Și, o clipă mai târziu, ca și cum și-ar fi aduc brusc aminte:

— Dar parcă aveai o întâlnire.

— Nu mă mai duc.

Am mers în tăcere până acasă la el, pe Calea Victoriei și, odată ajunși în fața ușii blocului său, cum își ridica deja pălăria ca să mă salute, m-am aruncat cu capul înainte:

— Ce-ați zice să mă invitați la un ceai?

— Mă gândeam să lucrez puțin.

— N-o să vă plictisesc multă vreme.

Locuia la etajul șase, într-un studio mare, pe care chiar și lumina palidă de iarnă reușea să-l învioreze.

Pe masa de lucru domnea un haos de nedescris de cărți și ziare, alte cărți stăteau așezate în teancuri pe podea, alte reviste și ziare erau împrăștiate ici-colo. Un singur fotoliu cu spatele la fereastră și, într-un colț, în dreapta, patul nefăcut și o scrumieră plină de chiștoace pe noptieră.

— Nu așteptam pe nimeni, s-a scuzat el.

— Îmi dau seama.

— Dă-mi paltonul tău şi ia loc pe fotoliu. Mă întorc imediat.

Dar în loc să mă aşez, am început să deschid cărţile. Ia te uită, citea Proust şi Balzac în franceză, şi *Jurnalul* lui Jules Renard… Camil Petrescu, Max Blecher, Mircea Eliade… Apoi, continuând să-mi bag nasul, am trecut de partea cealaltă a mesei şi acolo, în mijlocul tăieturilor de ziar, privirea mi-a fost atrasă de un caiet de şcoală a cărui pagină din stânga era acoperită de un scris mărunt:

Joi, 30 [decembrie 1937]

Se retrag permisele de tren ale ziariştilor. Se interzice evreilor profesiunea de ziarist.

— La urma urmelor – spune Camil, recunoaşte şi d-ta că prea s-a abuzat.

Recunosc – se poate să nu recunosc? Recunosc orice.

Toată ziua în casă, citind *Sparkenbroke* de Charles Morgan. Carte atât de departe de ceasul acesta! La milioane de leghe parcă!

Duminică, 2 ianuarie 1938

Mereu în casă, din cauza piciorului încă nevindecat. Mă îngrijorează.

Permisul mi l-au retras. Numele nostru în toate gazetele, ca nişte delincvenţi.

Réveillon-ul la Leni. O sumă de lucruri observate cu privire la ea – dar la ce bun să le mai notez?

A termina cu ea e o chestiune de seriozitate. La 30 de ani, nu mi-e permis să mă port aşa copilăreşte.

Ar trebui să scriu articolul pentru *Revista Fundaţiilor*. Dar va mai fi publicat? Nu cred posibilă menţinerea mea la Fundaţie. Ce-mi va mai aduce şi acest nou an, început cu atâta deprimare?

Nici un telefon, de la nimeni. Mircea, Nina, Marietta, Haig, Lilly, Camil – au murit cu toţii. Şi îi înţeleg aşa de bine!

Ce coincidenţă, citea *Sparkenbroke*, la fel ca fratele meu mai mic, Andrei, care îmi făcuse elogiul acestei cărţi în ajunul plecării mele la Bucureşti. Mitul lui Tristan şi al Isoldei, descotorosit de dorinţa fizică… Andrei era entuziasmat. Puteai deci să iubeşti cu pasiune fără să faci dragoste, splendoarea cuvintelor trecând dincolo de trivialitatea actului sexual. Romanul era aşezat acolo, lângă caiet, şi eram ocupată să-l frunzăresc, când M. Sebastian a reapărut, cu braţele încărcate de un platou greu.

— Așază-te în fotoliu, mi-a sugerat din nou, eu o să stau pe pat și – ia să vedem – da, ceaiul va sta foarte bine pe jos.

— Îl citiți pe Charles Morgan, la fel și fratele meu mai mic.

— O carte minunată, da, ridică în slăvi virtuțile iubirii platonice. Din nefericire pentru mine, sunt prea uman, prea stupid de uman pentru a atinge această altitudine.

— De ce „din nefericire“? Vorbiți ca fratele meu, pe care îl bănuiesc că nu s-a apropiat niciodată de o femeie. Ce poate fi mai exaltant decât dorința?

— Mai înjositor, vrei să spui.

— O, nu, n-aș spune niciodată așa ceva! Nu mi se pare câtuși de puțin înjositor să aștepți cu înfrigurare sosirea celui iubit.

Ce știam eu despre asta? Nu cunoscusem decât doi băieți și nici unul nu-mi fusese amant.

— Hai să lăsăm asta. Ia loc și povestește-mi ce te aduce la București.

Stăteam încă în spatele mesei sale de lucru și această discuție în jurul romanului lui Charles Morgan nu fusese pentru mine decât un subterfugiu pentru a-mi ascunde încurcătura, fiindcă citisem ceva ce nu ar fi trebuit să citesc. În vreme ce vorbeam, tremuram pe dinăuntru, oscilând între tentația de a nu spune nimic și aceea de a mărturisi, știind deja prea bine că voi mărturisi, căci a nu o face mi-ar fi dat sentimentul că îl înșelam pe omul acela, ba chiar că îl disprețuiam la rândul meu.

Scriind această scenă, încerc să-mi amintesc ce simţeam față de Mihail în acea după-amiază de iarnă din 1938 când, pentru prima dată, am intrat în casa lui. Dacă n-ar fi însemnat deja ceva pentru mine, oare problema onestității mele s-ar mai fi pus? Da, s-ar mai fi pus chiar și în fața celui mai crâncen dușman al meu, deoarece conștiința nu-mi dădea pace – cum să mă eliberez de o vină care mă mânjea în propriii ochi?

Însă îmi aduc aminte că m-a fulgerat gândul că, dacă nu spuneam nimic, acel secret ne-ar afecta relația pentru totdeauna. Ca și cum voiam deja ca el să mă aleagă – și pentru asta trebuia să fiu perfect loială, să nu întineze nimic primii noștri pași. Să mă aleagă *în detrimentul* lui Leni, se subînțelege – doar abia ce descoperisem că voia să o părăsească – pentru că, spre deosebire de ea, aveam intuiția că eu aș fi știut să-l salvez de întunecatul fatalism în care îl vedeam afundându-se de la prima noastră întâlnire de la Iași. De altfel, nu

aceeași intuiție îmi dăduse îndrăzneala de a-i forța ușa – „Nu vreți să mă invitați la un ceai“? Și nu-i întinsesem deja mâna, mai mult sau mai puțin conștient, exaltând frumusețea dorinței, eu, care nu mă culcasem niciodată cu vreun bărbat?

— Poftim ceaiul.

Îmi oferea o ceașcă, iar eu eram tot acolo, în picioare.

— Așteptați puțin, trebuie să vă spun ceva. Adineauri, pe când erați la bucătărie, am citit ce ați scris în caietul de-acolo, de pe masă. Îmi pare rău, n-ar fi trebuit. Puteți să mă iertați?

— Ce anume ai citit, Eugenia, nu înțeleg…

A pus ceașca jos, s-a ridicat și s-a apropiat de mine.

— A, jurnalul meu… Mi-ai citit jurnalul… Nu știam că l-am lăsat aiurea.

— Numai această pagină, domnule.

A ridicat capul și m-a privit de aproape, uluit.

— Mi-am închipuit că n-ai avut timp să citești tot!

Și atunci, dintr-odată, a fost zguduit de un hohot scurt de râs.

— Nu are nici o importanță, hai să fim serioși, probabil că te-a plictisit copios… Bun, vino și ia loc acum. Și încetează să-mi mai spui „domnule“, nu sunt chiar așa de bătrân, totuși.

Odată așezați unul în fața celuilalt, s-a lăsat o lungă tăcere – el învârtea lingurița în ceașca de ceai, cu o expresie de nepătruns.

— Cum puteți crede că m-a plictisit?

— Mi se întâmplă să recitesc pasaje, nu e totul prost, dar uneori mă simt copleșit.

— Eu sunt îngrozită de puținul pe care l-am citit. Nu aș vrea să mă confundați cu toți acei oameni care au încetat să vă sune pentru că numele dumneavoastră a apărut în ziare.

Mi-a zâmbit. Pentru o clipă, trăsăturile i s-au destins.

— Mulţumesc, Eugenia. Mulţumesc.

— Mi-e rușine de ce se petrece în țara noastră.

— Îți împărtășesc rușinea.

S-a ridicat, s-a îndreptat spre masa de lucru și l-am putut urmări pe îndelete cum scormonea prin hârtiile care se înghesuiau acolo. Era cu puțin mai înalt decât mine, slăbuț, cu umeri înguști, cu articulații fine, cu gesturi pline de

delicatețe, și totuși emana din persoana sa ceva ireductibil. Chipul său reflecta lupta pe care trebuie să o fi dat în el harul și necesitatea – privirea rămăsese tandră, chiar copilăroasă, pe când fruntea, pometii și maxilarul păreau să se fi strâns într-un reflex de apărare. Mi-am amintit de buzele lui crăpate sub lovituri, la Iași, și am remarcat că avea o gură frumoasă.

— Uite, Eugenia, a spus el revenind și așezându-se pe un colț de pat, ascultă ce scrie prietenul meu Mircea Eliade în ultimul număr din *Buna Vestire*: „Poate neamul românesc să-și sfârșească viața în cea mai tristă descompunere pe care ar cunoaște-o istoria, supărat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfârtecat de streini?… Revoluția legionară are drept țintă supremă mântuirea neamului, împăcarea neamului românesc cu Dumnezeu, cum a spus Căpitanul… De aceea cred în biruința Mișcării Legionare.“ Și celălalt prieten al meu, Emil Cioran, în ultima sa carte, *Schimbarea la față a României*: „Evreul nu este semenul, deaproapele nostru, și oricâtă intimitate ne-am lăsa cu el, o prăpastie ne separă, vrem sau nu vrem. Este ca și cum ei ar descinde dintr-o altă specie de maimuțe decât noi și ar fi fost inițial condamnați la o tragedie sterilă, la speranțe veșnic înșelate. Omenește nu ne putem apropia de ei, pentru că evreul este întâi evreu și apoi om.“

Apoi a tăcut, căutând alt pasaj din cartea lui Cioran, iar eu mi-am reamintit acea ușurare și chiar împăcare pe care le simțisem în ziua în care înțelesesem că un evreu putea fi și român. Că una nu o excludea pe cealaltă. Datorită doamnei Costinaș. Eu fusesem învățată pe dos încă din copilărie, că un evreu era o altfel de ființă, așa cum scria Cioran, fără rădăcini, trăind pe spinarea națiunilor care avuseseră slăbiciunea să-i primească. Presupun că rațiunea mea nu admisese niciodată complet acest lucru, fiindcă nimic nu-mi indica faptul că un evreu ar fi fost diferit de un român (ambii aveau un cap, două mâini, două picioare), căci „lecția“ doamnei Costinaș mă eliberase cumva de o preocupare.

— Mai ascultă și asta, tot de Cioran, a reluat Mihail: „În toate înfrângerile naționale, singurii care nu-și pierd cumpătul sunt evreii. Înfrângerea Germaniei în războiul mondial i-a costat atât de mult pe nemți, încât disperarea i-a azvârlit în viciu și destrămare. În acest timp, evreii făceau averi și ocupau posturi de comandă. Dacă, într-adevăr, ei ar simți ca un drept mai adânc să participe la viața unei națiuni, n-ar accepta cu atâta cinism

prigoanele şi exilul. Nesimţindu-se nicăieri acasă ei nu cunosc în nici un fel tragedia înstrăinării. Evreii sunt singurul popor care nu se simte legat de peisaj. Nici un colţ de lume nu le-a modelat sufletul; de aceea sunt aceiaşi în nu importă care ţară sau conţinut.“

Mi-am amintit atunci de puternicul lui ataşament faţă de Brăila, oraşul său natal, de pe malul Dunării.

— Dacă Cioran vă este prieten, de ce nu i-aţi explicat ce loc ocupă Brăila şi Dunărea în viaţa dumneavoastră?

— Cioran nu are nevoie de mine ca să verifice că se înşală, n-are decât să se plimbe prin cimitire şi să numere mormintele soldaţilor evrei morţi între 1916 şi 1918. Când s-a pus problema de a intra în război împotriva Germaniei, nu s-a găsit nici un Cioran care să scrie că evreii nu se simţeau legaţi de peisajele româneşti. Nu, atunci era de la sine înţeles că evreii aveau să moară la fel ca ceilalţi. Ura pe care o trezim e iraţională, dar indispensabilă teoriei neamului formulată de Nae Ionescu pentru prietenii săi legionari: o colectivitate care închide în ea însăşi ideea de război, o ecuaţie prieten-duşman. Prietenul va fi în curând Germania lui Hitler, iar duşmanul, restul lumii. Şi ştii care va fi rolul atribuit evreului? Cel al trădătorului, cel al duşmanului interior, pentru că evreul, care nu e legat de nici un peisaj, nu-i aşa, va vinde, desigur, bogăţiile României englezilor, francezilor sau ruşilor, în funcţie de turnura pe care o va lua războiul. Cioran scrie despre asta aici, ascultă: „Există momente istorice care fac din evrei în mod fatal trădători.“ Nu sună asta ca o chemare la crimă atunci când se vorbeşte zilnic de iminenţa unei conflagraţii europene?

Totul părea să anunţe o catastrofă uriaşă, avea dreptate, dar noi continuam să facem proiecte, să ne imaginăm un viitor. Evenimentele veneau în valuri, fiecare lovindu-ne şi mai crud speranţele, dar îndată ce trecea ameninţarea, ne recuperam încrederea – la urma urmei, teatrele jucau cu casele închise, trenurile şi tramvaiele circulau, scriitorul francez Paul Morand lăuda rafinamentul Bucureştiului într-o carte ce tocmai fusese tradusă şi pe care ne-o smulgeam unul altuia, restaurantele erau mereu pline şi puteai ignora defilările legionare trecând pe celălalt trotuar. Înainte de venirea lui Cuza la guvern, avuseseră loc ceremonii pentru moartea lui Ion Moţa, locotenentul lui Codreanu, omul care ceruse: „Să ne procurăm revolvere şi să tragem în ei,

dând un exemplu groaznic care să rămână de-a lungul istoriei noastre româneşti.“ Moţa şi un alt legionar important, Vasile Marin, plecaseră să lupte în Spania, alături de Franco, şi amândoi fuseseră uciși. Funeraliile lor, în miezul iernii lui 1937, dăduseră naştere unor manifestări atât de ample de reculegere şi devoţiune în întreaga ţară, încât existaseră temeri că Garda de Fier ar fi putut profita pentru a-l răsturna pe rege şi a prelua puterea. Carol al II-lea i-a lăsat în pace, dând încă o dată impresia că se folosea de Garda de Fier împotriva partidelor tradiţionale care îl împiedicau să guverneze aşa cum ar fi vrut. Însă era perfect conştient de pericolul pe care îl reprezenta Codreanu, ai cărui oameni veniseră până sub ferestrele Palatului să ameninţe că-i vor spânzura amanta, pe „jidoavca“ Magda Lupescu, fiindcă era „o ruşine pentru ţară“.

Mihail a pus jos cartea lui Cioran şi a început să-şi soarbă ceaiul.

— Tot nu mi-ai spus cărui fapt datorez plăcerea întâlnirii noastre.

— Ei, un seminar pe care îl voi urma aici în semestrul al doilea. Ca să am toate şansele să devin profesoară.

— Profesoară?

— De literatură.

— Intenţionezi şi să scrii?

— În nici un caz! Nu am nimic de spus.

— Cred că toţi avem ceva de spus, nu?

— Aţi scrie şi dacă nu aţi fi evreu în această ţară care vă ameninţă?

Mi-a întins pachetul său de ţigări şi ne-am aprins amândoi câte una. Primul fum m-a ameţit uşor, am simţit că tensiunea acumulată se dispersa şi m-am relaxat, cufundându-mă în fotoliu.

— Presupun că da, a răspuns el, privindu-mă fix prin volutele de fum. Îi invidiez pe cei care se află în armonie cu ceea ce ne oferă viaţa. Eu nu ştiu să trăiesc firesc, am nevoie să mă agăţ de amintiri, de ceea ce ne răpeşte viaţa, de ceea ce pierdem iremediabil, pentru a-mi găsi raţiuni de a exista. Fără scrisul care mă leagă de ai mei şi mă înrădăcinează acolo unde au trăit ei, m-aş întreba în fiecare dimineaţă ce caut aici.

A făcut o pauză lungă, fără a înceta să fumeze şi să mă observe.

— Dar dumneata, Eugenia, ce fel de om eşti?

— Nu mi-e greu să fiu fericită, ba chiar cred că totul m-ar fi putut mulţumi

dacă nu m-aș fi născut în mijlocul acestor oameni care aţâţă ura. De ce ne ucidem mereu unii pe alţii? M-am născut în timpul războiului, în 1917, tatăl meu s-a întors viu printr-o minune, cum ne-a spus adesea, și uite că iar se vorbește despre război.

— Pare cumva derizoriu, într-un asemenea context, să continui să scrii, nu?

— Ba dimpotrivă! (Mă îndreptasem ca un arc și îmi strivisem țigara.) De ce spuneți asta? Dacă se pun cărți pe foc în Germania, e tocmai pentru că în cărţi se află un adevăr care nu e suportat! Ce scrieți în acest moment?

— Dacă-ți spun, o să râzi… În plină escaladare a terorii pentru noi, evreii, eu scriu o poveste de dragoste. Sau nu, mai rău, încerc să rescriu o poveste de dragoste.

— Cum adică s-o rescrieți?

— Mi s-a furat manuscrisul în timpul ultimei mele călătorii la Paris. Așteptam un taxi în fața gării, aveam două valize. Când m-am întors, nu mai era decât una. Cea în care se găsea textul *Accidentului* dispăruse.

— Dumnezeule!

— Da, vreme de câteva zile am crezut că-mi va fi returnată. În aceeași valiză se afla și jurnalul meu, caietul pe care am scris înaintea celui în care citit rândurile acelea adineauri. Cine l-ar fi răsfoit ar fi putut să mă identifice ușor și să ia legătura cu editorul meu parizian. Și astăzi mai visez că cineva sună la ușa mea și îmi întinde manuscrisul – o sută zece pagini, într-un dosar roșu. De-a lungul întregului meu sejur în Franța am fost ca năuc, incapabil să mă gândesc la altceva. Eram aidoma unui om căruia i s-a amputat un braț și care, paralizat de pierdere, e incapabil să mai facă ceva. Întors la București, tot nu credeam că mi se întâmplase așa o nenorocire și mă trezeam de multe ori sărind din pat, în miez de noapte, convins că deschizând sertarul din dreapta mesei mele aveam să descopăr dosarul roșu. Era atât de greu de suportat acea absență! Mă rog, am început în cele din urmă să-l rescriu, încercând să recompun frazele pierdute, să regăsesc înlănțuirile, ghidat de memoria vizuală care înregistrase anumite pagini, sau anumite paragrafe, sau vreun dialog în deschiderea unui capitol etc.

S-a întrerupt deodată.

— Am început să-l rescriu, dar înțelegi, Eugenia? Eram convins că

niciodată nu voi reuși să egalez perfecțiunea primei versiuni. Ca și cum pierderea acestui text l-ar fi aureolat cu o virtute unică, pe veci dispărută.

— Dacă e o poveste de dragoste, de ce i-ați dat acest titlu, *Accidentul*?

— Pentru că Paul, care suferă din cauza infidelității femeii iubite, Ann, va fi salvat de Nora, întâlnită datorită unui accident. E prima scenă din carte: Nora cade de pe platforma unui tramvai încercând să coboare înainte de stație. Or, Paul se află printre cei câțiva trecători care se nimeresc pe-acolo.

Am înțeles oare, în acea după-amiază, că Mihail vorbea despre infidelitățile lui Leni prin intermediul lui Ann, eroina romanului său? Da, în mintea mea, cum tocmai citisem în jurnalul lui că voia să „o termine“ cu Leni, apropierea între cele două femei a fost imediată.

Scrisese deci un roman despre pierderea lui Leni și iată că pierduse acel roman. Apoi aureolase acel text dispărut într-o lumină atât de puternică, încât era sigur că nu avea să izbutească niciodată să-l egaleze rescriindu-l. Cum să nu înțeleg că, fără să vrea, confunda într-o aceeași deznădejde pierderea textului său și pierderea lui Leni? Nici pe ea nu ar fi reușit să o egaleze vreodată printr-o altă iubire. Chiar în clipa în care îmi vorbea despre Nora, am știut că ea nu putea să-i mute gândul de la Leni. Niciodată omul care era Mihail, legat de pământul Brăilei, de viața alor săi prin forța amintirii și a melancoliei, nu se va consola după pierderea lui Leni. Dimpotrivă, avea să încerce totul ca să nu o uite, avea să facă din ea o operă de neînlocuit, așa cum o făcea sub ochii mei cu manuscrisul pe care i-l consacrase și pe care îl pierduse în mod evident – altfel cum l-ar mai fi așezat atât de sus?

— Nu înfrumusețăm oare întotdeauna obiectul pierdut? am remarcat eu.

— De ce-mi spui asta?

— Îmi amintesc cu câtă nostalgie ne-ați vorbit despre Brăila, despre fluviu, sirenele vapoarelor, orizontul inundat de mlaștini, casa bunicului…

— Însă Brăila nu e decât un biet port, încins și prăfuit vara, îngrozitor de umed iarna, unde nici unui călător nu i-ar da prin minte să se oprească. Asta gândești, nu?

— Nu știu, nu cunosc Brăila, dar de fiecare dată când v-am auzit evocând acest oraș, v-am simțit emoția.

Un gând neplăcut i-a trecut probabil prin minte, fiindcă s-a întunecat deodată.

— Bun, acum trebuie să lucrez.

— Vă rog să mă iertați că am stat atât de mult.

Ne-am ridicat și el mi-a adus paltonul.

— Mi-a făcut plăcere, Eugenia.

— Oare? V-am făcut să vorbiți mult despre subiecte dureroase, iar acum vă las încă mai trist decât atunci când ne-am întâlnit.

A părut surprins de afirmația mea.

— Ba nu…

— N-am putea merge împreună la cinema, într-o seară, sau la teatru?

— De ce nu? Există un zvon cum că evreilor li se vor tăia liniile telefonice – fiindcă abuzează de ele, se pare, la fel ca de tot restul. Dar, deocamdată, telefonul meu funcționează și ți-am dat cartea mea de vizită. Sună-mă, dacă vrei. La revedere, Eugenia!

5

Abia aşteptam să găsesc o locuinţă pentru a scăpa de camera de cămin în care stăteam înghesuite câte trei studente, aşa că, de dimineaţa până seara, căutam prin anunţurile de mica publicitate. Dacă odaia nu era încă închiriată, alergam să o vizitez, dar până acum nu găsisem nimic convenabil; fie nu ofereau nici un pic de intimitate (erau chiar la etajul proprietarilor), fie erau prea întunecate, prea mici sau prea scumpe.

Începerea cursurilor fusese amânată din cauza nemulţumirii legionarilor pe care regele refuzase să-i ia parteneri în noul guvern al profesorului Cuza, deşi obţinuseră aproape şaisprezece la sută din voturi la alegerile legislative din decembrie. Legionarii îi vânau pe profesorii care nu le plăceau, evrei îndeosebi, dar şi pe cei pe care îi bănuiau de simpatii comuniste, interzicându-le accesul în universităţi. Pe scurt, ameninţau să blocheze întreaga ţară dacă regele Carol al II-lea nu le încredinţa puterea. Ziarele spuneau că generalul Ion Antonescu, noul ministru al apărării, îl abordase în secret pe Codreanu pentru a-i cere să-şi tempereze oamenii. Antonescu ar fi ameninţat cu o violentă ripostă poliţienească, subliniind faptul că Armand Călinescu, colegul său de la Interne, apropiat al regelui, nu avea să tolereze multă vreme excesele.

Se simţea că ţara era în prag de explozie, sfâşiată între forţe contrare, şi totuşi, de câteva zile, Bucureştiul se trezea în fiecare dimineaţă sub un soare uşor ceţos de iarnă care scânteia pe capotele maşinilor şi în vitrinele magazinelor, dând oraşului un aer de sărbătoare. În căutarea unei camere, îl străbăteam în tramvaiele noastre vechi, cel mai adesea pe platformă, neavând loc înăuntru, înfofolită până la ochi într-un fular gros de lână pe care mi-l împletise mama şi gândindu-mă invariabil la Nora, eroina lui M. Sebastian. Ea sărise din mers pentru a ajunge mai repede acasă, şi, în loc să câştige câteva minute, îl câştigase pe Paul care, acum ştiu (pentru că am avut tot

timpul să citesc și să recitesc *Accidentul*), alerga pe urmele iubitei sale Ann. Accidentul avea să răstoarne existența lui Paul, dar, desigur, și pe cea a Norei. Viața te plimba după bunul ei plac – urmai o direcție, când apărea un eveniment cu totul imprevizibil care te ducea în altă parte. Nu asta mi se întâmplase și mie cu o săptămână în urmă, când dădusem pe neașteptate peste M. Sebastian? Ba da, sau, mă rog, nu. Păstram de la acea întâlnire sentimentul unei mari intensități, în timpul căreia trebuise să-mi mobilizez toate forțele pentru a părea la înălțime, în vreme ce el probabil că nici nu se mai gândea la ea. Îi forțasem mâna ca să urc la el, iar două ore mai târziu nu doar că nu mă reținuse, ci mă rugase să-l las să lucreze. Dacă el era Paul, eu nu eram Nora.

A doua zi, i-am telefonat Irinei Costinaș la Iași. Ne înțeleseserăm să-i dau vești regulate – ea mă sfătuise să-mi completez studiile cu acest seminar, mergând până la a-și chema la telefon colegi de la București pentru a mă recomanda. E limpede că întâlnirea cu Irina mi-a schimbat cursul vieții. La câteva săptămâni după acea cină la care îl insultasem pe Ștefan și mă ridicasem de la masă, Irina mi-a propus să vin să locuiesc o vreme la ea, până se liniștea lucrurile acasă. Călătoria noastră la București, intervenită între timp, ne apropiase mult. Apoi, cât am ocupat camera liberă din casa lor, ea și soțul ei se despărțiseră, iar prietenia noastră s-a cimentat și mai mult, una consolând-o pe cealaltă, așa încât nu m-am mai întors deloc acasă, la ai mei. Fără îndoială, părinții mei erau conștienți de prăpastia care se căscase deodată între noi, căci nu au mai vorbit niciodată despre acea cină și nici nu mi-au cerut să-mi reiau locul în familie, astfel că întrețineam relații politicoase, uneori chiar vesele, dar prudente, pentru a nu redeschide rana.

— Auzi, Irina, ieri mi-am petrecut după-amiaza la domnul Sebastian!

— O, e tot la București? Ce face?

— Mi-a părut deprimat de cursul evenimentelor, dar și foarte preocupat de munca lui. Știai că a pierdut manuscrisul cărții la care lucra?

— Nu, habar n-am avut. Nu am mai ținut legătura cu el, nici cu Poldy, de altfel. Dacă îl revezi, te rog, spune-i să plece, aici se pun la cale lucruri cumplite pentru evrei!

— Știe. L-am auzit chiar rostind cuvântul crimă.

— Spune-i să se ducă la fratele lui la Paris. I-am văzut numele publicat în

ziare, printre cei o sută douăzeci de jurnaliști evrei care au fost deja excluși din profesie. La fel s-a întâmplat și cu ordinul avocaților, i-au radiat pe toți avocații evrei, peste o mie cinci sute. Vor să-i înfometeze pe evrei, să scape de ei într-un fel sau altul, trebuie neapărat să plece!

— O să-i spun, dar nu știu când o să-l revăd.

— Dacă-i știi adresa, scrie-i câteva cuvinte. Spune-i că i-o cer eu. Sunt foarte neliniștită, Eugenia. Înțelegi? Mă auzi?

— Am înțeles, îți promit că-i voi scrie.

Când Irina vorbea despre „noi“, știam că se referă la prietenii ei comuniști trecuți în clandestinitate și care rămăseseră în legătură cu șefa lor istorică, Ana Pauker, evreică și comunistă convinsă, refugiată la Moscova după eliberarea din închisorile românești. De când era Irina membră în partidul comunist? Nu mi-o spusese, nu vorbeam decât aluziv despre aceste lucruri, dar o admiram încă și mai mult de când aflasem.

Conversația noastră telefonică m-a lăsat descumpănită. Ce fel de fată eram totuși, cât de inconștientă și superficială puteam fi de mă gândeam să-l duc pe M. Sebastian la cinema, în vreme ce el era în mare pericol? I-am scris în aceeași zi o scrisoare foarte alarmistă pe care am înmânat-o portăresei blocului în care locuia, strecurând în trecere și adresa căminului meu universitar, în caz că dorea amănunte suplimentare. Trecuseră zece zile de atunci și tot nu aveam nici un răspuns.

Irina mi-a telefonat către sfârșitul acelui ianuarie 1938 pentru a afla vești despre mine. Cursurile tot nu începuseră – legionarii din Garda de Fier erau peste tot în București, cu oribilele lor cămăși verzi, înarmați cu ciomege, făcând să domnească teroarea –, dar găsisem în sfârșit o cameră separată la ultimul etaj al unei clădiri frumoase, ale cărei ferestre dădeau spre Parcul Cișmigiu. Vorbind despre situația lui M. Sebastian, de la care tot nu aveam nici un semn, ea mi-a semnalat că mai mulți avocați evrei care încercaseră să intre în Palatul de Justiție, în ciuda noilor legi, fuseseră bătuți cu atâta violență, încât unii se aflau la spital între viață și moarte. Ziarele nu menționaseră nimic, informația îi fusese comunicată de către „prietenii“ ei. „Eugenia, aș vrea să fiu sigură că Mihail Sebastian nu mai este în București. – Îți promit că mă voi asigura de acest lucru.“

Cum părea să-mi ignore complet existența, mă străduisem să nu mă mai

gândesc la el, dar acum trebuia să o fac, pentru Irina. Și cine putea să mă informeze mai bine despre situația lui decât portăreasa blocului său?

— Domnul Sebastian? Bineînțeles că e aici! Poate nu pentru multă vreme, dar e aici.

— V-am dat o scrisoare pentru el…

— A, da, îmi amintesc foarte bine de dumneavoastră. I-am dat-o odată cu corespondența.

— Deci se pregătește să plece?

— Nu știu nimic. Nu prea-i place să stea la taclale.

— Dar spuneați mai înainte că poate nu va mai fi aici mult timp…

— Păi nu și-a plătit chiria luna asta.

— Aha, scuze, nu înțelesesem…

— Proprietarul a trecut și ieri pe-aici și nu e prea răbdător din fire.

Ar fi trebuit să urc și să-i bat la ușă, dar am fugit. Cum să-l întreb, cu inocență, ce mai face, acum că știam ceva ce n-ar fi trebuit să știu? În mod cert, curiozitatea mea părea menită să ne tulbure relația. Aflasem câte ceva – locuia încă în București, dar fără bani, poate flămând deja –, însă nu știam nimic despre singurul lucru care o îngrijora pe Irina: când avea să plece din țară?

Am traversat Parcul Cișmigiu, unde doar aleile principale fuseseră deszăpezite – nici o pasăre nu se vedea pe frigul acela, nici un copil la ora aceea înaintată a după-amiezii –, și ajunsesem la câțiva pași de locuința mea, când o idee și-a făcut loc cu fermitate: aveam să mă întorc pe Calea Victoriei, să-l pândesc când iese, de pe trotuarul din față, și să mă prefac că am dat peste el din întâmplare. Mi-aș fi îndeplinit astfel misiunea și m-aș fi putut culca având conștiința împăcată.

Doar că uitasem de tăria gerului și eram gata să plec, tremurând și cu nasul curgând, de unde mă aciuasem sub o arcadă, când a apărut deodată – cu pălăria și paltonul pe care i le știam.

— Domnule Sebastian! am strigat.

În vreme ce căuta să vadă de unde venea chemarea, prin întunecimea străzii, am traversat și m-am proțăpit în fața lui.

— Eu sunt, Eugenia, ce noroc să vă întâlnesc!

— Dumnezeule, Cerul te-a trimis.

— De ce spuneți asta?

— Pentru că mă vei însoți. Vrei?

— Cu plăcere!

— Hai, suntem deja în întârziere.

Și-a strecurat brațul pe sub al meu și am pornit în direcția Palatului Regal. Abia atunci am remarcat că purta un papion în locul cravatei obișnuite.

— Dar unde mergem? Nu mi-ați spus!

— La cină la Haig Acterian și Marietta Sadova.

— Marietta Sadova… actrița?

— Da. E soția lui Acterian, dacă nu știai.

Nu, nu știam nici măcar ce fel de om de teatru era Acterian (spre rușinea mea), dar Marietta era o vedetă, la fel de cunoscută ca Leni Caler.

— E imposibil, nu sunt îmbrăcată pentru o cină în oraș.

— Nu contează, ești tânără, totul i se iartă tinereții.

— Și în plus mi-e frig, cred că am răcit.

— Poftim! Păstreaz-o.

Mi-a întins o batistă împăturită cu grijă și parfumată.

— De ce mă luați cu dumneavoastră la cină?

— Pentru că nu am puterea să merg singur și pentru că hazardul te-a scos în calea mea.

— Și dacă nu m-ați fi întâlnit?

— Te-am întâlnit.

— Acum câteva zile v-am scris și nu mi-ați răspuns!

— Iartă-mă, intenționam să o fac. Ascultă-mă bine, Eugenia: dacă aș părăsi România și tot ce mă leagă de ea, nu aș mai scrie. Și dacă nu mai scriu, ce fac cu zilele mele? Mulțumește-i doamnei Costinaș, dar spune-i că nu voi pleca.

Trecuserăm de Palatul Regal și de Athénée Palace, aflat în față, iar acum o luam la stânga pe strada General Berthelot.

— Aici e.

Nu mi-am putut reține o exclamație de surpriză. Locuiau într-un conac semeț, cu toate ferestrele luminate în seara aceea.

— Nu te lăsa nicicum intimidată, mi-a șoptit el la ureche, în vreme ce înaintam spre peron, și să știi că prefer compania ta celor mai multe persoane prezente aici.

O rumoare voioasă salutase sosirea noastră, suflându-ne în faţă parfumuri amestecate de alcool şi ţigări americane.

— Mihail, ce plăcere! Începeam să ne facem griji.

— Bună seara, bătrâne. Eugenia, ţi-o prezint pe gazda noastră, Haig Acterian. Haig, iat-o pe Eugenia, o prietenă foarte dragă. Am dat nas în nas pe stradă acum zece minute şi am convins-o să mă însoţească.

— Foarte bine ai făcut, dragă Mihail! Minunat! Bună seara, domnişoară, încântat să vă cunosc.

— Daţi-mi paltonul şi fularul, să vă descotorosesc de ele.

Cea care vorbise era Marietta Sadova, a cărei voce de stentor, mult prea puternică, îl redusese la tăcere pe soţul ei. I-a încredinţat unui servitor în livrea lucrurile noastre şi ne-am trezit deodată prinşi într-un vârtej de exclamaţii, pupături uşoare, sărutări de mâini şi hohote de râs, provenind de la persoane pe care ar fi trebuit să le identific, dacă nu, măcar să fi reţinut prenumele şi patronimele pe care le înşira un Mihail Sebastian deloc perturbat de toată agitaţia aceea. Acum, după atâţia ani, pot spune că se aflau în jurul nostru în acea seară scriitorul Camil Petrescu, Mircea Eliade şi soţia sa, Nina Mareş, actriţa Lilly Popovici, regizorul Sică Alexandrescu, prinţul Anton Bibescu şi soţia sa, prinţesa Elizabeth, dramaturgul Nicuşor Constantinescu (al cărui nume îmi spunea vag ceva), Haig şi Marietta şi mulţi alţii.

Astăzi nu îmi pot explica cum de Leni, care era şi ea prezentă la această recepţie, nu a venit să ne salute. Fără îndoială că a preferat să ne studieze în voie de la distanţă. Abia odată poftiţi la masă, în vreme ce încercam să mă familiarizez cu toate acele chipuri noi, am recunoscut-o, aşezată la dreapta lui Sică Alexandrescu, cu care părea să se amuze copios (am aflat mai târziu că relaţia lor s-a terminat în seara aceea, în mare parte din cauza mea).

În mod surprinzător, în timp ce Camil Petrescu nu mai contenea să se laude cu ultimul său succes literar, Nina, soţia lui Mircea Eliade, a fost cea care l-a plasat deodată pe Mihail în centrul conversaţiei întrebându-l cum mai mergea piesa lui. Ia uite, m-am gândit, ascultându-l bâlbâindu-se stângaci, s-ar zice că încearcă să repare o greşeală de care ea – sau soţul ei – s-ar fi făcut vinovaţi.

— În situaţia actuală, i-a răspuns amabil Mihail, nu mi se pare o

posibilitate viabilă să fie jucată.

— Ar putea să existe nişte excepţii, pentru câţiva artişti, cel puţin… Nu-i aşa?

Nina aruncase acel „Nu-i aşa?“ fără adresă precisă, evitând să-l privească în ochi pe Mihail, dar cu o voce atât de nesigură, încât a urmat o tăcere stânjenitoare.

— I-am spus lui Mihail ce cred despre asta, a replicat sec Mircea, vizibil stingherit.

— Şi se poate afla ce credeţi despre asta, dragă Mircea? a întrebat cu un zâmbet încântător prinţesa Bibescu.

— Prietenul meu Mircea crede că a venit timpul să mă exilez, a răspuns M. Sebastian în locul lui.

În aceeaşi clipă am văzut stingându-se zâmbetul prinţesei, în vreme ce Leni şi Sică Alexandrescu, care stăteau în faţa mea, au încremenit.

Oare Mircea, către care se îndreptau toate privirile, avea să ia din nou cuvântul pentru a se justifica?

Nu. În calitate de gazdă, Marietta Sadova a fost cea care a rupt tăcerea, în vreme ce se servea supa, iar servitorii aranjau pe masă platourile cu vânat.

— Mihail, eu aş fi prima care ţi-ar regreta plecarea, ştii bine, a început ea, cu vocea plină de emfază, dar trebuie să admitem că suntem în plină revoluţie, nu-i aşa, şi că, dacă dorim ca revoluţia să câştige, nu pot exista excepţii de la regulă. Astăzi, când mişcarea s-a pornit, trebuie mers până la capăt şi, indiferent care ar fi legăturile noastre cu anumiţi evrei, o spun cu regret, să eliberăm o dată pentru totdeauna ţara de o populaţie care trăieşte aici pe spinarea noastră.

— Hai, Marietta, baţi câmpii, a intervenit Haig. Mihail este prietenul nostru şi nu poţi…

— Lasă-mă să termin, te rog! Mihail este prietenul nostru, bineînţeles, nu am nimic împotriva lui şi el ştie – ba chiar acum câteva săptămâni a fost vorba să primesc eu rolul principal în piesă în locul lui Leni. Nu-i aşa, Leni? Văd că aprobi, mulţumesc, draga mea, mulţumesc. Dar trebuie oare să suportăm ca ţara să se scufunde sub povara evreilor sub pretextul că avem câţiva iluştri prieteni evrei? Sunt peste tot, ei deţin băncile de credit, ei deţin petrolul, forajele, minele, căile ferate, companiile maritime şi de aviaţie,

hotelurile, ei ocupă toate posturile strategice, inclusiv patul regelui prin târfa aceea de Magda Lupescu, în vreme ce regina noastră legitimă e în exil, nefericita – mai putem pretinde că suntem stăpâni acasă? Cu siguranță, nu! Ei ne iau literalmente pâinea de la gură în vreme ce noi ceilalți, românii de sânge, abia găsim cu ce să supraviețuim. Și ar trebui să nu spunem nimic? Și ar trebui să continuăm să tăcem? Să continuăm să suportăm asta? Nu, nu și nu! La naiba, să plece de aici, a durat deja prea mult! Să plece în Franța, poftim! La urma urmei, domnul Clemenceau ne-a forțat mâna în 1919 ca să-i ținem la noi. Ei bine, eu spun că i-am găzduit destul! I-am găzduit douăzeci de ani! Nu ajunge? Care țară a mai făcut atâtea pentru evrei ca noi? Nemții? Polonezii? Da' de unde! Ăștia îi dau afară și noi îi primim, prostănaci ce suntem. Iată adevărul, și nu mi-e frică să-l recunosc! Așa că nu, să se lase și ei mulși de evrei! Hai, valea, dacă francezii ne dau lecții, să și-i ia! Toți evreii în Franța, iar România să rămână a românilor! N-o să continuăm să agonizăm de dragul domnului Clemenceau care nici măcar nu mai e pe lumea asta!

Spre final își pierduse controlul, împroșcând cu salivă și hohotind jenant, pradă unei crize de isterie, din câte se părea. În ce mă privește, am simțit cum mă cuprinde mânia, retrăind, fără îndoială, după trei ani, cina greu de uitat care marcase ruptura de fratele meu Ștefan.

Cum se lăsase tăcerea, m-am auzit deodată vorbind, fără să vreau, ca și cum gândurile care mă încercau se exprimau cu voce tare – jur aici că nu premeditasem nimic.

— Doamnă Sadova, știți cum s-au descotorosit locuitorii Chișinăului de evreii lor în 1903?

— Poftim? Ce spui tu acolo, fata mea?

Era încă înfierbântată, rostogolindu-și privirile peste noi toți, cuprinsă de furie.

— Locuitorii Chișinăului, din frumoasa noastră provincie Basarabia, știți cum s-au descotorosit de evreii lor în 1903? Nu știți? Vă spun eu. Și ei, la fel ca dumneavoastră astăzi, credeau că mor de foame din cauza evreilor. Ei bine, au găsit un mijloc mult mai eficace decât să-i împingă afară din țară lipsindu-i de toate drepturile și înfometându-i, așa cum facem noi astăzi: i-au masacrat. Pur și simplu i-au masacrat, doamnă Sadova. Am dat recent peste un articol al corespondentului jurnalului *New York Times*, care tocmai se afla

la Chişinău în acea zi. Regret că nu am la mine acel articol, vi l-aş fi putut citi cuvânt cu cuvânt. Dar o să vi-l rezum: conduşi de preoţii noştri ortodocşi, la îndemnul „Să-i ucidem pe evrei“, locuitorii din Chişinău au tăbărât pe evreii din ghetou care, nefiind preveniţi, nu pregătiseră nimic pentru apărarea lor. Jurnalistul evocă „scene de groază de nedescris“, „bebeluşi literalmente sfârtecaţi de mulţime“ – am reţinut cuvintele lui, le citez exact. A relatat că, la apus de soare, „grămezi de cadavre de copii, adulţi şi bătrâni zăceau pe străzi“. Şi iată că rezultatul a fost la înălţimea întreprinderii, pentru că de-a doua zi, ne spune jurnalistul, nu mai vedeai nici un evreu în Chişinău. Cei care nu fuseseră ucişi fugiseră.

Tremuram la sfârşit şi aş fi putut să mă ridic şi să plec, dar s-a produs atunci un eveniment neaşteptat: Leni Caler, care nici nu mă salutase, nici nu-mi adresase vreun cuvânt, s-a ridicat încet, a făcut turul comesenilor, care rămăseseră ca trăsniţi, şi a venit să mă sărute.

Anton Bibescu, al cărui comportament extravagant îmi era încă necunoscut, a început atunci să aplaude şi a izbucnit într-un râs neprefăcut – „Minunat! Minunat!“ –, astfel că cele două iniţiative, a lui Leni şi apoi a sa, au avut darul să destindă atmosfera.

— Ei bine, dragă Marietta, a reluat atunci prinţesa Bibescu, care s-a luminat din nou la faţă, eu îi iubesc pe evrei cu pasiune şi sper că nu vor părăsi România. Îi iubesc cu pasiune pentru că deplasează linia orizontului. Gândiţi-vă la ce-ar fi lumea fără ei: un mozaic de popoare mici, cu minţi înguste, adăpostite în spatele graniţelor lor şi războindu-se periodic pentru câteva hectare suplimentare de pământ. Evreii se joacă cu graniţele, ei sunt acasă peste tot, acolo unde ajung construiesc şi, dacă nu mai sunt doriţi undeva, pleacă şi o iau de la capăt în altă parte. Sunt călători neobosiţi, constructori inepuizabili, pe care nimic nu-i sperie şi nu-i descurajează – nici ariditatea pământului, nici limba noilor vecini, pe care o asimilează în câteva luni. O, da, Marietta dragă, îi iubesc cu pasiune pentru că ei întruchipează, în ochii mei, diversitatea culturală şi imensitatea lumii, în vreme ce peste tot ne lovim de mici patrioţi cu ochelari de cal şi cămăşi verzi, brune sau negre, al căror vis măreţ pare să se rezume la a ne face să mergem încolonaţi în sunetul sinistrelor lor fanfare!

Mircea Eliade, căruia îi apăruse cu câteva zile în urmă o fotografie în ziare,

făcută când le ţinea predici „micilor patrioţi cu ochelari de cal şi cămăşi verzi“ ai lui Codreanu, a pălit, dar nu a replicat. Familia Bibescu reprezenta cu certitudine tocmai acel cosmopolitism atât de denigrat de ideologii Gărzii de Fier: el, diplomat la Paris, Petrograd, Londra, Washington şi, recent, la Madrid; ea, născută Asquith, fiica lordului Asquith, prim-ministru al Regatului Unit, poetă, autoare de piese de teatru şi romane, prietenă cu toate spiritele libere ale lumii, de la Proust la Léon Blum.

— Dragul meu Mihail, a continuat Anton Bibescu, pe care situaţia părea să-l amuze copios, sper că toate aceste impedimente nu vă opresc din scris…

— Scrisul e singurul lucru care nu mi-a fost încă interzis.

A rostit aceste cuvinte zâmbind, egal cu sine însuşi, iar prinţesa Bibescu a părut să-i fie recunoscătoare pentru eleganţa sa.

— Ei bine, aş vrea să vă repet, drag şi preţios prieten (a întins braţul pentru a atinge cu vârful degetelor încheietura mâinii lui M. Sebastian), cât de fericiţi am fi, Anton şi cu mine, să vă găzduim la Mogoşoaia oricât veţi dori. Ar fi o onoare pentru noi să vă avem oaspete. Palatul este încăpător, vă veţi simţi perfect pentru a lucra.

Aflat la doar o jumătate de oră de oraş, palatul Bibeştilor, un somptuos edificiu bizantin înconjurat de un parc centenar şi dând spre un lac, era bine cunoscut de bucureşteni pentru recepţiile la care se întâlneau tot felul de artişti, savanţi, diplomaţi şi capete încoronate.

După aceste cuvinte ale prinţesei, ne-am ridicat de la masă pentru a trece în salon, unde se putea fuma şi trăncăni în voie, bând lichior.

Anton Bibescu a venit să afle cine eram de fapt, şi cum nu reuşeam să i-o spun, încurcându-mă lamentabil în propria biografie, a încheiat discuţia cu un compliment care m-a făcut să roşesc: „În orice caz, bravo, ai fost foarte curajoasă.“

Remarcasem că Leni se învârtea în jurul meu, şi, de cum a plecat prinţul, i-a luat locul. „Mai spune-mi o dată cum te cheamă. – Eugenia, doamnă.“ A vrut de îndată să ştie de unde apărusem şi mai ales de când îl cunoşteam pe M. Sebastian.

— Prin urmare, e o prietenie foarte recentă, a tras ea concluzia în urma explicaţiilor mele.

— Mă rog, prietenie, nu ştiu… Am o imensă stimă pentru domnul

Sebastian, dar nu cred că am prea mare importanţă în ochii lui.

— De ce spui asta? Doar a venit aici cu tine!

— Întâmplarea a vrut-o, doar întâmplarea.

— În orice caz, faceţi o pereche frumoasă, asta mi-am spus când v-am văzut intrând.

— Vai…

— Ai roşit! Câţi ani ai, Eugenia?

— Douăzeci şi unu de ani, doamnă.

— Îţi dau voie să-mi spui Leni… Ei bine, eşti nu doar curajoasă, ci şi cu-adevărat încântătoare!

Cum s-o fi învârtit oare Leni ca să ajungă la braţul lui Mihail Sebastian când, ceva mai târziu, ne-am trezit pe trotuar, după ce îi îmbrăţişaserăm călduros pe Marietta şi Haig? Avea să-mi mărturisească mai târziu că, văzându-mă cu Mihail, fusese cuprinsă din nou de o irezistibilă dorinţă pentru el şi îl părăsise în aceeaşi seară pe nefericitul de Sică Alexandrescu. Pe când plecam toţi trei, am înţeles că aveau să-şi petreacă noaptea împreună, dar s-ar fi zis că Leni era preocupată să nu mă rănească, ba chiar să-mi păstreze un loc în inima amantului ei. I-a spus cât de interesantă şi drăguţă îi păream şi tot ea a insistat să mă conducă împreună până la uşa locuinţei mele.

6

Codreanu arestat! Codreanu condamnat la zece ani de ocnă! Cine şi-ar fi putut imagina o asemenea răsturnare de situaţie cu şase ani înainte, atunci când Căpitanul, din câte se zvonea, era pe punctul de a fi numit prim-ministru?

De data aceasta, regele era decis să restabilească ordinea, pretindeau ziarele legitimiste, şi, de fapt, România nu cunoscuse niciodată asemenea tulburări într-un timp atât de scurt.

După doar câteva săptămâni la putere, guvernul Cuza fusese demis, iar profesorul trimis înapoi la dragii săi studenţi de la Iaşi. Irina şi cu mine ne-am bucurat, închipuindu-ne că regele nu era favorabil ultimelor măsuri împotriva evreilor, cu atât mai mult cu cât, provocând o retragere masivă de capital, ele stârniseră un început de criză economică.

Dar, spre deosebire de ceea ce speram, Carol al II-lea nu a făcut apel la democraţi pentru a-i succeda guvernului lui Cuza: pe 10 februarie din acelaşi an 1938, un an categoric imprevizibil, el hotărâse să o termine cu partidele tradiţionale, acuzate că au aruncat ţara în anarhie, şi să instaureze o monarhie autoritară. Toate partidele politice aveau să fie dizolvate în beneficiul unui partid unic aflat în serviciul regelui, care nu avea doar să domnească, ci şi să guverneze, înconjurat de miniştri care nu aveau a-i da socoteală decât lui. O dictatură regală, de fapt.

Ca mulţi alţi bucureşteni, m-am obişnuit şi eu, începând din acea lună februarie, să mă duc să mă foiesc prin faţa grilajului de la Palatul Regal pentru a afla ceva în plus despre ceea ce se pregătea. Cenzurate, sau chiar închise prin decret, ziarele nu mai riscau să-i critice pe suveran şi camarila sa, aşa încât aflai mai multe urmărind spectacolul limuzinelor în curtea de onoare şi ciulind urechea la ultimele zvonuri pornite din mulţimea care se îngrămădea acolo la sfârşitul după-amiezii decât citind presa.

Aşa am auzit, mult înainte ca ziarele să o anunţe, că noul prim-ministru al regelui avea să fie patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, un ierarh de peste şaptezeci de ani care declarase cu ceva timp în urmă, în legătură cu evreii: „De ce să nu scăpăm de aceşti paraziţi care sug sângele românilor ortodocşi? Este logic şi sănătos să luăm măsuri împotriva lor.“ Dacă Miron Cristea voia să se descotorosească de evrei, asta nu era şi prioritatea regelui, care voia să scape mai întâi de Codreanu şi de Garda sa de Fier, de aceea îl menţinuse în guvern pe inflexibilul şi loialul Armand Călinescu. Astfel, noul guvern adresa poporului român un mesaj paradoxal: măsurile împotriva evreilor erau menţinute, dar legionarii care le inspiraseră erau interzişi de acum înainte.

Mă aflam din nou în faţa grilajului Palatului, în mulţimea de gură-cască, într-o seară de aprilie, când zvonul arestării lui Codreanu s-a răspândit. Părea de necrezut: cu Codreanu în închisoare, „cămăşile verzi“ aveau să pârjolească ţara de la un capăt la altul, iar primele victime riscau să fie chiar evreii. Cum întârziam pe acolo, nevenindu-mi să cred, observând însă că nişte camioane ale armatei şi poliţiei începeau să se adune în piaţă, am zărit în faţa mea o pălărie pe care mi s-a părut că o recunosc. M-am strecurat până la ea şi m-am uitat discret: el era.

— Domnule Sebastian!

— O, un chip prietenos! A devenit ceva atât de rar în vremurile astea… Ce mai faci, Eugenia?

— Haideţi să plecăm de aici, aţi auzit despre Codreanu? Cred că sunt pe cale să închidă piaţa.

Între timp, mulţimea începuse să se scurgă spre capătul de jos al Căii Victoriei şi, înţelegând că nu vom putea scăpa pe-acolo, l-am tras în direcţia opusă. Am putut ocoli Palatul prin partea de sus, scăpând la limită de militarii care se instalau deja pe poziţii şi, câteva clipe mai târziu, mergeam liniştiţi în jurul ochiurilor de apă din Parcul Cişmigiu. Primăvara sosise în sfârşit şi numeroase perechi se opreau la terasele din chioşcuri, sub felinarele ce fuseseră atârnate prin copaci. Era uimitor contrastul între agitaţia care cuprinsese brusc zona Palatului şi pacea care domnea aici.

— Primăvara, insuportabila primăvară…

— De ce spuneţi asta? Primăvara ne arată că viaţa ar putea fi veselă şi mult

mai generoasă dacă oamenii n-ar fi atât de proşti.

— Da, mai mult decât oricare alt anotimp, primăvara ne confruntă cu mizeria noastră. Dintre toate creaturile, nu cunosc de altfel decât una care îndrăzneşte să strige „La moarte!“ când abia s-au deschis mugurii – omul, evident. Nu ţi-a scăpat, probabil, că toate celelalte specii profită de acest anotimp pentru a se iubi şi a procrea. Cât despre mine, primăvara mă confruntă cu propria neputinţă. Îţi dai seama, Eugenia, că de la ultima noastră întâlnire nu am scris mai mult de douăzeci de pagini…

— Din romanul *Accidentul*?

— Din *Accidentul*, da. Nu-mi revin după pierderea manuscrisului, iar acum târăsc textul ăsta ca pe o piatră de moară. Nu-mi mai aud personajele, nu le mai văd, e un calvar să mă apropii în fiecare zi de masa de lucru. În unele zile mă trezesc tremurând, îţi poţi imagina aşa ceva? Şi era acolo, atât de viu, înainte să mi-l fure. Atât de viu…

Vorbea parcă pentru sine, nu aştepta nimic de la mine, aşa că am tăcut.

— Aseară am fost cu o prietenă să-l ascult pe George Enescu la Ateneu. Pe când publicul, în picioare, îi cerea un bis la *Fântâna Arethusei* pe care o interpretase magnific, prietena mea mi-a şoptit la ureche: „Ai fi în stare, Mihail, să repeţi ceva în care ţi-ai pus prima dată tot sufletul, tot talentul? – Nu! Cu certitudine, nu!“, i-am răspuns, înainte de a înţelege că e tocmai ceea ce încerc să fac de câteva luni cu *Accidentul*. Fără a reuşi, evident.

— Vă rog să nu mi-o luaţi în nume de rău, e doar un gând ce mă încearcă în clipa de faţă: mă întreb dacă nu cumva greutatea amintirii vă face neputincios. Dacă v-aţi decide să daţi uitării acel manuscris furat şi să scrieţi cartea liber, nu v-aţi regăsi oare dorinţa şi plăcerea pe care le simţeaţi atât de vii?

Nu a răspuns, dar, după o clipă, şi-a strecurat braţul pe sub al meu.

— Leni nu se înşală, eşti o tânără inteligentă şi plină de tact.

— Haideţi să bem ceva înainte să închidă parcul, ce ziceţi?

Am comandat două pahare de vin alb de Copou, acel vin sec şi parfumat pe care îl producea tatăl meu, şi am aprins o ţigară.

— Leni Caler pare să ţină foarte mult la dumneavoastră, nu-i aşa?

— Leni e imprevizibilă, Eugenia. Într-o zi te iubeşte cu pasiune, iar a doua zi îl iubeşte pe altul la fel de mult. Vezi tu, e aproape opt seara, e ora la care

pot în sfârşit să respir, pentru că ştiu că e în cabina ei, ocupată să se pregătească pentru intrarea în scenă, şi nu în braţele vreunui bărbat. Ar trebui să o uit, iau cu regularitate decizia asta, dar dacă, din nefericire, o întâlnesc pe undeva, renunţ de îndată la toate hotărârile bune.

Am schimbat o privire şi, pentru prima dată, m-am gândit că aş şti să-l iubesc mult mai bine pe acest bărbat decât înalta şi frumoasa Leni, oricât de strălucitoare era. Însemna oare că eram îndrăgostită? Da, fără îndoială, dar nu eram decât vag conştientă de acest lucru. Îmi descopeream dorinţa de a iubi, de a alina, de a consola. Dacă mi s-ar da posibilitatea, aş şti să mulţumesc un bărbat, în ciuda vârstei mele fragede – iată ce-mi trecea prin minte în vreme ce-l observam fumând, cu o expresie dureroasă pe chip.

— Sunteţi foarte chipeş aşa, domnule Sebastian, în amurg, cu pălăria şi ţigara dumneavoastră. Mă faceţi să mă gândesc la Humphrey Bogart.

Mi-a zâmbit şi voia să-mi răspundă când au răsunat în noapte împuşcături, urmate imediat de explozii, apoi de urletul obişnuit al sirenelor. Ultimele persoane care se mai plimbau au început să alerge şi le-am urmat, după ce ne-am golit paharele şi am plătit. Cum ieşeam din parc, am văzut că poliţia era peste tot, închizând anumite străzi, controlând oamenii care fugeau în toate părţile.

— Să mergem la mine, e foarte aproape, am propus.

După atâţia ani, încă îmi amintesc de satisfacţia simţită la gândul că eu eram cea care avea să-l protejeze. Şi, de altfel, depăşindu-mi timiditatea, l-am luat pe Mihail de mână ca să-l conduc spre locuinţa mea, aflată la două-trei străzi depărtare.

I-a plăcut odaia mea şi mi-a spus-o imediat, fără să ghicească ce mult mă bucura. Parcă-l văd, în mijlocul camerei, cu pălăria în mână, îndreptându-se spre birou şi aplecându-se discret asupra stilourilor şi cursurilor mele aflate sub veioza de lucru, pe urmă ridicându-şi ochii spre raftul cu cărţi, apoi întorcându-se pentru o privire de ansamblu: colţul patului, cu haloul portocaliu al lămpii de căpătâi; cel muzical, unde două fotolii vechi din piele, sub un lampadar rococo, străjuiau un fonograf; în fine, între ferestrele mansardate, pe o mică etajeră de sticlă, colecţia mea de sticle de alcool şi de parfum, care scânteia în luciri chihlimbarii.

— Ce drăguţ e la tine, Eugenia.

— Mă bucur că vă place. Știți, nu prea am bani, așa că am cumpărat totul de la un vânzător de vechituri de pe Lipscani. A venit până aici cu căruța lui și am urcat lucrurile împreună. Poate chiar îl cunoașteți?

— Nu, aș fi incapabil să fac așa ceva.

— Ce anume? Să cumpărați mobilă veche?

— Nu, să fac din ea ce ai făcut tu!

— Dați-mi paltonul și luați loc, așa o să-mi spuneți dacă fotoliile sunt confortabile.

Nu mai avea expresia aceea încordată și îndurerată din parc, părea ușor zăpăcit să se afle unde era.

— Vă simțiți bine? Nu vă gândiți să plecați din nou?

— Nu semeni cu nici una dintre prietenele mele, Eugenia, și e multă vreme de când nu am mai intrat într-o cameră de student, de studentă, de fapt.

Ce am făcut după aceea? În amintirile mele, m-am dus la bucătărie să încălzesc ceva, în timp ce el fuma o țigară. Apoi am mâncat unul lângă altul, cu farfuriile pe genunchi.

— Din ce fel de familie vii? s-a interesat el. De fapt, nu știu mai nimic despre dumneata.

— Dintr-o familie pe care n-o să v-o prezint niciodată.

Cuvintele îmi țâșniseră, ca și cum stăteau pregătite de multă vreme. Ce o fi crezut? Din discreție, fără îndoială, nu a întrebat nimic.

— Parcă te văd la Iași, a reluat el o clipă mai târziu, când așteptam un taxi în fața Universității, iar eu încercam cu stângăcie să fac figură bună, în ciuda loviturilor primite. Căutam ce să-ți spun ca să te fac să râzi, păreai îngrozită.

Mi-a zâmbit, eu nu – deodată, inima a început să-mi bată cu putere.

— N-o să mă detestați dacă vă spun un secret?

— Cum aș putea ști până nu mi-l spui?

A râs ușor, de parcă ne jucam.

— Fratele meu i-a trimis pe băieții ăia care v-au bătut. Propriul frate.

Îmi imaginasem că o să pot mărturisi această grozăvie fără să clipesc, împinsă de vechea mea furie împotriva lui Ștefan, cu privirea ațintită în cea a invitatului meu, dar abia terminasem fraza când o expresie de o credulitate dezarmantă a apărut pe chipul lui Mihail și am simțit că toate stăvilarele cedau în mine dintr-odată, sub un puhoi de dezgust și suferință.

— Nu plânge, te rog.

— Nu credeam, nu voiam să plâng, dar e insuportabil, insuportabil…

— Da. Îți înțeleg tristețea. Rușinea. Dacă te poate consola cumva, să știi că nu te detest. Cum aș putea?

— Gata, s-a terminat, iertați-mă!

— Poate că am putea bea puțin vin după toate astea, ce părere ai?

— O, da, sigur! Am adus de acasă vin din Crimeea, Massandra, o minunăție de licoare, se pare, s-o deschidem. Și apoi să mai fumăm o țigară.

Ne-am îmbătat în tăcere, dar, când s-a ridicat să plece, mi-am revenit îndată în simțiri.

— Nu, nu vă las! Dacă vă găsesc în noaptea asta, o să vă ucidă. Nu auziți împușcăturile? Nu se vor culca până când nu le va fi dat înapoi „Căpitanul“. O să dormiți aici, cu mine. Fiindcă nu vreau să vă prindă. Și pentru că așa vreau. Luați-mă în brațe, vă rog. Luați-mă în brațe și strângeți-mă tare!

S-a executat, dar fără chef, fără tandrețe.

— E atât de greu să vă imaginați dormind cu mine?

— Sunt bărbat și tu ești încă foarte tânără.

— Nu contează vârsta. Țineți vreun pic la mine? Vă plac? Sunt singurele întrebări pe care ar trebui să vi le puneți.

A râs, cu râsul acela limpede pe care îl iubeam deja, ținându-mă în continuare la pieptul lui.

— Ești încă un copil, Eugenia. Nu știai? O să te prezint fratelui meu mai mic, Benu, Benjamin, e de o seamă cu tine, cred că v-ar sta bine împreună.

— Sunteți un prost! La dumneavoastră mă gândesc în fiecare zi, nu la fratele mai mic, a cărui existență nici n-o bănuiam.

— Dar asta e o declarație! Îmi faci o declarație de dragoste, Eugenia?!

A râs din nou și s-a îndepărtat puțin ca să-mi prindă privirea.

— Nu știu. Nu am iubit cu adevărat nici un bărbat până acum, poate că e prima dată. Nu știu dacă vă iubesc, aș vrea să adorm în brațele dumneavoastră, e tot ce mi-aș dori în seara asta!

— Bine, de acord, o să adormi în brațele mele.

Și, după această promisiune, m-a sărutat pe frunte, iar o clipă mai târziu eram întinși în pat, strâns înlănțuiți, dar complet îmbrăcați, ca o pereche de călători într-o gară de tranzit.

Ce avea să se aleagă de viața mea? Vreme de trei ani crescusem în lumina Irinei Costinaș, visând să ajung într-o zi profesoară de literatură la universitate, ca ea. Vreme de trei ani învățasem să reconsider lumea prin ochii unor gânditori și scriitori despre care nu auzisem niciodată vorbindu-se acasă, dar ale căror cărți se odihneau pe rafturile Irinei. Îl descopeream pe Georg Lukács și *Istoria și conștiință de clasă* și în același timp devoram cele patru volume din *Pelle Cuceritorul* de Martin Andersen Nexø. Apoi îl deschisesem pe Émile Zola și nu-l mai lăsasem din mână; l-am descoperit după aceea pe Upton Sinclair și am petrecut o noapte întreagă citind *Jungla*, apoi pe Theodore Dreiser (*Sister Carrie*), Jaroslav Hašek (*Bravul soldat Švejk*), Maxim Gorki (*Mama*), John Dos Passos (*Paralela 42*), Evgheni Zamiatin (*Năvala apelor*), Alfred Döblin (*Berlin Alexanderplatz*) și pe atâția alții… Cu cât treceau lunile, cu atât mă simțeam mai sfâșiată între euforia pe care mi-o provocau aceste lecturi și conștiința faptului că lumea era pe buza prăpastiei, pradă unei suferințe pe care nici un regim, nici un geniu nu părea capabil să o aline.

În unele seri, pătrunsă de neputință în fața imensității sarcinii pe care o aveam de îndeplinit (și supărată pe mine pentru plăcerea pe care o resimțeam smiorcăindu-mă în fața nefericirii altora, grație talentului unui Zola sau Dreiser), mă linișteam spunându-mi că voi deveni o „veghetoare de conștiințe“, la fel ca Irina. Sigur, nu aveam să salvez lumea, nici măcar propria țară, nici măcar propriul oraș sau propria stradă, dar aveam să deschid în fiecare an ochii unui grup de studenți (așa cum făcuse Irina cu mine), semănând astfel prin lume câteva semințe care, la rândul lor…

Da, dar atunci asta îmi va fi toată viața? Nimic mai măreț? Nimic extraordinar? Irina însăși nu se mulțumise cu atât de puțin și intrase în clandestinitate pentru a apăra această lume mai dreaptă, mai grijulie cu cei săraci, la care visau primii comuniști. Uneori, eram tentată să devin un fel de Ana Pauker, eroina revoluționară, dar nu mă vedeam plătind prețul: Ana Pauker făcuse închisoare – astăzi, la patruzeci și cinci de ani, era condamnată să trăiască în exil, cu siguranță că nu avea deloc viață sentimentală, fiind neîncetat solicitată să conducă o luptă care nu-i adusese decât lovituri până acum.

În alte zile, îi invidiam pe ai mei. Când mama mă ruga să vin la masă

(știam că Ștefan avea să lipsească, nu mai trebuia să precizeze), îmi regăseam casa cu plăcere. Era reconfortant să-i aud depănând aceleași frământări mărunte pe care le auzeam de la șapte ani, vârsta la care începi deodată să înțelegi ce discută părinții. Căzuse grindina în Copou și stricase mult din vie (dar când nu era grindina, era Crivăţul care o strica). O nouă prăvălie de vinuri și spirtoase era pe punctul de a se deschide pe bulevardul Ștefan cel Mare, dacă nu cumva era pe strada Cuza- Vodă (dar în fiecare an, de la prima mea coardă de sărit, ne temeam de acest concurent, care până la urmă nu mai deschidea). Să văruim oare fațada la vară, sau să încercăm să mai rezistăm un an, din motive de economie? (Când Carmen voia să aștepte, Gheorghe era împotrivă, sau invers.) Mama continua să-și întrețină cu migală spaimele obsesive (de faliment, de eșec al copiilor, de boală etc.) pentru a se putea enerva mai bine din cauza optimismului neobosit la care îl condamna pe tata. Da, toate acestea îmi dădeau o senzaţie de eternitate calmă, și dacă Irina nu m-ar fi introdus în convulsiile acestei lumi, aș fi fost, poate, tentată să-i calc pe urme mamei (ia te uită, are patruzeci și cinci de ani, la fel ca Ana Pauker), fără a-mi pune prea multe întrebări. Dar acum era prea târziu.

Iar serile acelea mi le terminam cu Andrei, după ce părinții noștri plecau la culcare. Cu Andrei care încercase să-i citească pe Proudhon și Marx, la sfatul meu, dar care în mod sigur înțelegea mai bine poezia. El pretindea că Mihai Eminescu exprimase somptuos, în doar câteva strofe, ceea ce Marx încercase să demonstreze temeinic în sute de pagini, și era capabil să declame din memorie zeci de versuri din *Împărat și proletar* :

„Zdrobiți orânduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați!
Atunci când după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați!“

Ce ciudat că familia noastră se scindase în două în felul acesta: pe de o parte Ștefan și părinții noștri, favorabili ridicării unui zid la granițele noastre pentru ca nici un străin, nici un evreu să nu mai vină să ne pângărească sângele românesc pur; de cealaltă parte, Andrei și cu mine, convinși de întâietatea umanității asupra națiunilor, visând la un suflu de fraternitate între

toate popoarele, care să mături patriotismele şi egoismele acestora, după imaginea literaturii care se joacă cu frontierele – aidoma păsărilor. Eu o avusesem pe Irina ca să-mi arate drumul, dar Andrei se născuse aşa, fără nimic rău în el, plutind peste lume cu sufletul său frumos, fără să vadă ce l-ar fi putut diferenţia de un bulgar, turc sau neamţ. Să-l ascult pe Andrei reprezenta pentru mine dovada supremă că aveam dreptate împotriva lui Ştefan şi a părinţilor noştri, că Jean- Jacques Rousseau avusese dreptate să scrie că omul se naşte „bun de la natură“, dar societatea „îl corupe şi îl perverteşte“. Fratele meu mai mic rămăsese surd ca prin minune la discursurile de ură, la îndemnurile patriotarde, el incarna pentru mine omul originar la care trebuia să ne întoarcem după ce ne vom fi scuturat de acele „prejudecăţi, sursă a tuturor viciilor noastre“, despre care vorbeşte atât de bine Rousseau.

Da, dar în acea primăvară a lui 1938 ce făceam eu pentru „a mă întoarce la acel om originar“? Provizoriu instalată la Bucureşti şi încă departe de a avea calificare suficientă pentru a preda la universitate, mă întrebam cum aveau să fie pentru mine anii următori. Nu mai eram sigură că îmi doream să mă închid vreo patruzeci de ani în profesorat şi, pe de altă parte, ştiam destule despre lume şi pericolele care o păşteau ca să mă simt vinovată dacă nu încercam nimic pentru a o salva. Ba, mai mult, ca deruta mea să fie totală, mai eram şi îndrăgostită de un bărbat care iubea altă femeie şi care mă privea ca pe o puştoaică, eventual potrivită pentru fratele său mai mic.

7

Treceam în fugă prin faţa Hotelului Athénée Palace, întârziasem la curs, când am auzit că mă strigă cineva:

— Domnişoară! Domnişoară!

Era un curier de la hotel, cu faţa îmbujorată de cât fugise după mine prin soarele unei după-amiezi de mai.

— O doamnă m-a trimis să vă rog să mergeţi la ea, v-a zărit pe fereastră!

— O doamnă?

— Da, da, domnişoară, dacă sunteţi bună să mă urmaţi.

Mi-a trebuit un moment, după ce am intrat pe uşa rotativă, ca să disting persoanele îngrămădite acolo, în penumbra răcoroasă a holului, în jurul meselor joase dispuse de o parte şi de alta a coloanelor de marmură.

— Iat-o pe doamna de care vă vorbeam, domnişoară.

Leni! Leni, care s-a ridicat ca un arc şi m-a îmbrăţişat cu efuziune. Era însoţită de un bărbat cu chip îngust şi smead, care nu s-a mişcat deloc.

— Mitică, ţi-o prezint pe mica mea protejată, Eugenia. De fapt, Eugenia şi mai cum? E greu de crezut, dar nu-ţi ştiu numele…

— Rădulescu.

— Eugenia Rădulescu, de la Iaşi. Ei bine, Mitică, pot să te asigur că peste câţiva ani vei auzi vorbindu-se despre această tânără persoană.

El abia a schiţat un zâmbet, vizibil agasat de această intruziune în conversaţia lor, şi pe când schimbam o privire, m-am gândit că figura lui nu-mi era necunoscută.

— Stai jos, draga mea, şi serveşte un pahar cu noi.

— Îmi pare tare rău, Leni, dar am curs în zece minute…

— O, nu, te rog! De mai multe zile tot vreau să te sun… Am nişte lucruri importante să-ţi spun.

— Bine, atunci, dă-l încolo de curs.

Ca să nu mă uit prosteşte în meniu, am spus că iau acelaşi lucru ca ea. Era prima dată când intram la Athénée Palace şi mă întrebam din ce aluat trebuia să fii plăsmuit ca să găseşti natural tot acel lux. Leni şi bărbatul care o însoţea păreau cât se poate de în elementul lor, în vreme ce eu, cu ghetele groase de iarnă, cu cămaşa cam uzată, trasă peste sutien, cu ranița soldățească plină cu cărţi şi caiete, nici nu ştiam cum să stau în fotoliu.

— Bun, presupun că eşti la curent cu arestarea lui Nae Ionescu…

— Poftim? Prietenul lui Mihail, mă rog… aşa-zisul lui prieten, individul care i-a scris prefaţa?

— Filozoful şi directorul cotidianului *Cuvântul*, m-a corectat cu răceală bărbatul.

— Da, l-au arestat în noaptea asta, în ajunul procesului lui Codreanu.

— Atunci trebuie să ne aşteptăm la noi violenţe, am adăugat eu, legionarii nu se vor lăsa, cu siguranţă.

— Cu siguranţă, chiar aşa! a întărit interlocutorul nostru. Cred că regele şi iubitul său Călinescu subestimează forţa Gărzii de Fier. Apropo, domnişoară, am auzit că vii de la Iaşi. Nu eşti cumva rudă cu Ştefan Rădulescu?

— Ba da, Ştefan e fratele meu mai mare.

— Asta chiar e amuzant, l-am cunoscut chiar aici, cu două luni în urmă! Mi-a fost prezentat de Horia Sima, Căpitanul nostru secund, dacă pot spune aşa.

— Ştefan a fost la Bucureşti?

— Aşezat chiar acolo, unde stai dumneata. Nu ştiai?

— Nu mai vorbesc cu fratele meu. Şi dacă vreţi să ştiţi totul, mi-e ruşine că port acelaşi nume cu el.

Bărbatul s-a încordat imediat.

— Greşeşti, domnişoară. Nutresc cea mai mare stimă pentru aceşti tineri care ar fi gata să-şi verse sângele pentru România mare.

— Iar eu nutresc cel mai adânc dispreţ.

Rostisem aceste cuvinte săgetându-l cu privirea. Dar emoţia fusese prea puternică, tremuram aşa tare, că a trebuit să pun paharul pe masă fără să-mi fi înmuiat buzele în el şi eram furioasă pe mine însămi. Aş fi dorit atât de mult să ofer spectacolul unei femei de gheaţă, inflexibilă în judecăţile ei.

— Draga mea Leni, a reluat numitul Mitică, cu un zâmbet oribil şi

întorcându-se de la mine, prefer să te las între patru ochi cu această domnișoară. Dacă îmi permiți, te voi suna într-una din zilele viitoare.

După care s-a ridicat, i-a sărutat scurt mâna lui Leni și a plecat fără să mă salute.

— Dar cine-i tipul ăsta, Leni? am exclamat după ce m-am asigurat că ieșise din hotel.

— Ți l-am prezentat. Nu-l cunoști pe Demetru „Mitică“ Theodorescu?

— Nu! Și ce faci tu cu individul ăsta? Un legionar! Un ticălos de legionar!

— Șsst! Nu vorbi așa tare, draga mea. N-a fost mereu legionar. Când l-am cunoscut, se lăuda că-l traduce pe Engels pentru o revistă studențească.

— Să nu-mi spui că sunteți prieteni!

— A fost amantul meu – cu mult timp în urmă. Și dacă am înțeles bine, ar dori să redevină, după ce m-a văzut pe scenă, într-una dintre serile trecute. De aceea m-a și invitat la prânz, fără a mai pune la socoteală florile pe care mi le trimite în fiecare dimineață.

— Cu ce se ocupă?

— E jurnalist la *Cuvântul*, bun prieten cu Nae Ionescu. Și scriitor prost.

— O, Doamne! Și tu, care ești evreică, poți lua prânzul cu un asemenea personaj? Numai când îmi amintesc privirea lui și îmi îngheață sângele în vine, Leni! Dacă oamenii ăștia ajung la putere, într-o zi ne vor împușca fără scrupule. N-ai văzut cu ce dispreț m-a privit când a înțeles că nu gândesc la fel ca imbecilul de frate-meu? Dintr-odată, eram bună de aruncat, puteam să dispar.

— Nu știam că ai un frate legionar.

— Aș prefera să uit.

— Și apropiat de Horia Sima, pe deasupra. Știai că Sima e noul comandant al Legiunii, după arestarea lui Codreanu?

— Nu, și nici că-mi pasă. Dar spune-mi un lucru: dacă acest Mitică Theodorescu lucrează la *Cuvântul*, îl cunoaște cu siguranță pe Mihail Sebastian?

— Sigur că se cunosc. Mihail îi spune numai Șacalul.

— A, foarte bine! Îl admir pe Mihail. Nu se enervează niciodată, iar disprețul său liniștit îi ține la respect. Îți amintești, la dineul de la Haig și Marietta, cum l-a făcut pe Eliade să înghită gălușca? Același Eliade care le

ținea predici legionarilor cu câteva zile mai devreme și care, acolo, n-a îndrăznit nici măcar să-i spună „prietenului său evreu“ că nu-și mai avea locul în marea și sacrosancta lor România. Niște șacali, da, are dreptate! Nu știu ce se va alege de noi dacă țara cade în mâinile lor.

Mi-a zâmbit.

— Ce dulce ești, Eugenia, mereu gata să te războiești cu morile de vânt! Nu trebuie să crezi tot ce spun oamenii – după cum bate vântul, își schimbă și ei părerea. Astăzi sunt fascinați de Hitler, nu vorbesc decât de măreție și de puritatea sângelui, dar dacă apare un alt mântuitor, îl vor urma ca oile. Aveam paisprezece ani în 1918 și îmi amintesc cum toți îl ridicau în slăvi pe Clemenceau. Un zeu în viață, mult mai mare decât bietul nostru rege Ferdinand. Ne permisese victoria după înfrângere, iar tata aproape că uitase că era evreu, săracul, așa de sudați se întorseseră de pe front el și camarazii săi, ca frații. Îmi povestea cum comunitatea deschisese sinagogile pentru a face din ele spitale. Și uite ce se întâmplă astăzi: aceiași oameni scuipă pe sinagogi și pe memoria lui Clemenceau.

— Ce voiai să-mi spui atât de important?

— A, da, ține-te bine: o să punem *Jocul de-a vacanța* la Teatrul Comœdia.

— Vai, Jeny, e nemaipomenit! Nemaipomenit! Asta înseamnă că Mihail nu mai e interzis, că evreii vor putea publica din nou?

— Ei, asta nu știu. Nimeni nu e în stare să ne spună ceva despre statutul evreilor de când regele guvernează, dar ministerul nu s-a opus ca Sică să regizeze *Jocul de-a vacanța*.

— Cred că Mihail e tare bucuros! Mi-ar fi plăcut să fiu de față când a aflat vestea…

M-a luat iarăși peste picior, cu blândețe.

— Vrei să spui că tu l-ai văzut vreodată pe Mihail „tare bucuros“?

— Da, în ziua în care te-am văzut cu el pentru prima dată.

— Stai așa…

— La salonul de ceai de la Hotelul Capșa, nu-ți amintești? Eram cu Irina Costinaș și soțul ei… mă rog, fostul ei soț.

— A, da. Ei, dar e mult de atunci… Abia ne cunoscuserăm, era marea iubire.

— Cum te privea, Leni! Ce fericit și mândru era! Bun, dar ce a spus totuși

când a aflat despre piesa lui?

— Nu-i prea pasă de teatru, știi, ceea ce-și dorește el e să-și încheie cu bine romanul. Pretinde că teatrul e doar ca să mănânce și să-și plătească chiria. Și apoi, nu cred că are încredere totală în Sică.

— Sică e bărbatul lângă care stăteai la Haig și Marietta?

— Da, Alexandrescu.

— Pe care l-ai părăsit în seara aceea ca să te întorci la Mihail.

— Și nu prea crezi că am făcut bine, nu? E de-ajuns să văd privirea neagră pe care mi-ai aruncat-o…

— În orice caz, eu n-aș putea face așa ceva. Te invidiez că te simți atât de liberă și indiferentă la răul pe care îl poți face.

— Bun, am sporovăit destul, termină-ți repede paharul, scumpa mea, și hai cu mine, avem toată după-amiaza în față, o să te îmbrac ca pe o femeie adevărată.

— Fiindcă ți-e rușine cu mine, nu-i așa?

— Ce-ți trece prin minte! Cum i-ar putea fi cuiva rușine cu tine, așa proaspătă și drăguță cum ești? Nu, pentru că vreau să întoarcă bărbații capul după tine.

— Dar nu-mi pasă dacă bărbații întorc sau nu capul după mine!

Însă Leni se ridicase deja pentru a ieși, așa că am urmat-o. Militari înarmați se poziționaseră în fața Palatului lui Carol al II-lea, interzicând accesul pe trotuar, încât pentru a ajunge pe Calea Victoriei a trebuit să ocolim piața mare din fața Ateneului, toropită de căldură, și să trecem pe sub monumentala statuie a lui Carol I, unchiul suveranului nostru, imortalizat în chip de conducător militar pe calul său. Ia uite, am constatat, de la ferestrele Palatului, Carol al II-lea are o vedere unică asupra ilustrului său predecesor, omul care a domnit aproape o jumătate de secol și a smuls Imperiului Otoman independența României. Îmi imaginam ce enervantă trebuie să fi fost această vecinătate pentru micuțul nostru rege, care își petrecea nopțile jucând poker și zilele punând la cale comploturi pentru a-și conserva și puțina autoritate de care mai dispunea. „Un chefliu și un golan“, spunea Irina despre el.

— Dar îți pasă dacă Mihail te privește, a adăugat Leni, strecurându-și brațul pe sub al meu, când am ajuns în sfârșit pe strada cea mai prețuită din

Bucureşti pentru magazinele ei de lux.

— De ce spui asta? Lui Mihail nu-i pasă de mine nici cât negru sub unghie.

Eram calmă, nu mă putuse vedea roşind printre toţi acei gură-cască eleganţi pe care trăsurile şi maşinile erau nevoite să-i claxoneze ca să-şi croiască drum.

— În fine, mă rog…

— Numai pe tine te iubeşte, Leni, iar tu îl chinuieşti.

— Îl chinuiesc! Nu crezi că exagerezi un pic? Uite, hai să intrăm la doamna Graziani, ştiu că are lucruri foarte frumoase de la Berlin şi Paris.

Şi astăzi mă întreb cum de am putut să mă supun preţ de două ore tuturor dorinţelor lui Leni, eu, de obicei atât de atentă cu integritatea mea. În timp ce probam docilă tot ce-mi alegea ea, eram conştientă că ceea ce se petrecea acolo nu mă caracteriza. Şi totuşi, supunându-mă, simţeam ceva ce nu mai trăisem până atunci, un soi de plăcere vinovată, trecând de la o haină la alta, apoi făcând câţiva paşi până în mijlocul magazinului şi auzind-o spunând: „O luăm! O luăm! Îţi vine minunat, draga mea. Ce decolteu drăgălaş! Nu-i aşa, doamnă Graziani?“ Sau, încruntându-şi sprâncenele: „Nu, scoate asta de pe tine, e oribilă!“ Eram „fetiţa ei dragă“, cum spunea, dar ea nu era nici mama mea, nici substitutul ei (mi se întâmplase să merg la cumpărături cu mama şi niciodată nu trăisem acea plăcere nedefinită, de nedescris), şi atunci, ce reprezenta ea de mă pretam la toate capriciile ei? Astăzi, simt că Leni a fost de la început pentru mine cea care avea să-mi deschidă inima lui Mihail, deţinătoarea tuturor secretelor lui. La început – şi atunci, pe Calea Victoriei, eram la început –, pentru că ea se culca cu el şi eu încă nu. Ea pretindea că voia ca bărbaţii să se uite la mine, dar amândouă ne gândeam la Mihail. De fapt, o amuza ideea de a mă băga în patul lui – acum, cunoscând-o atât de bine, sunt sigură de asta – iar eu, fără să mi-o mărturisesc, intram în jocul ei. Ulterior, Leni a păstrat în ochii mei acel statut de zeiţă a dragostei pentru că, şi după ce a devenit amantul meu, Mihail nu şi-a negat niciodată dorinţa pentru ea. Ca şi cum aştepta de la această femeie în faţa căreia tremura, pe care nu mai era în stare să o iubească, o plăcere pe care nici o alta nu i-o putea oferi. Iată de ce, cred, nu am protestat niciodată când ne găsea în pat, după-amiaza, şi se aşeza cu dezinvoltură alături de noi. De ce nu se dezbrăca şi ea ca să se strecoare goală între noi? Pentru o clipă, ne-am fi putut contopi

şi poate că aş fi înţeles ce anume avea ea şi eu nu aveam, sau nu ştiam să dăruiesc.

Jocul de-a vacanţa. Repetiţiile începuseră în vară. Leni în rolul Corinei. Cât despre mine, mă întorsesem la Iaşi şi aş fi rămas fără îndoială acasă, dacă Leni nu mi-ar fi telefonat să-mi propună să fiu un fel de asistentă a lui Sică, care se lovea, se pare, de remarcile aspre ale lui Mihail şi începea să-şi piardă încrederea.

— Leni, nu ştiu nimic despre regie.

— Dar nu asta ţi se cere. Rolul tău va fi de a traduce gândirea lui Mihail. Sică îl exasperează, i se pare că e lipsit de subtilitate, aşa că nu mai vrea să vină la repetiţii. Sunt sigură că tu ai şti să-i faci să lucreze împreună. Sică nu e chiar aşa de prost cum îl crede Mihail.

Am cerut timp de gândire, eram bucuroasă că-i regăsisem pe ai mei. Irina mergea acum o dată pe lună la Moscova, clandestin, trecând prin Paris, şi m-a înduioşat că mi-a spus-o, ştiind că risca închisoarea, dacă poliţia afla. Asculta de un colonel din serviciul de informaţii sovietic, „ofiţerul de caz“, cu care avea o legătură. Fostul ei soţ, Ilis, era deja tatăl unei fetiţe de câteva luni, făcută cu o infirmieră de la Spitalul Sf. Spiridon, unde lucra. Irina îmi dezvăluise că nu putea avea copii, ceea ce nu era grav în situaţia ei actuală, căci noul bărbat al vieţii sale – de care părea serios îndrăgostită – avea deja trei. Să devin şi eu comunistă ar fi dat, oare, un sens vieţii mele? Mă gândisem la asta ascultând-o, invidiind intensitatea noii sale existenţe, fără a face însă pasul. Apoi am reuşit să formulez ceea ce mă reţinea: nu voiam să fiu soldăţelul unei cauze, să fiu nevoită să ascult şi să tac, doream să-mi păstrez libertatea de a spune cu voce tare ce gândeam, la fel ca scriitorii care mă învăţaseră totul despre viaţă. Şi atunci, să scriu? Dar ce să scriu? Urma să împlinesc douăzeci şi doi de ani şi nu trăisem nimic, crescută cu ocrotire într-o familie de mici comercianţi, care nu vedeau mai departe de capătul străzii Lăpuşneanu.

Acasă la mama şi la tata, de altfel, principalul subiect era, mai mult ca oricând, Ştefan. Coborau vocea de câte ori era vorba despre el, oscilând între teamă şi mândrie. De la condamnarea lui Codreanu la zece ani de muncă silnică, Ştefan crescuse în grad în rândul legionarilor. Horia Sima, noul Căpitan, petrecuse o noapte întreagă la noi acasă, vorbind cu el la masa din

sufragerie (tata păstrase ca pe o comoară o foaie de hârtie pe care Sima mâzgălise nişte hieroglife în decursul acelei nopţi memorabile) – după care Ştefan dispăruse. Se pare că l-a însoţit pe Sima la Berlin şi că, la întoarcerea din această călătorie, Garda de Fier a decis să-şi reia manifestaţiile de stradă şi operaţiunile violente, în ciuda consemnelor lui Codreanu care le ceruse oamenilor săi să se calmeze, de teama de a nu plăti pentru faptele lor în temniţa lui de la Jilava.

Însă, după trei săptămâni la Iaşi, în toropeala verii, cu Andrei pe post de unic confident (Irina plecase din nou la Moscova, iar Universitatea nu se redeschidea până în octombrie), propunerea lui Leni mi-a părut deodată nesperată şi, când i-am sugerat fratelui meu mai mic să mă însoţească la Bucureşti, l-am văzut luminându-se la faţă.

O seară cu Sică, după întoarcerea mea, mă liniştise: omul acela nu era doar fermecător, ci ştia să şi asculte, şi până noaptea târziu am schimbat păreri despre „obsesia insulei“ la Sebastian. Dacă există vreo speranţă de fericire în această lume în care fiecare individ e ameninţat de masa celorlalţi, ea rezidă în scăparea oferită de un „accident“. Personajele din *Jocul de-a vacanţa* se trezesc în luna august într-o banală pensiune de familie, la munte. Nu s-ar fi întâmplat nimic, n-ar fi găsit fără îndoială nimic să-şi spună, fiecare purtându-şi cu sine grijile şi obiceiurile, dacă unul dintre ei nu s-ar fi străduit să-i rupă puţin câte puţin de lume, debranşând telefonul, sabotând postul de radio, demontând cutia poştală etc. Iată-i în cele din urmă despuiaţi şi obligaţi să se privească în faţă, ba chiar să se asculte. Împotriva oricăror aşteptări, căci nu au nimic în comun, Corina şi Ştefan se îndrăgostesc, dar când vine ultima zi de vacanţă, hotărăsc să se despartă, conştienţi şi unul, şi celălalt că nu a fost decât un vis minunat smuls haosului:

Corina: … Voi reveni, Ştefan. Totdeauna. Mereu. Va fi de ajuns să închid ochii, pentru ca să revin. Şi tu vei fi mereu aici, pe terasă, la locul tău pe şezlong, cu cartea în mână, leneş, visător şi prost-crescut, cum te-am cunoscut în prima zi. În prima zi… Ştefan! Vreau să-ţi fac o ultimă rugăminte. O ultimă copilărie.

Ştefan: Spune.

Corina: Nu veni cu mine la autobuz. Rămâi aici. Vreau să mă despart de tine aici. Uite-ţi cartea. Uite-ţi ochelarii de soare. Şezi! Ca atunci. Ca în prima

dimineaţă. Şi citeşte. Uită-te în carte, nu la mine. Te rog, Ştefan, promite-mi că n-ai să ridici capul. Rămâi aşa. Poate că nici eu n-am fost altceva decât o fată dintr-o carte, din cartea pe care o citeşti… Poate că într-adevăr, totul n-a fost decât o părere, o glumă, un joc.

Mihail a acceptat să revină la repetiţii când a aflat ce rol îmi revenea mie. La început, eram aşezaţi unul lângă altul, Sică stătea în picioare, departe de noi, ocupat să dea indicaţii actorilor, iar Mihail îşi revărsa mânia în urechea mea: „Joacă fals, îngroaşă, e insuportabil… Iar el îi lasă s-o facă! Uită-te, Eugenia, ai zice că nu fac decât să caute aprobarea spectatorilor, ca la teatrul de marionete, e ridicol. Chiar şi Leni! Chiar şi Vraca! Ăştia doi au talent, dar tot trebuie să fie conduşi…“

Eram întru totul de acord. Jucat ca o piesă bulevardieră, textul lui îşi pierdea toată graţia, toată emoţia. Atunci i-am sugerat lui Sică să luăm totul de la capăt: lectura piesei în jurul unei mese. A înţeles, iniţiativa a fost a lui şi acolo, în timpul lecturii, în prezenţa lui Mihail, prin tuşe mici, l-am făcut pe fiecare să intre în pielea personajului său.

Îi spuneam lui Mihail:

— Şi acum, citiţi şi dumneavoastră, vă rugăm, avem nevoie să auzim vocea doamnei Vintilă (sau a Corinei, sau a lui Ştefan), aşa cum se exprima în mintea dumneavoastră când scriaţi scena.

Mihail citea şi ne treceau fiorii pe toţi.

După trei sau patru zile din acest regim, repetiţiile au fost reluate, şi, de data aceasta, vocile au sunat bine, găsiserăm tonul just.

Aproape în fiecare seară cinam împreună. Îmi amintesc de acea zi de sfârşit de august, când Mihail ne-a anunţat că Mircea Eliade tocmai fusese arestat. I se alăturase lui Nae Ionescu în închisoare. La ce duceau toate astea? Cu şase luni în urmă, ba chiar cu şase ani în urmă, aceşti doi oameni îi lăsau lui Mihail alegerea între exil şi moarte („…Iosif Hechter, nu simţi că te cuprinde frigul şi întunericul?“), şi iată că Mihail se pregătea să ţină afişul la teatru în vreme ce ei se trezeau în spatele gratiilor. Regimul părea să-i tolereze din nou pe evrei (fără ca vreunul dintre decretele luate împotriva lor să fi fost abrogate), în schimb erau închişi susţinătorii „României pentru români“, protejaţi de douăzeci de ani. Ce joc făcea regele? Şi cât avea să mai dureze această sinistră comedie? Căci, în acelaşi timp, ziarele legitimiste

evocau o viitoare întâlnire între Carol al II-lea şi Hitler, indicând clar în ce parte înclina inima suveranului nostru.

Copiez aici primul anunţ publicitar apărut în ziare, pe care l-am decupat şi păstrat cu grijă:

Teatrul Comœdia
Miercuri 14 septembrie 1938
Deschiderea stagiunii de iarnă
JOCUL DE-A VACANŢA
de Mihail Sebastian
(cu Leni Caler, George Vraca,
Mişu Fotino şi V. Maximilian)

Lunea aceea, în 12 septembrie, cu două zile înainte de premieră, va rămâne pe veci însemnată pentru mine.

După repetiţie, Mihail m-a luat deoparte. Observase câteva detalii ce trebuiau corectate, dar voia ca sugestiile să vină de la mine.

— Eşti de acord, Eugenia? Dacă iau eu cuvântul în ajunul premierei, risc să-i tulbur pe actori.

— Bineînţeles. Explicaţi-mi.

M-a luat la el pe Calea Victoriei şi ne-am pus pe treabă.

Eram ocupată să-i notez observaţiile pentru fiecare actor, când deodată vocea lui Hitler a intrat pe fereastra încă deschisă spre vară. Urca de la vecinul de dedesubt.

Mihail s-a întrerupt, s-a dus să închidă fereastra, apoi şi-a aprins o ţigară, în picioare în mijlocul încăperii. Mâna care ţinea ţigara îi tremura, şi îmi amintesc că devenise palid.

Dar vocea lui Hitler, guturală, înspăimântătoare, plină de lătrături, continua să fie perfect audibilă – se infiltra prin interstiţiile din podele, prin ţevi, ocupa întreaga încăpere, era imposibil să scapi de ea. Şi, necontenit, uralele unei mulţimi pe care o ghiceam imensă îl încurajau să continue, să spună mai mult, să urle tot mai tare, să ducă tot mai departe culorile marii Germanii naziste. Hitler încheia congresul anual de la Nürnberg, ştiam, ziarele de dimineaţă ne anunţaseră, iar discursul său, retransmis la radio, avea să ţină cel puţin o oră.

— Haideți, am spus hotărâtă, să ne continuăm treaba.

— Țicnitul ăsta amenință să strivească toată Europa și dumneata vrei să iau în serios o piesă de teatru?

Cum nu se mișca, m-am ridicat și m-am dus să-l iau în brațe.

— Te iubesc, Mihail. Mă auzi? Te iubesc mai presus de orice, sunt aici, n-o să-l lăsăm să ne strivească.

Abia de-a reușit să surâdă.

— Eugenia, ești ca o floare dintr-acelea care cresc în mijlocul drumului, te înalți acolo, inocentă, mândră și veselă cu petalele tale delicate, fără să te gândești vreo clipă că primul cal care va trece în galop…

— Șssst! Taci! Vino cu mine.

L-am tras spre pat, mi-am lipit buzele de ale lui și, în timp ce ne sărutam, am început să-l dezbrac. Hitler continua să latre, iar eu, pentru prima dată, făceam dragoste cu Mihail, fără să-i fi cerut părerea, fără grabă, reținându-mă și implorându-l să se rețină și el pentru ca plăcerea să dureze până ce nu-l vom mai auzi.

8

Mihail avea dreptate: cum să iei în serios o piesă de teatru când Hitler era pe punctul de a supune întreaga Europă ordinii naziste?

Însă succesul nu s-a lăsat aşteptat. În mijlocul acelui septembrie 1938, toţi criticii elogiau unanim *Jocul de-a vacanţa*. „O lucrare magistrală“, „emoţionantă“, „amuzantă şi profundă“, „perfect condusă de la un capăt la altul“ se putea citi în *Curentul*, în *România*, chiar şi în publicaţiile antisemite, precum *Porunca Vremii* şi *Frontul*.

Da, dar câteva zile mai târziu, la München, pe 29 şi 30 septembrie, Édouard Daladier şi Neville Chamberlain abandonau Cehoslovacia în mâinile lui Hitler în schimbul unei păci de care ne e ruşine.

Îmi amintesc de prăbuşirea tăcută a lui Mihail pe când asculta mulţimile aclamându-l pe Chamberlain la întoarcerea lui de la München. Chiar de la coborârea sa din avion, pe pista aeroportului din Londra. Dumnezeule, oare mulţimile nu exprimă tot ceea ce fiecare ascunde mai mizerabil în el? Cea de la Nürnberg, cu două săptămâni mai înainte, apoi cea de la Londra? A doua zi, îl văd pe Mihail scriind febril în jurnalul său. Am dormit împreună, îl observ în pat, aşezat la biroul său, ciufulit, cu pijamaua descheiată, el care, de obicei, e atât de îngrijit. Ce scrie oare? Nu am curajul să-l întreb.

Dar acum că nu mai e aici, că nu voi mai avea niciodată bucuria adâncă de a-l privi lucrând, vreau să ştiu. Benu, fratele lui mai mic, a fost de acord să-mi împrumute jurnalul lui Mihail la câteva zile după înmormântarea lui – vreo zece caiete de şcoală. Le-am pus aici, pe masa lui Leni, pe care continui s-o ocup în această lună august 1945 – până când, de altfel? „Îmi place mult să te ştiu acasă la mine, fetiţa mea dragă, să ştiu că o să te regăsesc aici în fiecare seară, rămâi cât vrei tu.“ Leni mă leagă de amintirea lui Mihail. Sunt încă incapabilă să-mi imaginez viaţa fără el, viaţa *după* el.

Deschid caietul la anul 1938. Întorc paginile cu delicateţe – cerneala

neagră a vechiului său stilou Parker, scrisul său mic, ilizibil. Aha, iată, septembrie:

Marți, 27 [septembrie 1938]

Telefon de la Paris, de la Poldy. El crede că astă-seară Franța va decreta mobilizarea generală și că sâmbătă războiul va fi declanșat. Mă întreabă ce să facă cu Mama. Vrea s-o trimeată spre țară, dar mă înspăimântă gândul că ar putea, Doamne ferește, să o apuce războiul pe drum, în Italia, de exemplu. Singură, nevorbind decât românește, speriată, fără bani, ce va face? Cum se va descurca?

Nimic pe 29 și 30 septembrie, când la München francezii și britanicii trădau Cehoslovacia, deși se angajaseră să-i garanteze frontierele.

Dar a doua zi, da. Iată ce scria Mihail în vreme ce, prefăcându-mă că dorm, îi sărutam de la distanță chipul iubit și mânios:

Sâmbătă, 1 octombrie [1938]

Pace. Un fel de pace. N-am curajul să mă bucur. Acordul de la München nu ne trimite pe front, ne lasă să trăim – dar ne pregătește un timp groaznic. Abea acum vom ști ce se cheamă presiunea hitleristă.

Mi se pare logic să aștept o înclinare spre dreapta în Franța și un puternic reviriment antisemit în România. Văd foarte bine un nou guvern Goga-Cuza, sau poate chiar o lentă tranziție spre un regim legionar, convenabil amenajat.

Dar vom trăi…

München ne pregătea zile cumplite, da. Atrocități pe care nu ni le-am fi putut imagina vreodată.

Însă, după întoarcerea triumfătoare a lui Chamberlain și Daladier, doar vocea lui Winston Churchill mai aruncă o umbră asupra ușurării democrațiilor. „Ar trebui să aleagă între dezonoare și război, se destăinuia el cotidianului *The Times*. Ei au ales dezonoarea și vor avea război.“ Însă nici Churchill nu-și imagina pe atunci – căci e inimaginabil – amploarea crimelor pe care unii le vor comite în numele urii față de celălalt.

Și iată că după dezonoare, am avut război, într-adevăr, iar acum știm despre crime. Știm despre Auschwitz, despre Treblinka, despre ghetourile din Varșovia, Minsk și din alte locuri, știm despre masacrele de la Odessa, despre pogromurile de la Iași și București. Știm, știm și fiecare zi care trece din această vară 1945 ne aduce mai multe informații. În timp ce Leni se

străduiește să trăiască, iar românii să uite (of, cum o iubesc pe Leni în anumite momente și ce indecentă îmi pare în altele!), eu stau închisă în această încăpere de săptămâni întregi, ocupată să-mi aduc aminte. Mihail avea, la fel ca mine, cultul memoriei și e un motiv în plus pentru care îmi lipsește în fiecare clipă. De la prima noastră întâlnire și până la moartea lui, la câteva zile doar după capitularea Germaniei, l-am văzut luând notițe în caietele sale. Nu voia să uite nimic, de la izbucnirile isterice ale Mariettei împotriva „ovreilor cu burtă și a balabustelor cu bijuterii“, până la ceea ce el însuși a gândit în sinea lui, în acea zi de septembrie 1941, când a aflat că trebuia să poarte steaua galbenă cusută pe haine: „Mie îmi vine să las totul și să spun: trageți, omorâți-ne, terminați.“ Mă gândeam că va scrie într-o zi crudul și jalnicul *Război și pace* al României lui Carol al II-lea și al mareșalului Antonescu, dar a fost omorât înainte de a putea măcar să formuleze primele cuvinte.

M-a emoționat acea trimitere la mama lui. Îmi amintesc că întoarcerea ei din Franța a fost presărată cu obstacole – eram doar în octombrie 1938, dar deja majoritatea țărilor europene, supunându-se lui Hitler, își expulzau sau persecutau evreii. Mama lui Mihail fusese blocată la graniță, trimisă într-un fel de lagăr, iar el a trebuit să apeleze la un prieten care îl cunoștea pe ministrul nostru de Interne pentru a obține permisiunea să fie lăsată să revină la București. Am întâlnit-o pentru prima dată a doua zi după întoarcerea ei, pe 17 octombrie, pe strada Antim, în apartamentul de la parter al familiei Hechter – el, ceasornicar, ea, modistă.

— Câți ani ai, draga mea?

— Douăzeci și doi, doamnă.

— Ei bine, mă îndoiesc că ești în stare să ții o casă.

Era dificilă, dar ceea ce spunea nu mai avea nici o influență asupra deciziilor lui Mihail.

La două luni după acordurile de la München, pe când Germania ocupa Regiunea Sudetă, Carol al II-lea îl întâlnea pe Hitler la Berchtesgaden, pe 24 noiembrie 1938, și îi ceda zăcămintele de petrol din țară în schimbul garantării frontierelor noastre împotriva Rusiei sovietice. Așadar, regele, înțelegând foarte bine că Franța tutelară de altădată a încetat să existe, plasase România sub protecția Germaniei naziste.

A doua zi după această întâlnire s-a produs un eveniment de neconceput, care a cufundat țara întreagă în stupoare și groază. În noaptea de 29 spre 30 noiembrie, Codreanu și treizeci și șapte de capi legionari au fost asasinați în închisoarea de la Jilava. Nimeni nu a crezut în versiunea oficială potrivit căreia ar fi fost împușcați în timpul unei tentative de evadare (mai ales că aveam să aflăm repede că muriseră prin strangulare) și în toate cercurile, în toate casele se căuta sensul unei asemenea tragedii. Nu era nici o îndoială că ordinul venea de la Carol al II-lea și că operațiunea fusese supervizată de Armand Călinescu, cel mai fidel ministru al său.

Să fi fost oare semnul că, după ce a tolerat-o, ba chiar a utilizat-o atât de mult timp, puterea voia să termine definitiv cu Garda de Fier? Prietenii noștri de la Teatrul Comœdia și cele câteva persoane pe care le frecventam pe-atunci, Mihail și cu mine, aveau păreri împărțite. Unii avansau ipoteza că Hitler i-ar fi putut cere regelui să asocieze Garda la guvernarea sa, dar că acesta, nedorind cu nici un chip să o facă, ar fi inventat acea tentativă de evadare pentru a scăpa de problemă. Alții considerau dimpotrivă că Hitler, afișându-și indiferența față de Gardă, l-ar fi „autorizat“ implicit pe rege să o decapiteze.

În ciuda metodei folosite, ne-am fi putut bucura de nimicirea Legiunii – sau cel puțin de ceea ce luam drept nimicire, dar cum să te bucuri de ceva când regele tocmai legase destinul nostru de cel al Germaniei naziste?

Carol al II-lea părea să guverneze de pe o zi pe alta, pe bâjbâite, aruncând țara într-o derută totală. Ordona asasinarea fruntaşilor Legiunii, dar dispunea în același timp eliberarea unor teoreticieni ai mișcării, precum Mircea Eliade, Mircea, care, după ce îi întorsese spatele lui Mihail, se ridicase ostentativ să-l îmbrățișeze cu ocazia unui banchet la care se adunaseră scriitorii cei mai în vogă.

Eram în decembrie, ultima reprezentație a *Jocului de-a vacanța* avusese loc în ajun și, deși evreu, radiat din Societatea Scriitorilor Români, din Societatea Jurnaliștilor și exclus din barou, Mihail era din nou invitat în anumite saloane din București. Așteptând să afle încotro s-o apuce, oamenii păreau preocupați să dea dovezi de bună-credință și ici, și colo.

Mircea era liber, dar la Iași poliția îl căuta pe Ștefan pentru a-l băga la închisoare. Vorbisem cu mama la telefon, era în lacrimi. Agenți de la

Siguranţă percheziţionaseră casa şi îi interogaseră separat pe părinţii mei. Nu ştiau nimic, nu au putut decât să repete ceea ce se şoptea peste tot, anume că Horia Sima şi locotenenţii săi apropiaţi, între care şi Ştefan, fugiseră din România pentru a se refugia la Berlin în momentul anunţării masacrului de la Jilava.

În ce mă priveşte, ratasem începutul anului universitar şi nu mă vedeam întorcându-mă la Iaşi (ce aş fi putut face acolo?), când visam în secret să trăiesc cu Mihail. Mergeam pe stradă şi zâmbeam gândindu-mă la el. Adormeam cu chipul lui în gând şi mă trezeam cu speranţa de a-l întâlni peste zi. Măcar să-l întâlnesc! Datorită lui Sică Alexandrescu, care mă luase sub aripa lui şi era hotărât să mă ţină în Bucureşti, am putut intra ca stagiară la agenţia de presă Rador. Directorul ei, domnul Hurtig, îmi promisese că mă angajează după şase luni, dacă era mulţumit de mine, şi, până atunci, urma să-mi dea un salariu care îmi ajungea pentru plata camerei şi a hranei. Munca mea nu era prea complicată, consta în a redacta sub formă de depeşe comunicatele ce proveneau de la Palat şi de la diferite ministere. Eram parteneri ai Agenţiei Reuters, care primea pe cablu informaţii de la noi şi ni le trimitea pe ale ei, astfel încât petreceam o bună parte din timp în micuţa încăpere asurzitoare a telegrafului pentru a citi ştirile din lumea întreagă ce veneau de la Londra.

Spaima, apoi lacrimile tăcute din dimineaţa zilei de 15 martie 1939, când am descoperit că trupele germane tocmai intraseră în Praga. Corespondentul Agenţiei Reuters transmitea de la faţa locului: „De la ora opt dimineaţa, svastica flutură pe castelul regal.“ Potrivit termenilor acordului de la München, Hitler nu se angajase, oare, să se limiteze la Regiunea Sudetă? Tocmai îşi călcase făgăduinţa – iată pe mâinile cui ne dăduse regele.

Vestea nu avea să fie cunoscută mai devreme de câteva ore, aşa că puteam fi cea care să i-o anunţe lui Mihail. Eram distrusă, dar în acelaşi timp aveam un pretext bun să-l sun. Şi iată că deodată inima mi-o lua razna! Ce fel de fiinţă eram, totuşi? „Inocentă, spusese el, ca acele flori ce cresc în mijlocul drumului.“ Îngrozitoare, da, calculată, gata să se folosească de nenorocirea bieţilor cehoslovaci pentru a-mi urmări scopul meschin. Nu, nu aveam să-l sun. De altfel, ştiam că se reapucase în sfârşit de romanul *Accidentul*, început cu doi ani înainte şi victimă a mai multor peripeţii, şi că s-ar fi supărat dacă-l

tulburam în timpul lucrului. „M-ai deranjat ca să-mi spui așa ceva? Crezi că n-aș fi aflat destul de repede, Eugenia…“ Iată tot ce aș fi câștigat. Nu, nu avem să-l sun.

Două sau trei ore mai târziu, a sunat telefonul de pe biroul meu.

— Aici Hurtig. Eugenia, ți-l dau pe domnul Sebastian, scriitorul.

— Dumneata ești, Mihail? Tocmai…

— Bună, Eugenia. L-am sunat pe Hurtig acum să aflu ce se petrece la Praga, mi-a zis că știi cu siguranță mai multe decât el.

— Ezitam să-ți telefonez, mă gândeam că lucrezi. Hitler e la Praga de azi-dimineață.

— Te rog, spune-mi tot ce știi!

I-am citit toate depeșele dimineții venite de la Londra.

— Iată, asta-i tot ce știu.

— Dumnezeule, ce rușine! Parcă aud deja protestele lui Chamberlain și Daladier… Se vor umfla în penele lor jumulite. Noi, românii, vom tăcea, desigur. Apoi mâine va veni rândul Poloniei și de data aceasta vom avea război.

În vreme ce vorbea, vedeam caracatița nazistă întinzându-se peste Europa. Cu aproape exact un an înainte avusese loc Anschlussul – anexarea Austriei. Acum venise rândul Cehoslovaciei, mâine va urma Polonia, cu siguranță. Franța și Anglia ar fi intrat oare în război pentru Polonia? Mihail părea sigur de asta. Dar pentru noi, românii, cum avea să fie războiul? Vom lua armele alături de Hitler, sau ne vom trezi în sfârșit pentru a susține Franța, aliatul nostru dintotdeauna? În acest caz, cât timp i-ar lua Germaniei să ne zdrobească? Câte ore? O zi? Două zile? Eram totodată paralizată și complet pierdută.

— Vreau să te văd. Ca să-mi explici.

— Voi pleca din București o vreme, Eugenia, toate astea mă afectează profund. La drept vorbind, nici nu mai știu unde găsim forța de a ne târî bietele noastre vieți.

— Unde te duci?

— La Brăila. Casa bunicului meu nu mai e locuibilă, e prea deteriorată de ploi și de vânt, dar există în apropiere un hotel care îmi place, cu ferestre care dau spre Dunăre și bălți, dincolo de fluviu, o să mă instalez acolo să scriu.

Scrisul rămâne măcar atât pentru mine, un refugiu.

— O să-mi lipsești.

Preț de câteva clipe, ascultându-l cum respiră, am sperat la o vorbă de la el. Un „Și tu o să-mi lipsești“, care m-ar fi însoțit și susținut pe toată durata absenței sale. Dar nu aveam să-i lipsesc, nu, și cum căuta în mod evident să-și ia rămas-bun, l-am scos din încurcătură.

— Ei bine, la revedere, Mihail, spor la lucru.

— La revedere, Eugenia.

„Vreau să te văd. Ca să-mi explici.“ După ce am închis, mi-am repetat prostește cele două mici fraze, de zece ori, de douăzeci de ori, mergând în cerc în biroul meu de la Agenția Rador. Fără îndoială că voiam să-mi explice ce se va alege de noi dacă izbucnea războiul, dacă întreaga Europă lua foc, dar aș fi vrut mai ales să-l aud spunându-mi că noi vom fi împreună în această apocalipsă, că vom traversa flăcările împreună și că, dacă va fi să fie, vom muri împreună. Aș fi vrut să-mi spună ce loc ocup în viața lui. Eram amanți de șase luni, dar acest „noi“ îmi părea tot mai iluzoriu. Eram amanta lui, da, îl doream cu patimă în continuare, dar nu mă duceam să-i sun la ușă, iar el nu venea să mă caute. O singură dată, timp de trei săptămâni, am făcut încercarea de a nu mai trece pe la el, ei bine, nu am primit nici un semn din partea lui. După câtă vreme s-ar fi arătat mirat de absența mea?

L-am întrebat și mi-a zâmbit.

— Hai să ne plimbăm puțin, n-am ieșit deloc azi.

Nu-i displăcea să se plimbe cu mine, și dacă îndrăzneam să-l iau de braț, îl vedeam zâmbind discret ascuns de borul pălăriei sale, vizibil satisfăcut, sau poate amuzat că puteam fi luați drept pereche.

— Cred că oamenii se întreabă mai degrabă dacă nu ești fiica mea, mi-a spus într-o zi.

— Ești cu adevărat idiot, Mihail.

— Pari atât de tânără, și eu atât de bătrân!

Mergeam în Parcul Cișmigiu, să bem un pahar la o terasă, sau pur și simplu să ne așezăm pe o bancă sub soarele palid de toamnă. Îmi plăcea să-mi vorbească despre munca lui, nu despre dificultatea de a scrie care-l făcea să devină imediat nervos și să-și aprindă o țigară, ci despre acele momente când își întrezărea toată cartea, viitoarea sa carte. Scena de deschidere, atât de

limpede, încât o lua la fugă pe stradă ca să ajungă acasă şi să aştearnă pe hârtie primele cuvinte, repede, repede, înainte să-i scape. Şi în timp ce alerga, furios pe el însuşi că iar a ieşit din casă fără ceva de scris la el, primele replici se îngrămădeau deja în mintea lui, între narator şi o femeie apărută de nicăieri, dar pe care ar fi putut-o descrie, primele replici, da, şi trăsăturile acelei femei, emoţia incredibilă pe care o trezea brusc în el, dar pe care avea să o piardă, fiindcă ar fi trebuit cel puţin o sută de senzori legaţi la creierul său pentru a înregistra valurile de scene, dialoguri şi imagini care se revărsau în el. Cartea era acolo, în întregime, plină de personaje, de senzualitate, ca un fruct copt, dar existenţa ei era la fel de efemeră ca o apariţie a Fecioarei Maria căci, abia aşezat la masă, ai fi zis că geniul care zbura cu o clipă mai devreme pe trotuar se metamorfozase într-un ţărănoi a cărui încetineală era pe cale să sufoce, parcă dinadins, fiorul flamboaiant care aproape că-i făcuse inima să explodeze.

— Eugenia, cunoşti fără îndoială aceste cuvinte ale lui Jules Renard despre aşa-zisul talent al scriitorilor: „În literatură, nu există decât boi. Geniile sunt cei mai mari, cei care lucrează optsprezece ore pe zi, neobosiţi.“ Ei bine, odată aşezat la masă, sunt un bou.

— Nu-i adevărat, te-am privit într-o zi, scriai foarte repede.

— Minţi! N-aş putea scrie în prezenţa ta, a nimănui, de fapt.

— Într-o dimineaţă, din pat… Erai frumos. Nu vrei să mergem să facem dragoste la mine?

— Poftim? Acum, imediat?

— Da, îmi doresc foarte tare.

Nu spunea nu, dar el nu-mi propunea niciodată.

Făceam dragoste, sau mai curând eu îi făceam dragoste, îl mângâiam şi-l sărutam de parcă el era femeia şi eu bărbatul. Apoi, puneam două pahare de vin pe noptieră, aduceam ţigări şi stăteam o vreme la poveşti, goi, în pat. Era grozav.

— Acum, descrie-mi femeia, te rog.

— Care femeie?

— Aceea din viitorul tău roman, cea despre care îmi vorbeai adineauri pe bancă.

Nu-şi dădea seama că schiţa portretul lui Leni, batjocoritoare şi alunecoasă,

căutând privirea bărbaţilor, apoi amuzându-se, apropiindu-se ca să le sufle în faţă fumul ţigării, cu pălăria ei mică şi ochii scăpărând deodată de dorinţă, cu buzele ei stacojii, abandonându-se în braţele unuia, înaltă şi suplă ca o liană, apoi îmbătându-se în braţele altuia, infidelă, misterioasă, imprevizibilă, zburând din floare în floare după bunul plac, fără să se lase vreodată prinsă.

— O femeie care te-ar iubi şi nu ar cere decât să-ţi aparţină te-ar plictisi profund, nu-i aşa?

— De ce spui asta? Dimpotrivă, e tot ceea ce-mi doresc.

— Dacă m-aş culca cu Sică, sau cu domnul Hurtig, poftim, care nu cred că ar avea ceva împotrivă, m-ai implora în genunchi? Mi-ai scrie scrisori înflăcărate?

— Eugenia, baţi câmpii. De ce te-ai culca cu bărbaţii aceia? E ridicol, zău!

— Pentru că eu sunt acea femeie care te iubeşte şi care pe tine nu te interesează. Nu eşti tulburat de o femeie decât dacă se comportă ca o târfă, dacă-ţi scapă mereu. Toţi bărbaţii aceia care i-o trag… nici nu suporţi gândul, nu mai dormi, o cauţi în noapte, crezi c-ai să mori de durere…

— Taci!

— Nu sunt supărată pe tine. Cred că şi eu, dacă aş fi bărbat, aş prefera-o pe Leni fetei cuminţi şi loiale care sunt. Leni e mult mai romanescă.

— Iubesc cuminţenia şi loialitatea ta.

— Eu iubesc totul la tine, Mihail, chiar şi ce nu e de iubit.

A râs uşor şi limpede, ca de obicei.

— Eşti o comoară, Eugenia. Chiar cred asta.

— Dar nu eşti sigur.

Nici nu trecuseră zece zile de când plecase la Brăila, că s-a şi întors. Regele decretase mobilizare generală în eventualitatea războiului (alături de cine? împotriva cui? poate că nu o ştia nici el), iar Mihail trebuia să se alăture imediat regimentului său.

În regim de urgenţă, i se dăduse ranița şi fusese autorizat să doarmă acasă la el, unde m-am dus să-mi iau rămas-bun, în caz că războiul ar fi izbucnit în toiul nopţii. Leni era deja acolo, ea mi-a deschis uşa.

— Hai repede, draga mea, vino să ne ajuţi.

Întinseseră pe pat efectele ce se voiau a fi uniforma lui şi nu mi-a venit să-mi cred ochilor: nişte boarfe grosolan cârpite, putrezite pe la subsuori şi care

nu fuseseră nici măcar călcate. Niște cârpe din 1918, de atâta dispunea statul ca să-și îmbrace soldații. O duhoare infectă de mucegai se ridica din ele.

— E o glumă, nu?

Leni râdea, dar Mihail părea sincer prăbușit.

— Din păcate, nu.

— Doar n-ai să pui pe tine mizeriile astea!

— Încercăm să căutam niște haine de aceeași culoare care să meargă, și încălțări… Uită-te și tu ce i s-a dat ca să plece la război!

Și Leni a ridicat un bocanc cu vârful îndoit.

Puțin mai târziu, fratele lui mai mic, Benu, pe care-l vedeam pentru prima dată, a venit cu o geantă cu lucruri și o pereche de încălțări de drumeție.

În vreme ce Mihail încerca să-și compună o uniformă în baie, am schimbat câteva cuvinte cu Benu. El nu fusese încă mobilizat, dar se gândea că nu avea să mai dureze mult. Locuia încă pe strada Antim, cu părinții.

— Ești tânăr, e normal, spusese Leni. Dar presupun că ai o prietenă, o prietenă de suflet, vreau să spun.

— Ei bine, nu, nu am norocul lui Mihail, a răspuns el cu naivitate, uitându-se când la una, când la alta.

— E drept că Mihail place femeilor, a adăugat Leni.

În mod evident, Benu știa ce loc ocupam în viața fratelui său, părinții îi spuseseră probabil, iar ceea ce îl surprindea era prezența lui Leni.

— Mihail e un artist, a zis el după o clipă de gândire, ca pentru a-și explica că fratele lui putea să-și permită orice.

Îmi amintesc de admirația pe care am citit-o în privirea lui Benu în vreme ce rostea aceste cuvinte, și, deodată, simt nevoia să citesc ce și-a notat Mihail în *Jurnal*, în noaptea aceea, după plecarea noastră:

Am făcut adineauri o repetiție generală. Vai! Ce deplorabilă figură fac. Sunt mizerabil, bătut parcă, desființat, desfigurat. Nu mai sunt eu; nu sunt nimic, nimic, nimic. Ceva care poate fi ucis la îmbulzeală, fără ca într-adevăr să aibe vreo importanță; ceva care poate fi târât prin noroaie, aruncat în grajduri, uitat pe câmp; ceva fără nume, fără identitate, fără privire, fără voință, fără glas, fără viață – un soldat român.

Și ceva mai sus:

Emil Gulian, cu care am vorbit sâmbătă la telefon, îmi propune să ne

strângem câţiva şi să facem jurământ că cine dintre noi va rămâne în viaţă va avea grijă să editeze postum manuscrisele celor căzuţi în luptă.

Trebuie să mărturisesc că nu-mi prea pasă de manuscrisele mele. Îmi pasă mai mult de cărţile pe care s-ar putea să nu le mai pot scrie.

9

O, minunata primăvară din 1939! Războiul era aproape, ne amenința deja, dar între timp eram liberi să mergem unde voiam, liberi să ne iubim la orice oră din zi sau din noapte. De altfel, terasele cafenelelor erau pline de îndrăgostiți, de numeroși dandy și de tinere femei elegante ale căror râsete se auzeau până seara târziu. Chiar și perechile mai în vârstă se plimbau strâns înlănțuite, de-ai fi zis că bucureștenii, simțind sfârșitul lumii aproape, căutau să se bucure de fiecare moment. Lumea se înghesuia la Ateneu să o audă pe Rosa Ponselle interpretând arii celebre și să-l vadă pe tânărul von Karajan dirijând. Se zvonea că, dacă Palatul se grăbise să o primească pe soprana americană pentru câteva reprezentații excepționale, însemna că nu eram încă pe deplin sub tutela Berlinului (chiar dacă Herbert von Karajan venea de acolo). Leni întâlnise un tânăr poet de care pretindea că nu se mai putea lipsi. O aștepta în fiecare seară la ieșirea de la Alhambra, unde citea, singură pe scenă, texte de Panait Istrati. „Vai, draga mea, dac-ai ști, mă înnebunește, mă gândesc numai la el.“ Mihail, care se întâlnise cu ei pe lângă Universitate, nu mai voia să audă vorbindu-se de ea.

— Eugenia, am obținut niște locuri la Ateneu, vrei să mă însoțești?

Iar eu, ca o idioată: „Aș fi încântată!“, în loc să-i răspund că nu eram liberă și să-l sun o oră mai târziu ca să-i spun că, până la urmă… Dar imaginându-mi descumpănirea lui, mi-era imposibil să fac una ca asta.

Nu ascultasem niciodată până atunci o cântăreață de operă și am ieșit uluită de la acel recital. Mihail râdea de entuziasmul meu, și când am înțeles, la cină, că avea două discuri cu Rosa Ponselle, înregistrate la New York, l-am implorat să mi le împrumute.

— Aș vrea mult de tot să ascult din nou pasajul acela atât de frumos! Știi care, din *La Traviata*…

Și fredonasem încetișor, iar el mi-a spus fără să-și bată joc, mângâindu-mi

obrazul: „Nu știam că poți cânta atât de bine… Da, «Addio del passato», o să-l reascultăm împreună, dacă vrei.“

Am petrecut noaptea la el, bând și fumând, în vreme ce o ascultam pe Rosa Ponselle.

Un nou ordin de mobilizare a ajuns a doua zi spre prânz, pe când ne trezeam dintr-un somn greu, într-o încăpere de o dezordine de nedescris. L-am ajutat să-și îmbrace din nou uniforma – cu acele îngrozitoare jambiere și acei bocanci care îl făceau să arate ca Charlot – și m-am aplecat pe fereastră ca să-l privesc îndepărtându-se.

Vreme de două sau trei zile, misiunea lui a fost să păzească un pod peste lacul Mogoșoaia (de cine?), înarmat cu o pușcă Lebel din 1917, până când s-a întâmplat ce trebuia să se întâmple: ieșind din palatul său la volanul unui Mercedes 380 decapotabil, Anton Bibescu l-a recunoscut pe Mihail sub hainele acelea de soldat.

— Poți să-mi explici ce cauți aici, dragul meu prieten?

— Drept să-ți spun, nu știu nici eu.

— Dar e o nebunie! Dă-mi numărul regimentului tău…, 21 infanterie, foarte bine, mă ocup.

Prințul i-a trimis în aceeași după-amiază o lungă telegramă colonelului Regimentului 21, invocând faptul că „dramaturgul Mihail Sebastian“ ar fi mai util țării la masa sa de lucru decât păzind un pod peste care nu trece nimeni, cu excepția pădurarului său, a câtorva gâște și a lui însuși, Anton Bibescu, fost ambasador la Washington și la Madrid, recent rechemat la București.

Mihail a fost eliberat a doua zi și imediat invitat de Elizabeth Bibescu să se instaleze la Palatul Mogoșoaia pentru a se odihni și lucra în voie.

— M-am gândit că ți-ar plăcea să mă însoțești, Eugenia. Prințesa ți-a păstrat o amintire foarte frumoasă, mi-a spus el.

— O, Doamne, mă tem să nu mă simt pierdută… Să nu știu…

— Nu e nimic de știut, Bibeștii nu se supun nici unui cod, amândoi sunt artiști și destul de extravaganți, o să vezi.

Prințesa m-a primit ca pe o prietenă apropiată, oferindu-mi o cameră ale cărei ferestre dădeau spre lac și care comunica cu a lui Mihail. Am găsit pe noptieră romanul ei *Portrait of Caroline* și un volum de poezii, ambele în

limba engleză.

Prinţul termina o piesă de teatru pe care voia să i-o dea lui Mihail s-o citească. „Și contez pe exigența ta, nu-i așa, dragă prietene? N-aș vrea să mă desființeze criticii.“ Cum se trezea în zori pentru a lucra, îl puteam întâlni la micul dejun în bucătăria vastă în care îşi făceau de lucru servitorii, traversând încăperea într-un surprinzător halat de casă roz, cu o ceaşcă de cafea în mână – „A, Eugenia, amintește-mi să ți-l prezint pe prietenul meu Tătărescu, doar n-o să-ți petreci viața scriind depeşe“ (vorbea despre ministrul Gheorghe Tătărescu). Apoi pleca la Ministerul de Externe, conducându-şi singur Mercedesul lung, de culoare crem, capitonat cu roşu.

Elizabeth nu-şi făcea apariţia înainte de ora trei după-amiaza. Scria poezii și recitea șpalturile de la cel mai nou roman al ei, *The Romantic*. Nu întâlnisem niciodată o femeie cu un spirit atât de liber și, aș adăuga, atât de voios dezamăgită, de parcă nu-şi mai făcea nici o iluzie în privința mersului lumii. Irina mă eliberase de corsetul familial, de îngustimea perspectivei alor mei, oferindu-mi instrumente de gândire şi o etică ce ar fi putut să mă facă să devin comunistă. Cu Elizabeth, descopeream, derutată, că nici un sistem politic, oricât de inteligent şi generos ar fi, nu rezistă perversiunii oamenilor şi că ne îndreptam cu certitudine spre pierire – ceea ce părea să-i fi devenit cu totul indiferent. În cine ne puteam încredere din Europa de-atunci? Ea râdea de „prostiile“ lui Hitler, imitându-i vocea guturală pentru a-i lătra sloganurile într-o germană perfectă, de cinismul lui Stalin, de gustul pentru pompă şi paradă al lui Mussolini, de bigotismul „micului“ general Franco, care nu-l împiedicase să ordone masacrul a mii de republicani, de bădărănia regelui nostru, şi în dragoste, şi în diplomaţie.

Am văzut o dată în plus că oamenii nu însemnau nimic în fond când Anton Bibescu, la întoarcerea de la o întrevedere cu ministrul său, ne-a adus ultimele veşti despre Nae Ionescu. Încarcerat în lagărul de la Miercurea-Ciuc, ideologul legionarilor şi prefaţatorul nimicitor al lui Mihail obţinuse, din câte se pare, să fie primit de Armand Călinescu, prim-ministrul regelui. Acolo, s-ar fi aruncat la picioarele lui pentru a-l implora să-l elibereze şi ar fi cerut iertare pentru apologiile repetate ale unui fascism de tip românesc. În zadar. Spre deosebire de Mircea Eliade, eliberat din acelaşi lagăr cu câteva luni mai devreme, Nae fusese trimis înapoi.

Decăderea profesorului de filozofie l-a făcut pe Mihail taciturn. Până a doua zi.

— Cât valorează o ideologie dacă nu suntem gata să murim pentru ea? s-a întrebat el, în vreme ce ne plimbam prin parc în compania lui Elizabeth.

— Dragul meu Mihail, nimeni nu-și dă viața pentru o ideologie de doi bani. Nae nu e decât un jucător, ba încă un jucător prost, și nu are nici un chef să plătească pentru înșelătoriile sale.

— Mulți oameni care au crezut în el au murit.

— Ce nenorocire, da, niște soldăței care nu vedeau mai departe de Nae și Codreanu. Soldățeii sunt cei mai răspândiți în rândul popoarelor, au nevoie să creadă orbește într-un șef, să servească o cauză, chiar dacă șeful e un escroc, sau un bolnav mintal, precum Hitler, iar cauza proastă, atroce.

Mihail nu a răspuns. M-am gândit la fratele meu Ștefan.

— Singura moarte care valorează ceva, a adăugat prințesa, e cea pe care o putem, eventual, oferi pentru a scăpa de o dictatură. Dacă avem curajul, știind totodată că o nouă dictatură se va naște poate din cenușa celei dinainte.

Când mă gândesc astăzi la acele săptămâni petrecute la Mogoșoaia, îmi spun că au fost cele mai frumoase din *întâlnirea* noastră (nu vreau să vorbesc nici de *viața în comun* cu Mihail, pentru că nu am trăit niciodată împreună, nici de o *poveste de dragoste*, pentru că a murit fără să-mi fi spus vreodată că mă iubește). Deși își petrecea o bună parte din timp în cameră, scriind, în vreme ce eu mă întorceam în unele zile să lucrez la agenție (Mogoșoaia nu e decât la o jumătate de oră de centrul Bucureștiului), sau stăteam singură și citeam pe malul lacului.

Dar mă căuta când își încheia lucrul, dovadă că era bucuros că mă aflam acolo.

— A, Eugenia, mă întrebam unde-ai dispărut… Ce citești?

Nu-i păsa ce citeam, tot ce voia era să-l ascult spunând cât de obosit era de romanul său, tot *Accidentul* acela pe care îl târa ca pe o ghiulea.

— Astă-noapte n-am putut dormi, știi, nu m-am putut gândi decât la piesa de teatru pe care o s-o scriu după aceea. Vedeam prima scenă într-o micuță gară de provincie, aveam toate personajele: șeful de gară, profesorul de matematică pasionat de astronomie și venit să primească un tratat despre stele adus de vagonul poștal, un țăran, o liceană, și deja îmi puteam imagina cum

avea să apară Necunoscuta… Mona. Îți place numele ăsta, Eugenia?

— Păi… nu prea știu.

— Ea s-ar ivi din tren în rochie de seară, urmată de controlor, căci urcase fără bilet, iar profesorul ar fi vrăjit.

— Și-ar dori să se apropie de ea? Să o atingă?

— Da, bineînțeles, și am deja în minte primele replici.

— Și s-o bage în patul lui, el care e fascinat de stele…

— Taci, mă faci să pierd șirul. Nu te gândești decât la asta?

— Da.

— Taci din gură! Unde eram? A, ceva avea să se înfiripe între ei.

— Ceva incandescent.

— Ceva incandescent, categoric. Ajunsă din întâmplare în acea neînsemnată gară de provincie, Necunoscuta nu va fi insensibilă la poezia profesorului care evocă stelele. La erudiția lui.

— Căci ea însăși va fi o stea, ba chiar o stea căzătoare, nu-i așa? Precum Corina din *Jocul de-a vacanța*, sau încântătoarea Ann, infidelă și crudă, din *Accidentul*, sau… Leni?

— Râzi de mine. Și te rog să nu-mi mai vorbești despre Leni!

— Și totuși, o văd deja în Mona.

Dar înainte de a scrie *Steaua fără nume*, Mihail trebuia să termine *Accidentul* și mă întreb acum (cu câtă întârziere!) dacă nu cumva eu i-am inspirat-o pe Nora, pe acea greoaie Nora, iubitoare și fidelă, pe care Paul alege până la urmă să o iubească pentru a se consola pentru pierderea lui Ann. Ne certaserăm din cauza Norei. Pentru Mihail, știam bine, iubirea și suferința mergeau mână-n mână, căci ființa iubită, neputând fi posedată, era evident sortită dispariției. Chiar dacă susținea contrariul, el nu credea într-o iubire de durată – deși e morala pe care alege să o dea în încheierea *Accidentului*; Paul pretinde că o iubește pe Nora și nu se va mai lăsa niciodată distras de o stea trecătoare. „Niciodată. Niciodată.“ Cum de nu mi-am dat seama imediat? „Eu sunt Nora, Mihail? Asta gândești?“ Dacă ar fi dat din cap afirmativ, i-aș fi aruncat cu cartea-n cap. În toată opera sa, femeile iubite dispar, fără să lase vreo speranță personajului masculin, mai puțin în *Accidentul* ! Adică eu aș fi responsabilă de finalul siropos și complet ratat al *Accidentului*? O, Doamne, da, dacă mi-aș fi dat seama pe când trăia încă, i-aș

fi dat cu siguranța cu cartea-n cap.

Șederea noastră la Mogoșoaia a luat sfârșit pe 23 august 1939, după-amiaza, când Radio Londra, întrerupându-și deodată programul muzical, a anunțat că nemții și sovieticii tocmai semnaseră un tratat de neagresiune. Speakerul vorbea despre „un pact Ribbentrop-Molotov“.

Nu voi uita niciodată tăcerea care a urmat acestei veşti. Se întâmplase că, fugind de căldură, ne retrăseserăm toți patru în răcorosul salon turcesc, în jurul unor cocktailuri de fructe și al unui sortiment de migdale și fistic.

— Doamne-Dumnezeule! a suspinat prințesa.

Și prințul:

— Au tot fost zvonuri, dar n-am crezut… Așadar, nimic nu mai stă în calea războiului.

Acoperit de-acum în partea de est, Hitler avea să ocupe Polonia, era clar. Ce-i promisese lui Stalin în schimb? România, a cărei Basarabie era revendicată de Moscova încă din 1918, nu avea să fie făcută bucăți? Ce avea să decidă regele, care mizase pe o alianță cu Germania nazistă ca să se protejeze de Rusia comunistă, acum că cele două puteri erau aliate? Cât despre Franța și Marea Britanie, ele nu mai puteau, de data aceasta, să se spele pe mâini de soarta Poloniei – așa că da, întreaga Europă risca să ia foc.

Peste tot urma să fie decretată mobilizarea generală.

Convocat zece minute mai târziu la un Consiliu extraordinar de către ministru, Anton Bibescu ne-a dus la București. De-a lungul drumului, pe bancheta din spate a Mercedesului, îmi imaginasem consternarea Irinei: acești comuniști pe care îi investise cu întreaga ei încredere, până la a risca închisoarea, iată-i mână în mână cu naziștii, încarnarea răului absolut… Ce gândea oare? În ce deznădejde se zbătea? Trebuia să încerc să vorbesc cu ea chiar în seara aceea. Mă rog, dacă era la Iași…

Și totuși, terasele cafenelelor erau pline de lume, oamenii se îngrămădeau în fața vitrinelor magazinelor, orașul zumzăia de mii de dorințe – ai fi zis că nimeni nu credea încă în posibilitatea războiului. Îl ajutasem pe Mihail să-și urce bagajele, el care nu călătorea niciodată fără vreo douăzeci de cărți de căpătâi, Proust, Balzac, Malraux, Shakespeare…, apoi am luat-o spre Palat. O mică mulțime se adunase deja în fața porților, încercând să-i identifice pe cei care coborau din limuzine, într-un balet neîncetat.

Îmi amintesc că am avut timp să-l vedem bine pe Armand Călinescu, prim-ministrul, care, în clipa când se pregătea să intre pe sub arcadă, se întorsese să ia un obiect pe care îl uitase, probabil, şi pe care i-l întindea secretarul sau şoferul său. Călinescu era un bărbat nu prea înalt, dar cu o ţinută frumoasă în costumul său antracit cu veston *gris perle*, uşor de recunoscut după veşnicul lui monoclu negru. Din ce era oare plămădit de putea să iubească o femeie, să aibă o viaţă de familie (avea un băieţel) şi totodată să ordone asasinarea lui Codreanu şi a tovarăşilor lui?

„— Vei zice că au încercat să evadeze, căpitane. M-ai înţeles?

— Asta înseamnă să-i împuşcăm pe la spate, domnule ministru. Şi încă în celulele lor. Dacă îmi permiteţi, aş propune mai curând o moarte prin strangulare.

— Ei bine, strangulaţi-i, o să fie mai puţin zgomotos.

— Chit că le scoatem după aceea corpurile în pădurea din apropiere şi îi împuşcăm în spate, ca să nu fie nici o îndoială asupra tentativei de evadare.

— Fă cum crezi că e mai bine, bătrâne, şi anunţă-mă când operaţiunea va fi terminată.“

„Şi apoi s-a dus liniştit să cineze acasă, s-a ocupat de declinările latineşti ale fiului său înainte, poate, de a face dragoste cu soţia lui, trăgând cu urechea la soneria telefonului.

— Ce s-a întâmplat, dragul meu?

— A, nimic. Îi rugasem pe şeful meu de cabinet să-mi confirme rezolvarea unui dosar sensibil.

— Armand, eşti nemaipomenit! Parcă nimic nu te poate lua vreodată prin surprindere.“

Parcă-l văd, în acel 23 august, luând un obiect uitat (o brichetă? o ghilotină de tăiat trabucuri?), impasibil în spatele monoclului lui negru. Presimţea oare că nu-i mai rămâneau decât vreo trei săptămâni de trăit? Că în ciuda complimentelor soţiei sale şi a onorurilor numeroase care-l însoţeau, putea fi lovit prin surprindere? În ultimele clipe ale vieţii noastre, oare simţim răsuflarea inconfundabilă a morţii? Ori poate ne şopteşte la ureche cuvinte ce ne îngheaţă inima? Stau şi mă-ntreb.

În zilele ce au urmat întoarcerii noastre la Bucureşti, Mihail nu mi-a dat

nici un semn de viaţă.

Ce făcea? La ce se gândea? Ah, iată, răspunsul apare în *Jurnalul* său: „Dacă mor în războiul ăsta, n-aş vrea să mor înainte de a termina cartea.“

Se străduia deci să încheie *Accidentul*, aşa cum îmi imaginasem, în vreme ce eu urmăream noutăţile din întreaga lume în birourile prăfuite şi vetuste ale Agenţiei Rador.

Constatând că Irina nu răspunde, telefonasem la Universitate: nu se prezentase la şedinţa excepţională a profesorilor, convocată vineri 25 august, şi nici nu se învoise. Nu avea nimeni nici o idee despre locul în care s-ar fi putut afla.

Stăteam aplecată asupra firului telegrafic al Agenţiei Reuters, pe 1 septembrie din acel an 1939, când vestea a căzut ca un trăsnet: în acea vineri, la primele ore ale dimineţii, trupele germane trecuseră frontiera poloneză fără să întâlnească vreo rezistenţă serioasă şi avansau acum spre Vistula.

Se aşteptau reacţii de la Londra şi Paris, care se angajaseră să garanteze graniţele Poloniei. Se anunţa că în cele două capitale guvernele se reuniseră imediat în „consilii extraordinare“. Marea noutate de a doua zi, 2 septembrie, a fost anunţul unui ultimatum franco-englez adresat Berlinului. Avea Hitler să se întoarcă din drum? Era puţin probabil. După cum era de aşteptat, Marea Britanie a intrat deci oficial în război pe 3 septembrie la ora unsprezece dimineaţa, iar Franţa a făcut şi ea acelaşi lucru şaptesprezece ore mai târziu.

Şi noi, românii – ce avea să se aleagă de noi? Îndată după anunţul declaraţiei de război a Franţei, l-am sunat pe Mihail şi ne-am întâlnit seara, pe la opt, în faţa porţilor Palatului Regal. Tocmai aflase că fratele lui Poldy se înrolase în armata franceză şi era profund tulburat. O mare parte din zi umblase după veşti şi nu înţelegea inconştienţa bucureştenilor: străzile gemeau de oameni, lumea se înghesuia pe terasele restaurantelor, continuând să râdă, să bea, să trăiască, ca şi cum viitorul le aparţinea, când mâine, poate, aveau să fie ucişi de bombe. Zvonurile pretindeau că regele, indignat de pactul germano-sovietic, era pe punctul de a angaja România în luptă de partea Franţei şi Angliei, aliaţii noştri tradiţionali. În această ipoteză, cele două puteri plănuiau, din câte se spunea, să debarce trupe la Constanţa. Era totodată liniştitor şi înspăimântător, căci până să ajungă corpul expediţionar franco-englez, aveam să fim zdrobiţi aidoma nefericiţilor polonezi, şi ei prinşi

în menghină între Wehrmacht şi Armata Roşie.

Unii dintre cei mulţi care ne înconjurau pretindeau că Varşovia era deja bombardată în chiar acele clipe. Era evident că, după Polonia, venea rândul României. Cu puştile noastre Lebel, fără blindate şi fără aviaţie, n-am fi rezistat mai mult de câteva ore – şi câţi ar fi murit în aceste câteva ore? Nici nu voiam să mă gândesc, mă lipeam de Mihail, în vreme ce seara se lăsa peste piaţa din faţa Ateneului. Ferestrele de la biroul regelui erau luminate, maşinile întunecate ale vizitatorilor săi staţionau în continuare în curte, semn că suveranul era în plină dezbatere. Trebuia să avem răbdare, destinul nostru se juca fără îndoială acolo, în acea seară, sub ochii noştri. Apoi, deodată, portalul s-a luminat, am recunoscut câteva chipuri printre cei care plecau, pe al generalului Gheorghe Argeşanu şi pe al lui Armand Călinescu, cei doi bărbaţi schimbând câteva cuvinte înainte de a se saluta şi, o clipă mai târziu, în loc să blocheze coloana de maşini pentru a afla ce se hotărâse, mulţimea s-a îndepărtat cuminte, tăcută. Mihail şi cu mine am făcut la fel, cuprinşi parcă de neputinţă în faţa imensităţii tragediei pe care o presimţeam.

Apoi s-au stins luminile în biroul regelui, un murmur de tristeţe sau de dezamăgire s-a ridicat din mulţime şi oamenii au început să se împrăştie.

— Vrei să te conduc acasă, Eugenia, sau dormi la mine?

— Stai puţin să mă gândesc.

— Sigur, avem tot timpul.

Şi s-a oprit, ca şi cum într-adevăr…

— Te iubesc şi pentru naivitatea ta, Mihail. Hai repede, mi-e frig, vreau să mă iei în braţe.

A trebuit să aşteptăm până pe 6 septembrie pentru a cunoaşte poziţia regelui: „O neutralitate strictă“, conform titlurilor ultimelor ziare care mai erau autorizate să apară, toate controlate de Palat.

Adică cum o neutralitate strictă, câtă vreme Germania lua jumătate din petrolul nostru pentru funcţionarea tancurilor şi alimentarea avioanelor ei? Era aproape comic, dar era tot ce găsise Carol al II-lea pentru a îndepărta momentul unei angajări de o parte sau alta. Pentru a-şi oferi şi a ne oferi câteva săptămâni de răgaz înainte ca primii oameni să cadă pe front.

10

Străzile Bucureștiului se umpluseră puțin câte puțin de refugiați polonezi. Uneori, familii întregi, trei generații împreună în exod, cu tatăl trăgând o cotigă plină cu obiecte disparate și baloturi de lenjerie pe care stăteau câte doi sau trei copii, în timp ce mama și bunicii veneau din urmă, pe jos, sau, uneori, câte unul în fotoliu rulant, toți cu privirile goale și chipurile trase. Bărbați împingând o roabă cu un copil sau un bătrân înăuntru. Perechi de bătrâni îmbrăcați cu paltoane groase de iarnă sub soarele arzător și trăgându-și sufletul, ici-colo, la umbra unei clădiri, cu trei sau patru valize lângă ei. Dar cum ajunseseră până aici și de câte zile mergeau? Pe malurile Dâmboviței și în Parcul Cișmigiu, interminabile rânduri de oameni zdrențăroși în fața corturilor Crucii Roșii ridicate în grabă – femei cu bebeluși la sân, cupluri rătăcite înconjurate de copii cu chipuri ofilite, bătrâni culcați de-a dreptul pe pământ, atât de palizi c-ai fi zis că erau morți. Printre toți acești nefericiți, mulți evrei, bineînțeles, lungi convoaie de evrei ușor de recunoscut după hainele lor întunecate, după bărbile bărbaților și pălăriile lor, majoritatea târând cărucioare pline cu tot ce putuseră îndesa în grabă.

Ei, evreii, declanșaseră primele izbucniri de mânie împotriva polonezilor, acest popor „a cărui armată nu știuse decât să bată în retragere în fața puterii Wehrmachtului“, se povestea peste tot cu mai multă sau mai puțină admirație pentru soldații germani, ba chiar adesea cu exaltare. Cracovia căzuse pe 6 septembrie, Varșovia a doua zi și se spunea acum că trupele sovietice, masate la frontiera orientală a Poloniei, se pregăteau să înceapă ofensiva.

Mihail îmi relatase cuvintele înflăcărate ale lui Mircea Eliade, întâlnit acasă la prietenul lor comun, ilustrul Camil Petrescu. Singurul viitor de dorit pentru România, credea Eliade, era să se plaseze sub tutela Germaniei naziste, care în curând avea să federalizeze noua Europă. Nu mai aveam a ne teme de Rusia, care tocmai arătase că abandona bolșevismul în favoarea

național-socialismului. Alianța cu Germania ar fi avut dublul avantaj de a garanta frontierele actuale ale României Mari (Rusia renunțând la Basarabia noastră) și de a proteja de această nouă invazie a evreilor – ei ar înțelege repede că nu există salvare pentru ei în România nazistă și și-ar continua drumul spre acea Palestină unde cei mai înțelepți ajunseseră deja. „Decât o Românie invadată încă o dată de jidani, mai bine un protectorat german“, conchisese Eliade, fără nici cea mai mică considerație pentru Mihail – frază pe care o găsesc acum reprodusă în *Jurnalul* său la data de 20 septembrie.

A doua zi, joi 21 septembrie 1939, eram în fața mașinii mele de scris, ocupată să redactez o depeșă despre nu mai știu ce deplasare a regelui, radioul răspândind în încăpere cântări religioase, când deodată programul a fost întrerupt de urletul unei femei, urmat imediat de explicații confuze ale aceleiași femei, potrivit cărora tocmai fusese asasinat prim-ministrul Armand Călinescu. Apoi, foarte ciudat, i-a urmat o voce de bărbat (ca și cum ea fusese împinsă afară din studio), o voce de bărbat prezentându-ne calm scuzele sale pentru acel „incident regretabil“ înainte să se reia difuzarea de cântări religioase.

Preț de o clipă, am rămas țintuită locului. Dacă era adevărat că Armand Călinescu fusese ucis, Rador trebuia să anunțe imediat și mie îmi revenea, fiind de permanență în ziua aceea, redactarea a ceea ce noi numeam o „alertă“: „Călinescu asasinat“, înainte de a trimite foarte repede informări mai ample în urma acestui prim anunț. Dar cum să verific o asemenea informație?

M-am hotărât să sun la restaurant, unde speram să-l găsesc pe domnul Hurtig (era ora treisprezece şi douăzeci de minute fix). Din fericire, se afla acolo.

— Chemați-l repede, vă rog.

Am așteptat, auzind rumoarea conversațiilor și clinchetul tacâmurilor, ca și cum aș fi stat pitită în spatele unui bufet.

— Da, Eugenia, ce-ai pățit?

— Se pare că a fost… asasinat Călinescu.

— De unde ai scos prostia asta? Sunt înconjurat aici de oameni din ministere, la toate mesele, și toată lumea prânzește liniștită.

— Puteți suna vreun ministru sau pe cineva ca să verificați? Tocmai s-a anunțat la radio, dar într-un fel cu totul bizar…

— Doar nu crezi c-o să mă fac de râs… Ia stai puţin, rămâi la telefon…

S-a auzit o zarvă urmată de o tăcere adâncă (aveam să aflu mai târziu chiar de la domnul Hurtig că un ofiţer intrase val-vârtej în restaurant, că după o clipă de ezitare se îndreptase direct spre generalul Argeşanu care mânca alături de telefonul de perete la care vorbea directorul meu, astfel că acesta a auzit mesajul comunicat generalului şi l-a văzut albindu-se la faţă).

— Călinescu asasinat, anunţă imediat, Eugenia! Mă întorc la agenţie.

Iar acum trebuia să alerg la locul dramei. Primul meu reportaj. „Du-te repede, fetiţo. Am încredere în tine, nu-i aşa, notează tot ce vezi şi telefonează-mi observaţiile tale cât de repede posibil.“ Călinescu fusese împuşcat pe bulevardul Carol al II-lea, chiar înainte de podul ce trece peste Dâmboviţa. Venea de la domiciliul său, o vilă din Cotroceni, cartier select, unde probabil că luase masa de prânz cu soţia lui, şi se ducea spre sediul guvernului când maşina lui a fost prinsă în focurile trase de mai mulţi bărbaţi ascunşi după o căruţă.

Prim-ministrul zăcea acum pe asfalt, în apropiere de maşina sa, rămasă de-a curmezişul străzii, cu portierele deschise, ceea ce dădea de înţeles că încercase să fugă înainte de a fi lovit mortal. Monoclul negru se afla lângă capul său.

Numeroase forţe poliţieneşti împiedicau accesul la căruţa care permisese trăgătorilor să monteze ambuscada – toţi fuseseră arestaţi, potrivit comandantului care acceptase să-mi vorbească.

— Cine sunt? De ce-au făcut asta?

— Sunt legionari, domnişoară. Presupun că explicaţia asta ar trebui să vă ajungă.

Chipul lui Ştefan mi-a trecut fulgerător prin minte, am avut timp să gândesc „Dă, Doamne, să nu fie implicat în această grozăvie“, înainte de a alerga să bat la uşa celei mai apropiate case pentru a-i telefona domnului Hurtig.

Nici vorbă de arestare, în realitate toţi asasinii, şapte sau opt bărbaţi, fuseseră împuşcaţi pe loc de escorta prim-ministrului, iar corpurile lor zăceau acum lângă căruţa zdrobită. Domnul Hurtig avusese o idee bună cerându-mi să rămân pe loc, fiindcă astfel l-am putut chema la telefon ca să-i descriu spectacolul oribil ce mi se înfăţişa ochilor: bărbaţii aceia tineri, ciuruiţi de

gloanțe, ale căror trupuri zăceau în poziția în care își dăduseră duhul, unul cu brațele în cruce, gâtul frânt și gura deschisă, altul cu fața zdrobită de asfalt și scăldat într-o baltă de sânge, un al treilea încovrigat, ca un copil adormit, altul îngenuncheat, susținut într-un echilibru strâmb de arma lui, cu spumă uscată în colțul gurii… în vreme ce, la câțiva metri de ei, Armand Călinescu părea să se odihnească liniștit, culcat pe spate cât era de lung. Cu toții erau acum protejați de un cordon dublu de militari în spatele căruia o mulțime de curioși începuse să se îngrămădească.

Venind din partea Agenției oficiale Rador, am fost autorizată să pătrund în perimetrul atacului. Nu văzusem niciodată morți până atunci, nu simțisem niciodată tăcerea stupefiantă care emana din ei. Păreau încă vii, din carne și oase, cu ochii larg deschiși, deși de o imobilitate stranie, cu părul fluturând uneori în briza slabă, cu buzele crăpate, cu unghiile murdare, iar inima mi se strângea de o jenă greu de formulat când mă apropiam, când îi contemplam – cu ce drept o făceam, când ei erau acolo, fără apărare, abandonați privirii noastre, fără nimic care să-i acopere? Cu ce drept? Moartea e o stare atât de intimă, atât de impudică. Dar, de fapt, e o înșelătorie, ei nu și-au lăsat acolo decât învelișurile lor, statuile acelea de carne palidă… și în vreme ce-mi simțeam picioarele cuprinse de un tremur pe care nu reușeam să-l stăpânesc, m-am auzit deodată recitând în șoaptă aceste cuvinte ale lui Rilke pe care le rostea Andrei, fratele meu mai mic:

„Cine, dacă-aș striga, m-ar auzi din cetele îngerilor?
Și chiar dacă unul din ei dintr-odată m-ar lua pe inima lui: aș pieri
De prea intensa lui ființare. Căci frumosul nu-i altceva
Decât începutul cumplitului, pe care încă abia-l îndurăm […]“[1]

1. Rainer Maria Rilke, *Elegiile duineze. Sonetele către Orfeu*, „Elegia întâia“, vers. românească şi prez. de George Popa, Editura Polirom, 2000. (N. red.)

Strigau ei, oare, în acel moment? Rugau ei, oare, Cerul să-i primească? Sufletele lor, vreau să spun, în vreme ce trupurile lor se goleau pe asfalt, iar pielea lor deja devenea pergamentoasă. După ce mi-am revenit în simțiri, am putut să-i creionez un tablou precis al scenei domnului Hurtig, străduindu-mă să-i dau toate detaliile care mă impresionaseră, și asta fără să manifest nici cea mai mică emoție. Doar la sfârșit l-am întrebat dacă puteam acum scrie un

articol mai personal despre tot ce-mi trecuse prin minte în timp ce umblam printre toți morții aceia.

— Un articol mai personal… dar ce anume vrei să povestești?

— Nu mi-am pus niciodată până acum problema acestui corp pe care îl lăsăm în urmă după moarte. E ceva indecent, înjositor să te trezești expus astfel privirilor tuturor. Gurile deschise, ochii goi, membrele răsucite caraghios… Înțelegeți, domnule? Ar trebui să-i acoperim, de vreme ce ei nu o mai pot face. Ar trebui să putem face măcar atât pentru ei. Vreau să spun… chiar dacă sunt niște criminali.

A urmat o clipă de tăcere.

— Îți înțeleg emoția, fetițo. Am simțit ceva similar în 1917, aveam cam vârsta ta de-acum, când i-am adus de pe front pe primii noștri morți. M-am gândit că și eu voi fi descoperit într-o zi în această stare, cu o jumătate de cap zburat, sau cu burta despicată… Da, știu ce vrei să spui.

A tăcut din nou. L-am auzit oftând, apoi aprinzându-și o țigară.

— Încearcă să nu mai gândești atâta, a reluat el repezit. Bine? Te obișnuiești, din nefericire. Te obișnuiești cu cele mai cumplite orori, o să vezi. Mă rog, nu ți-o doresc. Și acum, șterge-ți lacrimile și întoarce-te la fața locului.

— Nu plâng.

— Ai avea tot dreptul. Dar ca să scrii despre emoțiile tale… îți reamintesc că nu suntem un cerc de reflecție, ci o agenție de presă.

— Bine, am înțeles.

— Întoarce-te la fața locului și stai până se termină tot. Așa se face în meseria noastră. Și telefonează-mi regulat, bineînțeles. Pot conta pe tine, Eugenia?

— Da, domnule. Puteți conta pe mine.

Nu am plâns, deși a fost cât pe ce când mi-a spus „fetițo“ pentru a doua oară. O subită autocompătimire fără legătură cu spectacolul morții.

Uciderea lui Armand Călinescu fusese direct orchestrată de Horia Sima și de locotenenții săi, cu toții refugiați la Berlin – deci Ștefan cu siguranță nu era străin de toate acestea. Comandoul venise din Germania, antrenat și înarmat. Explicația era că legionarii se răzbunaseră în acest fel pentru asasinarea charismaticului lor șef, Codreanu, ordonată de Călinescu cu zece

luni înainte.

Dar, potrivit domnului Hurtig, care se întreținuse discret cu câțiva miniștri și consilieri ai regelui, răzbunarea legionarilor servise intereselor Berlinului. Hitler ar fi aflat, se pare, de contactele secrete dintre occidentali și Călinescu în vederea incendierii puțurilor de petrol în dauna Germaniei. Dornic să afirme neutralitatea României și să-și menajeze un viitor ipotetic alături de foștii noștri aliați francezi, Călinescu nu ar fi spus nu la propunerea occidentalilor. Hitler l-ar fi primit atunci pe Horia Sima și l-ar fi manipulat abil, lăsându-l să creadă că îi înțelegea mânia și oferindu-i protecție și logistică pentru a-l ucide pe imprevizibilul Călinescu.

Numit prim-ministru interimar de către rege, în orele care au urmat atentatului, generalul Gheorghe Argeșanu a ordonat o represiune fără precedent împotriva legionarilor. A doua zi după moartea lui Armand Călinescu, oamenii lui Horia Sima au fost urmăriți prin toată țara, în București și în celelalte orașe. Consemnul transmis era să fie împușcați fără nici o formă de judecată, chiar pe locul arestării lor, iar corpurile să le fie abandonate pe trotuar pentru ca întreaga populație să vadă ce soartă le rezervă nația „trădătorilor“. Și așa a fost: în mai puțin de două zile, aproape trei sute de legionari au fost executați, iar cadavrele lor au fost lăsate pe străzi, atunci când nu erau agățate de felinare cu capul în jos.

„Întoarce-te la fața locului și stai până se termină tot“, îmi ceruse domnul Hurtig. Mă gândeam că trupurile criminalilor vor fi ridicate în cursul nopții pentru a fi înhumate – dar au stat acolo cel puțin trei zile, sub soarele de septembrie, acoperiți de muște și umflându-se ca niște baloane pe măsură ce treceau orele, sub efectul putrezirii, scăpând din când în când gaze oribile, de credeai că-i auzi șuierând și că-i vezi mișcând. Nu pot uita sentimentul de groază care m-a cuprins când l-am văzut deodată răsturnându-se pe cel care rămăsese mult timp îngenuncheat, sprijinit în chip miraculos de pușca sa. Se umflase și, după ce a căzut, s-a rostogolit preț de câteva secunde interminabile, de parcă-l bușise râsul, înainte de a rămâne pe o parte.

Perimetrul era în continuare păzit de soldați care agățaseră deasupra cadavrelor o pancartă mare cu inscripția: TRĂDĂTORI DE ȚARĂ, drept pentru care sute de curioși se înghesuiau să vadă spectacolul. Cei mai isteți aduseseră scăunele pe care le închiriau pe câțiva lei celor care protestau că nu

vedeau nimic din cauza militarilor.

Mă întorceam acasă să dorm câteva ore când îmi dădea voie domnul Hurtig, apoi mă întorceam la fața locului, singura ziaristă (împreună cu un fotograf al Ministerului de Interne care trecea din când în când) care fusese autorizată să stea în interiorul perimetrului. Nu fugi, nu ceda, îmi spuneam, ține ochii deschiși asupra cumplitei realități românești, ascultă ce se spune în jurul tău și ține minte, ca să fii pregătită pentru ce va urma, căci ce-i mai rău abia de-acum va veni: nici nu suntem încă în război și deja ne omorâm între noi! În vreme ce mulțimea făcea scandal ca să fie lăsată să se apropie de cadavrele în descompunere – Dumnezeule, cum poți să vrei *așa ceva*? – mă gândeam adesea la Ștefan. Era oare mort în momentul acela sau tot bine mersi la Berlin, unde se povestea că Horia Sima și apropiații săi beneficiau de un hotel de lux pus la dispoziția lor de Hitler? Ezitam între furie și tristețe, amânând clipa în care aveam să-i sun pe părinții mei la Iași. Ce durere ar fi trăit dacă Ștefan ar fi fost împușcat pe strada Lăpușneanu, în fața casei noastre, pe trotuarul nostru. Ce durere inconsolabilă. Dar, în același timp, cunoscându-l pe Ștefan, nu credeam că acest lucru era posibil. Era foarte calculat – când legionarii veniseră să-l bată pe Mihail la Universitate, în timpul cursului Irinei, el supraveghease operațiunea, dar se ferise să se arate. În același mod, își trimisese probabil camarazii la moarte, în vreme ce el preferase să rămână în apartamentul său berlinez.

Mihail, pe care l-am prins scurt la telefon, trăia aceeași neliniște privitoare la „prietenul“ său Eliade. Călinescu însuși acceptase să-l „amnistieze“ pe Mircea Eliade (deși îl trimisese în lagăr pe Nae Ionescu), dar fără protecția lui Călinescu – asasinat de tovarășii lui Eliade! – viața acestuia din urmă atârna de un fir de păr. Nu era el unul dintre cei mai aprigi teoreticieni ai Legiunii? Dacă legionarii erau împușcați, de ce ar fi fost cruțată eminența lor cenușie? Nina, soția lui Eliade, ceruse ajutorul tuturor prietenilor, se pare, implorându-i: „Faceți ceva, nu-i lăsați să-l omoare pe Mircea!“ Mihail fusese singurul care îl vizitase pe Eliade (ceilalți temându-se să nu fie uciși dacă ar fi fost surprinși împreună cu el în momentul în care ar fi apărut poliția) și se întorsese profund deprimat de la această întâlnire. „Dialog al surzilor, i se pare legitimă asasinarea lui Călinescu, dar criminală represiunea ce se abate asupra Legiunii. Singura sa speranță rezidă în invadarea României de către

Germania. Și-o dorește din tot sufletul și o spune privindu-mă liniștit în ochi, deși știe prea bine că, dacă acest lucru se va petrece, noi, evreii, vom fi masacrați așa cum sunt astăzi masacrați evreii din Polonia. Vezi tu, Eugenia, notez tot ce-mi spune în speranța că-l voi vedea într-o zi ruşinându-se de asemenea declarații – dacă o să mai fiu cumva în viață.“

În fine, m-am hotărât să le telefonez părinților mei. Se scursese mai bine de un an de la plecarea mea din Iași și nu trecuse niciodată o lună fără să ne auzim la telefon. De obicei, ei îmi dădeau veşti despre magazin, despre vii, despre vecini, iar eu evitam să vorbesc despre Mihail, limitându-mă la viața mea la București și la câteva anecdote despre colegii mei de la agenție, despre bătrânii domni care își petreceau mai tot timpul la telefon cu contactele lor secrete din ministere și care nu mi se adresau decât ca să mă trimită să le cumpăr țigări sau să-mi ceară să le pregătesc cafeaua.

A răspuns tata.

— A, Jana, tocmai voiam să-ți telefonez… Ce mai faci, draga mea?

— Bine, tată. Cum de-ai răspuns tu la telefon?

— Mama ta e în pat.

O tăcere. Am simțit că inima-mi stă în loc.

— S-a întâmplat ceva?

— S-a întâmplat că a venit poliția și a întors casa cu fundu-n sus, din pivniță până-n pod. Știi cum e mama…

— A venit poliția…

— Și atât, nu e motiv de îngrijorare.

— Îl căuta pe Ștefan, nu?

— Hai să evităm să-i pronunțăm numele, te rog, mă tem că telefonul nostru este ascultat. Îl căutau pe fratele tău, da. Astea fiind spuse, lucrurile să fie clare: nu știm unde se ascunde.

— Dar trăiește?

— Sperăm din tot sufletul, draga mea.

— Și chiar nu știi mai multe?

— Așa cum am spus și poliției, nu știm nimic.

— Bine, am înțeles.

— Nu pot să ți-o dau pe mama ta, dar trebuie să ți-l dau pe Andrei, care mă tem că nu are veşti prea bune.

— Cum adică?

— Așteaptă o clipă, e lângă mine.

Niște zgomote în fundal, apoi vocea lui Andrei, puțin cam pițigăiată, semn de emoție mare.

— Sunt vreo trei zile de când tot amân să te chem la telefon…

— Ce s-a întâmplat? Sunt vești proaste?

— O să te doară, Jana. Prietena ta, Irina, Irina Costinaș… s-a sinucis.

— O, nu! Nu!

Mi-aș fi dorit să nu strig, să nu izbucnesc în lacrimi, dar durerea mă copleșise.

— Îmi pare tare rău. De cum am aflat m-am gândit mereu la tine, să știi. Îmi pare tare rău, Jana.

— Dar cum? Cum?

— Cum am aflat, vrei să spui? La Universitate. A fost afișat un comunicat pentru a anunța decesul ei.

— Nu, cum s-a… omorât?

— Cu un pistol. La Moscova. Când am văzut anunțul, am cerut s-o văd pe secretara președintelui, care era prietena ei, Maria Cozma. Le vedeam deseori împreună la cafea. Ea mi-a spus, fiindcă știe că sunt fratele tău și știe tot ce vă lega.

— E cumplit, Andrei. Cumplit. Scuză-mă, n-o să mai plâng. Stai să caut o batistă…

— Sigur, te aștept… Știu că țineai mult la ea.

— Mai mult de-atât. O iubeam, da, sigur că o iubeam, dar aveam nevoie să știu că exista, că ne gândeam una la cealaltă, că nu eram singură. Îi datorez tot ce am ajuns. Era pentru mine ființa cea mai luminoasă din lume, cea mai prețioasă.

— Da, îmi amintesc când ai plecat să stai la ea. Ba chiar te-am invidiat în momentul acela.

— N-o aveam decât pe ea. Ceilalți sunt atât de mici în comparație cu ea, atât de preocupați de treburile lor mărunte. Irina mi-a dat impulsul de a ieși în lume – și să știi că sunt foarte puține persoanele capabile să-ți insufle această dorință.

— Și, deodată, ea a fost cea care n-a mai avut-o.

— Când s-a aflat de pactul germano-sovietic, acum o lună, m-am gândit imediat la ea și am încercat să o sun. Era deja la Moscova, cu siguranță, fiindcă nu a răspuns. Mi-am imaginat cât trebuie să fie de rănită, prăbușită, apoi mi-am spus că va ști să separe lucrurile: comunismul nu se rezumă la oportunismul lui Stalin, nu-i așa? Comunismul reprezintă o ambiție pentru lumea de mâine, o filozofie de viață, exigentă și generoasă, care transcende netrebnicia unui singur om.

— Și totuși, Jana…

— Și totuși, ce?

— Să pactizezi cu naziștii, asta nu înseamnă…

— Moartea mișcării, asta vrei să spui? Nu, cu siguranță că nu. Într-o zi, Stalin va fi rușinea comuniștilor, iată ce îmi tot repet după acel trist 23 august. Aș fi vrut să i-o spun Irinei, aș fi vrut ca ea să mă înțeleagă, să mă creadă.

11

Ce ne pregăteau oare Hitler şi Stalin? Ameninţarea părea să se fi îndepărtat pentru moment. Primul era ocupat în Polonia, planificându-şi în acelaşi timp ofensiva în vest, din câte se spunea, în vreme ce al doilea, care intenţiona să pună mâna pe Finlanda în următoarele zile, se lovea de o rezistenţă care începea să se transforme într-un dezastru pentru Armata Roşie. Reuniţi la Palatul Mogoşoaia, la familia Bibescu, pentru o cină între prieteni, unde am întâlnit-o iar pe Leni şi alte câteva spirite libere, precum editorul Alexandru Rosetti, care era pentru Mihail ceea ce fusese Irina pentru mine (însă fără Mircea Eliade, Camil Petrescu, Marietta Sadova sau Haig Acterian), am deplâns eşecul ultimului atentat împotriva lui Hitler, din 8 noiembrie, în berăria din München în care comemora, ca în fiecare an, puciul său ratat din 1923. Bomba explodase, omorând vreo zece demnitari naziști și rănind alți șaizeci, dar Hitler părăsise sala cu un sfert de oră mai devreme! Am ridicat paharele pentru o reuşită viitoare, apoi pentru soldaţii finlandezi, care nu doar că-l ridiculizau pe Stalin, ci îl ameninţau chiar direct, căci trecuseră frontiera puternicei Uniuni Sovietice şi mărşăluiau spre Leningrad.

În vreme ce regele încerca să constituie o Antantă a ţărilor neutre, trimiţând emisari la Roma, Budapesta şi Sofia (eram bine plasată ca să urmăresc aceste solii, cu care Palatul se mândrea din plin), viaţa îşi reintrase în normal la Bucureşti. Speriaţi şi decapitaţi, legionarii dispăruseră din peisajul urban şi politic, „micii soldaţi“ umblau în vârful picioarelor, străduindu-se să se facă uitaţi, iar capii se ascundeau în continuare la Berlin, aşteptând zile mai bune.

Şoferul Bibeştilor ne adusese în miez de noapte înapoi la Bucureşti, cu Leni, Mihail şi cu mine înghesuiţi pe bancheta din spate, în vreme ce Rosetti stătea în faţă. Odată ce l-am lăsat pe trotuarul casei sale, se punea problema care din noi două avea să doarmă cu Mihail (mă rog, eu mi-o puneam).

Remarcasem imediat emoţia lui Mihail când Leni apăruse în somptuosul salon otoman de la Mogoşoaia. Venise singură, semn că relaţia ei cu poetul se terminase probabil, iar chipul i s-a luminat când ne-a zărit. Mâna lui Mihail a tremurat în clipa în care şi-a pus paharul pe masă pentru a se ridica şi a o saluta – cât despre mine, ar fi trebuit să fiu furioasă din cauza tulburării pe care ne-o producea, dar, în loc de asta, revederea ei mi-a produs un fel de ameţeală dulce. Invidiam, şi continui să invidiez, incredibila ei libertate, lipsa ei totală de scrupule sau de calcule – îşi ia ce doreşte în momentul în care o doreşte, apoi, când s-a plictisit sau nu-i mai este foame, trece la altceva. Pentru mine, care sunt atât de fidelă în relaţiile mele, atât de loială, şi era să scriu „atât de sârguincioasă“ (e limpede că nu te vindeci niciodată de a fi fiica unor mici negustori), Leni era totodată un obiect de admiraţie şi de iubire (mi se pare că iritarea a apărut mai târziu). Faptul că se interesează de mine, că ţine la mine, mă emoţionează profund, cu siguranţă mult mai mult decât îşi imaginează, iar eu, în schimb, ţin la ea pentru că ştiu că nu-mi vrea răul, că nu se gândeşte decât la binele meu, chiar dacă dorinţele ei pot uneori să se suprapună cu ale mele. Toată seara căutase privirea lui Mihail şi, în maşină, îi luase mâna într-a ei. Voia să se culce cu el, era evident, iar el, bineînţeles, nu-şi dorea nimic mai mult. Mereu, până la moarte, Mihail şi-a dorit să se culce cu Leni.

— Coborâm toţi trei la mine? a propus ea. Eşti de acord, drăguţa mea?

Da, în acel moment nu-mi păsa câtuşi de puţin dacă se culcau împreună, cu condiţia să mă ţină cu ei, să nu mă abandoneze singură în cămăruţa mea.

Era prima dată când mergeam la Leni, în acea casă care avea să dispară la bombardamentele din 1944. Ne-a pus Mozart, ne-a servit un pahar, apoi încă unul, iar o oră mai târziu fumam toţi trei, întinşi pe covor, beţi turtă. O revăd luându-l pe Mihail de mână şi ducându-l spre camera ei, probabil, dar, când m-am trezit, eu eram cu el în pat, cu capul lui adorat adormit lângă al meu. Şi tot ea râdea de figurile noastre aiurite la micul dejun. Ea se trezise de mult, se fardase, îşi rujase buzele, trupul ei splendid fiind strâns într-o rochie-furou de culoarea chihlimbarului a creatorului parizian Jean Patou. Ne-a servit cafeaua, înainte de a mă săruta încă o dată.

— Ceea ce face frumuseţea Eugeniei, a spus ea întorcându-se spre Mihail, e tocmai faptul că nu e conştientă de ea!

El zâmbea vag, în mod evident cu gândurile în altă parte (la cartea lui, desigur), iar eu aș fi vrut să protestez, să spun cât de urâtă mă simțeam pe lângă Leni, cu sufletul meu întunecat, veșnic străbătut de gânduri rele. Leni are un suflet frumos, un suflet de artist, iată, dar eu nu, eu sunt la fel ca părinții mei, cu nasul în casa de marcat, calculând mereu ce-mi rămâne odată ce am dat deoparte cât am cheltuit. Aș fi vrut să protestez, doar că m-am bâlbâit, m-am încurcat, am roșit și, în cele din urmă, Leni a venit iar să mă sărute ușor.

— Șșșt! Taci din gură! Ești o comoară, iar dobitocul ăsta nu știe că are o comoară în patul lui!

Oare chiar am trăit această scenă, sau o inventez acum? Vine îndată toamna (de fapt, plouă peste București), scriu de trei sau patru luni, încăpățânându-mă să găsesc cuvintele care să reînvie anii petrecuți lângă Mihail și ciudata „pereche“ în trei pe care-o alcătuiam: eu visam la el, el visa la Leni, ea visa la un bărbat capabil să-i epuizeze nesecata dorință de seducție. Uneori scriu ce-mi vine, fără nici o preocupare pentru adevăr, iar ceea ce-mi vine în minte mă face adesea să-mi dea lacrimile (pe care mi le înghit imediat), semn că mă aflu, cu siguranță, mai aproape de adevăr decât atunci când încerc să-mi recompun amintirile. Ne țineam unul de altul, da, iubirea noastră era pornită să dureze o mie de ani, pentru că fiecare aștepta de la celălalt o împlinire pe care nu i-o putea oferi. Peste o mie de ani, eu voi continua să sper că Mihail mă va privi așa cum o privea pe Leni (deci tot voi alerga după el), pe când Mihail va continua să spere că va fi eroul lui Leni, el, ale cărui erecții erau atât de fragile (deci tot va alerga după ea), în vreme ce Leni va continua să adune amanții (aducându-l la disperare pe Mihail, cufundându-l cu fiecare zi mai mult în neputința sa, Mihail care, la rândul său, mă aducea la disperare, cufundându-mă cu fiecare zi mai mult în evidența că nu voi fi niciodată femeia pe care visa să o satisfacă).

„Sunt comoara ta și tu nu știi.“ Probabil că Leni chiar a spus-o, căci îmi plăcea să-i repet asta lui Mihail pentru a-i vedea stânjeneala.

— Te rog, Eugenia, te rog.

— Ce mă rogi?

— Să nu mai insiști cu inconstanța mea. Nu sunt demn de a fi iubit, dar îți sunt recunoscător că mă iubești totuși.

— Mai mult decât orice, Mihail, nu „totuși“.

Clătina din cap zâmbind.

— Nu merit, nu sunt decât un biet ratat care profită de orbirea ta.

— Măcar de-ai profita un pic mai mult! Sunt cel puțin zece zile de când n-am mai făcut dragoste – mă rog, dacă nu m-am înșelat în calculele mele, în calculele mele meschine.

Atunci nu putea decât să se scoale de la birou și să mă ia în brațe, sau să se prefacă a nu fi auzit.

Eram în ianuarie 1940 și tocmai primise o scrisoare de la fratele său Poldy, care îl anunța că își terminase instrucția și se alăturase regimentului său aflat în Ardennes.

— Dă, Doamne, să nu fie ucis! Știi, astă-noapte am început să-i scriu ca să-l implor să se întoarcă viu din acest război. Este medic, curajos, sclipitor și generos, datoria lui e să-mi răscumpere viața mizerabilă în fața părinților mei. Asta îi cer. Dispariția mea nu ar fi nici o pierdere, ba chiar îndrăznesc să spun că ar fi o ușurare pentru toată lumea, inclusiv pentru mine, bineînțeles, dar părinții noștri nu și-ar reveni niciodată dacă Poldy ar muri, el, primul născut, cel în care au investit atât de mult.

Mihail era pe atunci blocat de romanul său, acel *Accident* – bine numit, fără îndoială – început exact cu trei ani înainte. Faptul că această carte îi rezista, făcând din el un „scriitor ratat“, îl măcina mai adânc decât toate celelalte amenințări. Veștile care soseau din Polonia privitoare la soarta evreilor depășeau în monstruozitate tot ceea ce ne imaginaserăm, or naziștii erau la granița noastră, gata să o calce oricând. Ce putea să se întâmple cu evreii din România? Mihail nu-și făcea nici o iluzie – „Ne vor asasina, Eugenia, așa cum îi asasinează pe cei din Polonia“ –, dar ai fi zis că pentru el nu era mare lucru să fie ucis de naziști față de anihilarea pe care i-o prezicea nereușita romanului său. Și puteam înțelege acest lucru: nu depindea de el dacă avea să fie ucis pentru că era evreu, dar era singurul responsabil de a se fi pus în situația de a fi zdrobit de propriul eșec. Cele două morți nu aveau aceeași valoare: prima nu implica nici o judecată asupra lui însuși, nici o culpabilitate, și, de altfel, era o dispariție colectivă, în vreme ce a doua ar fi fost epilogul unei lungi prăbușiri intime prin veștejirea a ceea ce ar fi dorit pentru el, ce-ar fi dorit mai presus de orice, și care îl lăsa pustiit și rușinat

totodată.

Moartea plana deasupra Europei, tăcută, suspendată de următoarea mişcare a Berlinului, iar Mihail vorbea numai despre scrisul său.

În cuvinte aproape fidel retranscrise în *Jurnalul* său:

Vreau să scriu şi vreau să termin. Despre rest, să aibă grijă bunul Dumnezeu.

Totul e fals, greoi, neadevărat. Uneori văd lucrurile, le simt, le aud – dar fraza nu mă ajută. Cade plumburie, decolorată, indiferentă.

Toată dimineaţa am pierdut-o scriind şi ştergând. Nu m-am ales nici cu un rând care ar fi putut fi reţinut. Mă consolam cu gândul că mă voi ratrapa după-masă. (Aşa s-a întâmplat şi ieri.) Dar acum simt că e inutil. Sunt într-adevăr la un punct mort. De ce să mă împotrivesc? La ce bun să insist?

E inutil să mă otrăvesc cu cafele şi ţigări, e inutil să mă ameţesc cu muzică, […] e inutil să-mi impun insomnii, cu titlu de pedeapsă – totul e inutil: nu merge, nu vrea să meargă.

Totul e limpede, totul e precizat, totul ar trebui să fie simplu: dar condeiul meu a înţepenit. Dacă nu mi-ar fi ruşine de Rosetti şi de oamenii de la tipografie, aş renunţa complet. Mi-e dat să am cu cartea asta, până în ultimul moment, toate disperările.

Fac şi eu responsabil pe cine pot. Mă exasperează de exemplu floarea de cyclamen, pe care o am de două săptămâni, şi care mi se pare că îmi poartă ghinion, fiindcă de când mi-a intrat în casă nu mai pot să lucrez.

În seara aceea luasem cyclamenul, al nu ştiu câtelea cadou al Marysei Nenişor, şi ieşisem să-l arunc într-una din lăzile de gunoi de la blocul lui. Maryse, al cărei soţ, Gheorghe, era critic de teatru la revista *Rampa*, îi făcuse o curte asiduă lui Mihail în momentul montării *Jocului de-a vacanţa* la Teatrul Comœdia. Apoi, constatând că nu răspunde avansurilor ei (el alerga după Leni, care avea un nou amant, în vreme ce eu alergam după el), îi scrisese o scrisoare – extravagantă şi superbă – pe care o descopăr recopiată în *Jurnalul* său:

Nu ştii cât am suferit pentru d-ta. Voiam să mă culc neapărat cu d-ta. Mă obsedai. O săptămână a fost un adevărat chin – dar ştii? chiar fizic. Ţii minte când am venit să te iau de la *Rampa* şi am plecat împreună în maşină? În ziua aceea eram decisă să-ţi vorbesc deschis, fiindcă vedeam că altfel nu înţelegi,

sau refuzi să înţelegi. Mă hotărâsem să iau asupră-mi cele mai penibile detalii. Să găsesc odaia unde să ne întâlnim, să te aduc acolo, să pregătesc, în sfârşit, totul… Dar tocmai în ziua aceea te durea… măseaua. Dacă nu te-ar fi durut, aş fi fost sigur a d-tale. N-aş fi ezitat să-ţi vorbesc – şi d-ta n-ai fi putut refuza. Nici un bărbat nu refuză.

În primele zile – ţii minte, după prima seară când am fost la „Zissu“ – mă hotărâsem să vin într-o zi la d-ta, să mă dezbrac, să mă culc în pat şi să te aştept. M-ai fi găsit acolo şi n-ai fi avut încotro. Dar între timp mi-ai dat *Femei* şi am văzut că nici măcar aşa n-aş fi făcut decât să repet un episod din trecut. Mi s-a făcut silă de mine şi am renunţat, mai ales că ai fi crezut că o copiez pe eroina d-tale.

Pe urmă, la „Corso“, când am prânzit împreună. Eu venisem să-ţi spun tot şi să-ţi cer tot, iar d-ta mi-ai cerut voie să-ţi continui un articol. N-am avut niciodată nici o rezervă, dar n-ai vrut să pricepi.

Îţi spun asta acum, pentru că mi se pare că a trecut. Nu mai e actual. Am dorit-o prea mult pentru ca acum să-mi mai facă plăcere. Îţi spun că eram nebună. Faţă de Gheorghe, faţă de mama lui Gheorghe nu vorbeam decât de d-ta. Ce am putut să sufăr!…

Cum? Crezi că nu l-aş fi înşelat pe Gheorghe? Crezi că nu-l înşel? Ba da, îl înşel, cu unul, cu altul, destul de rar, dar când îmi place cineva – ce vrei să fac? Mi se pare că ar fi stupid să-mi refuz asta. Eu îl iubesc, dar cred că nu are nimic de-a face. Şi o singură dată la Constanţa, când am rămas trei zile singură cu un tip care îmi făcea curte şi care de altfel îmi plăcea foarte mult, am rezistat – nu ştiu de ce, din încăpăţânare ori prostie –, lucru de care nici azi nu sunt consolată.

După această decepţie, îi trimitea regulat lui Mihail mici acuarele făcute de ea, cutiuţe muzicale (pe care el le stivuia în baie) sau flori. Îl scăpasem deci de cyclamen şi se poate spune că această plantă cu parfum ameţitor, cu frunze cărnoase şi invazive (Maryse Nenişor în versiune vegetală) a fost mai mult decât un ţap ispăşitor, pentru că în săptămânile care au urmat el şi-a regăsit inspiraţia şi a terminat în sfârşit *Accidentul*.

(Îmi dau seama acum că dacă mi-ar fi oferit *Femei* la primele noastre întâlniri, poate că aş fi reacţionat şi eu ca Maryse, ruşinându-mă că alerg după el la fel ca toate acele mici parizience pe care le evocă în acest text – scris în

timpul unei şederi îndelungate în Franţa, la începutul anilor 1930 – şi care i se strecurau în pat fără să aştepte să fie invitate.)

Accidentul a ieşit în librării la începutul lui martie 1940. Îmi amintesc bucuria modestă, şi totuşi plină de speranţă, a lui Mihail în seara în care mi-a oferit un exemplar. Editorul şi prietenul său, Alexandru Rosetti, a fost surprinzător de discret în legătură cu acest roman, el care nu mai contenea cu elogiile la adresa celor precedente, *De două mii de ani…* mai ales, din câte se pare, astfel încât Mihail aştepta cu nelinişte comentariile criticilor şi ale prietenilor săi.

Benjamin, fratele său mai mic, a fost primul care i-a telefonat. A fost sedus de personajul Ann, senzuală, duplicitară şi frivolă, şi impresionat de rătăcirea disperată a lui Paul în căutarea ei. În schimb, nu a fost convins de personajul Nora, consolatoarea. De ce să fi introdus această incarnare a raţiunii în dragoste, când forţa romanului stă tocmai în nebunia dorinţei care îi înflăcărează pe Ann şi Paul, făcându-i să se sfâşie? De teama unui sfârşit tragic? Pentru a nu-l răscoli pe cititor? În ceea ce-l privea pe Benjamin, ar fi preferat un sfârşit tragic.

Ascultasem discuţia dintre cei doi fraţi, împărtăşeam punctul de vedere al lui Benjamin şi în acelaşi timp sufeream pentru Mihail care încerca să se justifice – abia ascultându-l în noaptea aceea (era trecut de miezul nopţii când a sunat telefonul) am înţeles deodată de ce Mihail se chinuise atât de mult cu finalul: în fond, nici el nu credea într-un deznodământ fericit în braţele Norei, însă, prizonier în povestea sa, a trebuit să scrie acest epilog de poveşti cu zâne, apostrofându-se singur („Totul e fals, greoi“, „Nu merge, nu vrea să meargă“ etc.)

— Benu, îţi amintesc că Nora apare chiar din primele pagini ale cărţii, *ea* este accidentul, sau mai curând accidentata.

— Şi ce dacă? Romanul începe cu adevărat în al doilea capitol, când Paul, complet rătăcit, epuizat, umblă prin baruri toată noaptea, căutând-o pe Ann.

— Romanul s-a născut din ideea accidentului. Mi-am imaginat mai întâi accidentul din care avea să apară Nora, înainte de a-l face să intre pe Paul, pe urmele lui Ann.

— Vrei să spui că ţi-ai imaginat personajul consolator înainte de a le crea pe cele suferinde.

— Da, în ordinea asta mi-au apărut lucrurile.

— Ai îmbrăcat cruzimea lui Ann și durerea lui Paul, i-ai purtat pe unul și pe celălalt preț de aproape trei sute de pagini, pentru că o inventaseși pe Nora ca să te aline. Ți-ai spus că datorită Norei aveați să rezistați, Paul și cu tine. Că o să fie greu, insuportabil, până la a te face să-ți dorești să te arunci sub roțile unei mașini, dar că prezența Norei o să te ferească de ce e mai rău?

— Se poate interpreta și așa, fără îndoială. Nu știu…

— Atunci, fiindcă ne-am angajat în discuția asta, Mihail, o să-mi duc gândul până la capăt: Nora este o complice pe care ți-ai dat-o pentru a te lansa în povestea ta și a nu cădea pe drum, dar cred că romanul ar fi câștigat în forță dacă, odată terminat, l-ai fi scăpat de Nora. Am fi rămas pe firul sfâșierii dintre Ann și Paul, cu riscul unui final tragic.

— Crezi? O, Doamne, Benu, dacă ai dreptate, e cumplit!

Mihail își căuta țigările, a părut dintr-odată foarte nervos, iar Benu i-a ghicit bineînțeles tulburarea.

— Dacă Rosetti nu ți-a spus nimic, probabil că mă înșel, a reluat el. Iartă-mă, îmi pare rău că am fost atât de… radical. La urma urmei, eu nu sunt decât un cititor, un cititor mediocru pe deasupra, te rog, nu ține seama de ce ți-am spus.

Însă Benu văzuse corect (și eu la fel) căci, cu excepția lui Mircea Eliade, care s-a încurcat în complimente (comentariu deziluzionat al lui Mihail: „Bietul Mircea, are atâtea lucruri de ispășit, încât a ajuns să spună te miri ce…“), toate reacțiile în urma lecturii au exprimat aceeași perplexitate: de ce Mihail, pe care toți îl știau pesimist, ca jupuit de viu în problema cuplului, se lansase în această misiune de salvare prin intermediul Norei? Fiecare nou articol, fiecare comentariu îl atingea profund pe Mihail și analizam neîncetat părerile unuia sau altuia.

Iată ce hrănea discuțiile noastre în timpul acestor luni de martie și aprilie 1940, uitând de război în inconștiența noastră. *De două mii de ani…* fusese un imens succes, impulsionat de critică (și, paradoxal, de prefața nimicitoare a lui Nae Ionescu) – *Accidentul* însă nu a stat mai mult de două-trei luni în librării. E drept că ar fi fost greu să stârnească o mare curiozitate acel triunghi amoros, acea dramă intimistă, când, la mijloc de aprilie, Hitler a revenit brutal în atenția noastră atacând Danemarca (care a fost ocupată în douăzeci

şi patru de ore) şi Norvegia. Cartea venea în cel mai rău moment posibil, fără îndoială îşi ratase clipa, tergiversând prea mult.

După atâtea luni de acalmie, ne aducem aminte că e război – notează Mihail în *Jurnalul* său, la data de 10 aprilie 1940 – că oricând, oriunde poate din nou izbucni şi că viaţa pe care o ducem este o întâmplare, un accident, o coincidenţă, dar nimic mai mult. Diseară, mâine, poţi pierde totul: casă, familie, viaţă.

O lună mai târziu, pe 10 mai, în zori, Hitler îşi lansa marea ofensivă pe frontul de vest. Wehrmachtul trecea graniţele Olandei şi Belgiei înainte de a înghiţi şi Luxemburgul şi de a pătrunde în Franţa prin Ardennes. Uitate au fost cărţile, spectacolele, concertele: în câteva ore, străzile vesele ale Bucureştiului s-au golit. Toată lumea s-a întors acasă pentru a asculta ştirile la radio. Austria a fost anexată, Cehoslovacia şi Polonia au fost ocupate, Danemarca tocmai căzuse şi ea, dar oare Franţa şi Anglia nu aveau să-i dea o lecţie lui Hitler, ca să-i arate că Europa nu e la cheremul său? În ciuda micilor aranjamente ale regelui cu Berlinul (îndeosebi în legătură cu aprovizionarea cu petrol şi grâne a Germaniei), pentru Franţa bătea inima multor români, pentru Franţa lui Clemenceau şi a generalului Berthelot, ţara puternică şi generoasă care a ştiut să asocieze România măreţei ei victorii din 1918.

Ne spuneam că Franţa, care intrase oficial în război cu opt luni înainte, a avut tot timpul să se pregătească şi că orgolioasa Germanie avea să s-o încaseze la fundul gol. Ne spuneam că Anglia, şi ea pe picior de război din septembrie, sprijinea trupele franceze comandate de un erou din 1914–1918, generalul Gamelin, strateg recunoscut, se pare, în toate statele-majore, inclusiv în cel al generalului Keitel (dixit domnul Golescu, specialist militar la Agenţia Rador, el însuşi căpitan de cavalerie în rezervă).

Eram plini de speranţă. Mă văd încă întorcându-mă de la agenţie pe 10 mai seara, grăbindu-mă spre Mihail pe trotuarele pustii, în vreme ce de la toate ferestrele deschise spre aerul primăvăratic se înălţa o cacofonie radiofonică. Oamenii treceau de la Radio Berlin la Radio Paris, de la Londra la Bucureşti, de la Budapesta la Belgrad, însetaţi de informaţii, pândind semnele unei prime înfrângeri germane.

Mihail stătea şi el la fereastră în seara aceea, cu o ţigară între buze, un pahar de vin într-o mână şi îmi zâmbea. „E fericit, m-am gândit, şi când e

fericit e încă şi mai fermecător – ce păcat că nu am un aparat să-l fotografiez.“

— Îţi dai seama, Eugenia, ce se decide chiar în clipa în care vorbim? Poate că e sfârşitul obscurantismului totalitar, al dictaturii şi al urii, şi al prostiei… Dacă Franţa învinge Germania, va fi miraculoasa întoarcere la Epoca Luminilor în Europa.

— Îmi dau seama, da. Să bem pentru victoria Franţei!

Dar dezamăgirea a fost uriaşă. Opt zile mai târziu, Wehrmachtul forţa liniile fortificate franceze şi mărşăluia spre Paris. Am aflat că locuitorii capitalei începuseră să fugă. Weygard a fost chemat de urgenţă pentru a-i succede lui Gamelin, iar preşedintele Consiliului, Paul Reynaud, şi-a ascuns cu greu pesimismul: „Situaţia este foarte gravă, dar nu disperată.“

Churchill, chemat să-i urmeze lui Chamberlain, a spus-o fără ocolişuri: „Mă întrebaţi care este politica noastră? E să intrăm în luptă pe pământ, pe mare şi în aer, cu toată puterea şi forţa pe care ni le poate da Dumnezeu; să intrăm în luptă împotriva unei monstruoase tiranii, nemaivăzută în analele sumbre şi dezolante ale crimei. Iată politica noastră.“

Pe 14 iunie, nemţii au intrat în Paris.

Pe 16, mareşalul Pétain a preluat conducerea guvernului francez.

Pe 22, Franţa mareşalului a capitulat.

Pe 23, Hitler a pozat pe esplanada Trocadero, înconjurat de douăzeci de ofiţeri ai Wehrmachtului.

Totul e ca moartea unei fiinţe scumpe – scrie Mihail în *Jurnalul* său. – Nu înţelegi cum s-a întâmplat, nu crezi că s-a întâmplat. Mintea e oprită în loc, inima nu mai simte nimic.

De câteva ori m-au podidit lacrimile. Aş vrea să pot plânge.

12

În vreme ce Franța se prăbușea, regele nostru se zbătea ca un om care se înecă. Nu reușise să constituie Antanta balcanică a țărilor neutre la care visa, iar România s-a trezit mai izolată ca niciodată, prinsă în menghină între detestații comuniști ai Uniunii Sovietice – partidul comunist era interzis în România – și aroganții naziști invincibili. Inima lui Carol al II-lea înclina spre aceștia din urmă, bineînțeles, dar așa cum a remarcat domnul Hurtig, care a strâns în acea zi toți colaboratorii Agenției Rador: „Nu e, oare, un joc pentru neghiobi să te bagi sub umbrela Berlinului când Berlinul și Moscova merg de-acum mână-n mână? Adevărul, crudul adevăr e că marja noastră de manevră este inexistentă și că suntem astăzi predați legați de mâini și de picioare celor doi căpcăuni care se pregătesc să-și împartă Europa.“

Eram singură acasă în seara de după acea reuniune, Mihail lua masa la părinții săi, în strada Antim, când a sunat telefonul.

Era Andrei, care îmi telefona de la Iași.

— Veste mare, Jana, Ștefan s-a întors!

— L-ai văzut?

— Cu ochii mei. A venit acasă. E impresionant cât s-a schimbat…

— Stai așa, adică se ascunde acasă?

— Nu se ascunde. Poliția e la curent, se pare. Le-a spus părinților că nu se teme de nimic.

— De unde vine? V-a spus?

— De la Berlin. Povestește că Horia Sima și cu el au fost primiți de Joseph Göbbels, asta pare să-l fi marcat foarte mult. Da, cum îți spuneam, e incredibil cât s-a schimbat, nu mai e sarcastic ca înainte, a devenit mai serios și mult mai amabil, mult mai atent. M-a întrebat ce fac, a vrut să-i citesc un poem, am vorbit despre Eminescu, despre Goethe… Îți amintești cât de disprețuitor era față de poeți înainte, mă rog, față de artiști în general? M-a

întrebat chiar şi despre tine…

— Și ce i-ai spus?

— Că ești ziaristă. Nu i-am vorbit de Mihail. Și el e îndrăgostit, are o relaţie cu o nemţoaică care are doi copii și al cărei soţ e pe front.

— E poate ceea ce-l face mai uman.

— Nu știu. Zice că, dacă ar avea timp, i-ar plăcea să scrie poezie, ca mine, sau să picteze. Cred că e foarte impresionat de interesul pe care îl manifestă naziștii faţă de cultură, faţă de expresia artistică. Göbbels le-a vorbit despre pasiunea sa pentru pictură și au putut vizita, datorită lui, atelierele lui Adolf Ziegler și Arno Brecker, sculptorul.

— Bun, dar de ce s-a întors?

— A, asta… nu știu. Pleacă mâine și când tata l-a întrebat unde, a făcut semn că nu poate răspunde.

A răspuns domnul Hurtig în locul lui, a doua zi. Când îi duceam cafeaua, am strecurat pe un ton neutru:

— Se spune că unii fruntaşi legionari s-ar fi întors…

— Confirm această informaţie, Eugenia.

— Și nu riscă nimic? Nu vor fi arestaţi și judecaţi pentru asasinarea lui Călinescu?

— Nu mai spune nimănui, e confidenţial încă, dar regele se pregătește să-i amnistieze.

— Poftim?

— Să-i amnistieze, da, oricât de curios ne-ar putea părea. Pot chiar să-ţi spun că, încă din luna aprilie, regele și Sima au schimbat mesaje. Sub pecetea secretului, desigur. Dar cu binecuvântarea Berlinului.

— Nu-mi vine să cred… Moartea lui Călinescu a fost ieri și regele deja iartă?

— Eşti tânără, Eugenia. Știi ce spunea Talleyrand? „În politică, nu există convingeri, există doar circumstanţe.“ Reţine aceste vorbe ale unui ilustru diplomat, vorbe pe care le amintesc celor care se mai miră încă de pactul germano-sovietic, o să te scutească de multe indignări. Dar ia zi, fetiţo, nu mi-ai pus zahăr…

Habar n-aveam de Talleyrand, dar cinismul vorbelor sale îmi străpunsese inima, amintindu-mi de dispariţia Irinei. Îşi luase viaţa pentru convingerile ei,

în vreme ce toţi acei şefi de state care pretindeau că incarnează idealuri îşi băteau joc de naivitatea popoarelor gata să se sacrifice pentru un viitor mai solidar, mai echitabil şi mai fericit. Să mă scutească de indignări? Nici vorbă! Îmi venea să plâng, să urlu.

În data de 18 iunie a catastrofalului an 1940, pe când Franţa mareşalului Pétain capitula, eu mă aflam în faţa porţilor Palatului. Domnul Hurtig primise „un pont de primă mână“, potrivit căruia regele avea să primească o delegaţie de legionari şi fusesem trimisă să aflu mai multe.

Deodată, porţile s-au deschis pentru a lăsa să intre două Mercedesuri negre, cu plăcuţe de înmatriculare nemţeşti. Din cel de-al doilea a coborât Horia Sima, şi încă o dată m-am întrebat cum era posibil ca un om atât de plin de ură, atât de demn de dispreţ, să aibă o asemenea o graţie – puritatea trăsăturilor unui Eminescu, unui Rimbaud… Fascinată de chipul său, nu am dat atenţie celorlalţi ocupanţi ai maşinilor, când deodată l-am recunoscut pe bărbatul scund şi lat în umeri care se ridica spre urechea lui Horia Sima ca să-i şoptească ceva: fratele meu! Fratele meu, Ştefan! Inima a început să-mi bată cu asemenea violenţă, încât a trebuit să mă îndepărtez pentru a-mi trage sufletul sub o arcadă de pe Calea Victoriei.

Aş fi vrut să am un telefon la dispoziţie ca să vorbesc imediat cu Andrei. Ştefan – primit de rege, Ştefan – în delegaţia lui Horia Sima… îţi dai seama, Andrei? Uluită, pe moment plină de respect şi admiraţie, biată prostuţă ce eram, înainte ca luciditatea să-mi revină şi, odată cu ea, conştiinţa grozăviei a ceea ce tocmai văzusem. Fratele nostru devenise aşadar unul dintre cei mai importanţi conducători ai Gărzii de Fier, această mişcare criminală, inspirată din nazism. După prima ameţeală, mi s-a făcut greaţă. Îmi imaginam privirea lui Mihail când o să afle… „Să facem rost de pistoale şi să tragem asupra lor“ – EI erau aceia. Şi regele îi primea la Palat. În ce fundătură intrase de ajunsese acolo? Să-i primească pe aceşti criminali, ucigaşi de evrei, asasinii prim-ministrului său – la nouă luni după drama care tulburase întreaga ţară!

Clătinându-mă pe picioare, m-am întors la porţile Palatului şi m-am agăţat şi eu de ele, anonimă în mulţimea care îşi făcea veacul pe acolo. Trebuia să asist la ieşirea delegaţiei, să încerc să-l identific pe fiecare dintre participanţi, să raportez cât durase audienţa, să încerc să aflu ce se discutase etc. Şi, în aşteptare, îmi închipuiam cum avea să se desfăşoare conversaţia mea cu

domnul Hurtig: „Horia Sima era însoţit de un bărbat pe nume Ştefan Rădulescu. – Rădulescu… La fel ca tine, Eugenia? – Da, e fratele meu.“ Stupoarea lui Alexandru Hurtig! Nu, voi pretinde că nu am recunoscut pe nimeni în afara lui Sima. Iar când numele nostru va apărea în ziare, voi nega orice legătură cu Ştefan. Voi nega, atâta tot. Din fericire, Rădulescu e un nume de familie destul de răspândit.

Delegaţia a ieşit după o oră şi zece minute, iar Sima nu a făcut nici o declaraţie. Chiar înainte de a se urca pe bancheta din spate a Mercedesului, Ştefan s-a întors spre porţi, ca pentru a-i saluta pe gură-cască, şi privirile ni s-au întâlnit o fracţiune de secundă. Mă văzuse? Dacă da, nu a lăsat să se ghicească nimic.

Oare ce se negociase în biroul regelui? Potrivit contactelor domnului Hurtig, cele două părţi obţinuseră ce-şi doreau. Şi ce doreau? Răbdare, aveam să aflăm în zilele următoare.

Un colţ de văl a fost ridicat pe 20 iunie, la două zile după acea întrevedere, odată cu publicarea unui decret regal prin care erau amnistiaţi toţi legionarii. Prizonierii au fost eliberaţi de îndată, iar cei care se refugiaseră în Germania au fost autorizaţi să se întoarcă în ţară. În fapt, erau deja mai multe săptămâni de când regele le dădea gardiştilor semnale de deschidere. În martie, îl eliberase pe Nae Ionescu, care murise acasă câteva zile mai târziu (pentru prima dată îl văzusem pe Mihail plângând în hohote – în ciuda răului pe care i-l făcuse Nae, îl iubea pe acel om). La începutul lui aprilie, Mircea Eliade fusese numit ataşat cultural la Londra. Mircea trecuse astfel, prin decret regal, de la statutul de animal hăituit la cel de diplomat. Şi, cercetând mai atent, am constatat împreună cu colegii mei de la agenţie că între aprilie şi mai zeci de legionari fuseseră eliberaţi prematur în cea mai mare discreţie.

La opt zile după amnistie, pe 28 iunie, s-a ridicat întregul văl de pe o crâncenă realitate: solicitat de rege, Horia Sima acceptase să intre la guvernare. În acest mod, suveranul îl numea ministru pe omul care orchestrase asasinarea prim-ministrului său cu nouă luni mai devreme. Prin această decizie, reabilita o mişcare fascistă şi criminală. Oare îşi dădea seama în ce măsură acest reviriment era insultător pentru poporul său şi absolut imoral?

Discuţiile de la agenţie erau foarte animate. Domnul Hurtig considera că

regele era silit să se plieze pe faimoasele „circumstanţe“ invocate de Talleyrand, că acţiona sub constrângere, cumva împotriva convingerilor sale. Dar care erau aceste „circumstanţe“? Le cunoşteam prea bine: prăbuşirea, rând pe rând, a tuturor democraţiilor europene. Pe măsura victoriilor Wehrmachtului, Carol al II-lea a trebuit să-i dea tot mai multe garanţii lui Hitler. După invadarea Poloniei, oferise Germaniei jumătate din petrolul nostru. După cea a Danemarcei, acceptase să revadă în favoarea Germaniei tratatul petrolier şi oferise, în plus, o mare parte din producţia noastră cerealieră. După capitularea Franţei, considerând că România se afla în mare pericol, a luat de această dată decizia de „a alinia politica ţării la cea a Germaniei“. Mai mult nu se putea face. În acest cadru, pe 4 iulie, el îşi remaniase guvernul şi îl numise prim-ministru pe un om înfeudat Berlinului, Ion Gigurtu, patron al minelor, fost ministru de Externe, cu misiunea de a strânge legăturile cu Germania pentru ca România să nu sfârşească precum Polonia sau Franţa.

Intrarea lui Sima în guvernul lui Ion Gigurtu trebuia privită în acest context de aliniere a politicii noastre cu cea a Berlinului.

Şi totuşi, oferindu-le vecinilor noştri spectacolul slăbiciunii sale extreme, regele trebuia să se aştepte la ce era mai rău, şi răul a survenit într-adevăr în timpul acelei veri a anului 1940, care avea să fie ultima din domnia sa – înaintea alunecării României în fascism.

Încă din 23 iunie, Stalin amintise că dorea să anexeze două provincii româneşti: Basarabia, care aparţinuse Rusiei până în 1918, şi mai mica Bucovină, care o prelungea spre nord. Se pare că Berlinul consimţise în secret la această anexare în momentul semnării pactului germano-sovietic. Ce avea să răspundă regele? Basarabia permisese constituirea României Mari după victoria din 1918, şi peste trei milioane de români trăiau acolo. Era exclus să fie redată ruşilor, dar Carol al II-lea putea oare să-i ţină piept lui Stalin?

Fără contactele domnului Hurtig nu am fi ştiut nimic despre încleştarea cu Moscova, fiindcă Palatul tăcea, iar ziarele nu spuneau o vorbă despre acest lucru (şi nici nu ştiau, probabil). Cât despre cei care stăteau în permanenţă sub ferestrele suveranului (eu fiind însărcinată să-i studiez acţiunile şi gesturile, culegând în acelaşi timp informaţii despre vizitatorii regelui), aceştia nu vorbeau decât despre iertarea acordată legionarilor – pentru a se

bucura în general, căci opinia cea mai răspândită era aceea că Hitler trebuia să fie pe mai departe ghidul și protectorul României și că era, prin urmare, oportun să fie amnistiați prietenii săi.

Pe 26 iunie, Stalin a ridicat tonul și i-a cerut regelui să-i cedeze „imediat“ Basarabia și Bucovina. De data aceasta, informația a fost dată de Agenția Reuters și imediat reluată la radio. În câteva ore, piața mare din fața Palatului s-a umplut de o mulțime tăcută, vizibil conștientă de faptul că momentul era de o gravitate excepțională. De vreme ce regele nu putea ceda în fața lui Stalin, urma să intrăm în război? Și dacă da, armata noastră avea să fie destul de puternică pentru a intimida Uniunea Sovietică?

Pe 27, Moscova și-a reiterat ultimatumul, iar regele a convocat un Consiliu de Coroană pentru a formula un răspuns potrivit la această amenințare. Mulțimea era în continuare masată sub ferestrele Palatului, tăcută și gravă. Dar pe străzile învecinate era imposibil să nu remarci șirurile de mașini acoperite de praf, cu capota prăbușindu-se sub valize: primii refugiați din Basarabia. Încrederea în guvernul nostru era atât de slabă, încât, fără a-i mai aștepta răspunsul, locuitorii mai înstăriți ai provinciei anticipaseră capitularea și începuseră să fugă pentru a nu cădea sub jugul comuniștilor.

În noaptea din 27 spre 28 iunie, în vreme ce mulți se rugau cu voce tare în mulțime, iar unii strigau din loc în loc „Trăiască regele!“, Consiliul a hotărât să cedeze în fața dictatului lui Stalin.

Pe 3 iulie, Basarabia și Bucovina au fost ocupate în câteva ore de Armata Roșie care se adunase la granițele noastre de câteva zile și nu aștepta decât ordinul lui Stalin pentru a avansa spre Chișinău, capitala provinciei.

Atunci și-a făcut intrarea în Istorie generalul Ion Antonescu. Numele lui nu era necunoscut, fusese ministru de Război și făcuse senzație în momentul procesului intentat lui Codreanu, ducându-se să-i strângă mâna în mod ostentativ. Cum judecătorii îi cereau părerea de om de onoare despre fondatorul Gărzii de Fier, el spusese tribunalului: „Generalul Antonescu ar accepta să strângă mâna unui trădător?“ Mare patriot, erou din Marele Război, respectat de popor pentru integritatea sa (calitate rară la conducătorii noștri), generalul a venit în persoană la Palat pentru a depune o scrisoare adresată regelui. Și iată ce îi scria (conținutul ei a fost publicat după căderea suveranului):

„Majestate,

Ţara se prăbuşeşte. În Basarabia şi Bucovina se petrec scene sfâşietoare. Mari şi mici unităţi surprinse, părăsite, se lasă dezarmate la prima ameninţare. Funcţionarii, familiile lor şi ale ofiţerilor au fost lăsate pradă celei mai groaznice urgii. Materiale imense şi depozite militare acumulate acolo din incurie şi menţinute până în ultimul moment au rămas în mâna inamicului.

Iată Majestate, schiţat în fugă, numai un capitol al tragediei şi al calvarului unui Neam, care este numai la început. Poporul şi Armata au fost dezarmate fără luptă. Demoralitatea lor este fără limită. Lipsa lor de încredere în conducători este totală. Ura lor contra vinovaţilor, a tuturor vinovaţilor de ieri şi de astăzi, creşte. […]

Am prevenit de ani de zile, în scris şi verbal, şi guvernele, şi pe şefii militari răspunzători, şi pe Majestatea Voastră, că va veni catastrofa de azi… Am fost socotit însă ca răzvrătit şi lovit ca atare. În faţa catastrofei am uitat totul. Sunt gata să dau concursul, dar la atitudine cinstită trebuie să mi se răspundă cu atitudine cinstită. Nu mă voi răzbuna şi nu voi răzbuna pe nimeni. Mă voi sili numai să salvez ce mai este de salvat din Coroană, din ordine, din granițe.

Ascultă-mă cel puţin în acest ceas, Majestate […].“

Regele a considerat insultătoare această scrisoare și a ordonat trimiterea generalului în domiciliu forțat – ceea ce nu i-a îmbunătăţit deloc imaginea, căci românii aveau cu siguranță mai multă încredere în Antonescu decât în Carol al II-lea.

Constatând slăbiciunea regimului nostru, Ungaria a adâncit breșa deschisă de Stalin și a cerut restituirea Transilvaniei pierdute în urma înfrângerii sale din 1918.

Să-i fie amputată Transilvania, după ce abandonase Basarabia, ar fi însemnat pentru România pierderea unei treimi din teritoriul său național și aproape șapte milioane de cetățeni. Era de neconceput – și, de altfel, nimeni nu-și imagina că ar fi fost posibil. Se credea, în general, că Hitler, care trebuia să fie satisfăcut de semnalele pe care i le dădea regele (mai ales prin numirea noului prim-ministru, Ion Gigurtu), le va închide scurt gura ungurilor. Așa se credea, dar, încă o dată, ne înșelam. Hitler i-a cerut mai întâi regelui să negocieze cu Budapesta, aliata Germaniei, apoi, constatând că tratativele nu

avansaseră peste vară, şi-a pierdut răbdarea şi i-a trimis lui Carol al II-lea un ultimatum similar cu cel al lui Stalin pentru Basarabia: dacă România nu ceda Transilvania Ungariei în următoarele ore, ea avea să fie prinsă în focurile încrucişate ale trupelor germane, maghiare şi ruseşti şi pârjolită din temelii.

Pe 30 august, Consiliul de Coroană, reunit de urgenţă, a abandonat deci Transilvania de teama unui dezastru militar şi uman. În noaptea aceea, o mulţime imensă a stat în piaţă, în faţa Palatului, nu în rugăciune de data aceasta, ci ridicând pumnul împotriva suveranului şi solicitând restituirea provinciilor pierdute. A trebuit să se recurgă la tunurile cu apă pentru a dispersa manifestanţii.

Şi acum? Mihail, cu care m-am întâlnit doar vreo două ore, răpite acestei tensiuni insuportabile, considera că după această tăiere în bucăţi dorită de Hitler, Germania avea să anexeze ce mai rămânea din România (pentru petrolul şi grâul ei) şi să alunge sau să extermine evreii şi ţiganii. Nu asta erau pe cale să facă naziştii în Polonia? Să-i deporteze pe evrei în vagoane de vite sau în marş forţat, lichidându-i cu un glonţ în ceafă pe cei care cădeau? Copii, femei, bătrâni… Mihail primise recent şi alte informaţii năucitoare despre ce se întâmpla în Polonia. Eram epuizată, aş fi vrut să tacă, să uităm o clipă spaima, moartea, dar oboseala şi nervozitatea îl făceau să vorbească fără oprire şi, deodată, am început să plâng.

— Ce-ai păţit, Eugenia?

— Mi-e ruşine, le detest pe femeile care plâng, dar te rog, încetează să vorbeşti despre moartea ta. Despre moartea ta iminentă şi despre toate nenorocirile care ne aşteaptă. Te rog, nu mai suport să aud asta, nu mai rezist, nu mai vreau!

— Iartă-mă, mă gândeam… Reflectam cu voce tare, iartă-mă!

— Poate că mâine va fi război şi vom fi cu toţii ucişi. Nu stau decât câteva minute, aşa că ia-mă în braţe, te rog, şi iubeşte-mă. Vrei, Mihail? Mă auzi? Chiar dacă nu prea ai chef, chiar dacă ai prefera să fie Leni în locul meu, te rog, fă un efort. Să profităm de această clipă, să ne dăruim tandreţe, plăcere, iubeşte-mă, am atâta nevoie, acum, imediat. Oricum doreşti, ia-mă ca pe o târfă dacă preferi, accept orice de la tine, te iubesc atât de mult… Vino, te rog, ia-mă în braţe…

Am văzut că cedase ceva în el ascultându-mă, un fel de incredulitate, sau

de pudoare, și am făcut dragoste ca și cum ar fi descoperit subit că putea să mă dorească, să simtă plăcere datorită mie și să-mi ofere la rândul lui. Să-mi ofere multă, violent, până la a mă smulge preț de câteva minute spațiului și timpului. Apoi, am plecat înapoi la agenție alergând, cu picioarele tremurându-mi încă, îmbătată de o fericire pe care inima mea nu reușea să o cuprindă, o fericire indecentă în situația în care ne aflam, eram conștientă, dar care îmi dădea totuși un chef nebun să râd și să-i îmbrățișez pe toți trecătorii triști pe care îi întâlneam.

Tunurile de apă dispăruseră și piața era din nou ticsită de lume. Deasupra Palatului, steagul era în bernă în semn de doliu pentru Transilvania, Bucovina și Basarabia. Se simțea mânia crescând, dar oamenii nu mai aveau cuvinte s-o exprime, așa că stăteau în tăcere. Sute de chipuri grave și obosite, așteptând ca cineva să le vină în ajutor.

„De ce legitimitate se poate prevala un rege care acceptă să cedeze fără luptă o treime din regatul său?“ se întreba domnul Hurtig, în fața unui grup de ziariști bătrâni, când am apărut în mica sală de redacție afumată a Agenției Rador.

— Ai noutăți de la Palat, Eugenia?

— Steagul e în bernă și mulțimea tăcută.

— O să se miște lucrurile, nu pot rămâne așa. Fii vigilentă în noaptea asta, fetițo, nu scăpa din ochi Palatul.

Domnul Hurtig a avut dreptate. Pe seară, au răsunat împușcături în jurul Palatului, iar armata a evacuat imediat piața. La întoarcerea la agenție, am aflat că niște comandouri de legionari înarmați erau pe cale să ocupe poziții strategice în mai multe orașe – radio, telegraf, prefecturi… Militarii interveniseră, aveau loc confruntări, dar puterea părea în vacanță, în vreme ce țara se cufunda în derută.

O lovitură de stat a legionarilor? Cel puțin o tentativă, probabil condusă de generalul Antonescu din închisoare, pentru a precipita evenimentele. Pe la mijlocul dimineții, legionarii se repliaseră peste tot, dar nu făcuseră toate acestea degeaba: Ion Gigurtu tocmai îi prezentase regelui demisia guvernului său, iar Carol al II-lea îl numise prim-ministru pe… generalul Antonescu!

Cel pe care domnul Hurtig îl comparase imprudent cu acel general francez care voia să continue războiul, Charles de Gaulle, văzând în el omul care

avea să împiedice prăbuşirea României (în vreme ce Carol al II-lea, susţinea el, mergea pe urmele mareşalului Pétain), trecuse astfel de la gratiile închisorii la lambriurile aurite ale puterii.

Spre deosebire de Charles de Gaulle, aşa cum aveam să aflăm ulterior, abia numit şef al guvernului, generalul Antonescu s-a dus să se consulte în taină cu ambasadorul Germaniei la Bucureşti, Wilhelm Fabricius, care l-a sfătuit să se descotorosească de rege. Era dorinţa generalului, desigur, dar voia să fie sigur că Berlinul îl va urma în ceea ce nu putea purta alt nume decât acela de lovitură de stat.

Încurajat de susţinerea Germaniei, generalul Antonescu i-a cerut regelui să-l primească în noaptea de 3 spre 4 septembrie. Eram atunci în piaţă, în mijlocul unei mulţimi care îşi regăsise speranţa. Ferestrele suveranului au rămas mult timp luminate, semn probabil că cei doi bărbaţi lucrau mână-n mână pentru recuperarea teritoriilor pierdute, altfel spus, pentru salvarea României Mari.

Nici vorbă de aşa ceva. După cum am aflat mai târziu, abia intrat la rege, Antonescu i-a cerut să-i confere prin decret puteri depline, păstrând pentru sine doar un rol pur onorific. Simţindu-se din nou insultat, Carol al II-lea l-a ameninţat cu închisoarea. „În acest caz, Majestate, a replicat Antonescu, nu mai răspund de viaţa dumneavoastră, căci legionarii nu vă vor ierta pentru dezmembrarea ţării. – Vă voi aresta şi vă voi condamna pentru înaltă trădare! s-a indignat regele. – Până aici, Majestate, a răspuns cu răceală generalul, doar unul din noi doi este vinovat de înaltă trădare, şi nu sunt eu acela.“ Iată cum s-au petrecut lucrurile, potrivit unor indiscreţii adunate de ici şi colo. Prins în capcana propriei neputinţe, ezitând între mânie şi disperare, Carol al II-lea a acceptat în cele din urmă să renunţe la puterea sa, iar în dimineaţa de 4 septembrie generalul Antonescu a devenit oficial singurul stăpân al României (sau al ceea ce mai rămăsese din ea).

Dar generalul, care se temea de jucătorul cinic şi viclean care era regele, nu era pe deplin satisfăcut. Chiar deposedat de prerogativele sale, Carol al II-lea putea încă fi un obstacol în calea generalului. Aşa încât, ca un fin strateg ce era, a orchestrat încă din 5 septembrie o formidabilă cacealma, care avea să se încheie cu plecarea definitivă a suveranului nostru.

În vreme ce cu dreapta le comanda prietenilor săi legionari să atace Palatul,

cu stânga ordona armatei să ocupe poziţii în jurul Palatului, pentru a-l proteja pe rege de o iminentă rebeliune a Gărzii de Fier ce i-ar fi fost adusă la cunoștință.

Cine și-ar fi putut imagina manevra văzând cum urcă spre Palat cete de legionari înfuriați, cu pumnul ridicat, strigând: „Dați-ni-l pe rege! Predați-ne trădătorul!“ când, în același timp, soldații și jandarmii se poziționau în jurul Palatului și evacuau piața, trăgând câteva focuri în aer pentru a-i speria pe ultimii recalcitranți. Părea că legionarii *chiar* voiau să pună mâna pe rege, iar soldații *chiar* voiau să-l protejeze, doar generalul Antonescu și câțiva dintre ofițerii săi (datorită cărora secretul a fost dezvăluit) știau că totul nu era decât o punere în scenă menită să-l îngrozească pe Carol al II-lea pentru a-l determina să fugă.

În seara de 5 septembrie, „sub presiunea străzii“, generalul i-a cerut regelui să abdice și să fugă, pretextând că nu-i mai putea apăra viața. Au mai fost câteva momente dramatice între cei doi bărbați, dar în zorii zilei de 6 septembrie, Carol al II-lea abdicase, abandonând prerogativele regale fiului său de nouăsprezece ani, Mihai I, iar conducerea țării generalului Ion Antonescu.

S-a zvonit mai întâi că regele și amanta sa, Magda Lupescu, aveau să părăsească țara la bordul iahtului Coroanei, din portul Constanța. Dar era o momeală pentru a-i păcăli pe legionarii care juraseră să-l prindă pe Carol al II-lea și să pună mâna pe averea lui uriașă și pe toate bunurile sale. De fapt, generalul Antonescu pusese la dispoziția cuplului un tren cu mai multe vagoane, în care s-au putut îngrămădi cuferele, mobilele și operele de artă ale suveranului. În vreme ce legionarii așteptau răbdători la Constanța, masați în zona portului, convoiul se pregătea să părăsească discret Bucureștiul din mica gară Băneasa.

Când au înțeles că fuseseră induși în eroare, legionarii au reînceput vânătoarea și nu le-a fost prea greu să afle că trenul regal se afla încă pe teritoriul țării (fusese nevoie de patruzeci și opt de ore pentru a-l încărca). Un comando armat s-a dus să-l aștepte la Timișoara, unde trebuia să facă o oprire. Prins în focul mitralierelor când convoiul intra în gară, mecanicul a repornit repede locomotiva cu aburi, iar pasagerii săi au putut părăsi astfel România întregi și nevătămați, deși tabla vagoanelor a fost găurită în mai

multe locuri.

Generalul Antonescu era în sfârşit liber să „salveze ce mai este de salvat“, potrivit termenilor din scrisoarea adresată regelui cu trei luni înainte.

13

Duminică, 15 septembrie 1940, trebuia să fie prima zi a „Revoluţiei române“. Mihail şi cu mine stăteam la fereastra apartamentului lui de pe Calea Victoriei, la etajul al şaselea, pândind suita reginei Elena care se întorcea la Bucureşti după zece ani lungi de exil. De o parte şi de alta a străzii, trotuarele erau pline de lume, iar pe toate faţadele clădirilor fluturau steaguri şi panglici, sub un cer albastru cristalin. Această întoarcere a reginei Elena fusese dorită şi regizată de generalul Antonescu. El intenţiona să marcheze astfel renaşterea morală după tristul exemplu pe care îl dăduse regele. Elena era, într-adevăr, soţia legitimă, mama tânărului rege Mihai, dar fusese nevoită să se retragă în favoarea celei căreia românii îi spuneau Lupeasca sau *jidoavca*.

Odată cu apariţia reginei, de îndată salutată şi de Biserică – clopotele catedralei au răsunat peste tot minute întregi, în timp ce caleaşca, trasă de patru cai, trecea pe sub ferestrele noastre –, ţara întorcea aşadar pagina desfrâului, a păcatului, pentru a-şi drege relaţia cu Cerul. Regina Elena nu avea să guverneze, evident, nu avea să ia parte la treburile ţării, dar avea să încarneze forţele binelui împotriva celor ale răului, care duseseră regatul acolo unde ştim, şi ea avea să vegheze la educaţia regelui Mihai care, într-o zi, poate, avea să fie chemat să urce pe tron.

Era primul gest semnificativ al „revoluţiei“. Al doilea a fost anunţat de general în aceeaşi duminică de sărbătoare şi de binecuvântări: a proclamat România „stat naţional-legionar“. Ce însemna asta? Am înţeles câteva minute mai târziu, când a anunţat compoziţia noului său guvern: Horia Sima era numit vicepreşedinte al Consiliului, iar toate ministerele importante, îndeosebi Internele şi Externele, erau încredinţate unor legionari. Generalul însuşi prelua conducerea Consiliului, evident, şi îşi rezervase pe deasupra şi Apărarea.

Îndată după acest anunț, sute de legionari în cămăși verzi au venit să se amestece cu mulțimea, în Piața Palatului, sărbătorind cu cântece și rugăciuni atât întoarcerea reginei Elena, cât și ajungerea în fruntea statului a celui care începuse să fie numit Conducătorul, după modelul Führerului la Berlin și al Ducelui la Roma.

Mihail era negru de mânie în acea duminică seară. Cum de putea Antonescu să ridice în slăvi întoarcerea la morală odată cu revenirea reginei Elena și să recruteze în aceeași zi asasini pentru compoziția primului său guvern? În septembrie 1939, după represiunea ce urmase uciderii lui Călinescu, românii veniseră în masă să scuipe pe cadavrele zecilor de legionari împușcați de poliție și lăsați pe trotuare. Exact un an mai târziu, aceiași români nu păreau șocați să fie guvernați de frații de arme ai celor pe care îi scuipaseră. Cum de era posibilă o asemenea întorsătură? Cum se putea accepta o asemenea ștergere a memoriei colective?

Domnul Hurtig, în fața căruia mi-am pus aceste întrebări, mi-a răspuns cu pragmatismul său obișnuit. După părerea lui, generalul Antonescu ar fi preferat să se sprijine pe armată pentru a-și forma guvernul, mai curând decât pe Legiune, dar armata își pierduse orice credit după ce abandonase cele trei provincii ale noastre fără să tragă un singur foc de armă, pe când Legiunea, cerând capul lui Carol al II-lea, lichidatorul României Mari, dăduse dovadă de patriotism și își refăcuse imaginea în ochii poporului.

„De altfel, Eugenia, îmi permit să-ți atrag atenția că oameni întru totul respectabili s-au alăturat Legiunii în decursul ultimelor săptămâni. Mulți aristocrați mai ales, să nu-l uităm pe prințul Mihail Sturdza, care conduce de-acum înainte diplomația noastră.“

La câteva zile de la acea duminică istorică, am găsit un mesaj lăsat pentru mine la agenție: trebuia să mă duc de urgență la vicepreședința Consiliului. Persoana nu se prezentase, dar lăsase un număr de telefon.

— Bună, Jana, mulțumesc că ai sunat. Sunt eu, Ștefan.

— Ștefan!

— A trecut ceva vreme, da…

— Lucrezi la vicepreședință acum?

— Cu Sima, da. Am o propunere pentru tine, poți să treci pe la biroul meu?

— Eu…

— Mâine la ora două după-amiaza îți convine?

— Păi… Da, bine.

Oare aș fi închis, recunoscându-i vocea, dacă Andrei nu mi-ar fi spus că Ștefan se interesase de mine? Că devenise „mult mai drăguț“? Nu cred. Îi respingeam ideile, aș putea spune chiar că îmi provocau silă convingerile lui, dar când l-am auzit, m-am simțit deodată emoționată. Fiindcă m-a căutat, nu-i așa? Fiindcă voia să mă vadă. Fiindcă se preocupa de mine, în ciuda… Îl făcusem totuși nemernic. Și este, e un ticălos, m-am gândit, un nemernic ticălos, și totuși sunt emoționată că s-a gândit la mine, emoționată să știu că am continuat să exist într-un colț al sufletului său. Din ce este, oare, alcătuit acest gen de atașament care se construiește în copilărie, fără să vrei? Dintr-o încrengătură de amintiri, mai mult sau mai puțin râncede, printre care nu prea riști să te plimbi – presupunând că ar exista vreo cărare printre liane și spini. Poate fi dureros să-ți amintești de copilul care ai fost, poate fi tainic umilitor să-ți aduci aminte cum ai înghițit toate astea, cum ai gândit toate astea, pentru că nu ne puteam imagina altceva, pentru că lumea noastră se rezuma la cea a părinților noștri. Da, dar tocmai în această mangrovă cu iz fetid am trecut din copilărie la vârsta adultă, iar secretele copilăriei noastre, cumva rușinoase, nu le împărtășim decât cu frații și surorile noastre. De câte ori, copil fiind, apoi adolescentă, nu l-am privit pe Ștefan visând în secret să surprindă, să uimească? De câte ori m-am rugat în tăcere să mă bage și pe mine în seamă?

Un aprod care m-a condus, o ușă dublă, capitonată, și așezat la un birou uriaș, fratele meu Ștefan.

— A, Jana! Dar ia zi, te-ai făcut femeie adevărată… Cât timp a trecut?

— Patru ani, cinci ani…

Se ridicase și îmi întinsese mâna pe deasupra teancurilor de dosare.

— Ia loc. Un deget de țuică? O țigară?

— Aș vrea o țigară, da. Tremur puțin… emoția revederii.

— În locul ăsta, vrei să spui?

— Nu, să te revăd pur și simplu.

Am tăcut amândoi, el a încuviințat din cap, dar nu a continuat. În mod evident, nu-mi împărtășea emoția, era tensionat, grăbit – probabil din cauza tuturor acelor dosare neîncheiate.

— Așadar, ai devenit bucureșteancă.

— Din întâmplare, cumva. Aici lucrez.

— Și aici trăiește bărbatul pe care îl iubești.

— Poftim?

— Spuneam că aici trăiește bărbatul pe care îl iubești.

Un zâmbet abia schițat, privirea neagră sfredelindu-mă, în vreme ce eu mă prăbușeam pe dinăuntru.

— Nu înțeleg ce… Și, oricum, de unde știi?

— Știu. Nu te enerva, Jana, nu-ți doresc răul, doar să te previn…

— Nu pot să-mi cred urechilor, mă chemi la tine în birou ca să mă amenințI? Ca să mă previi de ce anume? Că o s-o luați de la capăt cu persecutarea evreilor, acum că ați ajuns la putere? Pentru că știi că omul pe care îl iubesc este evreu, desigur. Și nici nu-ți este necunoscut. Mihail Sebastian, pe care l-ați primit atât de frumos, cu lovituri de bâte…

— Calmează-te, Jana, te rog. Nici vorbă de vreo amenințare. Dacă vrei să știi, regret profund ce s-a întâmplat cu Sebastian.

Cu ce viteză ajunsesem din nou să-l detest! Doar „regretele“ sale m-au reținut, eram deja în picioare, cu sângele bubuindu-mi în tâmple, gata să plec.

— Așază-te. Și mai ia o țigară. Așa, mulțumesc. Nu te amenințI cu nimic și, dacă m-ai lăsa să termin ce am de spus, am câștiga timp amândoi. Repet, regret ce s-a întâmplat cu Sebastian. Sunt metode nedemne, care ne-au pătat grav imaginea. Să zicem că eram tineri și proști, chiar dacă asta nu e o scuză. Ne-am schimbat profund în ultimele luni, pentru a deveni un partid de guvernământ. Ai ascultat discursul lui Horia Sima de lunea trecută, când și-a preluat funcția?

— Am acceptat să te revăd din slăbiciune, îmi pare rău.

— Nu înțeleg: nu crezi ce-ți spun? Nu mă asculți?

— Nu cred că o mișcare construită pe ură și violență poate deveni de pe o zi pe alta o mișcare onorabilă.

— Ei bine, te înșeli. De altminteri, personalități dintre cele mai respectate ni s-au alăturat. Numeroși artiști, de asemenea. Ascultă-mă puțin, îți citesc ultimele fraze din discursul lui Sima, pe care îl am aici, sub ochi: „Să înlăturăm orice încercare de exploatare a omului de către om; să jertfim permanent pentru Țară; să apărăm Mișcarea Legionară cu toată puterea noastră împotriva a tot ce ar putea să o ducă pe căi de compromisuri sau

compromitere, sau împotriva a tot ce ar putea să-i scadă măcar înalta linie morală.“ Înalta linie morală… ai auzit?

— În legătură cu ce voiai să mă previi?

— Că vom reda România românilor și, în acest scop, le vom cere tuturor străinilor care nu se află aici decât pentru a profita de bogățiile noastre, în detrimentul românilor de sânge, să părăsească teritoriul țării.

— O să-i fugăriți și pe nemți? Oare nu nemții sunt cei care profită cel mai nerușinat de bogățiile noastre? Trei sferturi din petrolul nostru… fără a mai vorbi de cerealele noastre pe care le încarcă în vagoane!

— Dacă e o glumă, să știi că nu mă amuză. Află că fără protecția Germaniei, România ar fi numai o provincie sovietică. Nu, n-o să-i fugărim pe nemți, care sunt prietenii și aliații noștri în construcția noii Europe pe care o dorim. În schimb, îi vom da pe evrei afară, de asta voiam să te previn!

— De îndată ce ai aflat că bărbatul pe care îl iubesc este evreu, nu-i așa? Mersi, câtă delicatețe din partea ta.

— Ascultă, Jana, n-am chef de ceartă. Îți vorbesc aici de o revoluție economică indispensabilă pentru redresarea țării. Nu ne mai putem permite să hrănim mii de evrei – practic cincizeci de mii la Iași, din o sută de mii de locuitori, îți dai seama? – în vreme ce mii de români nu au unde sta și ce mânca. Vom aplica ceea ce Sima numește „preferința națională“. Mai întâi românii, străinii și evreii după aceea – dacă vom avea într-o zi mijloacele de a-i primi pe unii dintre ei.

— Fiindcă, după tine, evreii nu sunt români?

— Majoritatea au profitat de acele legi ticăloase din 1919 pentru a deveni cetățeni români. N-au făcut nimic pentru țară…

— Doar au murit în 1917 ca să apere frontierele.

— Așteptam să spui asta. Evreii morți în 1917! Ei bine, să spunem că vom studia dosarele familiilor acelora. Ceilalți, din păcate, vor trebui să plece.

— Și cum veți proceda ca să-i determinați să plece? La fel ca amicii voștri nemți, o să-i deportați în vagoane pentru animale? Sau o să-i mânați pe jos până la graniță, răpunându-i cu un glonț în cap pe cei care cad de epuizare?

— Jana, tocmai ți-am spus că nu vreau să mă cert cu tine. Cine vorbește de deportare și de vagoane pentru animale? Îți reamintesc ce a spus ieri generalul Antonescu: „Intenționez să-i scot progresiv pe evrei din structura

economică prin mijloace civilizate.“ Prin mijloace civilizate – dacă au un sens cuvintele …

— Foarte bine. Prin urmare, m-ai chemat ca să mă avertizezi că bărbatul pe care îl iubesc va fi alungat din țara lui *prin mijloace civilizate* – am reținut, mulțumesc.

— Nu alungat, solicitat să plece, da. Evreii sunt mai întâi evrei, înainte de a fi orice altceva – ei bine, să se ducă în Palestina, dacă pretind că acolo sunt rădăcinile lor. Datoria noastră, a responsabililor politici, e să-i privilegiem pe români.

— Am înțeles.

— Așteaptă, n-am terminat. Cred că meriți mai mult decât munca pe care o desfășori la Agenția Rador – pe care de altfel avem de gând s-o preluăm pentru a o transforma într-o adevărată agenție de presă internațională. Hurtig și-a trăit traiul și e înconjurat de niște funcționărași.

— Domnul Hurtig m-a învățat totul despre meseria asta, am multă afecțiune și respect pentru dumnealui.

— De acord, de acord, hai să mergem mai departe, n-o să irosim o oră cu Hurtig. Ascultă acum ce voiam să-ți spun: ministrul Culturii, care habar n-are de literatura contemporană, caută un consilier – și m-am gândit imediat la tine.

— Te-ai gândit la mine ca să lucrez cu unul dintre prietenii tăi legionari!

— Legionar și ministru, da. Ți-ai folosi cunoştințele și ai câștiga mai bine. Chiar mult mai bine.

— Dumnezeule, Ștefan, cum am putut ajunge aici? Să fim atât de departe unul de altul încât să nu ne mai înțelegem deloc? Tu, cu toți oamenii ăștia pentru care nutresc cel mai profund dezgust, și eu, sora ta mai mică, de cealaltă parte? Și totuși am fost crescuți de aceiași părinți, sub același acoperiș, iar tu nici nu-ți imaginezi cât te-am iubit și admirat când eram copii. Cum am putut ajunge să nu mai înțelegem nimic din ce spune celălalt?

— Tu nu vrei să înțelegi nimic, Jana.

— Adică tu chiar ai crezut, sincer, că aș putea dori să ajung colaboratoarea unui ministru legionar?

— Sigur că da! Haide, Jana, lumea se schimbă, suntem în plină revoluție, și tu? Te agăți de un cosmopolitism care a făcut furori în ultimul deceniu și

ne-a dus la ruină. Evrei peste tot, meteci cât cuprinde, toţi ăştia ocupaţi să ne ia pâinea de la gură. Refuzi să urci în trenul renaşterii naţionale, te încăpăţânezi să rămâi pe peron.

— Cu siguranţă nu voi urca în acel tren!

— Nu vor mai exista altele, Jana. Ţi-o spun privindu-te în ochi: nu vor mai exista altele. Ce-ţi închipui? Suntem pe cale să inventăm lumea de mâine, am terminat-o cu cea de ieri – Hitler la Berlin, Antonescu la Bucureşti, Mussolini la Roma, Franco la Madrid: Istoria e în desfăşurare, Dumnezeule! Nu înţelegi, nu vezi ce se conturează sub ochii tăi? Renaşterea sângelui, a patriei, a identităţii naţionale. Le-am promis părinţilor că mă voi ocupa de tine şi vreau să mă ţin de cuvânt. Ei nu-ţi spun, dar sunt îngroziţi că frecventezi un evreu. Îngroziţi. Aşa că îndeamnă-l să plece înainte să fie forţat să o facă şi acceptă şansa pe care ţi-o ofer. Spune-ţi că peste treizeci, patruzeci de ani, tot noi vom fi la cârma ţării şi că atunci va fi prea târziu ca să ni te alături, vei fi ratat totul, viaţa îţi va fi trecut deja.

— Străini, iată ce am devenit. Ar trebui chiar să spun duşmani, dar îmi lipseşte curajul. Deşi nu, o parte din mine nu vrea să te privească ca pe un duşman, ăsta e adevărul. O să plec acum, aş vrea să-ţi pot spune câteva vorbe frumoase la despărţire, dar nu le găsesc. Nu, taci, te rog. Nu mai adăuga nimic. La revedere, Ştefan.

Mihail reîncepuse să scrie – teatru, primele scene din *Ediţie specială*, o piesă satirică despre venalitatea presei, pe care n-a văzut-o jucată niciodată (în clipa în care scriu aceste rânduri, se vorbeşte despre montarea ei în toamnă, sau la începutul lui 1947). Adesea, trecând pe neaşteptate pe la el, îl descopeream râzând singur la masa de lucru.

— Râd de propriile prostii, Eugenia.

— Oricând m-aş strădui să-mi amintesc, nu ţi-am văzut nicicând o expresie aşa de luminoasă.

— Mă amuză piesa asta. Îmi vin uneori replici şi mă pufneşte râsul.

După mânia pe care i-o trezise venirea la putere a lui Antonescu şi a legionarilor, părea să fi ales să-şi râdă de asta. Cât timp avea să dureze acel atelaj grotesc al viciului şi virtuţii? „Golanii ăştia, spunea el, care pozează alături de o mare figură militară, cu siguranţă singurul dintre conducătorii noştri care nu a profitat niciodată de poziţia lui pentru a se îmbogăţi…

Recunoaşte şi tu, Eugenia, că e un paradox din care unul ca Charlie Chaplin ar putea face un film.“

Dar nu se terminase încă. Antonescu era cunoscut ca fiind francofil convins, absolvent de Saint-Cyr, căsătorit cu o franţuzoaică, decorat de generalul Berthelot în 1918 şi prieten cu generalul Gamelin, care îl primea la fiecare dintre trecerile sale prin Franţa. Or, iată că lovitura sa de stat îl constrânsese la o alianţă de guvernare cu tot ce era mai germanofil în România. Cum avea să poată lucra cu protejaţii Berlinului, care urau Franţa? Ce ne pregătea această căsătorie din interes şi care din cei doi avea să implânte primul cuţitul în spatele celuilalt?

Până acum, generalul aderase cu prudenţă la antisemitismul maladiv al legionarilor, acceptând, într-adevăr, să-i îndepărteze progresiv din economia noastră pe evreii care jucau un rol, dar lucrurile nu depăşiseră faza declarativă. Cât despre avertismentul lui Ştefan, am hotărât să nu-i spun nimic lui Mihail.

În aşteptarea primelor măsuri concrete pe care aveau să le ia Conducătorul nostru şi prietenii săi, Mihail şi cu mine ne duceam de bunăvoie la manifestările menite să exalte „revoluţia“ în mişcare (Mihail nu excludea nici să se inspire din aceste spectacole pentru o viitoare piesă de teatru, iar eu făceam dări de seamă pentru agenţie). Puterea încerca să ne convingă că intraserăm într-o nouă eră, în care treburile ţării nu se mai reglau noaptea, pe culoarele Palatului Regal, prin compromisuri şi aranjamente mărunte, ci la lumina zilei, sub protecţia oracolelor noastre, îndeosebi a primului dintre ele, Corneliu Zelea Codreanu, întemeietorul Legiunii, asasinat cu doi ani înainte în închisoarea Jilava, la ordinul lui Armand Călinescu.

Scenografia era mereu aceeaşi: în centrul unei pieţe publice se ridica o estradă acoperită cu o pânză verde – culoarea Legiunii – pe care urcau, la timpul potrivit, generalul Antonescu şi Horia Sima, cei doi bărbaţi vorbind sub un portret uriaş al lui Codreanu.

De jur împrejurul pieţei se rânduiau delegaţiile oracolelor vii: o secţiune SS în uniformă, trimisă de Führer, una de fascişti în cămăşi negre, aducând salutul lui Mussolini, una de mici falangişti oacheşi, din partea generalului Franco, fără a uita, în unele dăţi, câţiva reprezentanţi strălucitori ai împăratului Hirohito al Japoniei. Cămăşile verzi ale Legiunii se aliniau în

poziție de drepți în spatele delegațiilor străine, toate formând un U mare în mijlocul căruia stăteau familiile legionarilor masacrați sub domnia lui Carol al II-lea, îmbrăcate complet în negru; printre ele, mama și văduva lui Codreanu.

Conducătorul, care îmbrăca special o cămașă verde, își rostea discursul, mereu același, de-a lungul căruia la loc de cinste se aflau România Mare, lacrimile pentru provinciile pierdute și voința „de nezdruncinat“ de a le recuceri, în vreme ce Horia Sima glorifica puritatea sângelui românesc și valorile pe care le purta – curajul, simțul onoarei, dragostea de patrie – fără să uite vreodată să-și exprime recunoștința față de Führer, care „ne arată calea“, dând de înțeles că li se va face în curând dreptate sutelor de familii îndoliate „aici prezente“. La sfârșit, în clipa în care cei doi bărbați se îndreptau unul spre celălalt pentru a-și uni mâinile într-o strângere ecumenică, observasem că plângeau multe dintre mamele și văduvele îndoliate. Cum oare se gândea Horia Sima să le facă dreptate? E întrebarea pe care mi-o puneam, împreună cu Mihail.

14

Sâmbătă, pe 13 octombrie 1940, la o lună după venirea la putere a generalului Antonescu, o misiune militară germană și-a făcut o intrare notabilă în București. Dimineața, zeci de avioane de vânătoare Messerschmitt, urmate de bombardiere, au survolat orașul la joasă altitudine, fără să trezească vreo neliniște, ba chiar suscitând mai curând reacții entuziaste, căci se știa că nemții nu vin la noi să ne agreseze, ci să ne protejeze. Generalul Erik-Oscar Hansen, comandatul misiunii, era de altfel așteptat la sfârșitul dimineții, la Gara de Nord din București, de o delegație de miniștri și știam că el și toți ofițerii lui vor fi cazați la Athénée Palace, unde le fuseseră rezervate două etaje, și că pe fațada hotelului fusese desfășurată în ajun o imensă svastică.

Această misiune îi fusese în van solicitată de rege lui Hitler încă de la începutul verii, în ideea de a-i descuraja pe unguri să ocupe Transilvania. Dar se înșela amarnic în privința planurilor Berlinului. În schimb, atunci când generalul Antonescu, abia ajuns la putere, reiterase cererea, contând pe faptul că instructorii germani vor ajuta România să-și repună armata pe picioare, Hitler îi răspunsese favorabil. Motivul era că între timp România se apropiase de regimul nazist, iar acesta avea tot interesul să-și trimită la fața locului avioanele și soldații pentru a-și proteja petrolul și grâul de bombardierele britanice.

Misiunea germană număra circa zece mii de oameni și tot ce era nevoie pentru a-i transporta, de la greoaiele Mercedesuri rezervate ofițerilor până la camioanele cenușii înalte în care se îngrămădeau trupele, alături de motocicletele Zundapp ale ștafetelor, cu sau fără ataș. La început, eram surprinși să-i întâlnim pe străzile Bucureștiului pe acești militari marțiali, în lungile lor mantale gri, cu chipurile supte sub caschetă, mergând singuri sau câte doi, și răspunzând cu amabilitate celor care cutezau să-i salute. Celor mai

în vârstă nu le venea să creadă când își aminteau de brutalitatea aceloraşi nemți care intrau ca niște cuceritori în București, în 1916, și ocupau orașul din care tocmai plecaseră regele și guvernul său pentru a se refugia la Iași. Dușmanii noștri de ieri păreau să fi devenit prietenii noștri de azi, deși oficial, România nu era încă ieșită din neutralitatea revendicată de Carol al II-lea. Fiecare putea deci interpreta după bunul-plac sensul prezenței germane. Legionarii explicau în ziarele lor că Luftwaffe și Wehrmacht erau aici pentru a ajuta România să-și recucerească cele trei provincii pierdute, ceea ce-i făcea să râdă pe domnul Hurtig și pe bătrânii săi ziariști. De ce s-ar lăsa nemții omorâți pentru niște teritorii pe care ne somaseră să le abandonăm? În anturajul generalului Antonescu se punea în evidență faptul că se făcuse apel la nemți în ipoteza unei ofensive rusești – dacă se încheia alianța germano-sovietică, se spunea, Stalin, care înghițise într-o clipită Basarabia, ar fi anexat în câteva zile și restul României. Cât despre familia Bibescu, la care ne-am dus pentru două zile, acolo se vorbea despre o „ocupare“ a României menită, desigur, să păzească petrolul, dar și să pregătească brutala întoarcere a Berlinului împotriva Moscovei. În mediile diplomatice, se considera că, foarte probabil, după ce-și consolidase victoria în vest, Hitler avea să încalce pactul cu Stalin și să-și trimită trupele împotriva puternicului său vecin comunist. Pentru aceasta, trebuia să-și asigure susținerea României și să încerce să-l antreneze în război pe Conducătorul ei.

Cei doi nu se cunoșteau și Hitler l-a invitat pe generalul Antonescu să-i facă o vizită în Wilhelmstrasse în luna noiembrie. Ce avea să iasă din această întâlnire între dictatorul german și generalul francofil? Domnul Hurtig, care a primit alături de alți ziariști autorizația să relateze evenimentul, a estimat la rândul său că alunecarea României în tabăra germană s-a petrecut în acel 22 noiembrie 1940, la capătul celor două ore cât a durat conversația. Se pare că Antonescu a fost sedus de „limpezimea spiritului“ gazdei sale, dar numai reciprocitatea a fost cu adevărat hotărâtoare: Hitler a descoperit în Antonescu un conducător fiabil în care putea avea încredere – spre deosebire de Carol al II-lea. Când, în schimbul sprijinului său, Antonescu i-a cerut lui Hitler concursul pentru recuperarea provinciilor pierdute, acesta l-a asigurat că se vor restabili frontierele României Mari „după război“, fiind de la sine înțeles că puterile Axei vor fi victorioase.

Cum a putut generalul Antonescu, „mare patriot, ofițer de o cinste ireproșabilă“, potrivit generalului Gamelin, să angajeze România de partea „monstruoasei tiranii“ denunțate de Churchill? E o întrebare la care nu știu să răspund. S-a gândit, oare, că era prețul care trebuia plătit pentru a salva preaiubita sa țară, el care pretindea atunci că este un „Pétain român“? A fost într-atât de orbit încât s-a gândit că nu va trebui să-și mânjească mâinile? Mihail, care urmărea îndeaproape ce se întâmpla în Polonia, mai ales datorită rețelei diplomatice a prințului Bibescu, îl compara pe Antonescu cu guvernatorul acestei țări, Hans Frank, pe care nimic nu-l predestina să supravegheze deportarea evreilor (și masacrarea lor, dar nu se știa încă nimic despre lagărul de la Auschwitz, descoperit de Armata Roșie la începutul anului 1945). Cum a putut Frank, acest avocat rafinat, meloman, pianist, tată de familie, să ajungă să suporte imaginea acelor nefericiți îngrămădiți în vagoane pentru animale sau lăsați să moară de foame în ghetouri? Se povestea că la mijlocul anilor 1930, cum soția lui îșI arătase revolta după ce văzuse niște negustori evrei molestați pe o stradă din München, Hans Frank i-a răspuns: „Nu am nimic de-a face cu aceste grozăvii, draga mea, cred că ești convinsă că le dezaprob.“ Și totuși, câțiva ani mai târziu, devenise cel care dădea ordinele.

Generalul nu putea pretinde că nu presimțise pericolul unei alunecări spre oroare, căci, în vreme ce el făcea legături de încredere și cooperare cu Hitler, situația justiției și a libertăților în interiorul țării devenea tot mai neliniștitoare. Horia Sima își pusese oamenii să-i aresteze pe toți cei pe care îi considera vinovați de moartea lui Codreanu și de masacrarea legionarilor – deci avea să facă dreptate familiilor. Șaizeci și cinci de personalități politice și intelectuale, între care se afla evident și generalul Argeșanu, fuseseră încarcerate la Jilava și așteptau să fie judecate.

Însă, pe 27 noiembrie, pe când se proceda la exhumarea trupului lui Codreanu, îngropat în incinta închisorii unde fusese strangulat, legionarii își pierduseră cumpătul și îi asasinaseră în celulele lor, cu focuri de pistol, pe cei șaizeci și cinci de suspecți.

Vestea a aruncat țara în ghearele groazei. Asta era, așadar, „înalta linie morală“ a Legiunii, pe care o lăudase Horia Sima în discursul său de investitură?

În octombrie, același Horia Sima se angajase să le „redea România românilor“ sau, cu alte cuvinte, să ia toate măsurile posibile pentru a-i îndepărta pe evrei. Prin decrete, toate întreprinderile și asociațiile au fost atunci somate să-i înlocuiască pe angajații evrei cu români get-beget. Directori de întreprinderi evrei, avocați evrei, medici evrei, arhitecți evrei, ingineri evrei, scriitori evrei, artiști evrei, toți au primit înștiințare că le era de-atunci înainte interzis să-și exercite activitatea pe teritoriul țării. În aceeași mișcare, elevii și studenții evrei fuseseră dați afară din școli și universități, iar accesul în biblioteci nu le mai era permis.

Asta înțelegea generalul Antonescu prin „mijloace civilizate“? În orice caz, a lăsat lucrurile să curgă.

A început atunci „românizarea“ bunurilor evreiești, adică exproprierea evreilor și însușirea tuturor posesiunilor lor. Cum legionarii nu aveau răbdare să aștepte ca tribunalele și poliția de stat să efectueze aceste exproprieri, și-au trimis trupele lor, ceea ce a dat naștere la incredibile scene de violență și tâlhărie. Directorii de întreprinderi care refuzau să-și cedeze fabricile au fost lăsați să moară pe trotuar, iar birourile le-au fost devastate. Tații de familie le dădeau legionarilor tot ce aveau, ca să le fie lăsat măcar un acoperiș deasupra capului, dar erau șantajați și terorizați nopți întregi, apoi, în cele din urmă, erau aruncați în stradă împreună cu familiile lor, după ce dăduseră totul. Mulți evrei erau bătuți și abandonați în agonie, alții erau dați dispăruți.

Mihail acceptase să nu iasă în timpul acelor săptămâni de teroare. Nu avea nimic, nu era decât chiriaș în garsoniera în care stătea, speram din tot sufletul ca legionarii să-l uite. Îi duceam de mâncare, ne informam la telefon despre situația părinților lui – nici ei nu posedau nimic – și ne alinam reciproc gândindu-ne că o asemenea violență nu putea dura. Din fericire scria, și piesa sa îl transporta departe de o țară în care spațiul său vital se micșora cu fiecare zi mai mult.

Domnul Hurtig, care avea intrările sale la președinție, ne povestea că generalul era profund afectat de aceste tulburări. Raporturile sale cu Horia Sima deveniseră execrabile, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă pretindea că are susținerea nemților pentru săvârșirea acelor atrocități. Era o minciună, domnul Hurtig a băut un pahar la Athénée Palace cu unul dintre ofițerii de stat-major ai generalului Hansen care îi povestise despre consternarea

nemților în fața modului de operare al legionarilor. În doar câteva săptămâni, economia se prăbușise din cauza dezorganizării întreprinderilor ai căror conducători evrei fuseseră înlocuiți cu legionari în general incompetenți și mai preocupați să bage mâna în casele de bani decât să-i pună pe oameni la treabă. Se întâmpla adesea, din câte i se spusese, ca unii evrei să se apropie pe stradă de ofițeri germani pentru a-i implora să le închirieze casele în întregime sau măcar parțial pentru a-i proteja de oamenii lui Sima. Potrivit acestui ofițer, haosul care se instalase în țară îi neliniștea tot mai mult pe nemți, care nu aveau să lase situația să se prelungească.

Către sfârșitul lui decembrie, sub o ninsoare deasă, au început să sosească la București noi trupe germane. Veneau în convoaie feroviare – peste douăzeci de trenuri pe zi, potrivit impiegaților de la gară – echipate cu o mulțime de materiale de campanie – tancuri, tunuri, automitraliere, camioane, motociclete etc. Era limpede că aceste efective nu aveau nimic de-a face cu misiunea militară din octombrie și că Berlinul se pregătea să folosească România ca bază operativă pentru o ofensivă despre care nu se știa nimic. În vremuri normale, bucureștenii ar fi fost surprinși să vadă piețele de la gară și Ateneu transformate în tabără militară pentru Wehrmacht, dar trăiam atunci sub teroarea legionarilor, iar oamenii erau în așa măsură tulburați, încât unii ajungeau să pretindă că Hitler trimisese această armada pentru a zdrobi cămășile verzi ale lui Horia Sima și a restabili ordinea în țară.

În acele zile cumplite, prințesa Elizabeth Bibescu mi-a trimis vorbă la agenție pentru a mă ruga să ne întâlnim la Athénée Palace peste două zile, în ajunul Crăciunului, pe la ora trei după-amiază. Voia să mi-l prezinte pe unul dintre prietenii ei, un ziarist italian renumit, precizase ea, aflat în trecere prin București.

Nu mai pusesem piciorul la Athénée de ceva vreme și am fost uimită să constat că majoritatea meselor din salonul mare cu coloane de marmură galbenă erau ocupate de ofițeri nemți, unii conversând cu femei de o eleganță ostentativă. Prințesa Bibescu, care-i ura pe naziști, ca demnă fiică a Lordului Asquith, se instalase în așa fel încât să stea cu spatele spre ei, prin urmare mi-a luat ceva vreme să o descopăr. Era însoțită de un bărbat uriaș, cu păr negru, pomădat și pieptănat pe spate, pe care mi l-a prezentat ca fiind domnul Malaparte, „un prieten foarte drag“.

El s-a ridicat pentru a-mi săruta mâna, apoi s-a așezat la loc și am remarcat agerimea privirii acelor ochi mici și înfundați în orbite.

— Eugenia, poate că ai auzit vorbindu-se despre domnul Malaparte, a continuat prințesa, căci este autorul unei cărți care a făcut vâlvă în Italia, ca și în Franța, de altfel.

— Nu, îmi pare rău.

— *Tehnica loviturii de stat*. Am un exemplar la Mogoșoaia, ți-l dau data viitoare când de vedem.

— Îl voi citi negreșit, mulțumesc mult.

Întorcându-mă spre domnul Malaparte pentru a-i adresa un zâmbet, am văzut că nu se putea abține să nu se holbeze la mine.

— Ați venit să-l întâlniți pe generalul Antonescu? m-am interesat eu.

Întrebarea mea a părut să-l amuze.

— Ce anume vă face să credeți asta, domnișoară?

— Păi, titlul cărții dumneavoastră. Generalului i-a reușit perfect lovitura de stat, nu?

— De fapt, am mai curând intenția de a-l întâlni pe domnul Sima, care îmi pare mult mai interesant decât generalul. E clar că în scurt timp unul din ei îl va înlătura pe celălalt, nu-i așa? Elizabeth consideră că Hitler îl preferă pe general, dumneavoastră ce părere aveți?

— Elizabeth e mai în măsură decât mine să știe ce se discută în cancelarii. Nu am o părere clară, dar dacă aș putea exprima o dorință, aceea ar fi ca generalul să ne scape repede de Horia Sima și legionarii lui. Generalul e răul mai mic, în comparație cu Sima.

Prințesa a dat din cap, în tăcere.

Vorbeam în franceză și destul de încet, pentru a nu fi auziți de la mesele vecine. Într-un colț al salonului se înălța un brad de Crăciun uriaș, iar de undeva din spatele bradului, de la un fonograf, răsuna ușor *Stille Nacht*.

— Nu mă îndoiesc că dorința vă va fi îndeplinită, a observat domnul Malaparte, deoarece Hitler are nevoie ca supunerea și liniștea să domnească în România. Or Sima nu e nici supus, nici liniștit.

Ne-a oferit țigări, apoi a tras dintr-a lui dându-și capul pe spate. Purta un costum de lână ciudat, în stil tirolez, pe care îl cumpărase probabil de la Viena, bej, cu margine verde, strâns în talie cu o curea, peste o cămașă albă

cu guler scrobit şi o cravată de mătase verde şi ea. Obiectiv, era frumos, cu trăsături regulate, dar nu emana din el nici un fel de afectivitate.

— Din cei doi, a reluat el, Sima este singurul gata să moară pentru România pe care o construieşte în visurile sale. Generalul nu e decât un militar, fascinat de Hitler, ca toţi militarii, căci Hitler incarnează tot ceea ce le place: forţa şi victoria. Sima se consideră pe picior de egalitate cu Hitler, se vede ca moştenitorul mesianicului Codreanu, este fiul zeului asasinat, nu-i aşa, cel care va ridica România la rang de putere aleasă de Cer.

— E un sociopat însetat de sânge.

— Pentru dumneavoastră, domnişoară. Dar el nu se vede ca personajul pe care îl descrieţi. Urmăriţi-l, ascultaţi-l: Sima este un cruciat, un inspirat, un ascet. În adâncul lui, visează să moară ca un martir pentru ţara sa, şi aceasta e credinţa pe care o transmite discipolilor săi.

— *Discipolii* săi, cum spuneţi, sunt nişte ucigaşi şi nişte hoţi, fără nici un Dumnezeu.

— Lăsaţi-i timp să-i educe. Am trecut prin aşa ceva şi în Italia, când a venit Mussolini la putere. Astăzi, vă asigur că tinerii fascişti sunt perfect educaţi.

Mi-a zâmbit cu buzele lui subţiri, dar nu era decât un zâmbet monden.

— Curzio a fost foarte apropiat de Mussolini înainte de a fi trimis în închisoare tot de Mussolini, a intervenit prinţesa, adresându-mi-se.

Apoi, întorcându-se spre el:

— Şi acum, în ce raporturi mai sunteţi cu Ducele dumneavoastră?

— Nu are încredere în mine.

— V-ar lăsa să călătoriţi prin toată Europa în calitate de corespondent la *Il Tempo* sau *Corriere della Sera* dacă n-ar avea încredere în dumneavoastră?

— Dragă Elizabeth, cred că îi produc mai multe necazuri din închisoare decât în libertate.

— Sunteţi un diplomat abil, dragă Curzio, şi sunt sigură că veţi avea grijă să nu-l şifonaţi pe dragul dumneavoastră. Mussolini în articolele pe care le scrieţi.

Îl tachina, făcând în mod evident trimitere la nişte evenimente din viaţa lui pe care le ignoram, dar el s-a făcut că nu înţelege.

— Drept să vă spun, a reluat el după un moment de tăcere, vorbind cu

mine, l-am întâlnit ieri la Ministerul de Externe pe prietenul meu, prinţul Sturdza, care-mi va mijloci o întrevedere cu Horia Sima.

— Şi ce aşteptaţi de la această întrevedere? Să vă explice înalta sa linie morală, în vreme ce amicii lui îi storc de bani pe evrei şi îi lasă să moară pe trotuare?

— Exact, domnişoară. Sunt suficient de numeroşi cei care îl condamnă, fără să mai fie nevoie să mă alătur şi eu corului. Nu mă interesează să-l judec, mă interesează să-i ascult convingerile, să merg chiar până la a i le împărtăşi pe durata discuţiei noastre. Adevărurile sunt multiple, o ştiţi prea bine, iar dorinţa mea, acum, este de a-l surprinde pe cel al acestui bărbat.

— Şi să împărtăşiţi cu el şi convingerea lui despre necesitatea alungării evreilor, pentru binele României?

— Să merg până la a împărtăşi asta cu el, da. Puteţi fi sigură că nu-l voi contrazice nici o clipă.

— Deci dumneavoastră nu credeţi în nimic? Sunteţi ceea ce se numeşte un cameleon?

A zâmbit, dar nu a răspuns. Ce vârstă putea să aibă? Patruzeci de ani, poate puţin mai mult. Mi s-a părut că avea sprâncenele pensate şi faţa pudrată. În mod clar, nu-mi plăcea acest domn Malaparte şi mă întrebam de ce ţinuse Elizabeth Bibescu să ne întâlnim.

— Văd că vă pregătiţi de plecare, a observat el, deşi nu aţi băut nimic.

— Da, iertaţi-mă, sunt aşteptată.

— Elizabeth mi-a spus că sunteţi apropiată de scriitorul Mihail Sebastian. Pot să vă rog să mă ajutaţi să-l întâlnesc?

Am rămas înmărmurită pe moment. Ce joc făcea prinţesa? Nu avea nevoie de mine ca să-l prezinte pe Mihail acestui italian. Dar ea îmi lăsa mie responsabilitatea. Pentru că nu avea încredere în el? În acest caz, mă punea într-o postură ingrată.

— Sunteţi la curent cu situaţia evreilor în această ţară, domnule Malaparte?

— Nu o lua în nume de rău, Eugenia, a intervenit cu blândeţe prinţesa, acesta este şi motivul pentru care ne adresăm dumitale.

Între timp, mă ridicasem. Nu aveam nici o încredere în acest om şi aveam tot mai mult sentimentul că mi se întinsese o capcană.

— Vă rog să mă scuzaţi, dar trebuie să plec.

În vreme ce prinţesa îmi zâmbea, fără a părea câtuşi de puţin stânjenită, Malaparte s-a ridicat şi mi-a strecurat cartea lui de vizită în palmă.

— Stau la Athénée câteva zile, vă rog să-mi daţi un semn, dacă vi se pare posibil. Spuneţi-i că mi-a plăcut mult *De două mii de ani…* .

Eram atât de tulburată la ieşirea de la această întâlnire, încât am alunecat pe polei întorcându-mă la agenţie şi m-am rănit la genunchi.

Cât timp avea să se mai prelungească teroarea legionară? Şi ce aştepta generalul pentru a-i pune capăt?

Am înţeles că Berlinul era la capătul răbdării când am descoperit, imediat după Crăciun, că ambasadorul Germaniei, Wilhelm Fabricius, fusese rechemat subit pentru a fi înlocuit cu un fidel al lui Hitler, Manfred von Killinger, nazist cu state vechi, care tocmai făcuse ordine în Slovacia, din câte se spunea, şi avea cu siguranţă să facă acelaşi lucru la noi.

Pe 14 ianuarie din noul an, 1941, Hitler i-a convocat pe general şi pe Horia Sima în Wilhelmstrasse şi a dus amabilitatea până la a le trimite avionul său personal. În mod evident, era urgent ca liniştea să revină în România. Sima, convins de sprijinul nemţilor şi crezând că Antonescu va fi debarcat (aşa cum se întâmplase cu Fabricius), a refuzat invitaţia şi l-a lăsat pe general să meargă singur la Berlin.

Dar s-a întâmplat exact pe dos: Hitler şi-a întărit încrederea în Antonescu şi i-a dat permisiunea să se debaraseze de legionari, asigurându-l că va avea nu doar susţinerea noului ambasador în acest scop, dar şi pe a trupelor germane, dacă era necesar – statul-major al generalului Hansen avea să fie informat în acest sens.

„În Führerul Germaniei Mari, acest constructor unic al unei lumi noi, în acest om care a suferit pentru marea sa naţiune şi a luptat pentru a o ridica la o glorie nemuritoare am găsit cea mai înaltă, cea mai loială şi corectă înţelegere“, declara generalul, după evenimentele dramatice ce au urmat întoarcerii lui.

Sâmbătă, 18 ianuarie, maiorul Döring, şef al Abwehr, serviciul de informaţii german, a fost asasinat cu trei gloanţe de către un membru al Rezistenţei din Grecia, pe când cina liniştit într-un restaurant din Bucureşti. Horia Sima, care nu ştia nimic din ce se decisese la Berlin, a profitat de acest pretext pentru a denunţa lipsa de fermitate a generalului Antonescu şi a cere

înlăturarea acestuia în favoarea sa.

De a doua zi de dimineață legionarii au fost chemați să defileze în principalele orașe ale țării, scandând numele lui Horia Sima și cerându-i să preia puterea pentru a face din România un adevărat stat legionar. Opinia oamenilor de pe stradă, și cea a domnului Hurtig (care, iată, se înșela și el), era că ne aflam dinaintea unei noi lovituri de stat: Sima urma să-l răstoarne pe Antonescu, iar nemții nu aveau să intervină, pe ei interesându-i doar readucerea țării pe calea pe care o voiau ei.

Dar luni, 20 ianuarie, generalul Antonescu i-a demis brutal pe miniștrii legionari și pe șefii poliției sub pretextul că se dovediseră incapabili să asigure securitatea misiunii militare germane din care făcea parte maiorul Döring. Au fost cu toții înlocuiți de ofițeri apropiați generalului. În aceeași zi, Conducătorul a ordonat plecarea tuturor legionarilor care se proclamaseră stăpâni ai întreprinderilor furate de la evrei, susținând că distruseseră economia țării prin incapacitatea lor de a conduce și prin necinstea lor profundă. Era limpede că, dacă ne confruntam cu o lovitură de stat, nu era cea la care ne așteptaserăm.

Lovit de aceste decizii și presimțind că puterea îi scăpa, Horia Sima și-a chemat trupele la insurecție în după-amiaza zilei de 20 ianuarie. Cum se explică faptul că această rebeliune, îndreptată într-un prim moment împotriva generalului Antonescu, s-a întors peste noapte împotriva evreilor, pentru a da naștere unuia dintre cele mai cumplite măceluri pe care le-a cunoscut Bucureștiul? Fără îndoială, pentru că era mai ușor să te iei de evrei decât de soldații care fuseseră postați în jurul tuturor clădirilor publice și primiseră ordin să tragă. Dar, fără îndoială, și pentru că sacrificarea aproape ritualică a evreilor, veșnic vinovați de toate relele din țara noastră, era singura cale de e epuizare a furiei și frustrării siniștrilor derbedei care constituiau grosul Gărzii de Fier.

În noaptea de 20 spre 21 ianuarie, ei au smuls din casele lor zeci de evrei pe care i-au dus la abator, unde i-au torturat și mutilat, înainte de a-i ucide și de a le atârna cadavrele în cârlige, cu o inscripție: „Carne cașer“.

Vederea sângelui și sentimentul lor de impunitate îi înnebuniseră probabil, căci marți 21 și miercuri 22 s-au dedat la violențe neegalate de la cumplitul pogrom de la Chișinău, din 1903. Au năvălit în cartierul evreiesc din jurul

străzii Lipscani, au dărâmat uşile caselor evreieşti şi au violat femeile sub privirile soţilor lor, înainte de a-i ucide pe aceştia cu răngi de fier şi de a lua tot ce găseau preţios prin case. Deveniseră nişte animale sălbatice, de o cruzime inimaginabilă. După aceea, au incendiat sinagogile din acest cartier sărac, unde familiile evreieşti se ajutau reciproc şi îşi aveau obiceiurile lor de la începutul secolului.

Generalul a aşteptat ziua de joi, 23 ianuarie, pentru a reacţiona. A trimis tancurile, ca pentru un adevărat război, şi în câteva ore, rebeliunea a fost înăbuşită. Wehrmachtul nu a intervenit, s-a mulţumit să organizeze o defilare a infanteriei sale pe Calea Victoriei, precedată de o coloană de Panzere, pentru cei care nu înţeleseseră încă. Nouă mii de legionari au fost arestaţi şi încarceraţi. Cât despre şefii lor – şi mai ales cel dintâi dintre ei, Horia Sima –, au reuşit să fugă şi au găsit refugiu la Berlin, unde dragul lor Führer le-a acordat azil şi nimic mai mult.

Până la sfârşit, au fost asasinaţi aproape o sută cincizeci de evrei, s-au înregistrat sute de răniţi printre femei şi copii, peste douăzeci de sinagogi distruse prin incendiere şi sute de prăvălii şi de case devastate.

În acele trei zile, mi-a fost imposibil să aflu dacă Mihail mai trăia. Mă aflam la agenţie când legionarii au preluat controlul asupra ei. Nu au comis nici o violenţă la adresa noastră, doi dintre ei glumeau chiar cu unii ziarişti, dar ni s-a interzis să ieşim sau să telefonăm.

Iată ce scria Mihail în *Jurnalul* său în timpul pogromului. Tocmai am dat peste rândurile lui.

Miercuri 22 ianuarie [1941]

9 ½ seara

Singur. Telefonul întrerupt azi la prânz. Cu neputinţă să ştiu ce se petrece acasă, în Antim. Aş vrea să-i pot spune Mamei un cuvânt. Aş vrea s-o aud vorbind. Mă gândesc prin ce clipe de spaimă trec ei acolo. Îmi pare rău că n-am avut destulă hotărâre azi-dimineaţă – când se mai putea – să alerg până la ei şi să rămân acolo. Toţi laolaltă, poate că ne-ar fi fost mai uşor să aşteptăm. Îmi promit ca mâine – dacă va mai fi un „mâine“ – să mă duc neapărat la ei. Orice va fi, să fim împreună.

[…] Pe la 4 am văzut instalându-se câteva posturi de soldaţi în Piaţa Amzei

și un cordon pe Calea Victoriei, drept în fața blocului nostru. Pe la 5 au început împușcăturile. N-am putut urmări exact ce se petrecea, fiindcă toate balcoanele au trebuit să fie imediat evacuate. Am văzut doar cum dinspre Palat veneau câteva sute de manifestanți. Am intrat în cameră, lăsând doar întredeschisă ușa dinspre terasă. Detunăturile de armă nu acopereau strigătele. Se striga; se cânta; se vocifera. Două-trei voci reușeau să se desprindă din tumult (mereu aceleași): „Nu trageți, suntem frații voștri!“

Totul a durat o oră. Pe urmă manifestanții s-au depărtat cântând – fără să-mi pot da seama dacă spre Ateneu, respinși, sau spre Finanțe, trecând peste cordon. Am ieșit pe terasă. Jos, lângă farmacie, era un lac de sânge și o lumânare aprinsă pe trotuar. Am coborât o clipă să-l întreb pe portar ce se întâmplase exact. Spunea că un soldat fusese ucis și că, pe urmă, trupa, care tot timpul trăsese în aer, s-a retras, lăsând pe legionari să treacă mai departe. Strada era plină de lume buimăcită, dezorientată și – mi s-a părut mie? – destul de indiferentă totuși. M-am întors sus. Era absurd să încerc a merge mai departe. Am deschis aparatul de radio la București. Emisiunea a fost normală până la 8 fără un sfert, când n-a mai urmat nici buletinul german, nici semnalul de pauză. Târziu, după zece, cincisprezece minute, o voce anunța că Legiunea va fi victorioasă, că la Constanța, Tecuci și Craiova mare parte din armată e cu revoluția legionară și că miniștrii jidoviți (Mihai Antonescu, Cancicov, Mareș), împreună cu trădătorii (Dimitriuc), vor plăti. Așadar postul de radio e în mâna legionarilor. Ziarele care apar – chiar și cele nelegionare (*Evenimentul*, *Seara*) publică manifeste legionare. Despre generalul Antonescu nici un cuvânt nicăieri. Aseară, în manifestul citit la radio (când mai dispunea de post) afirma că în douăzeci și patru de ore ordinea va fi restabilită.

Și acum? Totul e posibil în noaptea asta. Nu e decât 11 seara. Până să se facă lumină de zi mai sunt încă opt ore. Voi dormi? Pot să încerc să dorm? Sunt așa de singur, și tot gândul meu e acasă, la Mama, la Benu, la Papa. Orașul e în complet întuneric, telefoanele nu răspund, postul de radio tace.

15

L-am reîntâlnit pe Mihail în noaptea de joi, 23 ianuarie.

Unul dintre legionarii care ne ţinuse ostatici fusese ucis de un glonţ în cap când armata eliberase clădirea. Nu era nici cel mai rău, nici cel mai prost, şi când l-am văzut întins pe palier, cu chipul tânăr, de o paloare marmoreeană, scăldat din profil în propriul sânge, mi-am amintit de Ştefan. Unde putea fi, după aceste trei zile de rebeliune? Poate că era mort şi el. Sau prizonier. Dar, cel mai probabil, fugise – da, Ştefan ştiuse întotdeauna să aibă cea mai mare grijă de el.

Străzile erau pustii, cuprinse de-o chiciură care forma halouri vaporoase în jurul rarelor ferestre luminate. Oamenii continuau deci să trăiască la lumânare, de teamă să nu fie luaţi la ţintă de pe acoperişuri sau trotuare. Uneori, un zgomot sau apariţia unei umbre mă făcea să tresar şi grăbeam pasul, dar nu alergam, îmi interziceam – să alerg ar fi însemnat să mă las cuprinsă de panică. Ici-colo, tancurile zdrobiseră baricade derizorii făcute din scaune, uşi, capace de canal, pubele, stâlpi de telegraf. Puţin înainte de a ajunge la blocul lui Mihail, vederea Athénée Palace-ului mi-a încălzit inima, aici lumea nu tremura, nu se temea, lumina strălucea la toate etajele şi marile saloane erau iluminate ca pentru o seară de bal – căci preţioşii clienţi ai hotelului erau păziţi de Panzere care fuseseră dispuse din treizeci în treizeci de metri în jurul clădirii şi ale căror tunuri supravegheau piaţa uriaşă şi străzile adiacente.

Mi-a deschis şi ne-am strâns în braţe în tăcere. Era o fericire prea mare că ne descopeream vii ca să mai spunem ceva şi îmi dau seama acum că Mihail nu mi-a povestit niciodată ce simţise în acele ore de angoasă şi că nici eu nu i-am povestit nimic despre sechestrarea noastră în birourile agenţiei.

Îmi repet aproape zilnic că a murit fără să ştie cât l-am iubit. Mai puţin în seara aceea, în seara aceea a ştiut pentru că ieşea din atâta singurătate şi

teamă, încât am reprezentat pentru el, sunt sigură, tot ceea ce viața îți poate oferi ca dulceață și intensitate după ce ai crezut că o s-o pierzi. Așa că, pentru prima dată, am fost la egalitate – uitase pe moment și de Leni, și de cărțile lui, și de eterna lui melancolie pentru a se gândi numai la plăcerea lui, pentru a nu mă iubi decât pe mine – cum eu nu-l iubeam decât pe el.

Dar a doua zi de dimineață uitase. Își refăcuse forțele în dragoste, apoi în somn, vorbise cu Benu la telefon, care îl liniștise în privința părinților lor și voia să-mi vorbească despre o piesă de teatru a cărei idee îi venise chiar înaintea evenimentelor. O comedie pe care o situa în Bucureștiul Revoluției de la 1848, ca să poată exprima liber toate lucrurile la care era martor în ultima vreme.

La începutul lui ianuarie, de exemplu, îl întâlnise pe Cioran, care fusese numit atașat cultural la Paris chiar de către Horia Sima, ca să vezi, drept răsplată pentru susținerea Legiunii. Emil Cioran exulta, se pare, ca și Mircea Eliade, când plecase la ambasada noastră din Londra. Și unul, și celălalt îi încurajaseră pe criminalii din Garda de Fier, iar acum, că țara era înecată în sânge, plecau să se instaleze în cancelarii confortabile, unde nu-și riscau nici viața și nici nu aveau să moară de foame. Și tocmai lui Mihail, care nu mai avea nici un loc în țara asta din cauza politicii pe care ei și-o doriseră, îi explicau la un colț de stradă ce fericiți erau de turnura pe care o lua cariera lor.

E de râs, nu-i așa? Iar Mihail vedea deja ce efecte comice avea să extragă din această indecență.

Dar nici una nu a atins în cinism conversația pe care a avut-o cu Camil Petrescu, în clipa în care casele evreilor erau expropriate.

— Mihail, ce surpriză! Mă întrebam pe cine să-mi vărs nervii, și iată că mi-ai ieșit tu în cale… Așa că, ghinionul tău!

— Ce ți s-a întâmplat? Spune-mi.

— Constat că se distribuie într-o veselie casele luate de la evrei. Constat că orice cretin care se poate prevala de o cunoștință în guvern poate obține una într-un sfert de oră. Constat că încă o dată, în frumoasa noastră țară, obraznicii și șmecherii se descurcă mult mai bine decât noi.

— E trist, într-adevăr.

— E lamentabil! Dar cel mai trist, vezi tu, e că în vremea asta, eu, singurul

scriitor român tradus în toată lumea, nu-i așa? eu, în vremea asta, mă învârt în jurul cozii în micul meu apartament de două camere și cu tavan scund!

— Îți înțeleg bine dezgustul, Camil, și îl împărtășesc. Dar oricum, tu n-ai accepta o casă dobândită în asemenea condiții.

— Și de ce nu? Bineînțeles că aș accepta-o, dacă ar fi cineva amabil să mi-o propună! Dar conducătorilor noștri nu le pasă de Camil Petrescu!

Generalul Antonescu, menținut în fruntea statului de Hitler, se înconjurase încă din 27 ianuarie de membrii unui nou guvern, format mai ales din militari și economiști. România, devenită, în fapt, o colonie a Germaniei, putea fi de acum bombardată de aviația britanică, așa cum începeau să fie unele din orașele Reichului? Era o întrebare care revenea în toate conversațiile. Străzile din București, încă vesele și pline de lume cu un an înainte, se goleau acum la căderea serii. Comercianții se grăbeau să stingă lumina în vitrine, iar unii le acoperiseră deja cu acea hârtie albastră pe care în curând aveam să o punem și noi peste propriile ferestre, ca și peste felinare și farurile automobilelor, pentru a ne proteja de atacurile aeriene. Se presimțea că războiul era iminent și, de altfel, nemții se agitau mult, și pe cerul nostru, dar și pe străzi, unde vedeam zilnic lungi convoaie grele plecând din București pentru manevre, probabil, sau întorcându-se în oraș, cu automitralierele și camioanele acoperite de noroi, dar cum guvernul nostru tăcea, fiecare își dădea cu părerea. Hitler voia să ne asocieze la războiul său împotriva Angliei, iată de ce instructorii nemți nu plecaseră încă înapoi la Berlin. Ba nu, aveau să atace Iugoslavia în curând (de care nu ne despărțea decât Dunărea), iată de ce trupele lor și ale noastre se antrenau zi și noapte. Să fim serioși, că nu pentru mica Iugoslavie adunaseră pe teritoriul nostru așa o armada, ci evident pentru marea ofensivă împotriva lui Stalin – cine putea crede cu adevărat într-o prietenie sinceră între naziști și comuniști?

Domnul Hurtig avea încredere în acest ultim zvon pe care îl auzisem pentru prima dată de la prințesa Bibescu. Cât despre Mihail, el nu-i dădea crezare – după experiența lui Napoleon, Hitler nu s-ar fi lansat niciodată în cucerirea imensei Rusii –, dar presimțea, ca toată lumea, că se apropia o catastrofă, căci îi vedea plecând pe toți prietenii lui. După Eliade și Cioran, Eugen Ionescu venise să-l anunțe că își căuta o țară-gazdă și îl sfătuia să facă și el același lucru, după cum și-a notat ulterior în *Jurnal*: „Disperat, fugărit,

obsedat, neputând suporta gândul că poate îl vor da afară din învăţământ. Un om sănătos care află brusc că are lepră poate înnebuni. Eugen Ionescu află că nici numele de «Ionescu», nici un tată incontestabil român, nici faptul de a se fi născut creştin – şi nimic, nimic, nimic nu poate acoperi blestemul de a avea în vinele lui sânge evreiesc.“ Apoi a venit rândul lui Alphonse Dupront, consilier cultural la Ambasada Franţei şi protector discret al lui Mihail şi al altor evrei, să vină să-şi ia rămas-bun. Era rechemat la Paris.

Cu fiecare nouă plecare – mai scria el în *Jurnal* – sporeşte sentimentul că rămânem aici închişi, că cercul se strânge în jurul nostru, mereu mai aproape, şi că nu mai e, în nici o direcţie, scăpare.

Legionarii fuseseră temporar scoşi din joc, dar generalul intenţiona să continue fără ei „românizarea“ ţării. Pe 21 martie, a dat un decret de aşa-zisă „moralizare“ a exproprierii bunurilor evreieşti:

„Toate proprietăţile evreieşti expropriate vor fi trecute profesorilor, ofiţerilor, medicilor, inginerilor, avocaţilor, funcţionarilor etc. precum şi tuturor celor care vor fi adus servicii statului sau naţiunii române, prin munca lor în slujba neamului şi a statului. Elitele noastre spirituale şi burghezia noastră de muncă va fi astfel întărită şi aşezată ca temelie şi instrument de realizare autentică a statului naţional românesc**.“**

În acea seară l-am surprins râzând pe Mihail. Decupase textul „moralizării“ din ziar şi se pregătea să-l trimită lui Camil Petrescu însoţit de aceste câteva rânduri: „Dragul meu Camil, vei remarca faptul că în ochii Conducătorului nostru, scriitorii nu-şi au locul nici printre „elitele noastre spirituale“ şi nici în sânul „burgheziei de muncă“; e jignitor, sunt de acord, dar asta explică fără îndoială de ce nu ţi s-a atribuit o casă evreiască.“

Oare ce simţea în adâncul sufletului Mihail în legătură cu Cioran, Eliade, Petrescu? Cred că s-ar fi disprețuit pe sine dacă s-ar fi supărat pe ei, dacă ar fi simțit amărăciune, iar pentru a se pune la adăpost de aceste sentimente meschine a ales să facă din ei personaje din viitoarea sa scriere. În seara în care l-am văzut pregătind acea scrisoare pentru Camil Petrescu mi-a vorbit despre cartea pe care o va scrie după război, dacă războiul se va termina vreodată și dacă pacea îl va găsi în viață. Se gândise iar la întâlnirea lui cu Camil și regreta că nu dusese discuția până la capăt.

— Ba da, Eugenia, ba da! Nu mai protesta, ascultă-mă, te rog. Tu și cu

mine suntem de acord să condamnăm cinismul lui Camil. Aşa că l-am fi putut saluta politicos şi merge mai departe. Dar gândeşte-te ce am fi ratat! Lăsându-ne conduşi doar de indignare, l-am fi împiedicat să-şi dezvolte punctul de vedere. Însă numai punctul său de vedere este interesant în scena pe care ţi-am povestit-o. Indignarea noastră este doar expresia bunului-simţ, e lipsită de orice interes.

Deodată, m-am gândit din nou la discuţia pe care am avut-o cu acel domn Malaparte, la Athénée Palace, în legătură întrevederea lui cu Horia Sima: „Nu mă interesează să-l judec, domnişoară, mă interesează să-i ascult convingerile, să merg chiar până la a le i le împărtăşi… Puteţi fi sigură că nu-l voi contrazice nici o clipă.“ Mihail tocmai exprimase aceeaşi idee.

— Vorbeşti ca un individ pe care l-am întâlnit cu ceva vreme în urmă şi pe care l-am socotit un cameleon.

— Iartă-mă, dar e stupid! Să asculţi punctul de vedere al celuilalt, să încerci să-i laşi întreaga forţă şi coerenţă nu înseamnă a-l împărtăşi. Cine era acea persoană?

— Un jurnalist italian care nu mi-a inspirat încredere. Venea să-l întâlnească pe Sima. Şi voia să te vadă şi pe tine.

— Şi nu mi-ai spus nimic?

— Te ascundeai în momentul acela şi m-am gândit că lucra pentru poliţie, mi-a părut fals, afectat. Ba chiar am avut impresia că e fardat, ca o femeie… Malaparte. Curzio Malaparte.

— L-ai întâlnit pe Malaparte, Eugenia? Dar Malaparte e scriitor! Uite, am aici ultima lui carte!

— *Tehnica loviturii de stat*, da, ştiu, prinţesa Bibescu a spus că mi-o dă s-o citesc. Atunci, poate că ar fi trebuit să ţi-l prezint, asta îmi ceruse.

— Nu ştiu, nu… Probabil că ai făcut bine. Acum câteva luni, l-am auzit vorbind la radio… E foarte apropiat de fascişti, de ministrul Ciano, de Mussolini, multă vreme a visat să fie şi el ministru… Nu văd cum un obscur şi mărunt scriitor evreu din Bucureşti, lipsit de toate, până şi de propria naţionalitate, ar fi putut să-l intereseze.

Strălucita capodoperă a lui Malaparte, *Kaputt*, a ajuns în librăriile noastre în ajunul Crăciunului 1945, eu aflându-mă tot la Leni, unde continui să scriu. Descoperind-o şi citind-o cu pasiune, m-am gândit că, dacă l-aş fi ajutat să-l

întâlnească pe Mihail, acesta ar fi devenit, poate, unul dintre personajele romanului său, alături de dictatorul croat Ante Pavelić, de ministrul Poloniei Hans Frank, de ministrul de externe italian Galeazzo Ciano, de prințesa Bibescu, de prințesa Sturdza, de ministrul Spaniei în Finlanda, contele Agustín de Foxá, de generalul von Schobert, de colonelul Lupu din Iași sau de prințesa Louise de Prusia și de prințul Eugen al Suediei.

În vreme ce prietenii săi își luau zborul spre frumoase cariere diplomatice sau fugeau de persecuții, ca E. Ionescu, Mihail refuza cu încăpățânare să plece: „Noi, scrie el, cu lepra asta scumpă, ne-am obișnuit de mult. Până la resemnare și uneori până la nu știu ce tristă, descurajată mândrie.“ Nu mai avea dreptul să facă nici o meserie, fusese radiat din barou și din anuarul ziariștilor, cărțile sale fuseseră retrase din librării și biblioteci și se gândea să-l întrebe pe unul dintre ultimii săi prieteni, un avocat, dacă accepta să semneze în locul lui următoarea sa piesă de teatru – editurile aveau interdicție de publicare a autorilor evrei. Pentru a supraviețui, se angajase, de câteva luni, ca profesor suplinitor într-un liceu evreiesc, „Cultura B“, creat de comunitate imediat după eliminarea copiilor evrei din liceele publice.

Încă o dată – scrie el în acest sens în *Jurnal* – azi-dimineață, dar mai ascuțit, mai dureros decât oricând, în clasă, vorbind elevilor mei despre „literatură, “ și încă despre cea română, am simțit cât de inutil, cât de absurd ne agățăm de lucruri care nu mai au pentru noi nici sens, nici realitate. În clasa VIII băieții dădeau teze. I-am pus să scrie despre „sămănătorism“. Dar pe urmă, privindu-i cum scriau – cu atâta seriozitate! – aplecați asupra caietelor lor, am simțit un sentiment de milă frățească pentru munca lor, pentru timpul lor pierdut, pentru tinerețea lor în fiecare zi exasperată. Erau printre ei atâția băieți ai căror părinți rămăseseră peste noapte ruinați, pe drumuri, printr-un simplu decret – iar ei acum scriau despre „probleme de literatură română“. Grotesc!

Leni în lacrimi, într-o seară din iarna lui 1941. Leni, pe care n-o văzusem niciodată plângând, și pe care nimeni nu o putea consola în seara aceea. Toți actorii evrei fuseseră concediați de guvern ca urmare a „românizării“ vieții culturale, și ea avusese ideea organizării unei mici petreceri la ea acasă pentru a-și marca ultima apariție într-o piesă de teatru. Eram puțini: Mihail venise cu prietenul său avocat Ștefan Enescu (cel care avea să accepte în scurt timp să

semneze în locul lui, cu riscul de a ajunge la închisoare), eu venisem singură, la ieşirea de la agenţie, şi mai era acolo şi dramaturgul Nicuşor Constantinescu, bun prieten cu Leni. În vreme ce ea ne cânta la acordeon, fără să înceteze să plângă încetişor, mi-am reamintit de cina de la Marietta Sadova şi Haig Acterian, la care mă târâse Mihail cu trei ani înainte. Pe vremea aceea, încă îi puteai aduna în jurul aceleiaşi mese pe Mircea Eliade şi Mihail Sebastian, pe Marietta Sadova şi prinţesa Bibescu, pe Haig Acterian şi Nicuşor Constantinescu, pe Camil Petrescu şi Leni Caler. Fastul cultural al Bucureştiului disimula cât de cât poziţiile unuia sau altuia. O asemenea cină, mi-am spus, ar fi de neconceput astăzi. Ce şi-ar putea spune Leni, care pierduse tot şi susţinea că prefera să moară decât să nu mai urce niciodată pe scenă, şi Camil, căruia i se părea intolerabil că nu primea o casă furată de la evrei? Cum s-ar mai putea privi în ochi Mircea Eliade, care părăsise Londra pentru ambasada noastră din Lisabona, unde o ducea foarte bine (şi lăuda meritele lui Salazar), şi Mihail Sebastian, care se gândea că va trebui în curând să-şi părăsească garsoniera pentru că nu mai avea bani de chirie?

Fără a mai vorbi de Marietta şi de Haig, care participaseră la rebeliunea legionară, Marietta pe baricade, cu văduva lui Codreanu, de care se ataşase, cele două femei ajungând, se pare, până în anticamera lui Antonescu pentru a-şi striga indignarea: „Generale, se trage cu tunul asupra noastră!“ Dar nu găsiseră nimic de spus despre evreii masacraţi în abatoare, despre femeile violate şi sinagogile incendiate.

Leni era în lacrimi în acea seară, dar câteva zile mai târziu a venit discursul reconfortant al preşedintelui Roosevelt, care anunţa că Statele Unite vor creşte livrările de arme către ţările aflate în război împotriva Germaniei.

„Unii par să creadă că dacă nu sunt aruncate bombe pe străzile din New York, San Francisco, New Orleans sau Chicago, noi nu suntem atacaţi. Aceia închid pur şi simplu ochii în faţa lecţiei pe care ar trebui s-o învăţăm din soarta fiecărei naţiuni cucerite de nazişti.“

Ce ruşine am trăit în noaptea aceea, ascultându-l pe preşedintele american, fiindcă am fost cuceriţi fără nici un foc de armă, spre deosebire de Polonia, Belgia, Franţa, care pierduseră mii de oameni. Auzindu-l vorbind despre soarta naţiunilor plasate de sub autoritatea Berlinului, m-am întrebat ce ştia despre situaţia evreilor.

Stăm agățați de aparatele noastre de radio – scria Mihail în *Jurnalul* său – și trăim într-o lume atât de depărtată de noi, și pe care o considerăm a noastră. Pe urmă ieșim pe stradă și ne trezim într-un oraș cu trupe germane – prizonierul lor.

Deodată, la mijlocul primăverii, guvernul a dat un decret care interzicea evreilor să dețină un aparat de radio. Toate aparatele trebuiau depuse la prefectura de poliţie în douăzeci și patru de ore, sub amenințarea cu închisoarea. I-am spus domnului Hurtig că nu înțelegeam sensul acestei măsuri.

— Ei bine, fetițo, nu ești prea perspicace.

— A, pentru că, după părerea dumneavoastră, este mai mult decât o simplă măsură umilitoare?

— Nu are nici o legătură. Și, de altfel, e o măsură luată de marele stat-major, care are alte griji decât să-i umilească sau nu pe evrei, crede-mă.

— Nu pricep.

— Eugenia, nu știi că majoritatea evreilor sunt procomuniști? Nu te-a frapat niciodată chestia asta?

— Nu. Doar că Ana Pauker este evreică.

— Ana Pauker este evreică, da. Dar nu e singura evreică din România care consideră că salvarea va veni de la Moscova. Du-te și închide ușa biroului și vino să te așezi o clipă. Așa, bine. Și acum, ascultă-mă: Hitler tocmai a încheiat socotelile cu Iugoslavia – în trei zile. Ai văzut fotografiile din Belgrad? Un câmp de ruine. În câteva săptămâni, va porni marea ofensivă împotriva lui Stalin…

— E un zvon care circulă de multe luni.

— Nu mai e un zvon, e o informație. O am de la contactele mele de la cel mai înalt nivel. Ambasadorul Killinger l-a informat în secret pe Antonescu și e prevăzută o întâlnire peste câteva zile între Hitler și general. A doua informație: trupele românești vor fi lua parte la ofensivă.

— O, Doamne!

— Da, o, Doamne, cum spui. Știm cu toții că fiecare război vine cu morții săi, din păcate. Regele a încercat să ne ferească de asta, dar regele este în exil și astăzi, că ne place sau nu, suntem aliații Germaniei.

— E înfiorător.

— Sunt de acord, Eugenia, dar, dacă vrei, ține pentru tine acest gen de remarci odată ce ieși din biroul meu. Nu am chef să vin în vizită la închisoare și am nevoie de tine aici.

— Da.

— Uite, ia și bea asta, nu prea pari în apele tale.

— Aș dori și o țigară…

— Acum, dacă tot ești aici, să vorbim și de treburile noastre. Ești din Iași, nu-i așa?

— Da.

— Nu-ți spun nici o noutate afirmând că Iașiul se află de acum la granița cu Uniunea Sovietică, după ocuparea Basarabiei noastre de către ruși. Prin urmare, de la Iași vor porni trupele noastre. M-am gândit să te trimit acolo, ca să relatezi primele zile ale războiului. Cunoști orașul, ești tânără, lucrezi bine…

— Să mă trimiteți la Iași…

— Să-i urmărești pe soldații noștri, să ne relatezi pregătirile, da. Sunt sigur că te vei descurca de minune.

— Sunt cam multe răsturnări de situație în câteva minute. Vă mărturisesc că acum, imediat…

— Gândește-te și dă-mi repede răspunsul tău.

M-am ridicat și mă pregăteam deja să ies din birou, zăpăcită, când mi-am amintit întrebarea care îmi stătea pe limbă de la începutul conversației noastre.

— Dar care e legătura cu aparatele de radio ale evreilor?

— N-ai înțeles încă? Marele stat-major consideră că evreii vor reprezenta un pericol permanent în spatele frontului, din cauza legăturilor lor cu Moscova.

— Vreți să spuneți că evreii sunt priviți din start ca niște trădători?

— Un fel de coloana a cincea, da. Și iată de ce se începe prin confiscarea aparatelor de radio, care sunt astăzi singurul mijloc de a ști ce se întâmplă la Moscova, Berlin sau Chișinău.

16

Călătoria de la Bucureşti la Iaşi a fost deosebit de lungă, fiindcă trenul nostru a trebuit să se oprească de mai multe ori din pricina convoaielor militare, dar ieşind din gară pentru a merge pe jos până în strada Lăpuşneanu, emoţia întoarcerii mi-a înlăturat dintr-odată oboseala. Bucuria de a-i revedea pe ai mei, de a fi aşteptată – mama care avea să plângă (mă prevenise la telefon), Andrei şi tatăl meu care pomeniseră ceva de „o surpriză“. Dar, Doamne, ce provincial îmi părea Iaşiul în comparaţie cu Bucureştiul! Străduţele înguste şi tăcute, mărginite de tei, pe unde încă mai circulau trăsuri, căsuţele acelea mititele, separate unele de altele prin grădiniţe de flori, ba chiar ici-colo o livadă, o grădină de legume, câţiva butuci de vie sau roşii, buruieni smălţuite cu maci şi albăstriţe… Era opt seara şi aerul atât de cald, încât multe familii luau cina afară, sub vreo streaşină sau boltă de viţă-de-vie căţărătoare, în vreme ce în alte părţi copiii se jucau pe iarbă în jurul părinţilor sau a câte unui tătic tânăr în maiou, ocupat să sape sub soarele ce se stingea.

Aici, lumea nu părea încă îngrijorată de război, pe când în tren nu se vorbise decât despre asta. Cu precauţie, căci se putea lesne ghici că cei în vârstă nu împărtăşeau entuziasmul tinerilor care râdeau şi pufneau. Doar doi dintre ei erau în uniformă, dar cu toţii se întorceau la regimentul lor. Erau ucenici sau studenţi la Bucureşti şi erau nerăbdători să se bată pentru a recuceri Basarabia. Nu-l iertau pe rege pentru că „dezmembrase“ România Mare şi vedeau în Antonescu omul providenţial, de talia lui Hitler în Germania. „Domnişoară, uitaţi-vă cum era Germania în 1920 şi ce a reuşit să facă din ea! Cu generalul, ne vom regăsi mândria de a fi români şi le vom da o lecţie pe cinste ruşilor.“ Erau nostimi, simpatici, şi când treceam pe lângă vreun convoi militar, se repezeau la ferestre strigând: „Trăiască România Mare! Vivat Conducătorul nostru!“, fluturându-şi batistele. Erau incredibil de încrezători şi asta părea să-i contrarieze pe ceilalţi călători, mai ales pe femei,

cele care le-ar fi putut fi mame sau bunici, și care își făceau cruce fără încetare ascultându-i, mormăind rugăciuni.

Cu valiza mea grea, am preferat să iau tramvaiul care urca, în loc s-o apuc pe scările de la Râpa Galbenă (colina vechii grădini botanice, unde Ștefan, prietenul lui Tudor și cu mine ne jucam de-a v-ați ascunselea), care mi-ar fi scurtat drumul cu o jumătate de kilometru, și am ajuns astfel în Piața Unirii, echivalentul Pieței Ateneului din București – și de zece ori mai mică. Acea Piață a Unirii unde nu aveam voie să ne jucăm din cauza circulației tramvaielor în jurul statuii domnitorului Cuza și a vizitiilor, cărora nu le plăcea să vadă copiii încurcându-se printre copitele cailor și care îi plesneau cu biciul sau le scuipau în cap. De obicei, trăsurile așteptau în față la Grand Hotel Traian, dar în seara aceea li se ceruse să se tragă într-o parte, ca să poată fi pregătit un bufet în aer liber, în jurul căruia pălăvrăgeau câțiva domni în costume albe și numeroși ofițeri – probabil că sărbătoreau promovarea unuia dintre ei. Trebuia să învăț să deosebesc un locotenent de un general, mi-am spus, dacă urma să mă apropii de acești bărbați ale căror uniforme erau mult mai strălucitoare decât cele ale colegilor lor din Wehrmacht.

Și acolo, în dreapta Hotelului Traian, strada Lăpușneanu! Strada noastră, comparabilă prin firmele ei luxoase cu Calea Victoriei din București… pretindea tata. Nu aveau nici o legătură, de fapt, dar lui îi plăcea să-și imagineze lucruri. Că hotelul Traian, de exemplu, era la fel de grozav ca Athénée Palace, sau că Palatul Cuza, o curiozitate de pe strada noastră, unde locuise regele Ferdinand în 1916-1917, egala în prestigiu palatul lui Carol al II-lea. Tata avea gustul exagerării, al emfazei, și, ca pentru a se pedepsi pentru asta, se însurase cu mama, care era exact opusul lui. Ea îl împiedica să-și ia zborul, iar el o împiedica să se înece, se găsiseră bine până la urmă. Eram atât de emoționată să-i revăd, că a trebuit să mă opresc să-mi trag sufletul zărind magazinul, abia ascuns de peronul și marchiza rococo a Hotelului Europa.

Îmi reluasem mersul lent, cu inima bătând, gândindu-mă că la ora aceea prăvălia era închisă și că va trebui să sun, când mi-am auzit numele.

— Jana! Hei! Hei! Cobor să-ți deschid!

Era Andrei, care mă pândea de la una dintre ferestrele sufrageriei de la etaj și care mă săruta o clipă mai târziu, fără să îndrăznească să mă strângă la

pieptul lui mare, de teamă să nu pară impudic.

Mi-a luat valiza și l-am rugat să meargă înaintea mea pe scări, ca să-mi mai acord un răgaz înaintea smiorcăielilor mamei.

— Of, Jana! Draga mea, draga mea, sunt atât de fericită…

Plângea, evident, și nu mult a lipsit să încep și eu.

Apoi a venit rândul tatei:

— Ce bucurie să te revedem acasă, draga mea! Nici nu-ți dai seama cât de mult ne-ai lipsit.

Deschisese o șampanie franțuzească, am așteptat ca mama să-și termine de suflat nasul înainte să ciocnim, masa era pusă pentru cină, aceleași farfurii ca în copilăria mea, aceleași inele pentru șervețele, aceeași vază prăfuită pe bufet, aceleași perdele uzate, nimic nu se schimbase în această încăpere și nici nu ne terminaserăm bine paharele, că deja îmi venea să plec. Nu încetasem să mă gândesc la Mihail în tren, dar deodată absența lui mi-a devenit insuportabilă. Ca și cum fusesem smulsă din el și închisă undeva, de altfel începusem să transpir, să mă sufoc. Mihail pricepuse oare cât de mult îl iubeam, cât de drag îmi era? A doua zi după întrevederea Hitler-Antonescu, la München, pe 12 iunie 1941, care pecetluise alianța între cele două țări, poliția din București începuse să pună mâna pe evrei pentru a-i „scoate din circulație“, potrivit unui comunicat al Ministerului de Interne, așa că nu-l lăsasem să mă conducă la gară, de teamă să nu fie arestat. Ne-am sărutat pentru ultima dată acasă la el. Când aveam să ne revedem? Nu știam. Nu-și mai putea plăti chiria, dar acceptase cheia de la camera mea, promițând că se va instala foarte repede, era singurul lucru care mă alina puțin, să-l știu la mine acasă, lângă Parcul Cișmigiu, într-un cartier burghez, unde poliția n-ar fi căutat un evreu.

— Nu te simți bine, Jana? Pari preocupată…

— Ba da, ba da, tată, sunt bine. Cum funcționează telefonul aici?

— Trebuie să aștepți puțin, dar destul de bine. Vrei să suni la biroul tău?

— O să încerc mâine dimineață.

— Ei bine, să mai bem o dată în cinstea întoarcerii tale, scumpa mea!

Între șampanie și cină, Andrei m-a urmat în camera mea și mi-a făcut bine să-i pot vorbi despre Mihail. Nu mai eram singura care tremuram pentru el și, dacă voiam să-l sun mai liniștită decât de acasă, Andrei mi-a propus să mă

ducă la unul dintre prietenii lui care locuia foarte aproape, pe strada Brătianu, al cărui tată era colonel.

— De la el se obține imediat legătura.

— Și dacă se află că domnul colonel telefonează unui evreu, nu vor fi probleme?

— Cine o să știe?

— Ei știu, Andrei. Ei știu totul. În ultimele zile, au tăiat liniile telefonice ale tuturor evreilor din București timp de douăzeci și patru de ore, înainte de a restabili legăturile. Nu le-au tăiat și pe cele ale creștinilor, deci știu unde locuiește fiecare evreu.

Nu mai lipsea decât Ștefan ca familia să fie reîntregită și umbra lui plana deasupra noastră încă de la începutul cinei. Cine avea să-i pronunțe primul numele? Deocamdată, vorbeam despre prăvălie, care nu mersese niciodată atât de bine, tata era în culmea fericirii, vindea la prețuri mari, inclusiv vinurile cele mai scumpe – până și mama era de acord.

— Nu-i așa, Carmen?

— Dar nu va dura, știi bine.

— Va dura dacă legăturile cu Franța se refac, și sunt mai curând optimist. Pétain e deschis spre o colaborare între țările noastre. Dacă nu, o să înlocuim vinurile de Bourgogne și Bordeaux cu vinuri de Crimeea!

— Nu mai spune prostii, până la noi ordine, Crimeea este comunistă.

— Ar putea să schimbe macazul și ea…

Ne apropiam periculos de o dezbatere despre război, așa că am deviat conversația.

— Cum se explică faptul că afacerile au devenit dintr-odată înfloritoare?

— Nemții, draga mea. Nemții. Au venit cu zecile de mii în ultimele săptămâni. Du-te și te plimbă pe dealul Copoului și ai să vezi sate întregi de corturi impecabil aliniate. Toți ofițerii lor apreciază vinul, mai ales pe cel franțuzesc. Sunt excelenți cunoscători, de altfel foarte bine crescuți, fermecători. Cei mai mulți au închiriat camere în oraș, probabil că o să dai de ei mai peste tot.

Oare de ce nu voiam să vorbesc despre război sub acoperișul nostru? Pentru că presimțeam vag că nu vom cădea de acord asupra nici unui aspect, că în preajma lui Mihail mă îndepărtasem și mai mult de ceea ce gândeau ei.

Eu nu eram aliata nemţilor, mă simţeam prietena lui Roosevelt şi a lui Churchill. Dar eram, oare, şi aliata lui Stalin? Nu, prin invadarea Basarabiei, Rusia comunistă se comportase la fel ca Germania nazistă în Polonia, cu aceeaşi violenţă hegemonică şi crudă.

Încă o dată, am încercat să evit momentul, deşi ştiam că va veni inevitabil, când va trebui să explic motivul întoarcerii mele la Iaşi.

— Ia zi, tată, parcă vorbeaţi de o surpriză, tu şi Andrei?

— Da, da, sigur! Ia vezi tu, fiule.

Andrei a dispărut în direcţia odăilor şi, cât a lipsit, am cerut veşti despre vecinii noştri, toţi acei comercianţi care ne văzuseră crescând. Băcanul Kane, de la care mă serveam cu bomboane când eram mică, îmbătrânise mult în ultima vreme, o cam luase razna şi povestea oricui stătea să-l asculte, în timp ce-şi cântărea roşiile, că urcase până la cimitirul evreiesc din Păcurari ca să-şi aleagă locul de veci. Doamna Walzer, care ţinea salonul de coafură, se interesa regulat despre mine. Sorina Walzer era o prietenă a mamei, fuseseră împreună la liceul de fete Oltea Doamna. M. Ionescu, librarul, nu-şi mai revenea după moartea soţiei sale, austera doamnă Ionescu, ale cărei sfaturi de lectură îmi fuseseră preţioase şi se gândea să-şi vândă casa. Cât despre farmacişti, familia Mayer, aceştia îşi măritaseră fiica după unul dintre băieţii Goldstein şi erau bunici de câteva luni. Tânăra pereche se gândea să plece în Palestina, iar soţii Mayer erau „sfâşiaţi“, după cum spunea tata, între ceea ce construiseră aici, la Iaşi, şi dorinţa de a-şi urma copiii pe „tărâmul făgăduinţei“.

— Făgăduit de cine, se întreba mama. Mă rog, să plece, dacă au chef. Să plece toţi, alde Kane, Mayer, Braunstein, Goldstein… N-o să-i împiedice nimeni şi cel puţin nu vor putea spune că au sărăcit la noi!

— Mamă…

Eram pe punctul de a exploda – „Mamă, sunt la ei acasă, sunt la fel de români ca tine sau ca mine!“ –, când a reapărut Andrei, deghizat în militar, cu o enormă cască cafenie de oţel căzându-i pe ochi.

— Dar ce te-a apucat să te îmbraci aşa? Asta e surpriza voastră? Apoi am înţeles: Andrei, să nu-mi spui că vei participa la războiul ăsta!

— Nu mi-a cerut nimeni părerea, Jana.

— Nu vreau! Îţi interzic! Îţi interzic, mă auzi?

Am început să urlu, să bat chiar cu pumnul în masă ridicându-mă – să urlu ca să nu izbucnesc în hohote de plâns.

— Haide, Jana, fratele tău trebuie…

— Taci, tată, taci din gură! Acum cinci ani te-am auzit apărându-l pe imbecilul de Ștefan și ai văzut unde au dus țara? Ai văzut crimele pe care le-au comis în numele pretinselor lor idealuri? Fără ei, regele ar fi încă aici, iar noi n-am fi aliații Germaniei. Andrei nu are ce căuta în războiul acesta! Dacă nemții se lasă omorâți pentru nebunul care îi conduce, e cumplit de trist, dar e treaba lor. La urma urmei, și l-au ales pe Hitler. L-au dorit și continuă să-l aclame în fiecare zi. Dar noi, românii, de ce s-o facem? În numele a ce?

— Bați câmpii, draga mea. Este datoria fiecărui român să lupte pentru recucerirea pământului pierdut.

— Să lupte! Vorbești la fel ca Antonescu, tată. Datoria fiecărui român ar fi fost să se ducă să lupte alături de polonezi, ca să-l învingă pe Hitler. Datoria fiecărui român, astăzi, ar trebui să fie aceea de a-i rezista lui Hitler, nicicum de a lupta alături de soldații lui. E un bolnav mintal, un tiran, va pârjoli toată Europa și n-o să ne mai ajungă lacrimile pentru a plânge!

— Carmen, închide, te rog, ferestrele, iar tu, Jana, calmează-te. Îți dai seama că poți fi aruncată în închisoare pentru vorbe din astea?

Cât era de mărginit tatăl nostru! Cât de orb! L-am detestat în acel moment și i-am întors spatele ca să mă duc spre Andrei, care stătea acum tăcut și descurajat, cu casca sub braț, în fundul încăperii.

— Știi, în tren am venit cu băieți de vârsta ta, douăzeci, douăzeci și unu de ani, erau foarte înfierbântați la gândul de a porni la luptă împotriva rușilor, și entuziasmul lor avea ceva vesel, încântător. Sunt sigură că nici unul nu-și imagina că s-ar putea să nu se mai întoarcă. Nici eu nu mă gândeam la asta. Totuși, nu știm să fi existat războaie fără morți, nu-i așa? Îi ascultam, chiar am vorbit puțin cu ei, dar ciudat, nici nu mi-a trecut prin minte că și tu… Că și tu va trebui să pleci. Cred că era de neconceput pentru mine. Că *este* de neconceput. Andrei, să nu-mi spui că și tu vrei să faci războiul acesta. Te cunosc, nu e nici urmă de răutate sau de ură în tine la adresa cuiva. Atunci cum ai putea ucide pe cineva? În numele a ce?

— Nu mi-am închipuit că o s-o iei așa, Jana. Când m-am văzut pentru prima dată în această uniformă, nu m-am putut împiedica să nu râd și atunci,

cu tata…

— … v-aţi gândit să-mi faceţi o surpriză. Ei bine, e o surpriză proastă. O surpriză foarte proastă!

— Dacă toată lumea merge, trebuie să mă duc şi eu.

— Am înţeles. Pot să-ţi spun ceva la ureche?

S-a aplecat, ca să-i pot şopti.

— *Să nu mori, Andrei, te implor*.

— Jana, vino înapoi la masă, te rog.

— Da, bine. Şi tu, mamă, văd că taci, nu ai nimic de spus…

— Ce vrei să spun? Andrei a fost mobilizat, la fel ca toţi băieţii de vârsta lui, şi mi se pare normal…

— Dar ce e normal? În 1917, tatăl tău lupta alături de francezi împotriva nemţilor şi ţi se părea la fel de normal, bănuiesc.

— Să-ţi sprijini ţara. Iată ce e normal. Şi mai ales *moral*. Şi nu înţeleg furia, agresivitatea ta.

— Să-ţi sprijini ţara indiferent ce face, asta e *moral*, după părerea ta? Germania zdrobeşte Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, ucide sub bombe mii de femei şi copii, distruge oraşe şi sate întregi, strămută populaţii în vagoane pentru vite, îi înfometează pe evrei, şi ţie ţi se pare *moral* ca noi, românii, să fim aliaţii acestei Germanii?

— Împotriva ruşilor care au ocupat Basarabia, da. Despre celelalte, nu ştiu nimic, astea le spui tu.

— Nu ştii nimic pentru că nu vrei să ştii nimic. Basarabia e pretextul pe care l-a găsit Hitler ca să implice România într-un război care are drept singur obiectiv supunerea popoarelor în faţa ordinii naziste. Cea pe care şi-au asumat-o şi legionarii, cea pe care o doreşte Ştefan şi pe care voi, tata şi cu tine, o aplaudaţi deja acum cinci ani. Cum îndrăzneşti să-mi vorbeşti de *moralitate*?

— Jana, te rog, nu fi nedreaptă cu mama ta. Nici cu mine. Salutam plecarea evreilor, restituirea României românilor, nimic mai mult, nu ne atribui vorbe pe care nu le-am spus.

— Salutaţi, poate fără să vă daţi seama, ierarhizarea popoarelor. Sângele german! Sângele românesc! Gloriosul sânge românesc! Ştefan vorbea numai despre asta. Nu cumva să-l întinăm amestecându-l cu sânge evreiesc, nu-i

așa? Cât valorează un evreu sau un țigan în comparație cu un român? Ei bine, aflați că eu iubesc un evreu și nu mi se pare că sângele meu valorează mai mult decât al lui.

— Știam, draga mea, Ștefan ne-a spus acum câteva luni. Asta nu o bucură pe mama ta, îți dai seama, dar eu pot să te asigur că nu văd nimic rău în asta. Unii evrei sunt foarte de treabă; și apoi, e alegerea ta.

— E alegerea mea, da, și prefer să nu știu ce părere aveți voi. Acum, hai să încheiem discuția asta, îmi pare rău că m-am înfuriat când eram așa bucuroasă să vă revăd pe toți, să fiu din nou acasă.

— Așa e, suntem cu toții neliniștiți de tot ceea ce se întâmplă, să nu ne lăsăm duși de val, nu-i așa, Carmen? Cu atât mai mult cu cât pozițiile noastre nu sunt chiar așa de îndepărtate…

— Ba da, tată, sunt chiar ireconciliabile, dar să nu mai vorbim despre asta. Mai bine spuneți-mi ce vești mai aveți de la Ștefan.

— Ei bine, cum îți spuneam, ne-a sunat de două sau trei ori la începutul anului, când lucra la vicepreședință cu Horia Sima. Apoi a intervenit ruptura de Antonescu și evenimentele pe care le cunoști…

— Pogromul de la București din ianuarie. De aceea îți spun, tată, că pozițiile noastre sunt ireconciliabile. Dar, iartă-mă, te-am întrerupt.

— Evenimentele din ianuarie, da, care au dus la arestarea legionarilor și la plecarea lor de la guvernare. Nu știam dacă fratele tău mai trăiește sau nu. Am sperat că se afla printre prizonieri. Am așteptat vești câteva săptămâni. Era îngrozitor, îți poți da seama. Și apoi, într-o seară de martie, un tânăr a sunat la ușa noastră. A cerut să intre și l-am invitat să urce. Și ne-a înmânat un bilet nesemnat, dar cu scrisul lui Ștefan, dovedind…

Mama a început iar să plângă când s-a pomenit de bilet, iar tata s-a întrerupt ca să-i ia mâna într-a lui.

— Dovedind că fratele tău era viu și nevătămat. Dar o să-ți arăt biletul, mama ta îl păstrează cu grijă pe noptieră.

„Dragi părinți, scria Ștefan, H. și cu mine am putut părăsi Bucureștiul pentru a ajunge la Berlin, înainte ca generalul să pună tunurile pe patrioții din această țară. Va fi judecat și împușcat pentru aceasta, să nu vă îndoiți. Pregătim întoarcerea noastră în fruntea țării cu concursul unor oameni care împărtășesc același simț al datoriei și al onoarei cu noi. Dumnezeu să

binecuvânteze România. Gânduri calde de la fiul vostru.“

Între timp, Andrei se schimbase şi se reaşezase la locul lui.

I-am restituit tatei biletul, fără a face nici comentariu.

— Ei, ce zici ?

— Ce să zic, tată? Nimic. Am nevoie să ies o clipă să iau aer. Vii cu mine, Andrei?

Ce uşurare să ne ieşim amândoi pe stradă, în noaptea caldă de iunie! Ne-am aprins ţigări îndreptându-ne spre Jockey Club şi am început să râdem, fără alt motiv decât bucuria de a fi împreună.

— Ce păcat că e închis la bătrânul Kane, mi-ar fi plăcut să cumpăr nişte bomboane.

— Îţi vindea patru şi mie îmi dăruia una, îţi aminteşti?

— „Şi una pentru micul prinţ“, spunea el. Eram mândră să mă plimb cu tine, fiindcă toată lumea te găsea foarte drăguţ, şi în acelaşi timp, dacă mă gândesc bine, era uşor supărător – mie nu-mi făcea nimeni complimente. Hai, vreau să mă uit în vitrina lui.

— Nu s-a schimbat nimic, să ştii…

Voiam doar să revăd tejgheaua lungă, cu borcanele cu bomboane. Colţul cu mături şi produse de curăţenie, care mirosea puternic a terebentină, iar în dreapta, bine expuse ziua, legumele, fructele şi brânza sărată de la Brăila, din care trebuia să aduc acasă o bucată.

Apoi am mers în tăcere până la Jockey Club. Mă gândeam să-l invit pe Andrei să bem ceva, dar salonul era plin ochi de ofiţeri nemţi pe jumătate beţi. După o tură prin grădina care separa Jockey Clubul de hotel, chiar în spate, şi care nu arăta mai bine, cu o mulţime de soldaţi ameţiţi prăbuşiţi pe sub lampioane, am plecat. Tata avea dreptate, aveam să dau de ofiţeri nemţi „mai peste tot“.

În cele din urmă, ne-am aşezat pe o bancă, în faţa farmaciei lui Mayer, sub ferestrele noastre. Părinţii urcaseră la culcare, probabil, pentru că lumina din sufragerie era stinsă.

— Ai uniforma acasă, dar când te duci la cazarmă?

— În fiecare zi. Uneori ne antrenăm, alteori nu facem nimic şi ne lasă să ne întoarcem acasă. De fapt, sunt cu Ilis, soţul Irinei, mă rog, fostul soţ. El e medicul regimentului. Am vorbit puţin, îşi aminteşte de tine.

— Părea mereu prost dispus tipul acela, nu prea-mi place. Dar ce vi se spune? Când va începe războiul?

— Nu ni se spune nimic. Ilis, care e ofițer în rezervă, pretinde că nici la statul-major nu se știe nimic. Câtă vreme convoaiele germane sosesc la Iași, putem presupune că Hitler nu e pregătit.

— Promite-mi ceva, Andrei.

— Să nu mor.

— Nu, asta nu-mi poți promite. Promite-mi să nu faci exces de zel, să nu te întorci cu o decoraţie, să faci strict ce ţi se va cere. Nu este războiul nostru, într-o zi ți-ar fi rușine de acea medalie.

— Tu ce-ai face în locul meu?

— Nu sunt în locul tău.

— Bun, dar spune-mi ceva.

— Aș încerca să plec din țară.

— Ai dezerta?

— Vorbesc și eu așa, într-o doară, Andrei. Nu ține seama de ce spun. Dezertorii sunt arestați și împușcați în fața tuturor camarazilor din regiment, o știi la fel de bine ca mine.

— Ai dezerta, ți-ai asuma riscul. Și cum ai face ca să pleci din țară?

— M-aș duce la Constanța, aș încerca să găsesc un vapor spre Turcia. Mai curând un vas de pescuit, l-aș mitui pe căpitan. Și din Turcia m-aș duce în Anglia, dar nu-ți pot spune cum. Odată acolo, m-aș angaja în marină, sau în aviație, în fine, unde aș fi primită.

— Și te-ai război cu noi. Ne-ai bombarda orașele.

— Da, e cumplit, nu-i așa? În oricare dintre aceste situații suntem condamnați să închidem ochii asupra a ceea ce trebuie să îndeplinim. Dar visez, Andrei, nu sunt decât vorbe goale. De fapt, în locul tău, aș face ca tine, m-aș supune și m-aș strădui să supraviețuiesc.

17

Străduțele liniștite din cartierul gării și familiile strânse în micuțele lor grădini mă induseseră în eroare în privința atmosferei reale din oraș. Încă de a doua zi după venirea mea, cum mă plimbam prin centru, de la Piața Unirii spre Mitropolie, înainte de a urca pe la Teatrul Național și Spitalul Sf. Spiridon, continuându-mi drumul spre Universitate și dealul Copoului, am fost surprinsă de intensitatea discuțiilor de pe trotuare – oamenii păreau febrili și veseli în același timp, de parcă erau ușor amețiți, vorbeau tare, se interpelau, se apucau de mânecă în momentul despărțirii, înainte de a se îndepărta grăbiți, ca și cum ceasul fiecăruia ar fi luat-o înainte. Se auzeau replici de genul „Era și timpul!“, sau „A durat deja prea mult!“, ori „O să vadă ei!“

— Iertați-mă, vă rog, dar despre ce vorbiți? le-am întrebat zâmbind pe cele două doamne care discutau cu atâta patimă la colțul străzilor Cuza Vodă și Vasile Alecsandri.

— Despre ruși, bineînțeles! Nu sunteți de pe-aici?

— Nu, am venit ieri de la București, sunt ziaristă la Agenția Rador, iată de ce mi-am permis…

— Ei bine, rusul, a spus una din ele, îndreptându-și arătătorul spre pieptul meu, n-ar fi crezut niciodată că Germania s-ar da peste cap pentru a ne sări în ajutor.

— Rusul? Vreți să spuneți Stalin?

— Da, Stalin. Dar, vă spun eu, a încurcat-o cu Hitler. Ați văzut toate tunurile acelea nemțești, sus, pe Copou?

— Nu, tocmai mă duceam într-acolo.

— Fiul meu a urcat ieri cu soția lui. „N-am văzut niciodată așa ceva“, mi-a spus la întoarcere. „Niciodată! Nici nu-mi imaginam că există atâtea tunuri.“

— Aha. Și fiul dumneavoastră va pleca la război împotriva rușilor?

— Ba bine că nu!

Nu era nevoie să urc pe Copou ca să aflu amploarea forţelor armate masate la Iaşi. Trecând din nou prin faţa Jockey Clubului, am constatat că zeci, dacă nu chiar sute din acele camioane cu roţi enorme, care serveau la transportul soldaţilor Wehrmachtului, erau staţionate pe strada Vasile Conta, coloana vehiculelor cu prelată continuând cât vedeai cu ochii spre Păcurari.

Corturile despre care îmi vorbise tata, de culoarea nisipului, erau într-adevăr aliniate cu grijă pe imensele peluze ale Parcului Regele Ferdinand, şi se ghiceau în fundal, ascunse după o perdea de arbori, sute de Panzere – faimoasele „tunuri“. Parcul fusese rechiziţionat de Wehrmacht şi nu se mai putea trece dincolo de grilaje, dar se vedea că soldaţii, care stăteau la taclale sau jucau mingea, erau mulţumiţi şi bine hrăniţi. Coborând, am încercat să discut cu militarii români care stăteau de gardă în faţa garnizoanei Regimentului 13 infanterie. Mi s-a spus că aici îşi avea cartierul generalul von Schobert, comandantul-şef al trupelor Reichului în România.

— L-aţi văzut? Mi-ar plăcea mult să-l zăresc…

Cum se întâmplă adesea cu tinerii români, conversaţia a deviat spre râs, apoi spre flirt.

— Vino diseară la cafeneaua Corso, diseară la ora nouă, şi-ţi voi spune nişte lucruri, mi-a şoptit până la urmă la ureche cel mai îndrăzneţ dintre cei trei.

Apoi m-am întors în oraş şi, trecând prin faţa Universităţii, m-am revăzut în minte cu cinci sau şase ani înainte, alături de Mihail, aşteptând-o pe Irina pe trotuar, în mijlocul unei maree de studenţi, el încercând să-şi ascundă buzele însângerate cu batista. Ce mult îmi lipsea Irina! În războiul care stătea să înceapă, ea şi-ar fi ales cu siguranţă tabăra, mi-am spus: cea a Internaţionalei comuniste împotriva propriei ţări. Iar eu, eu ce alegeam? Îi spuneam lui Andrei cum trebuie să se poarte şi, în acelaşi timp, mă rugam să nu mă asculte, să rămână viu cu preţul oricărui compromis, iar eu mă eschivam. Să plec în Anglia ar fi însemnat să-l abandonez pe Mihail. Eram dezgustată de un război despre care aveam să relatez însă pentru că nu voiam să sacrific… Să sacrific ce, la urma urmei? O fericire neînsemnată la scara conflagraţiei care se pregătea. Dar nu, nici măcar nu puteam vorbi de fericire. Mai curând de solidaritate cu un bărbat hăituit pe care îl iubeam. Dar el nu

mă iubea, sau prea puțin, el o purta în gând pe Leni. Chipul lui în vreme ce o privea plângând peste acordeonul ei… Deci Mihail nu era sinonim cu fericirea, și totuși mi-aș fi dat viața pentru el. Mă rog, eram o toantă, dar nu era nici locul, nici momentul să meditez la asta. Eram în miez de iunie, Universitatea ar fi trebuit să zumzăie veselă ca un stup, însă clădirea impunătoare, inspirată din al Doilea Empire francez și care făcuse pentru o vreme din Iași capitala culturală a tinerei Românii, părea abandonată, cu ușile și ferestrele deschise.

Mergând de-a lungul magazinelor de la parterul palatului Braunstein, sub soarele fierbinte al amiezii, atenția mi-a fost atrasă de un afiș de propagandă lipit pe vitrina domnului Popescu, negustorul de mobilă: „Cine sunt maeștrii bolșevismului?“ se întreba desenatorul, deasupra caricaturii unui evreu cu perciuni și nas mare, care flutura o seceră într-o mână, un ciocan în cealaltă și ascundea sub pulpanele caftanului său roșu trei soldați sovietici.

Domnul Popescu era un client al părinților mei – am ezitat, apoi am intrat.

— Bună ziua, mă recunoașteți? Eugenia Rădulescu sunt.

— Jana! Păi… te cunosc de când erai atâtica! Deci te-ai întors.

— Mă întrebam… Cine v-a dat afișul cu evreul?

— Siguranţa. Mă rog, poliția în civil, știi tu, oamenii de la SSI.

— Aha…

— Au trecut de dimineață, probabil că l-au primit și părinții tăi. Dacă o să fie război împotriva rușilor, se pune în gardă populația împotriva jidanilor.

— Dar evreii vor merge și ei la război ca toți ceilalți!

— Vor fi în unități separate, dacă am înțeles bine. Fie în prima linie a frontului, cu noi în spatele lor, ca să-i supraveghem, fie în apărare, săpând șanțuri antitanc, sau chestii dintr-astea, dar în cazul acesta le vom confisca armele. Problema, vezi tu, e că dintotdeauna jidanii și comuniștii au fost ca două degete ale aceleiași mâini, așa că imaginează-ți că soldații noștri ar avea în spate toată această populație care nu așteaptă decât victoria dușmanului…

Nu am protestat, mi-am amintit de cuvintele lui Mihail în legătură cu Camil Petrescu: „Dacă ne-am fi lăsat conduși de indignare, l-am fi împiedicat să-și dezvolte punctul de vedere, Eugenia, gândește-te ce am fi pierdut!“

Afișele apăruseră în timpul plimbării mele, nu văzusem nici unul de dimineață când mă îndreptam spre catedrală, iar acum erau în toate vitrinele,

lipite până și pe felinare și în stațiile de tramvai. Era cel cu evreul cu secera și ciocanul și încă unul care anunța: „Șșșt! Zidurile au urechi…“, pe care apărea un evreu cu căutătură piezișă, stropind cu salivă în timp ce vorbea la un telefon marcat cu secera și ciocanul.

Era cam două sau trei după-amiaza când m-am așezat la o terasă pe bulevardul Ștefan cel Mare, pentru a mânca ceva. Atât de zgomotoase și agitate de dimineață, străzile se goliseră misterios. Aerul era greu, vremea se schimba spre furtună. Evident, ceea ce trebuia să fac înainte de a-l suna pe domnul Hurtig era să mă interesez despre acea SSI și acei agenţi ai SSI de care nu auzisem niciodată vorbindu-se. De unde apăruseră? Oare nu știau că în Iași unul din doi locuitori era evreu? Oare nu le ajunsese la urechi că Abraham Goldfaden, dramaturg prolific, crease aici primul teatru idiș din lume? Oare n-aveau habar că poetul Benjamin Fondane, născut Wechsler, era originar din Iași? Oare chiar își imaginau la modul serios că domnul Neuschotz, domnul Braunstein sau băcanul Kane telefonau la Moscova ca să-și trădeze țara? Trebuia să-i găsesc pe oamenii ăștia din SSI și să evit să mă enervez, să nu-i împiedic „să-și dezvolte punctul de vedere“, dar să le și explic ceea ce o mulţime de evrei făcuseră pentru orașul acesta.

Plecând de la terasă, m-am îndreptat spre prefectura de poliție – „chestura“, cum se spunea la Iași – pe strada Vasile Alecsandri. Iar chestura, acea clădire lungă și austeră în formă de L, semăna cu un stup. Nimeni nu m-a întrebat nimic la intrare, și eram deja la etaj, citind ce scria pe fiecare ușă, când un tânăr în cămașă cu mâneci scurte m-a întrebat dacă mă putea ajuta.

— Păi, da, cu plăcere, caut birourile SSI.

— Ce treabă aveți cu SSI?

— Sunt ziaristă, aș vrea să-i întreb despre afișele care au apărut peste tot în oraș, cele cu evrei.

— Fac și eu parte din SSI, ce doriți să știți?

— N-am putea vorbi într-un loc mai liniștit decât holul acesta?

— Urmați-mă, vă rog.

M-a condus ceva mai departe și m-a poftit într-o încăpere goală, în care se aflau doar două birouri față în față.

— Luaţi loc. De la care ziar?

— Agenția Rador, am venit de la București.

— Și eu.

— Aha, atunci înțeleg mai bine. Poate că nu știți, dar aici sunt tot atâția evrei cât și creștini ortodocși.

— Și ce treabă ai tu? Ești și tu vreo jidoavcă?

— De ce mă tutuiți?

— Numai jidani văd de azi-dimineață și, dacă vrei un sfat, întoarce-te acasă și închide bine ușa. Oricum, m-aș mira să fii ziaristă. Arată-mi actele!

— Nici gând.

— Poftim? Îmi arăți actele sau te bag la zdup!

Începuse să urle, astfel încât un bărbat care lucra, probabil, în biroul de alături, și-a băgat nasul pe ușă.

— Ce mai e acum?

— O jidoavcă ziaristă, poți să crezi așa ceva?

Tipul m-a privit. Îmi bubuia sângele în tâmple. Niciodată în toată viața mea nu mi se vorbise cu asemenea violență, cu asemenea dispreț. Eram decisă să mă las mai curând ucisă pe loc decât să-i arăt actele.

Și, cum stăteam înmărmurită, hotărâtă să încasez loviturile, am auzit ca prin vis:

— Scuze, nu cumva ești Eugenia?

Vocea vizitatorului era amicală, de o blândețe neașteptată într-un asemenea loc.

— Hei, răspunde, te rog. Nu ești cumva Eugenia, sora lui Ștefan?

I-am întâlnit privirea.

— Și dumneavoastră cine sunteți?

— Tudor Groza. Ne jucam împreună când eram copii.

— Tudor Groza. Acel Tudor de la Râpa Galbenă? De la scări?

— Da, eu sunt. Ia te uită, Eugenia! Dar ce cauți aici?

— Am intrat să obțin niște informații și am nimerit… într-un soi de coșmar. Încă nu-mi vine să cred. Nu-mi vine să cred că oamenii pot fi tratați în felul acesta… Dar cine sunteți dumneavoastră de îndrăzniți…

M-am ridicat să plec, dar abia mă țineam pe picioare.

Bărbatul în cămașă cu mâneci scurte nu se clintise. Ne observa alternativ, când pe unul, când pe celălalt.

— O cunoști? Nu-i jidoavcă?

— E sora lui Ștefan Rădulescu, tâmpitule!

— La dracu'! Vă cer scuze, domnișoară.

— Asta e SSI? Sunteți toți prieteni cu fratele meu?

— Serviciul Special de Informații, a explicat Tudor zâmbind. *Reichspropagandaleitung*, ar spune prietenii noștri nemți. Depindem direct de marele stat-major, dar cei mai mulți venim din Legiune. Iartă-l, Eugenia, dar e adevărat că de dimineață a fost pe-aici o adevărată defilare a jidanilor. Nu prea apreciază afișele noastre.

— Și asta te face să râzi? Spune-mi numele unui evreu trecut în tabăra sovietică.

— Ana Pauker, fiică de rabin, astăzi refugiată la Moscova. Și nu e singura, poți să mă crezi.

— Pentru o mână de oameni îi condamnați pe toți ceilalți să fie priviți ca niște trădători. E odios.

— Nu te înțeleg… Vino puțin în biroul meu.

— Nu, am auzit destule.

Tremuram când am ieșit de la chestură și o vreme am mers la întâmplare, incapabilă să-mi adun gândurile. „Niște derbedei, niște derbedei fără conștiință, dacă eram evreică, m-ar fi lovit", asta e tot ce reușeam să-mi spun. Cum am ajuns pe strada Sărărie, pe deal? Nu îmi pot explica. Dincolo de strada Sărărie, te trezeai la țară, pe drumuri de pământ șerpuind cât vedeai cu ochii pe dealurile acoperite de câțiva copaci zbârciți și buruieni. Acolo erau Basarabia și rușii care nu bănuiau nimic, din câte se spunea. Câți oameni aveau să moară pe drumurile astea? Căldura era sufocantă, furtuna avea să izbucnească înainte de căderea nopții, dar până atunci s-ar fi zis că pământul încetase să respire, nu se zărea nici o căruță pe cărări, nici urmă de zgomot de avion pe cerul de culoarea plumbului. Atunci mi-am amintit de bojdeuca lui Creangă, scriitorul copilăriei mele, cel care îmi hrănise visurile cu tineri țărani cu inimă vitează, visurile mele de dragoste. Trebuia să fie pe aproape. Dacă ar mai fi trăit, i-aș fi cerut lui Creangă să mă ia în brațe. I-aș fi cerut permisiunea să plâng o lume care nu mai exista. I-am găsit bojdeuca, o căsuță de lemn care nu avea decât două cămăruțe și era acum lăsată pradă hoților. M-am așezat pe veranda făcută din scânduri grosolane, susținute de bușteni – se spunea că Ion Creangă o construise cu mâinile lui – și, în loc să plâng, mi-

am aprins o țigară.

Cum oare același popor, venind din aceeași istorie, din aceeași cultură, putea să dea naștere unui Ion Creangă, unui Mihai Eminescu, unui Panait Istrati, și apoi, deodată, unui Tudor Groza, unui Horia Sima, fratelui meu Ștefan? De unde ieșeau acești indivizi sinistri?

Bun, dar aici nu eram într-un roman, eram eroina unei cărți în care nimic nu fusese încă scris, în care toate personajele aveau să fie moarte în câteva zile, inclusiv eu, și trebuia să-l sun urgent pe domnul Hurtig.

— A, fetițo, așteptam telefonul tău. Cum ai găsit orașul? Povestește-mi ce-ai văzut.

M-a ascultat, avea să scrie chiar el articolul, amestecând și ultimele informații culese de prin ministere.

— Ce spun evreii?

— Mă duc să mă plimb prin Târgu Cucu după ce închid. O să vă spun.

— Da, pentru că Antonescu tocmai a ordonat ca toți evreii să fie evacuați din satele de la granița cu Basarabia și adunați în lagăre. Nu știu mai mult, dar vezi deja ce soartă li se pregătește evreilor din Iași. Guvernul îi bănuiește că sunt în cârdășie cu statul-major sovietic și recomandă autorităților din Iași, într-o circulară secretă pe care o am aici sub ochi, să-i supravegheze îndeaproape pe tinerii evrei care, citez: „În caz de raiduri nocturne ale rușilor, ar putea indica punctele de importanță strategică cu ajutorul lămpilor și lanternelor“.

— Ce înțelege guvernul prin raiduri nocturne? Nu prea văd ce înseamnă.

— Avioane. Îți imaginezi ce distrugeri s-ar produce dacă evreii ar ghida avioanele rusești?

— Există cu adevărat dorința de a-i face să treacă drept trădători.

— Poate pe bună dreptate, Eugenia, nu știm nimic din ce se pune la cale din partea evreilor.

Ne-am luat rămas-bun și am pornit spre Târgu Cucu. A trebuit să admit în sinea mea că, dacă aș fi fost evreică, exclusă din societatea românească, expropriată, spoliată, înfometată, bătută, insultată și acum bănuită de trădare, poate că și eu i-aș fi așteptat pe ruși ca pe niște salvatori. Decenii de-a rândul stigmatizezi o parte din populație, mi-am spus, și când ar trebui să chemi la reconciliere, la unitate națională în fața dușmanului, cum s-a întâmplat în

1916, dimpotrivă, desăvârşeşti ruptura atribuindu-i celuilalt sentimentele cele mai demne de dispreţ şi mai susceptibile de a trezi ura.

Mă născusem la Iaşi, aveam douăzeci şi patru de ani, dar nu mersesem niciodată în cel mai mare cartier evreiesc din oraşul meu, unde Marea Sinagogă, aflată la colţul străzilor Cucu şi Elena Doamna, marca frontiera simbolică. Copil fiind, mă temeam de bărboşii aceia cu haine întunecate şi pălării negre cu boruri largi, care păreau să-şi împărtăşească secrete şi să comploteze pe treptele bisericii lor ciudate. Cu nici un chip nu m-aş fi apropiat de ei, simţeam o aversiune confuză la adresa lor: erau profund diferiţi de noi, de altfel vorbeau între ei o limbă pe care nu o înţelegeam, erau vicleni, şmecheri, alunecoşi… şi miroseau urât. Cum se construiseră în mine acele impresii? Fără îndoială, prin ceea ce auzeam acasă, dar şi pe stradă, şi la şcoală. Şi, curios, nici zâmbetul domnului Mayer, nici bomboanele domnului Kane nu-mi clintiseră neîncrederea. Până la întâlnirea cu Mihail la Universitate – dar ar fi mai corect să spun până la întâlnirea cu Irina şi descoperirea privirii ei asupra lui Mihail –, aş fi zis că evreii sunt un rău de care nu poţi scăpa, ca gripa sau filoxera pentru vie, şi că cel mai înţelept era să întorci privirea când îţi ieşea vreunul în cale, ba chiar să te ţii de nas.

La telefon, cu domnul Hurtig, mă prefăcusem că mi se părea perfect natural să mă duc să mă „plimb“ prin Târgu Cucu, dar de fapt, fetiţa din mine reîncepuse imediat să tremure. Din turnul Mânăstirii Golia, unde mergeam cu părinţii mei, urmărisem adesea cu stupoare străzile prăpădite şi abrupte din Târgu, mărginite de case joase în jurul cărora se fugăreau găini, câini şi copii. Aceste străzi erau cumplit de noroioase iarna, dar fie ploaie, fie vânt, se zăreau bărbaţi care veneau şi plecau, încărcaţi cu lemne sau poveri grele, în timp ce femeile alergau după copii, pe care îi prindeau de o ureche şi îi duceau acasă.

Iată, acum eram acolo şi depăşisem cu mult sinagoga, iar ce m-a frapat în seara aceea a fost tăcerea. Nici un suflet pe străduţele acelea unde vântul cald ridica uneori un vârtej de praf şi gunoaie. Însă găinile erau prezente în curţile mici şi se simţea că locuinţele nu erau goale – se simţea dintr-un soi de agitaţie surdă în spatele pereţilor subţiri din cărămizi sau scânduri. Inima îmi bătea cu putere, dar trebuia să mă ţin tare, fiindcă eram sigură că mă supravegheau prin crăpături şi se întrebau ce căuta acolo o tânără elegantă, o

bucureșteancă – dacă se luau după rochia mea de la Madame Graziani.

— Hei, domnișoară!

Am tresărit.

— Nu e prudent să umblați pe aici.

Apăruse în spatele meu de după un șopron – deci trecusem la un metru de el fără să-l văd. Un tânăr de vreo douăzeci de ani, ținând în mână o coadă de hârleț.

— M-ați speriat!

— Unde mergeți? Căutați pe cineva?

— Da… adică nu. De ce spuneți că nu e prudent?

— E posibil să apară niște tipi pe-aici și să tăbărâm pe ei.

— Ce tipi? Nu înțeleg.

— Indivizi cărora nu prea le plac jidanii. Dacă nu căutați pe nimeni, ar trebui să vă întoarceți acasă.

— Sunt ziaristă. Mă întrebam… Am aflat că familiile evreiești din satele de la granița cu Basarabia vor fi strânse în lagăre.

Era o frază lungă, o spusesem precipitat, dintr-o suflare, ca pentru a-mi justifica prezența acolo. Nu eram liniștită și probabil că el simțea asta.

Nu a răspuns, ci a continuat să mă privească. Un chip alungit, cu ochi adânciți în orbite, păr negru și des. Și el respira repede, îi vedeam nările fremătând.

— Asta e casa dumneavoastră?

— Nu.

— Aș vrea să intru într-una din aceste case și să vorbesc cu oamenii. Ați accepta să mă conduceți acasă la dumneavoastră?

— Nu. Eu nu trebuie… Nu trebuie să părăsesc acest loc.

— Nu îndrăznesc să bat la uși, dacă mă puteți ajuta…

— Ce doriți să știți?

— Ce gândesc oamenii. Am văzut afișele în oraș, aud ce se povestește.

— Nu avem electricitate aici, atunci spuneți-mi, cum le-am putea telefona rușilor?

— Nu cred nimic din ce pretind afișele, dacă asta vă poate liniști. Caricaturile acelea îmi par abjecte.

— Înseamnă că nu sunteți din Iași.

— Ba da, aici am crescut. De ce nu trebuie să părăsiţi acest loc? Ce aşteptaţi, ascuns acolo?

— V-am spus. N-o să ne lăsăm prinşi şi atârnaţi în cârlige de măcelar, cum au făcut cu evreii din Bucureşti. O să ne apărăm, cu siguranţă nu ne vom lăsa spintecaţi ca iepurii.

— Aha, stăteaţi la pândă. Cu mânerul ăsta de hârleţ drept armă. Iar eu… Îmi pare rău, întoarceţi-vă la locul dumneavoastră.

— E în ordine, suntem mulţi la pândă. Dar acum, duceţi-vă acasă, dacă ei apar, nu veţi putea nici măcar fugi cu astea…

I-am urmărit privirea până la sandalele mele de vară, cu tocuri mici, privirea care i se oprise asupra umerilor mei goi. În alte împrejurări, poate că m-ar fi invitat să mă plimb cu el prin cartierul lui, nu-l lăsam indiferent, dar în clipa aceea era stânjenit.

— Pot să vin cinci minute în spatele şopronului? Am chef să fumez o ţigară şi în felul acesta am putea continua să vorbim.

Era un pretext pentru a nu mă despărţi încă de el, dar pe moment nu mi-am dat seamă cât de echivoc sunau vorbele mele. „Să vin în spatele şopronului“, nu-i aşa? Şi imediat după această propunere extravagantă: „Am chef…“ De ce altceva puteam avea chef, în afară de a fuma o ţigară? Să rămân acolo, ca să prelungesc discuţia.

Şi el avea chef de asta, căci a dat din cap şi a luat ţigara pe care i-o întindeam, dar spaţiul era atât de îngust între gardul ruginit al cotețului şi scândurile aspre ale şopronului, încât n-am mai schimbat nici un cuvânt de teamă ca feţele noastre să nu se atingă, ca respiraţiile noastre să nu se amestece, lăsându-ne totuşi umerii să se alăture.

— Uite, am zis în cele din urmă, scoţându-mi carneţelul şi stiloul şi aplecându-mă ca să scriu, îţi las numele şi adresa mea. Dacă mâine, sau într-o zi… Mă rog, nu ştiu, dacă ai nevoie de ceva – Eugenia, pe strada Lăpuşneanu, prăvălia de băuturi din faţa farmaciei Mayer. O să ţii minte?

A aruncat o privire pe hârtie şi a strecurat-o în buzunar.

— O să ţii minte, da? Şi pe tine cum te cheamă?

— Sami.

— Poftim, păstrează ţigările şi chibriturile. Ai grijă de tine, bine? La revedere, Sami.

Mi-a venit spontan să-l tutuiesc. M-am gândit la Andrei, desigur, m-am gândit că ar fi putut fi Andrei, iar eu sora lui mai mare. Dar lucrurile erau mai încâlcite în mintea mea, nu voiam doar să-l protejez, mă tulburase tânărul bărbat care era, atent și încordat, sumbru și lacom totodată. Tulburată că-i simțisem umărul lipit de al meu în timp ce fumam.

18

Primele picături au început să cadă pe când traversam Piața Cuza Vodă și se aprindeau felinarele. Inima orașului părea să bată normal, mulți oameni ieșiseră la aer pe trotuare, la căderea serii, niște ofițeri români discutau liniștiți în fața Hotelului Continental, clopoțeii tramvaielor se amestecau cu admonestările mamelor care îi îndemnau la prudență pe copiii care jucau leapșa pe zidul fântânii cu lei. Era surprinzător contrastul cu tensiunea care domnea în Târgu Cucu – cine ar fi putut bănui că acolo se trăia cu spaima unui atac iminent?

Mă gândeam să mă întorc acasă pentru cină și apoi să mă schimb pentru a mă duce din nou, mai târziu, prin zona Marii Sinagogi, să văd dacă se petrecea ceva neobișnuit, când mi-am amintit de întâlnirea de la Corso cu tânărul soldat cu care vorbisem în fața garnizoanei Regimentului 13 infanterie. Mă interesa să știu dacă generalul von Schobert chiar locuia în garnizoană, pentru că intenționam să-i transmit o solicitare de întrevedere – pe care urma să mi-o refuze, probabil, dacă nu avea vreun interes oarecare să vorbească (se spunea că e agasat de fobia evreiască a omologilor săi români) – dar nu mă deranja să stau la povești cu acel tânăr. În cele din urmă, ploaia care nu prea voia să cadă, doar câteva picături și atât, a fost cea care a hotărât pentru mine. Am trecut pe sub ferestrele noastre și, din conștiință profesională, am continuat până la Corso, trei sute de metri mai departe, la parterul Jockey Clubului.

Nu eram sigură că l-aș fi recunoscut în cafeneaua cea mai frecventată din Iași, dar el mă pândea. Era în ținută civilă, cu părul pomădat, parfumat, elegant ca un june însurățel. Nu știu ce-și imaginase despre mine, dar nu reușeam să mă las impresionată de complimentele lui, am înțeles foarte repede că nici măcar nu știa cine era Eugen von Schobert și mă întrebam cum să plec mai repede fără să-l jignesc.

Mă străduiam să-i zâmbesc, să aprob fraze pe care nu le auzeam decât pe jumătate, când privirea mi s-a încrucișat deodată cu aceea, nefiresc de fixă, a unui ofițer român așezat la o masă destul de departe de a noastră. Chipul acelui bărbat mi-a trezit o amintire supărătoare și mi-am întors privirea imediat. Cine putea fi? Și de ce mă făcea să mă simt atât de prost? În anturajul meu nu era nici un ofițer. Însă figura acestuia parcă îmi spunea ceva. După o vreme, am vrut să verific dacă mai era acolo, însă nu numai că nu se mișcase, dar era evident că nu mă scăpase nici o clipă din ochi. Probabil că aveam o expresie ciudată, pentru că tânărul s-a întrerupt deodată și s-a scuzat.

— Vă rog să nu-mi luați în nume de rău ceea v-am spus adineauri.

— Nu, nu, stați liniștit. Puteți să vă întoarceți discret și să-mi spuneți dacă îl cunoașteți pe tipul acela de lângă ușa de intrare? Un ofițer care se uită întruna la mine de când am venit.

Dar era prea târziu, bărbatul se ridicase și venea spre noi. Un uriaș, în comparație cu românii, mai curând scunzi.

— Bună seara, Eugenia.

— Iertați-mă, dar…

— Malaparte.

— Dumnezeule, dumneavoastră sunteți! Nu v-am recunoscut în această uniformă…

— Nu-i nici o problemă.

A luat mâna pe care i-o întinsesem și a dus-o la buze. Apoi, întorcându-se spre tânărul cu care eram, a trecut de la franceză la română:

— Cu cine am onoarea?

Au schimbat câteva cuvinte din care n-am înțeles nimic în gălăgia din jur, și, deodată, băiatul s-a ridicat și a plecat fără măcar să-și ia rămas-bun de la mine.

— Pleacă? Dar ce i-ați spus?

— Că sunteți o agentă a Moscovei.

— Sunteți complet nebun!

— Vă plictisea, nu-i așa? Iar eu trebuia să-mi cer scuze pentru conversația pe care ați întrerupt-o la prima noastră întâlnire la Athénée Palace. Pot să iau loc?

Nu a aşteptat aprobarea mea.

Eram contrariată.

— N-ar fi trebuit să spuneţi aşa ceva.

— Lăsaţi, nu contează, oraşul e plin de agenţi KGB… E nemaipomenit că am dat peste dumneavoastră aici! Prinţesa Bibescu mi-a spus că sunteţi originară din Iaşi…

— Eraţi ziarist ultima data. Şi acum, iată-vă militar… Pot să vă întreb ce faceţi aici, în uniformă de ofiţer român?

— De ofiţer italian! Să ştiţi că am făcut războiul trecut, şi mai recent pe cel din Eritreea. Dar acum sunt din nou ziarist: trimis de *Corriere della Sera* ca să relatez despre viitoarea ofensivă împotriva Rusiei.

— Şi eu, pentru agenţia mea. De altfel, tânărul pe care l-aţi pus pe fugă ar fi trebuit să-mi spună unde locuieşte generalul von Schobert.

— Pe Copou, într-o casă din vârful colinei. Mâine, dacă vreţi să mă însoţiţi, pot să vă arăt locul.

— Cu plăcere. Se spune că animozitatea ofiţerilor români la adresa evreilor îl irită pe general.

— Nu-i pasă generalului de ei, dar nu are chef să fie bătut la cap cu evreii.

— L-aţi întâlnit?

— Am stat alături de el alaltăieri, la o recepţie în onoarea unuia dintre ofiţerii săi. Colonelul Lupu, comandantul garnizoanei de aici, din Iaşi, era şi el prezent. La un moment dat, s-a apropiat să-i vorbească generalului despre pericolul pe care îl puteau reprezenta în spatele frontului grupurile evreieşti din Iaşi şi din satele din jur. Schobert este un bătrân gentilom bavarez, soldat, fiu de soldat şi creştin pe deasupra, şi există anumite lucruri în acest război în care nu vrea să fie amestecat. S-a prefăcut că-l ascultă pe Lupu pentru că e manierat, dar apoi i-a întors spatele, ca şi cum n-ar fi auzit nimic.

— Ar putea măcar să interzică propaganda împotriva evreilor.

— Ei, haideţi, are totuşi alte griji.

— Mai devreme am fost în Târgu Cucu. Acolo oamenii se aşteaptă să fie atacaţi. Mai eraţi în Bucureşti în momentul pogromului din ianuarie?

— Nu, dar am citit relatarea făcută de Rosie Waldeck în *Newsweek*. Ea era la Bucureşti, am întâlnit-o la Athénée Palace. Îmi sunt dragi moldovenii ăştia vrednici, plini de viaţă şi straşnici băutori, dar nu mă pot obişnui cu

antisemitismul lor. Cinam aseară cu prietenul meu Sartori, consulul Italiei, nici el nu suportă această „patimă românească“ împotriva evreilor. Cred că e nevoie de o ciudă profundă ca să ai o asemenea dorință de a-i face să dispară.

— De ce vorbiți de „ciudă“? Credeți că situația evreilor din Păcurari, Nicolina sau Târgu e de invidiat? Dacă unii, puțini, au reușit în viață și locuiesc în centru, marea majoritate supraviețuiesc în mizerie!

— Dar iată că nu rămân mai puțin demni! Ați auzit vreodată un evreu plângându-se? Nu, niciodată. Ei trăiesc într-o spiritualitate care nouă ne scapă și, oricâte ar îndura, o să-i vezi mereu muncind cu îndârjire și mulțumind Cerului în această limbă care ne e interzisă. Nu contează că sunt bogați sau săraci, ei provin cu toții dintr-o lume la care noi nu avem acces, e suficient să-i observi la ieșirea din sinagogă pentru a măsura în ce măsură își sunt suficienți lor înșiși. În funcție de ceea ce suntem fiecare, putem zâmbi, putem fi indiferenți, sau dimpotrivă, putem resimți un soi de ultragiere, ca și cum evreii, prin secretul lor atât de bine păstrat, ar încerca să ne înjosească, să ne umilească. Dintre toate popoarele Europei, românii, atât de mândri de sângele lor, sunt cei care îi urăsc cel mai mult pe evrei. De ce oare? Ce ating evreii atât de dureros în sufletul românilor? Nu știu. Am încercat să abordez subiectul cu Horia Sima, în cursul întrevederii noastre, dar fie din viclenie, fie din ignoranță, a dus mereu conversația spre ceea ce numea „problema patriotică“: evreii ar fi niște paraziți apatrizi, nu-i așa, care sug sângele națiilor mai fragile, până când reușesc să se descotorosească de ele. România, expusă în mod deosebit, din cauza tinereții ei, s-ar confrunta astăzi cu această provocare, după părerea lui: să-i alunge pe evrei de pe pământul ei sau să dispară.

Malaparte a tăcut și a început să mă studieze cu bunăvoință. Exista la el ceva rafinat și feminin care contrasta cu asprimea militară cu care îi plăcea să facă paradă.

— Vă datorez scuze, am reluat eu zâmbind, la București v-am luat drept unul dintre acei intelectuali fasciști fascinați de falange, și deci, probabil, de Legiune, mai ales că prințesa Bibescu a părut să sugereze că ați fost un apropiat al lui Mussolini.

— Am fost, dar nu mai sunt.

— Așa încât n-am vrut să-l întâlniți pe Mihail Sebastian. Am greșit, fără

îndoială. Îmi pare rău.

— M-aţi întrebat ce cred. Dacă nu sunt cumva un „cameleon“. Vă amintiţi? Eraţi pe punctul de a pleca, furioasă. O să vă spun ceva: gândirea mea nu a încetat să evolueze de când m-am înrolat, la şaptesprezece ani, în 1915, împotriva Austro-Ungariei. Astăzi, noi, italienii, suntem aliaţii duşmanilor noştri de ieri. La fel ca voi, românii. Puteţi înţelege că ceea ce cred eu nu are nici cea mai mică importanţă? Ba chiar, poate, că nu mai cred nimic? Că singurul lucru care mă preocupă de acum înainte, în imensul haos care a devenit Europa, este să-i ascult pe toţi cei care au un vis, oricât de îngrozitor sau extravagant ar fi el? Puteţi înţelege asta? Dacă Europa supravieţuieşte încercărilor pe care le traversăm astăzi, Eugenia, aş vrea să rămână peste cenuşa ei romanul pe care îl scriu acum, *Kaputt*. Apar acolo sub identitatea mea reală, Malaparte, dar nu sunt decât un cameleon, într-adevăr, aprobând călăi şi masacre, călcând peste cadavre, insensibil la plânsetele victimelor, la populaţiile strămutate, la satele pârjolite, la copiii care mor de foame în ghetouri. Nu sunt decât pictorul şi grefierul acestor oameni care ne conduc la moarte – şi, complementar, al victimelor lor. Dau din cap politicos la tot ce spun ei, le împărtăşesc gustul pentru mâncarea fină şi vinurile bune, pentru pânzele maeştrilor pe care le-au furat de la Luvru şi pentru operele lui Wagner. Nu-i contrazic şi nu-i critic în nici un moment. De ce aş face-o, de vreme ce popoarele îi aplaudă gândindu-se că toate visurile lor de mărire merită sângele vărsat? Dar cum a putut, oare, istoria noastră comună, dintr-odată, să ducă la putere atâţia smintiţi, atâţia bolnavi mintal, atâţia călăi? Iată o întrebare care mă obsedează, dar pentru care nu am răspuns.

S-a auzit deodată un răpăit asurzitor pe acoperişul de tablă care acoperea veranda cafenelei Corso.

— Plouă. Unde staţi, Eugenia?

— La părinţii mei, la cinci minute de aici.

— O să vă dau o scrisoare de acreditare de la *Corriere della Sera*, semnată de mine, specificând că lucraţi cu mine. Asta vă va uşura demersurile pe lângă ofiţerii nemţi. Nu-i prea respectă ei nici pe italieni, dar totuşi ceva mai mult decât pe români.

A chemat chelneriţa.

— Da, domnule căpitan, cu ce vă pot fi de folos?

— Vrei să ne împrumuţi o umbrelă? Trebuie să plecăm acum.

Mă gândeam să-l salut şi să fug până acasă, dar el m-a condus autoritar în sens opus, spre partea din spate a Jockey Clubului.

— Unde mergem?

— O să vă fac imediat scrisoarea aceea.

— Şi de ce nu mâine?

— Nu ştim unde vom fi mâine.

Am traversat o grădină abandonată, cu ploaia şiroindu-mi pe picioare şi am intrat într-o casă a cărei uşă nu era încuiată.

Apoi, în timp ce aprindea lumina în vestibul, a spus:

— E destul de bătrânicios, dar e tot ce am găsit. Nu mai era nici o cameră la Traian sau la Continental. Presupun că e o casă evreiască, ai cărei proprietari au fugit lăsând dulapurile pline… Veniţi după mine!

L-am urmat la etaj, în camera în care se instalase. Patul era nefăcut, bagajele desfăcute pe podea, dar biroul era ordonat – un caiet de şcoală, ca cele pe care le folosea Mihail, deschis la ultimele rânduri scrise cu cerneală violet.

A scormonit prin dulap şi mi-a întins un prosop.

— Pentru păr. Aşezaţi-vă pe unde puteţi. Uitaţi, pe colţul patului, acolo.

L-am privit în timp ce scria cu stiloul pe o foaie de hârtie cu antetul *Corriere della Sera*.

— Poftiţi, e în germană, semnată de mine. Majoritatea ofiţerilor lui Schobert mă cunosc, şi Schobert însuşi, evident. Cu asta n-o să aveţi necazuri.

Mi-a întins un carneţel ca să-i scriu adresa şi telefonul de acasă. Era pentru a doua oară în aceeaşi seară când îmi scriam datele şi m-am gândit la Sami.

Malaparte era pe cale să-mi explice că, dacă nu survenea nici un eveniment în cursul nopţii, avea să încerce a doua zi să mă prezinte câtorva ofiţeri de-ai generalului von Schobert, când am auzit bătăi în uşa de la parter.

— La dracu! a strigat el în română. Cine poate fi? Staţi aici, mă întorc.

Am auzit voci de bărbaţi. „Bună seara, domnule căpitan“, glasuri care întrebau dacă pot să intre – „O chestiune de cea mai mare importanţă, domnule căpitan“, şi o clipă mai târziu am văzut pătrunzând în cameră trei evrei bătrâni îmbrăcaţi în negru, ţinându-şi pălăriile în mâini, cu hainele

șiroind de apă.

Ne-am salutat înclinând capetele, în vreme ce Malaparte aducea scaune.

— Poftiți, luați loc.

Acceptaseră niște prosoape ca să se usuce și cum își ștergeau fruntea, ochelarii, apoi barba, toți trei așezați în semicerc la stânga biroului lui Malaparte, toți trei la fel de în vârstă și mici de statură. Mi s-a părut deodată că-l recunosc pe băcanul Kane.

— Scuzați-mă, am zis, îngenunchind ca să-mi vadă mai bine fața în lumina lămpii, nu sunteți cumva domnul Kane, băcanul de pe strada Lăpușneanu? Eu sunt Eugenia, fiica negustorului de vinuri…

— Jana? Tu ești, Jana? Ce mult te-ai schimbat, draga mea! Și ce faci la domnul căpitan?

— Căpitanul e o cunoștință de-a mea. Dar dumneavoastră, domnule Kane…

— O, noi… Suntem în mare pericol și am venit să implorăm ajutor, iată de ce suntem aici.

Între timp, scriitorul se așezase la masa lui și, ridicându-mă să mă duc la locul meu, i-am surprins privirea asupra oaspeților, acel ochi lacom de vânător, rece și dur, pe care îl plimba asupra semenilor săi, și mi-am amintit ce îmi spusese mai devreme: „Dacă Europa supraviețuiește, aș vrea să rămână peste cenușa ei romanul pe care îl scriu acum.“

Cel care a luat cuvântul era fără îndoială cel mai tânăr dintre ei, avea o piele foarte albă, iar barba și părul îi erau încă presărate cu fire roșcate.

— Vă mulțumim că ne-ați primit, domnule căpitan. În ciuda tinereții dumneavoastră, poate ați auzit despre pogromul de la Chișinău, din 1903, în decursul căruia au fost masacrați atâția evrei, bărbați, femei și copii, nu-i așa? Ei bine, simțim că plutește din nou asupra noastră cumplita amenințare.

— Mi-a spus Eugenia. Ați fost să vorbiți cu colonelul Lupu? Dacă s-ar întâmpla ceva, el ar fi tras la răspundere, în calitate de comandant al garnizoanei.

— Nu vreau să vă jignesc, domnule căpitan, dar văd că nu cunoașteți deloc situația. Colonelul Lupu nutrește un resentiment profund la adresa evreilor, ca majoritatea militarilor și polițiștilor care acționează sub autoritatea sa. Nu, singurul om care ne-ar putea veni în ajutor ar fi generalul von Schobert.

— Și așteptați de la mine să merg să vă pledez cauza în fața lui?

— Da, așa e. Reprezentați o țară terță care nu-și martirizează evreii, dacă se întâmplă cumva o nenorocire aici, la Iași, o veți aduce la cunoștința lumii întregi și ar fi o pată de neșters pe fruntea generalului german.

— Nici eu nu vreau să vă jignesc, domnule Zelinger, dar pot să vă asigur că generalului nu-i pasă câtuși de puțin de problemele interne ale românilor și că nu va ridica nici un deget pentru a salva un singur evreu.

— Doamne! Atunci cui putem cere ajutor?

— Faceți rost de arme și apărați-vă. Nu contați decât pe voi înșivă. Nu am alt sfat să vă dau. Cum puteți crede că un căpitan italian oarecare ar avea puterea să vă obțină salvarea de la un general neamț? Credeți că generalii Wehrmachtului au intervenit în Polonia pentru a împiedica masacrarea evreilor? După știința mea, s-au mulțumit să privească în altă parte. Nu puteți conta pe nimeni altcineva aici, doar pe propriile forțe.

Căutând să-mi reamintesc cuvintele exacte ale acestei discuții din iunie 1941, îmi vine deodată să recitesc relatarea lui Malaparte din *Kaputt* – destul de departe de realitate, dar revelatoare pentru neputința, și poate și pentru culpabilitatea care îl măcinau în acea seară.

— Dar faceți totuși ceva, mișcați-vă, spuse bătrânul în șoaptă, stăpânindu-și furia.

— Eu mi-am pierdut obișnuința de a acționa, am răspuns. Sunt un italian. Noi nu mai știm să acționăm, noi nu mai știm să ne asumăm o responsabilitate după douăzeci de ani de sclavie. Ca toți italienii, am și eu spinarea frântă. În toți acești douăzeci de ani ne-am cheltuit toată energia noastră pentru a supraviețui. Nu mai suntem buni de nimic. Nu mai știm decât să aplaudăm. Vreți să mă duc să-i aplaud pe generalul von Schobert și pe colonelul Lupu? Dacă doriți, pot să merg până la București, să-l aplaud pe mareșalul Antonescu, câinele roșu, dacă voi credeți că vă folosește la ceva. Altceva nu pot să fac. Vreți să mă sacrific inutil pentru voi? Să mă las omorât în Piața Unirii, ca să-i apăr pe evreii din Iași? Dacă aș fi fost în stare, m-aș fi lăsat omorât într-o piață italiană, ca să-i apăr pe italieni. Nu mai îndrăznim și nici nu mai știm să acționăm, ăsta-i adevărul, am încheiat, întorcându-mi fața ca să-mi ascund roșeața de pe frunte.

— Totul este foarte trist, murmură bătrânul.

Malaparte a spus că nu putea face nimic pentru evreii din Iași, da, asta era perfect adevărat, dar nu pomenise „spinarea frântă“ a italienilor, și nici pe a sa. Neîndoielnic, această explicație îi venise în momentul în care scria, pentru a se justifica în propriii ochi: iată ce au făcut din noi regimurile totalitare, niște umbre fără conștiință și curaj, preocupate doar de propria supraviețuire. (De altfel, dacă Malaparte ar fi respectat notele luate în timpul conversației, nu ar fi vorbit despre „mareșalul“ Antonescu, căci generalul nu se autoproclamase încă mareșal în acel punct al evenimentelor.)

Cei trei evrei bătrâni au mai schimbat cu el câteva considerații disperate și amare, apoi i-a însoțit până la ușă și am fost emoționată să-i aud mulțumindu-i și urându-i viață lungă, când el tocmai refuzase să încerce ceva în ajutorul lor.

Zece minute mai târziu, am plecat și eu în fugă spre casă. Malaparte insistase să iau umbrela de la Corso, dar nu mai ploua, așa că nici n-am deschis-o.

În ciuda orei târzii, tata și mama nu se culcaseră. Andrei nu se întorsese de la cazarmă în seara aceea și nu dăduse nici un semn.

Mama avea numai „presimțiri negre“.

— Unul la Berlin, sub bombardamentele englezilor, și celălalt implicat în războiul acesta împotriva rușilor… Mi-e teamă, Gheorghe. Știu că, dacă s-ar întâmpla o nenorocire, n-aș mai putea trăi.

Iar tata se străduia s-o liniștească.

— Carmen, crede-mă, te rog, n-o să se întâmple nimic. În câteva săptămâni, Anglia va fi înfrântă și ocupată, la fel ca Franța și Belgia. Cât despre Rusia, ea nu reprezintă nimic în fața puterii Reichului. Câteva tancuri vechi, avioane din războiul anterior și incapabile să rivalizeze cu Messerschmitturile. Domnul Ionescu, librarul, al cărui fiu este ofițer, mi-a spus că la Marele stat-major se estimează că Hitler, profitând de efectul-surpriză, ar putea fi la Moscova înainte să vină toamna.

— Ce efect-surpriză? Crezi că rușii, care sunt la douăzeci de kilometri de aici, nu știu nimic din ce li se pregătește?

— Ba știu, mamă, am intervenit eu, dar este prea târziu pentru a construi

noi avioane şi noi tancuri, cred că putem avea încredere în ce spune tânărul Ionescu.

Prima mea zi la Iaşi fusese lungă şi m-am dus să mă culc, renunţând să mă întorc în Târgu Cucu.

19

A doua zi dimineaţă, duminică, 22 iunie 1941, m-am trezit târziu şi mama a fost cea care mi-a dat vestea: Hitler şi Antonescu tocmai trimiseseră un milion de oameni să ia parte la asediul Rusiei comuniste (în decursul lunilor următoare, aveau să fie aproape patru milioane în această luptă).

Într-un mesaj pe care radioul îl repeta regulat în dimineaţa aceea, generalul Antonescu îndemna trupele române „să treacă Prutul“, râul care marchează frontiera cu Basarabia, şi adăuga: „Români, vă chem la luptă. La lupta sfântă, în contra prăvălitorilor civilizaţiei şi bisericii, ai dreptăţii şi propriilor noastre drepturi… La lupta mare şi dreaptă alături de marea naţiune germană, pentru dreptatea viitorului omenesc. Îi mulţumesc în numele naţiunii noastre geniului creator al lumii noi, Führerului Cancelar Adolf Hitler.“

Operaţiunea Barbarossa începuse la primele ore ale dimineţii şi, la ora la care îmi beam cafeaua cu mama, Andrei probabil că trecuse deja Prutul. Cum nimic nu era definitiv în ce priveşte rezistenţa ruşilor, mă străduiam să o îmbărbătez pe mama, folosindu-mă de prezenţa lui Ilis, excelent chirurg, din câte se spunea, în regimentul său. Era stupid, desigur, dar şi pe mine mă reconforta gândul să-l ştiu pe Ilis alături de Andrei.

Apoi am luat bicicleta tatei pentru a parcurge rapid oraşul şi a putea să-i ofer o idee despre situaţie domnului Hurtig. Prima mea oprire a fost, bineînţeles, la Malaparte. Speram să-l găsesc în bucătărie sau la birou, în faţa manuscrisului său, iar constatând că bagajele sale nu mai erau acolo, că nici unul dintre obiectele lui personale nu se mai afla pe masă, am trăit un sentiment de abandon, aproape de trădare. Cum a putut pleca fără să mă anunţe? Avea telefonul şi adresa mea. Şi cine-l prevenise pe el? Nu mă prezentase nici unui ofiţer, iar acum probabil că erau plecaţi cu toţii, începând cu generalul von Schobert. Oare nu trebuia să încerc să mă alătur lor? Totul se petrecuse prea repede. Malaparte ar fi putut să mă salveze de lipsa mea de

experiență, dar așa cum putusem constata și cu o seară înainte, cu evreii, nu era preocupat decât de el însuși și de cartea pe care o scria.

Am urcat Copoul – nu mai era nici un cort pe peluzele Parcului Regele Ferdinand, ale cărui porți erau deschise, nici urmă de vreun Panzer în spatele șirurilor de copaci. Coborând spre oraș, am fost surprinsă de calmul care domnea pe străzile comerciale înainte de a-mi aminti că era duminică și că oamenii erau probabil încă în pat sau pe cale să-și bea cafeaua, aflând de la radio că intraserăm și noi în război, exact la un an după capitularea Franței.

Deși ar fi trebuit să urmăresc ofensiva, am pierdut trenul și la ora la care trupele germane și române probabil că atacau Chișinăul, eu mă aflam încă în Piața Unirii, în fața magazinelor închise ale palatului Braunstein, întrebându-mă ce îmi cerea meseria să fac. Atunci mi-a venit ideea să mă duc să văd cum trecuse noaptea în Târgu Cucu. Împingându-mi bicicleta de coarne, am intrat în cartierul evreiesc prin aceeași străduță în pantă ca în ajun, cu inima bătându-mi din nou tare. Și aici locuitorii păreau să fie în case, cu excepția câtorva bărbați ocupați să-și repare acoperișurile după ploaie. Aversa din ajun săpase șanțuri în pământ, adunând la marginea drumului pietre și gunoaie. Dar în afară de asta, nu părea să fi survenit vreun incident. Sub soarele deja arzător, căsuțele păreau și mai mizere. Mă îmbrăcasem băiețește, cu cămașă, pantaloni și sandale închise, așa încât, îmi spuneam, puteam fi luată drept o fată din Târgu.

A fost ceea ce mi-a dat probabil curajul să intru în discuție cu o femeie care făcea curat într-un coteț inundat, sub privirile a doi copii.

— Ploaia a făcut multe pagube, nu-i așa?

M-a studiat o clipă din cap până-n picioare.

— Tu nu ești de pe-aici. Ce cauți?

— Mă cheamă Eugenia, sunt ziaristă…

— Avram! Vino-ncoace, te rog! a strigat ea.

Un bărbat a ieșit din casă, îndepărtându-i în trecere pe cei doi copii.

— Da, ce-i? Și zărindu-mă: Ce doriți, doamnă?

— Nu voiam să vă deranjez, scuzați-mă.

— Nu-i nimic, spuneți ce vă aduce aici.

— Aseară am stat de vorbă cu un băiat de pe-aici, ceva mai sus, cam pe-acolo. Sunt ziaristă. Mă întrebam… Ați aflat că războiul împotriva Rusiei s-a

declanşat de dimineaţă?

— A, nu, nu… Dar ştiam că trebuie să se întâmple.

— Acel băiat, Sami, mi-a spus că oamenii de aici erau neliniştiţi că vor fi acuzaţi pe nedrept, ba chiar că vor fi atacaţi.

— Acuzaţi de ce anume?

— Păi, că i-ar ajuta pe ruşi în caz de război…

— Aha!

A părut să mediteze puţin.

— Fac parte din Cahal, doamnă, a reluat el calm, şi am mers deja de două ori la chestură ca să protestăm împotriva acestui proces care ni se face.

— Aţi fost primiţi la chestură?

— Da. Chiar şi ieri am fost.

Într-o clipă, am revăzut scena: „Care-i problema ta? Eşti jidoavcă, aşa-i? Numai jidani văd de azi-dimineaţă.“ Fusese deci unul dintre ei, dar în momentul în care voiam să-l întreb cum fusese primit, să-l intervievez aşa cum ar fi trebuit, desigur că mi-a lipsit curajul. Probabil că şi lui i-a spus bărbatul în cămaşă cu mâneci scurte: „Dacă vrei un sfat, întoarce-te acasă şi închide bine uşa.“ Probabil că-l tutuise şi-l ameninţase. Iată tot ce obţinuse. Posibil să-mi fi mărturisit, dar văzând cum stătea, calm şi mândru, era mai probabil să mă mintă ca să nu pară umilit a doua oară.

— Bun, scuzaţi-mă încă o dată că v-am deranjat, am spus zâmbind.

— E tot ce doreaţi să ştiţi?

— Da, mulţumesc… Credeţi că pot să merg mai departe în direcţia asta? Nu cunosc cartierul…

— Bineînţeles! Nu riscaţi nimic, fiţi liniştită. Avram Froim, a adăugat el, întinzându-mi mâna peste grilajul coteţului.

Continuându-mi drumul, m-am gândit la Mihail. Când lumea se prăbuşea în jurul lui, el se închidea şi scria. Fusese privat de toate drepturile, dar nu i se putuse lua singurul lucru care îl ţinea în viaţă: scrisul. Şi prin ceea ce scria rostea mult mai bine secretul vieţilor noastre decât o făceam eu cu întrebările mele stupide. Dacă Mihail ar fi avut aceeaşi scurtă discuţie cu acest bărbat, Avram Froim, ar fi scos un personaj suficient de mândru ca să-i susţină pe-ai lui fără să tremure, soţia şi cei doi copii, dar ros în secret de conştiinţa „teribilei ameninţări“, traversat şi de visuri, în timp ce eu, constrânsă să mă

mulţumesc doar cu adevărul exprimat, ce puteam scrie de fapt despre acest om? Nimic. Jurnalismul e neputincios în a reda incredibila noastră complexitate, căci ceea ce ghicim despre o persoană nu este considerat o informaţie.

Războiul tocmai izbucnise, ar fi trebuit să mă aflu în mijlocul soldaţilor noştri care intrau în Chişinău, care-l eliberau poate, şi, în loc de asta, eu împingeam senină bicicleta tatălui meu pe drumul de pământ din Târgu, zâmbindu-i chipului încruntat al lui Mihail, pe care îl vedeam aplecat asupra manuscrisului său. O, ce silă îmi făcea deodată meseria asta de ziarist! Aveam să-i spun domnului Hurtig că ne înşelam, că nu redam nimic cu veşnicele noastre întrebări, notând scrupulos răspunsuri care nu erau decât o palidă reflexie a sentimentelor cu care se confrunta fiecare. Ascultaţi-mă, domnule Hurtig, măcar o dată ascultaţi-mă: ceea ce vă spun despre domnul Avram Froim este la fel de valabil şi pentru bărbatul în cămaşă cu mâneci scurte de la chestură. Nu l-am văzut decât cinci minute, nu-i aşa? Dar mi-ar trebui mai multe pagini pentru a vă explica tot ceea ce am ghicit în el. Este un bun camarad, mi-am dat seama după modul în care îl privea colegul lui, probabil că este şi un tată bun, şi un soţ bun – dac-aţi fi văzut cât de bine era călcată cămaşa lui! – şi totuşi îşi pierde toată umanitatea când se adresează unui evreu. Fratele meu Ştefan e la fel. De ce? Nu-i pot reduce pe aceşti oameni la lipsa lor de omenie, trebuie să spun şi cum zâmbesc soţiilor lor, cu ce tandreţe mângâie creştetul copiilor lor, altfel ar însemna să mă prefac că-i înţeleg, când, de fapt, ei ne confruntă cu ceva inexplicabil.

Dumnezeule, era probabil trecut binişor de prânz, iar eu nu făcusem mai nimic în privinţa relatării despre război… Mi-am încălecat bicicleta şi am luat-o înapoi spre casă.

Domnul Hurtig telefonase de două ori în lipsa mea, părea contrariat, tata şi mama erau panicaţi, trebuia să-l chem la telefon de urgenţă – da, o s-o fac, dar nu era nici o grabă, mai aveam nevoie să mă gândesc puţin. S-ar fi spus că mă atinsese un fel de revelaţie în decursul ultimelor ore. Ne înşelam, da, trebuia să încetăm să punem întrebări şi să facem ca Malaparte, să intrăm în intimitatea oamenilor, călăi şi victime, să-i ascultăm fără să-i întrerupem, mai ales fără să-i contrazicem, să aprobăm în tăcere tot ceea ce spun ei. Era singura speranţă de a înţelege ceva din complexitatea noastră.

L-am lăsat pe domnul Hurtig să-şi verse năduful şi am vorbit abia la sfârşit. Eram hotărâtă, ştiam ce voiam şi ce nu mai voiam.

— Vă înşelaţi, domnule, e lipsit de interes să fim şi noi pe front, acolo am fi mereu în spatele Panzerelor, depinzând de comunicatele statului-major. La Iaşi trebuie să fim prezenţi.

— Eugenia, nu te plătesc ca să te aud spunându-mi că mă înşel. Ei, fir-ar să fie! O să cauţi un taxi, o trăsură, ce vrei tu şi îi prinzi din urmă pe soldaţii noştri. M-ai înţeles?

— Nu, n-o să plec din Iaşi. Dumneavoastră mi-aţi explicat că statul-major român consideră că evreii sunt un pericol în spatele frontului, din cauza presupuselor lor legături cu Moscova. Astăzi, oraşul s-a umplut de afişe care îi învinuiesc pe evrei. Am întâlnit câţiva, vorbesc despre o „ameninţare cumplită“, aş avea impresia că dezertez dacă aş pleca. Locul meu este aici, nu mă voi îndepărta de Iaşi.

A tăcut atât de mult, încât am sfârşit prin a vorbi tot eu.

— Mai sunteţi la telefon? Nu ştiţi cum să mă anunţaţi că am fost concediată?

— Nu, e în ordine. Am încredere în tine, Eugenia. Ne-am înţeles, rămâi la Iaşi şi ţine-mă la curent. O să iau alte dispoziţii pentru a acoperi frontul.

Seara acelei prime duminici de război a fost sinistră. Am petrecut-o pe bicicleta tatălui meu, străbătând oraşul. Străzile erau pustii, oamenii erau probabil în case, cu urechea lipită de radio. În două rânduri, am fost oprită de patrulele de poliţie. M-au informat că fusese instaurată starea de asediu şi că după ora douăzeci şi două orice persoană surprinsă pe stradă fără permis va fi considerată suspectă şi arestată.

Felinarele nu au fost aprinse la căderea serii. Curios, nici o fereastră nu era luminată, astfel încât oraşul s-a trezit cufundat în beznă şi, preţ de câteva minute, m-am întrebat dacă nu cumva fugiseră toţi locuitorii, înainte de a bănui că de-acum era interzisă aprinderea luminii. Dar de ce? De ce anume ne temeam?

— Un atac aerian, mi-a şoptit tata, ssst! Să nu spui nimic, mama ta e suficient de agitată şi aşa.

M-am întors acasă cu puţin înainte de ora stingerii şi l-am descoperit pe tata afundat într-un scaun în faţa unui pahar de vin, silueta întunecată a

corpului său decupându-se în haloul unei lumânări, iar perdelele de la sufragerie erau trase cu grijă. Mama urcase deja la culcare. Toată ziua aşteptaseră veşti de la Andrei, făcând cu rândul lângă telefon, dar în zadar. Zvonurile venite dinspre Spitalul Sf. Spiridon, unde fuseseră duşi primii răniţi, lăsau să se înţeleagă că rezistenţa rusească fusese mult mai puternică decât se crezuse, ceea ce dezminţea singurul comunicat al statului-major, potrivit căruia „operaţiunile se desfăşurau de manieră satisfăcătoare, iar Prutul a fost trecut de soldaţii noştri.“

A doua zi, tot pe bicicletă, m-am dus să dau o tură prin Păcurari, şi, cum mergeam prin acel cartier de vile cochete, cu grădini care dădeau spre calea ferată, am fost surprinsă să văd cruci agăţate pe porţile unora dintre case sau pictate pe ferestre. Oamenii se gândeau, oare, că în felul acesta vor fi protejaţi de atacurile aeriene? M-am gândit că exista ceva profund înduioşător în credinţă, dar şi ceva surprinzător de egoist: „Doamne, protejează-mă, fă ca bomba să cadă în capul vecinului meu (care nu crede în îndurarea ta) mai degrabă decât peste mine.“

Pe când mă întorceam spre centru şi mergeam de-a lungul vechiului cimitir ortodox, pe sub o boltă de platani, atenţia mi-a fost atrasă de un balcon la care flutura steagul italian. Cine îmi vorbise recent despre consulatul Italiei? Malaparte, desigur – nu erau prea mulţi italieni la Iaşi. Deci aici cinase el cu prietenul său, prietenul său… numele îmi scăpa pe moment.

M-am oprit şi încercam să mă uit prin gardul viu de lemn-câinesc, când o voce de bărbat m-a făcut să mă întorc:

— Ei, iată o tânără curioasă!

Remarca ar fi putut să mă facă să tresar, dar fusese făcută atât de jovial, încât zâmbeam deja atunci când m-am întors să văd cine vorbise. Bărbatul venea de pe trotuarul de vizavi, zâmbind la rândul său. Era rotofei, îmbrăcat cu un costum de in alb, purta o pălărie de pai, albă şi ea, şi arăta spre mine cu bastonul său.

— Da, mă întrebam cât e de frumoasă grădina consulatului…

— Ştiu eu… Ar trebui întrebat consulul. Vă plac grădinile, aşadar?

— E o coincidenţă nostimă, ieri am întâlnit un italian, iar astăzi, plimbându-mă, dau peste consulatul Italiei, din întâmplare. Nici măcar nu ştiam că există unul, aici la Iaşi.

— Dacă n-ar fi fost, n-aș fi putut să vă invit să vizitați grădina mea. Sartori, omagiile mele, domnișoară, eu sunt consulul.

— Sartori, asta era! E numele pe care îl căutam. Eu sunt Eugenia Rădulescu. Aseară eram împreună cu domnul Malaparte și tocmai…

— Malaparte îmi este prieten, probabil că v-a spus. Intrați, vă rog, să ne răcorim puțin, e deja îngrozitor de cald.

A deschis poarta, mi-am lăsat bicicleta sprijinită de un copac din grădină și l-am urmat până la biroul său. Casa avea atât de multe mobile, încât trebuia să te strecori printre comode și gheridoane, la rândul lor încărcate cu tot soiul de obiecte – sticluțe, servicii de porțelan, rame, statuete, pendule…

— Mama a murit acum câteva luni, Dumnezeu s-o odihnească, și nu m-am atins de nimic de atunci.

Era limpede că domnul consul obișnuia să stea în biroul său, unde două fotolii de piele erau dispuse în unghi, sub un abajur ponosit, dincolo de o masă de lucru pe care se îngrămădeau o mulțime de dosare.

— Luați loc, vă rog. Marta ne va aduce ceva de băut… Nici nu știți ce bine mi-ați făcut adineauri, când v-am zărit pe bicicletă… Era o scenă atât de drăguță! Mi-am spus că mai poți avea, totuși, douăzeci de ani și în uriașa harababură în care s-a transformat Europa. Vă spun drept, nu mai credeam că este posibil.

— Mulțumesc! Mă bucur că v-am redat zâmbetul.

— Dar cum de vă plimbați prin oraș? Nu știți că suntem în război?

Eram pe punctul de a răspunde, când am zărit o fotografie surprinzătoare agățată la stânga ferestrei: regele Carol al II-lea, dominând cu statura sa înaltă câteva personalități îmbrăcate de ceremonie, între care domnul Sartori, ușor de recunoscut după chipul rotund.

— O, Doamne, regele! Era la Palat?

— În 1933, puțin după sosirea mea. Mai aveam încă vreo două fire de păr pe cap, după cum puteți constata. Și îl vedeți aici pe prietenul meu André d'Ormesson, ambasadorul Franței. Vă dați seama? Am preluat postul de consul în 1923, ca să fug de imbecilii aceia de fasciști, convins că România va rămâne sub influența Franței, și iată ce a ajuns – mai rău decât Italia! Dar vă debitez toate aceste inepții fără ca măcar să știu ce gândiți… O să mă denunțați, Camelia?

— Eugenia, domnule, l-am corectat, izbucnind în râs.

Avea ceva de o simplitate și o bonomie care te făceau să-ți dorești să-l tot asculți. De câte luni trăiam într-o ambianță gravă, cu spaima zilei de mâine? Și iată că un om își păstrase puterea de a glumi.

S-a auzit o bătaie în ușă și Marta, care avea vreo șaizeci de ani, înaltă și slabă, a apărut purtând un platou cu o carafă cu limonadă și două pahare. Marta, pe care aveam s-o îndrăgesc mai târziu, și care abia de m-a salutat în acea dimineață.

— Îmi spuneam, ascultându-vă, că se mai poate încă râde de ceea ce ni se întâmplă.

— Vă fac să râdeți… e bine, e bine. Iar dumneavoastră mă reconfortați. Ce păcat că sunteți atât de tânără, iar eu atât de bătrân și gras, nu-i așa?

A umplut paharele, suflând greu, jenat de burta impunătoare.

— Cunoașteți Italia, Eugenia?

— Nu.

— Ei bine, vă invit. Știți ceva? Mi-am dat demisia, m-am săturat, mă întorc la Napoli. Să nu mai aud de război. O să mă găsiți acolo în barca mea, pescuind barbuni.

— Vorbiți serios?

— Vi se pare că glumesc? Peste opt zile nu voi mai fi aici. Puțin a lipsit să ne ratăm!

M-a studiat o clipă zâmbind – doi ochi mari, de un negru lichid, sub pleoapele grele.

— Detest ce au făcut imbecilii ăia de fasciști din Italia, dar odată suit în barca mea, n-o să mai știu de ei. Mă gândeam la asta noaptea trecută: până la urmă, sunt fericit că nu am întâlnit niciodată vreo femeie, în afara mamei mele, desigur. Înțelegi de ce spun asta?

— Nu.

— La gândul că mi-ar fi putut dărui un fiu, iar acest fiu ar fi putut ajunge fascist… Unul dintre acei siniștri cretini cu cămașă neagră și tichie. Fii binecuvântată, Sfântă Fecioară!

I-am vorbit despre Ștefan – e clar că mă simțeam în siguranță! –, întrebându-mă cum de era posibil ca doi copii născuți din aceiași părinți, având aceeași educație, să ajungă să aibă idei și angajamente atât de radical

opuse.

S-a strâmbat auzindu-mă pomenind Legiunea, pe Codreanu, pe Horia Sima.

— Și dumneavoastră, Eugenia, în ce v-ați angajat?

— Dacă aș putea, aș fugi și eu ca dumneavoastră, nu mă mai regăsesc deloc în această țară.

Am mai băut un pahar de limonadă, am continuat să discutăm, iar când m-am ridicat să plec, s-a ridicat și el și mi-a prins mâinile într-ale lui.

— Ascultați-mă cu atenție, domnișoară Eugenia, așa cum v-am spus, mai stau aici opt zile: dacă doriți o viză pentru Italia, o veți avea. Încă mai am puterea să vă fac să intrați legal în țara mea. Și de acolo, cine știe, s-ar putea să vă ajut să ajungeți în America.

M-a condus până la bicicletă și ne-am despărțit cu aceste cuvinte – el, la fel de calm și zâmbitor ca un Buddha, eu, cuprinsă de amețeală. Cu patruzeci și opt de ore mai devreme îi spusesem lui Andrei că în locul lui aș încerca să plec din țară, dar că nu era decât un vis, niște vorbe aiurea, și iată că deodată visul putea deveni realitate. Ţinea numai de mine să se întâmple.

Ba nu, și de Mihail. În vreme ce pedalam, construiam în minte un scenariu: să-l anunț pe Mihail că aveam un plan de plecare, să-l fac să vină aici, la Iași, să mă întorc între timp să-l anunț pe Sartori că vom fi doi – oare ar fi refuzat o a doua viză? Nu, nu era genul cârcotaș – a, da, dar și când va descoperi că al doilea e evreu? Nu vorbiserăm deloc despre evrei. Dar nu, dacă îi detesta pe fasciști și Legiunea, nu-i putea detesta și pe evrei. Și cum urma să plecăm? Pe ce cale? Vor mai fi avioane spre Italia? Trenurile vor mai circula? Sartori trebuia să fie la curent, la nevoie, vom călători cu el – ce asigurare mai bună putea exista decât să fii sub aripa consulului în persoană!

Oare Mihail va răspunde de data asta? În seara din ajun, telefonul sunase în gol – cel din camera mea din București, unde speram să-l găsesc. De la sosirea mea la Iași nu mai avusesem nici o veste de la el.

La întoarcerea mea, toate prăvăliile de pe strada Lăpușneanu erau deschise și domnea aceeași animație ca de obicei. Cine-ar fi crezut că suntem în război? Ba chiar erau câteva persoane la coadă în fața farmaciei Mayer, ca și cum oamenii se temeau de o penurie de medicamente – dar nu, la fel de mulți erau și în magazinul nostru, deși știau prea bine că vinul nu va lipsi niciodată

la Iași.

I-am salutat scurt pe părinții mei prin vitrină și am urcat să telefonez. Nu era nimeni acasă, momentul era ideal.

Și Mihail a răspuns.

Eram atât de emoționată când i-am recunoscut vocea, încât am rămas mută câteva clipe, cu un nod în gât.

— Eu sunt. Ce bucurie să te aud, Mihail.

— Ești deja la Chișinău cu soldații noștri?

— Nu, o să-ți explic. Mă tem să nu se întrerupă legătura, așa că trec direct la subiectul principal: am posibilitatea să obțin două vize pentru Italia, iar de acolo am putea ajunge într-o țară unde am fi liberi, unde nu ai mai fi în pericol.

Tăcere. Îl auzeam respirând.

— Ți-am mai spus, Eugenia. Nu plec nicăieri.

— Mă tem că nu vei mai avea nici un loc în curând.

— Aș muri mai sigur în altă parte decât aici.

— De ce spui asta? De ce ai muri în America? Nu înțeleg.

— Ba da, știu că înțelegi, dar nu vrei să accepți.

— O să… O să încerc să accept atunci. Să lăsăm asta deoparte. Spune-mi repede ce mai faci.

— De ieri sunt în camera ta. Scriu. Îți mulțumesc, m-ai salvat. Nu mai ies aproape deloc, Rosetti îmi aduce de mâncare, totul e în ordine. Și tu?

Când să-i povestesc, s-a întrerupt legătura și nu am încercat să-l sun din nou. Întreruperea venise la țanc: refuzul lui clătinase și puțina încredere pe care o mai aveam în noi. Nici o secundă măcar nu și-a imaginat că am putea fi împreună, în Italia sau altundeva – nu, nu mai era nimic de discutat, nu avea să părăsească România, pentru că numai în România, în această țară unde în fiecare zi apărea o nouă amenințare pentru el, numai aici putea scrie. E ceea ce trebuia să încerc să înțeleg. Nu-i păsa de nimic altceva.

M-am oprit și eu din scris. Aprind o țigară și îi frunzăresc *Jurnalul* din 1941, în preajma acelei discuții telefonice:

Războiul ăsta, cu angoasa lui permanentă, a acoperit vechile mele nefericiri personale și le-a făcut să treacă în umbră. Dar când mă apropiu iar de ele, dor încă. Într-un fel, printr-o substituire de nenorociri, războiul m-a depărtat puțin

de mine şi de oribilele mele taine. Ba chiar mi-a dat raţiuni de a trăi şi de a aştepta – eu care de atâţia ani nu mai am nimic de aşteptat.

„Oribilele mele taine“. Ce voia să spună? Să fi fost oare ceea am bănuit despre incapacitatea lui de a iubi? Despre teama lui de femei, care îl împingea la a dori s-o cucerească tocmai pe cea care îi era inaccesibilă? Întreaga lui operă e traversată de această căutare: să cadă într-o zi din cer „steaua fără nume“. Visa la o femeie, dar în cotidian fugea de toate celelalte. Războiul îi uşura provizoriu această durere, în favoarea unei preocupări pragmatice, care putea fi mărturisită – supravieţuirea. Nu-şi dorea deloc să se îndepărteze de ea ca să se trezească din nou confruntat cu el însuşi.

20

Deodată, în seara de marți, 24 iunie, pe când terminam de mâncat la lumina unui sfeșnic, am auzit bâzâitul îndepărtat al unui avion. Apoi, zgomotul s-a întețit – erau cel puțin trei, poate mai multe, și se apropiau.

— Dumnezeule, a început! a șoptit mama.

În mod curios, tata nu a contrazis-o, ba chiar a avut un mic gest de iritare ca s-o facă să tacă.

Voia să asculte, să fie lăsat să asculte, și părea să nu-și creadă auzului. Avioanele se apropiau într-adevăr. Să fi fost oare rușii? Frontul nu era decât la șaptezeci de kilometri, dar ni se părea incredibil ca rușii să îndrăznească să vină să ne amenințe până în casele noastre. Dar apoi au ajuns deasupra, și zburau la altitudine atât de joasă, trecuseră atât de aproape de acoperișurile noastre, încât vibrațiile motoarelor lor s-au repercutat până în bufet, unde paharele au început să se ciocnească scoțând sunete ridicole.

Trecuseră. Se îndepărtau.

— E în ordine, se duc mai departe, sunt ai noștri.

Dar abia ce-și terminase tata cuvintele că o explozie a făcut să tremure geamurile sufrageriei și a spart cu siguranță câteva pahare în bufet. Bomba nu căzuse departe, poate în Piața Unirii, sau mai jos, spre gară.

— În pivniță, repede! a poruncit tata, recăpătându-și reflexele din 1917. Eugenia, ia sfeșnicul și luminează drumul!

Urletul sirenelor ne-a ajuns pe scări, în vreme ce eram atenți să nu ratăm vreo treaptă în jocurile de umbre și lumini pe care le împrăștiau lumânările. În mod clar, autoritățile militare fuseseră luate prin surprindere. Instituiseră starea de asediu, dar nu credeau, probabil, într-o ripostă a rușilor. Se spunea de altfel că nu aveau decât niște aparate vechi, din lemn și tablă, datând din războiul trecut.

Dimineața se vorbea numai despre atacul aerian. Toți negustorii de pe

strada Lăpușneanu erau pe trotuare, amestecându-se cu primii gură-cască pentru a face schimb de impresii. Oamenii se contraziceau în legătură cu numărul avioanelor, unii erau siguri că au numărat trei, alții șase, se spunea că unul dintre ele fusese doborât de apărarea antiaeriană germană și că se prăbușise pe dealuri, deasupra Păcurariului, dar toți erau de acord că numai o bombă atinsese orașul, căzută asupra rafinăriei de petrol din Nicolina, care arsese o bună parte din noapte.

Am încălecat îndată pe bicicletă și m-am dus spre Nicolina, un cartier industrial, de-a lungul căilor ferate, unde trăiau o mulțime de muncitori în case joase, doar cu puțin mai răsărite decât cele din Târgu Cucu. Domnea o confuzie de necrezut: polițiști și militari încercau să-și croiască drum printre locuitorii ieșiți în pijamale pe străzi împreună cu copiii lor. Probabil că mulți își petrecuseră noaptea afară, privindu-i pe pompieri cum luptă cu flăcările. Pompierii erau tot acolo, iar camioanele lor îngreunau circulația.

Se spunea că murise un om și că erau mai mulți răniți. Am încercat să mă apropii de locul incendiului, până ce am rămas prizonieră în mulțime, nemaiputând merge nici înainte, nici înapoi. Abia atunci, ridicată în șa, mi-am făcut timp să observ mai bine tot ce se petrece în jurul meu. În realitate, polițiștii și militarii nu-și croiau drum printre locuitori, dimpotrivă, locuitorii îi conduceau pentru a le arăta cutare sau cutare casă. Și, de altfel, dacă nu se mai putea înainta, asta era pentru că poliția tocmai intrase într-una din acele case și mulțimea aștepta să vadă cine avea să iasă din ea.

— Dar de ce se interesează poliția de acea casă anume? am întrebat-o o femeie de lângă mine, care ținea un copil în brațe.

— Jidani.

— Doar nu au dat ei foc la rafinărie!

— Și cum a căzut bomba exact peste ea? Crezi că a trimis-o norocul?

Un minut mai târziu, o întreagă familie a apărut în pragul casei, împinsă de polițiști – tatăl și fiul cel mare, cu brațele în aer, urmați de o femeie care ținea de mână o fetiță de vreo zece ani.

Imediat, au țâșnit insultele: „Trădătorilor!“, „Ticăloși comuniști ce sunteți!“, „Jigodii!“, și pietre au început să zboare spre ei; s-au ferit de bine, de rău.

Familia aceea a fost luată de acolo, mulțimea a urmat-o, iar eu am rămas în

urmă dinadins. Ce le trecuse prin minte? Că tatăl şi fiul aşteptaseră avioanele şi că apoi le ghidaseră cu ajutorul unor torţe, pentru ca petrolul, atât de necesar armatelor noastre, să fie distrus? Dar cum i-ar fi putut ghida fără să fie văzuţi, în plină stare de asediu, când poliţia circula peste tot şi primise ordin să tragă asupra ferestrelor care lăsau să filtreze cea mai mică rază de lumină? Era o prostie. Doar un nou pretext pentru a arunca bănuiala asupra evreilor.

Scena îmi provocase o emoţie, o furie pe care nu reuşeam s-o stăvilesc. Tremuram. A trebuit să mă dau jos de pe bicicletă şi să mă aşez pe bordură. Cum puteau oamenii să creadă… Şi eu, cum am putut, la şaisprezece sau şaptesprezece ani, să nu văd nimic anormal în faptul că un evreu de vârsta mea era pus la pământ cu lovituri de picioare? Cum am putut crede, la un moment dat, că evreii nu erau egali cu noi, că nu erau fiinţe întregi, că puteau fi loviţi, sau chiar ucişi, fără riscuri? Ca şi cum n-ar fi fost decât nişte câini, la urma urmei. Dacă nu aş fi întâlnit-o pe Irina, oare aş fi fost şi eu astăzi în mijlocul mulţimii, insultându-i?

Credem orbeşte în cuvintele părinţilor noştri şi mai târziu ni le asumăm şi le transmitem mai departe copiilor noştri. De ce e atât de greu să pui la îndoială acele cuvinte, să te trezeşti cu întrebări, apoi, încetul cu încetul, să capeţi conştiinţa unui „adevăr“ diferit?

Mulţimea cotise la dreapta şi strada era aproape goală. Atunci, ridicând privirea, am observat că o cruce era pictată pe uşa casei din faţa mea. La fel ca în Păcurari. Şi pe casa de alături. Ceva mi-a stârnit bănuiala, m-am ridicat şi am parcurs strada mergând pe lângă bicicletă. De fapt, majoritatea caselor erau marcate cu o cruce, dar nu şi cea a evreilor care tocmai fuseseră arestaţi. Asta nu putea veni dintr-un subit elan colectiv de evlavie al creştinilor, implorând protecţie divină, cum crezusem – li se transmisese consemnul să se distingă, eram convinsă acum, pentru ca locuinţele lor să poată fi deosebite de ale evreilor.

Era oare posibil ca un ordin să fi fost redactat în acest sens? Voiam să mă întorc la chestură ca să fiu sigură. Şi, de data asta, să nu mă mai las intimidată de bărbatul în cămaşă cu mâneci scurte, aveam să solicit să mi se prezinte ordinul scris şi să transmit textul domnului Hurtig. Poate că era semnat de însuşi comandantul garnizoanei, colonelul Lupu. Eram în plin efort de urcuş

spre centrul oraşului, arcuită asupra coarnelor bicicletei, când, deodată, m-a năpădit conştiinţa nevredniciei mele şi m-am oprit brusc: de ce să-mi îndrept atenţia asupra crucilor, când afişele care îi acuzau pe evrei că ascund soldaţi ruşi sub caftanele lor umpleau zidurile oraşului? Afişele erau tot ce se putea imagina mai rău pentru evrei, şi nu ar fi putut fi puse fără acordul colonelului Lupu.

Nu, prioritatea mea acum era să alerg în Păcurari să verific zvonul potrivit căruia unul dintre avioanele ruseşti fusese doborât. Mi-am reluat de îndată cursa, cotind la stânga pentru a ocoli gara şi a ajunge în strada Păcurari, cea mai lungă stradă din Iaşi, fără îndoială. Apoi, am urmat drumul ce se bifurca pentru a trece din nou pe sub platani, prin faţa consulatului Italiei, înainte de a o lua pe bulevardul larg în direcţia colinelor. Cimitirul evreiesc se afla pe panta uneia dintre ele. De pe bulevard, se ghiceau monumentele aşezate strâmb şi zidul de incintă, care decupa un dreptunghi mare în mijlocul unui teren galben şi gol, străbătut de şănţuleţe întunecate, săpate de ploaie.

Acolo se termina oraşul. Nimic nu indica vreo prezenţă neobişnuită în peisaj şi am căutat din priviri pe cineva care să mă îndrume. A, iată un ţăran care se apropia de mine ţinând de frâu un cal.

— Nu vă supăraţi, mi s-a spus că un avion rusesc a căzut pe aici…

— Şi-ai venit şi tu la furat?

— O, nu, voiam doar să mă asigur că nu e o păcăleală.

— În groapă, în spatele cimitirului. Oleacă mai încolo şi ar fi căzut peste morminte. Nu ne-ar fi rămas decât să le îngropăm pe fătucile alea alături de jidani.

Despre ce fătuci vorbea? Şi-a văzut de drum, iar eu am început să urc spre cimitir pe singura cărare practicabilă care ducea într-acolo. Trebuia să treci pe sub un arc din piatră, ridicat în 1881 în memoria unui anume George Gratz, generosul donator al acestui deal destinat înhumării evreilor. Cimitirul în sine era mult mai sus şi îi dădeam ocol, sub soarele necruţător al amiezii, când am zărit mai jos o îmbulzeală.

Apropiindu-mă, riscând să cad în orice moment, dusă de greutatea bicicletei mele, am început să disting unele detalii ale scenei: avionul era un biplan, surprinzător de mic, stătea într-o rână, îndreptând spre cer aripile din dreapta, cele din stânga fiind rupte. Oamenii îşi făceau de lucru pe fuzelaj, pe

când alții se aflau de jur împrejur, parcă răzuind pământul. Țigani. Țiganii sunt ușor de recunoscut după hainele lor colorate, alcătuind și ei, în ochii românilor, o populație inferioară, la fel ca evreii, cu diferența că țiganii nu încercau să se amestece în nimic, păreau să se fi resemnat cu condiția lor mizeră și să accepte sarcinile cele mai degradante, cele mai grele, știind că vor putea să profite cumva. La cutremurul din noiembrie 1940, fuseseră foarte utili pentru îndepărtarea molozului, pentru recuperarea ultimelor cadavre, și se răsplătiseră singuri pentru efortul depus luând cu tot ce găseau. Dacă se prăbușea o clădire, dacă deraia un tren sau cădea un avion, ei dădeau fuga imediat.

În fine, am ajuns și mi-a trebuit o clipă ca să accept ceea ce vedeam: piloții erau două femei – „fătuci“, cum le numise țăranul. Una era încă legată cu centura în cockpit, cu capul în casca de piele căzut într-o parte, dar pe cealaltă o scoseseră afară și terminau să o dezbrace – bluzonul, ochelarii, cizmele, centura, mănușile, portofelul, toate acestea zăceau grămadă lângă corpul ei pe jumătate dezgolit. Iar acum încercau să o scoată pe tovarășa ei, strecurâdu-și mâinile în carlingă pentru a-i desface centurile care o țineau. În vremea asta, copiii adunau resturi de avion, pe care le băgau în niște saci de cartofi.

Cum prezența mea nu părea să-i deranjeze, m-am apropiat de moartă, ținând în continuare de bicicletă: era probabil mai tânără ca mine, un chip de copil dolofan, ale cărui bucle castanii tunse scurt purtau încă amprenta căștii. Întoarsă din misiune, și-ar fi trecut mâna prin păr ca să și-l răsfire, iar cum nimeni nu se gândise la asta, am fost tentată să o fac eu. Între timp, o scoseseră și pe a doua din cockpit, râdeau trăgând-o de subsuori, după ce avuseseră grijă să-i scoată cizmele, așa că am fugit de partea cealaltă a fuselajului. Nu, nu voiam să văd așa ceva.

Zvonul se adeverise: rușii își puseseră deci în gând să înfrunte antiaeriana germană și înspăimântătoarele Messerschmitturi cu niște avioane de tablă care aveau pe puțin douăzeci de ani. Acela era un monomotor mic, așa cum vedeam uneori duminica deasupra aerodromului din Băneasa, lângă București, și eram gata să pariez că una din cele două fete îmbarcase bomba pe genunchi și îi dăduse drumul cu mâna deasupra rafinăriei, ca un copil care aruncă pe fereastră un dovleac în capul unui vecin irascibil. Statul-major rusesc știa cu siguranță că le trimitea la moarte, și probabil că ele se oferiseră

voluntare să moară în numele înaltei idei pe care şi-o făceau despre comunism, despre omenire. Deodată, mi-a apărut în minte chipul Irinei – ea ar fi făcut-o, s-ar fi oferit voluntară, eram convinsă de asta. Şi nu era câtuşi de puţin nevoie de evrei ca să indice ţintele, avioanele acelea zburau atât de jos şi cu viteză atât de mică, încât piloţii ar fi putut număra şi ţiglele de pe casele noastre.

Coboram de la cimitirul evreiesc şi mă pregăteam să cotesc pe bulevard, când am dat peste unul dintre acele sinistre cortegii pe care le mai văzusem la Bucureşti: un grup de bărbaţi tăcuţi, încadraţi de poliţişti şi de civili. Aceştia din urmă nu arborau nici un semn particular, dar i-am recunoscut imediat ca fiind legionari, acei derbedei reciclaţi în SSI. Evreii culeşi – vreo treizeci – duceau lopeţi şi târnăcoape, nu pe umăr, ci ca pe nişte toiege, probabil ca să nu fie tentaţi să le folosească drept arme. Unde erau duşi? M-am întors discret ca să-i pot urmări de la distanţă. Apoi, văzând că o luau în direcţia cimitirului, am renunţat să-i mai însoţesc.

Îmi amintesc ce mi-am spus atunci, alegând să mă îndepărtez: că erau duşi să cureţe perimetrul mormintelor şi aleile. Că toate astea erau lucruri banale. Într-o zi de iarnă, la Bucureşti, am întâlnit o trupă de evrei luaţi pe sus, printre care se afla şi Benu, fratele lui Mihail, iar a doua zi am aflat că fuseseră strânşi obligatoriu pentru a deszăpezi în jurul gării, înainte de a fi trimişi înapoi acasă. Dacă pe aceştia îi duceau la cimitir cu unelte de grădinărit, puteam să fiu liniştită, nu avea să li se întâmple nimic rău.

Astăzi, ştiu că, dacă i-aş fi urmat, aş fi aflat ce era pe cale să se petreacă. Căci ei nu se duceau să cureţe mormintele şi aleile, nu, se duceau să sape gropi adânci, gropi de câţiva metri lungime, în care aveau să fie aruncaţi în curând, alături de alte câteva sute.

Cred că am avut totuşi o presimţire, pentru că m-am simţit lipsită de energie, cuprinsă de o tristeţe pe care am pus-o pe seama imaginii celor două „fătuci“ moarte din avion, a dispariţiei Irinei, care m-a răvăşit din nou – cât îmi mai lipseau cuvintele ei, aş fi urmat-o, m-aş fi rezemat de ea, mă săturasem să iau hotărâri de una singură, să nu pot conta decât pe mine în această Europă ce părea să fi intrat pe mâna diavolului. Aş fi vrut să plâng, să fiu luată în braţe, să mi se spună că e doar ceva trecător, că mâine nu voi mai vedea lucrurile în negru, că viaţa, desigur, merita să fie trăită.

În starea asta mă aflam când m-am trezit din nou în faţa porţii consulatului Italiei. Ca şi cum speranţa ar fi locuit acolo, sub steagul italian care flutura la balcon.

Am tras de clopoţel şi Marta a venit să-mi deschidă.

— Vă rog să mă iertaţi că vă deranjez, eu sunt… mă recunoaşteţi?

Oare văzuse că nu eram deloc în apele mele? O sclipire de compasiune i-a apărut în privire.

— Intraţi, domnişoară. Domnul consul este foarte ocupat, dar vă va primi.

Sartori era în cămaşă, expunându-şi burdihanul în mijlocul bibelourilor mamei sale, pe care le învelea în ziare înainte de a le pune în lăzi.

— Eugenia! Ce surpriză frumoasă! Hai, o să luăm prânzul împreună.

— Deci gata, plecaţi…

— Doar n-o să începi să plângi acum!

— Dacă aş putea, aş plânge, da. Mă tem de tot ce se va întâmpla şi, ca o idioată, bat oraşul pe bicicletă în toate sensurile… Mă simt atât de neputincioasă, de inutilă. Nici măcar nu ştiu ce caut!

— Vino, să mergem în bucătărie, o să mănânci ceva şi te vei simţi mai bine.

Bucătăria era aproape la fel de mare ca salonul, se deschidea spre grădină printr-o uşă de sticlă, iar Marta îşi impusese aici austeritatea: nici un bibelou, nimic care să nu fie indispensabil, astfel încât, venind dinspre celelalte încăperi, te simţeai uşurat să pătrunzi în sobrietatea acesteia.

— Abia ce v-am întâlnit şi deja plecaţi, i-am spus.

Stăteam în colţul mesei. Aş fi vrut să-mi vorbească, eram gata să cred ce avea să-mi spună, numai că el tăcea, părea stânjenit să mă vadă în starea aceea, urmărind-o în acelaşi timp cu coada ochiului pe Marta, care termina de pregătit masa şi avea să ni se alăture.

— Nu am pe nimeni aici, la Iaşi, lângă care să mă simt în siguranţă aşa cum sunt lângă dumneavoastră. Poate că mă înşel cu totul, dar atunci când v-am văzut bastonul şi zâmbetul, am ştiut că voi putea conta pe dumneavoastră.

Marta a aşezat în faţa noastră tot felul de mici salate italieneşti în nişte vase de teracotă – roşii uscate, ardei, vinete, măsline, dar şi minusculi cârnăciori condimentaţi, fierbinţi, pe un pat de mămăligă. Văzându-le, Sartori a deschis o sticlă de vin şi ne-a umplut paharele.

— Spuneți-mi ceva. Vă rog.

— Eugenia, nu putem face nimic împotriva nebuniei colective, împotriva fanatismului, a prostiei. E un torent care adună totul în calea lui și abia începem să vedem primele stricăciuni. Nu știu când se vor retrage apele și după câte mii sau milioane de morți. Nici măcar nu știu dacă va exista o retragere a apelor. De aici încolo, fericirea noastră – dacă mai are vreun sens cuvântul –, în orice caz, supraviețuirea noastră depinde de capacitatea noastră de a ne detașa. Fie suntem o picătură de apă în torent și participăm cu voioșie la măcel, fie dezertăm de pe câmpul de luptă și plecăm să pescuim barbuni în Golful Napoli. Dar nu există altă alegere posibilă: dacă rămânem pe mal pentru a încerca să protestăm, sau să salvăm câteva nuiele, vom fi duși odată cu ele.

— Pe evrei îi numiți nuiele?

— Pe toți cei care fac oficiu de țapi ispășitori în marile orgii de prostie colectivă. Nobilii ruși în 1917, evreii astăzi.

— N-ați spune că merită să rămâi ca să salvezi fie și un singur evreu?

— Mi-am pierdut gustul sacrificiului, Eugenia.

Și-a lăsat jos furculița pentru a-mi mângâia pe furiș dosul palmei.

— Sunt conștient că nu mai am mulți ani în față, și tare îmi mai place viața! Dacă te-aș fi întâlnit mai devreme, poate m-ai fi convins să mi-o risc, ca să te seduc, deci din rațiuni necurate, dar acum o să-i las să se omoare unii pe alții fără mine.

— Nu mă ajută deloc ceea ce îmi spuneți.

— Eu sunt un egoist bătrân, iar tu, o inimă pură. Nu-i așa, Marta?

Bucătăreasa s-a uitat lung la noi, pe rând.

— Domnișoara nu poate crede că lumea a devenit atât de rea, în vreme ce dumneavoastră, domnule, v-ați resemnat de mult.

— Iată un bun rezumat al situației.

Și, după o clipă de tăcere, a adăugat:

— Nu am cum să-ți aleg destinul în locul tău, Eugenia, dar să știi că propunerea mea de viză e încă valabilă și va fi până în ultima clipă.

— Mulțumesc.

După aceea, mi-a povestit cum l-a cunoscut pe Malaparte, în 1917, când nu se numea încă Malaparte, ci Suckert, din tată neamț și mamă italiană. Suckert

și Sartori au devansat apelul și s-au trezit încartiruiți la Regimentul 51 infanterie al brigăzii din Alpi, care le ținuse formidabil piept austriecilor pe frontul din Dolomiți – „Un masacru înfiorător, Eugenia, prefer să trec peste detalii“ – și am înțeles de ce nu trebuia să aștept mai mult de la Sartori. La șaptesprezece ani crezuse în necesitatea de a-și da viața, dar acest al doilea război nu avea să-l mai păcălească.

Era târziu după-amiază când ne-am despărțit. Mă gândeam că n-o să-l mai văd niciodată pe consul, așa încât, în vreme ce traversam orașul în celălalt sens, un sentiment adânc de singurătate s-a adăugat tristeții mele. Dacă Andrei ar fi fost acasă, i-aș fi cerut să mă însoțească la cafeneaua Corso și am fi fumat, vorbind despre autorii care ne plăceau – el copia pasaje întregi în caietele sale și mi le citea, iar eu regăseam în ele ecoul propriilor amărăciuni. Nu mai eram singură, altcineva trăise aceleași lucruri înaintea mea și știuse să găsească cuvintele potrivite pentru a le exprima. Adesea, mergând pe stradă, începeam și eu să scriu, dar numai în gând, fără să fi pregătit ceva. Uneori era atât de intens ce-mi trecea prin gând, că trebuia să mă așez pe o bancă, cu inima cât un purice, să-mi scot repede din geantă carnetul și stiloul și să scriu, să scriu… dar flacăra se stingea în scurt timp și cele câteva fraze care îmi păruseră atât de frumoase, de promițătoare, se vădeau de o paloare decepționantă. Însă simțeam o nevoie tot mai presantă să mă extrag uneori din toată această agitație pentru a o reconsidera în liniște, pentru a salva câteva fragmente din ea, pentru a înțelege de ce un anumit eveniment mă înduioșase atât, pe când o remarcă sau o privire treziseră în mine dezgust sau teamă. Cum puteai înainta în viață fără să te întorci? Și a te întoarce însemna a scrie. Dar de ce era atât de greu să scrii când vorbitul nu cerea nici un efort? De ce restituirea unei trăiri fugare, la fel de intensă la fiecare lectură, reprezenta o adevărată provocare? Ca și cum cuvintele se împotriveau cu înverșunare să dea seamă de ceea ce ne măcina. Dar nu, cuvintele nu erau vinovate, pentru că scriitorii pe care îi iubeam, Andrei și cu mine, reușeau să exprime toate nuanțele stărilor noastre sufletești. Cuvintele, la fel ca vioara, ascultă de cel care știe să le cânte, eu eram cea care nu știa să cânte, eu păream condamnată să mă zbat în fluxul neîntrerupt al gândurilor mele fără să izbutesc să fac ceva.

Reflectând la toate acestea, în vreme ce pedalam prin cartierele Iașiului,

surprinzător de liniştite la acea oră din zi, mi-am amintit de caietul lui Malaparte deschis pe biroul său. El reușea să-și conjuge prezența cu mișcarea vieții, cu mișcarea războiului, în cazul de față, cu scrisul. Și îl lăsasem să plece fără să-l rog să-mi citească câteva pagini din caietul său… În ce mă privește, din seara aceea în care i-am văzut apărând pe cei trei evrei bătrâni în caftanele lor șiroind de apă, nu mai scrisesem un rând. Le împărtășisem neliniștea, dar nu mai scrisesem nimic. Atunci de ce continuam să străbat așa orașul? De ce nu fugeam cu Sartori, dacă tot nu eram bună de nimic? „O inimă pură“, spusese el; ba nu, o idioată. Nu mai puteau evreii de autocompătimirea mea.

Era război, iar Andrei se afla probabil în foc și pulbere la porțile Chișinăului, Ștefan era la Berlin, cu prietenul lui Sima, în apartamentul de la Grand Hotel Esplanade pus la dispoziție de domnul Göbbels (sosise o scrisoare de la Ștefan pentru părinții noștri), cele două tinere rusoaice muriseră, evreii se ascundeau, dar pe strada Lăpușneanu, familia Mayer continua să vândă din plin medicamente, iar familia Rădulescu să comercializeze sticle de vin și șampanie franțuzească.

Folosisem telefonul lui Sartori ca să-i relatez domnului Hurtig prima alertă aeriană, avionul doborât, rafinăria în flăcări, furia din cartierul Nicolina, bănuiala care plana asupra evreilor și neliniștea mea crescândă.

— Fapte, Eugenia, doar fapte. O familie de evrei arestată, patru persoane, am înțeles. Încearcă să afli ce s-a întâmplat cu ei. Îți înțeleg emoția, fetițo, dar emoția ta nu e o informație.

Iar acum abia așteptam să rămân singură, în liniștea camerei mele. De-a lungul drumului de întoarcere, chipul băiatului îmi apăruse mereu în minte. Îl alungam, dar revenea. Un chip alungit, cu ochii înfundați, cu păr negru și des. Dacă aș fi luat-o din nou pe drumeagul de pământ de la sinagogă, ar fi apărut din nou, sunt singură. Am fost tentată să o fac, tentată de mi se tăia respirația. Da, și ce i-aș spune? Ei bine, că nu am încetat să mă gândesc la el. M-am auzit rostind-o cu voce tare, în vântul goanei pe bicicletă: Nu am încetat să mă gândesc la tine, nu am încetat să mă gândesc la tine. După aceea, tot pedalând, l-am întrebat dacă și el se gândise la mine. Prima dată păreai emoționat, nu-i așa, respirai repede. Erai frumos, nici nu-ți poți imagina cât de frumos mi-ai părut! Ar răspunde că și el, că și el se gândise mult la mine,

în ciuda ameninţării, a necesităţii de a sta de strajă în spatele acelui şopron. Atunci ne-am apropia unul de celălalt şi ne-am atinge mâinile. Am sta o clipă să ne privim, fără să îndrăznim să repetăm gestul. Apoi i-aş propune să mă însoţească. I-aş spune: „Nu ştim unde vom fi mâine, dar astăzi suntem vii! Vino! Vino repede!“ Trebuie să profităm de fiecare clipă de viaţă. L-aş duce în casa lui Malaparte, în spatele Jockey Clubului. Am bloca uşa de la intrare cu un bufet sau orice altceva. În cameră, m-aş dezbrăca şi el, la rândul lui, şi-ar scoate hainele. În cele din urmă, m-ar lua în braţe, aş adulmeca în sfârşit aroma pielii lui, sub păr, în spatele urechii, iar în clipa în care i-aş simţi sexul pătrunzându-mă, mi-aş da drumul. M-aş bucura repede, prea repede, de plăcerea nespusă de a-i aparţine.

Abia aşteptam să fiu singură ca să scriu ceea ce nu îndrăznisem să fac: să mă duc să-l caut pe Sami în Târgu Cucu şi să-i cer să facem dragoste.

21

Eram închisă în camera mea din ajun, când aşezată la birou, când la fereastră, descumpănită de neputinţa mea – cum de n-am ştiut să scriu nimic despre dorinţa mea pentru Sami ? Nici o frază la înălţimea visului care mă ţinuse trează o parte din noapte – când am auzit sirenele urlând pe cerul de vară al Iaşiului.

Am sărit la fereastră. Pe stradă, oamenii începuseră să alerge, fugeau din magazine, îi evitau în ultimul moment pe cei care veneau din sens invers, iar comercianţii îşi coborau deja obloanele metalice – doamna Walzer, coafeza, domnul şi doamna Mayer, farmaciştii, domnul Kane, băcanul, domnul Ionescu, librarul, tata şi mama… Dacă le-ar fi trecut prin minte să-şi ridice nasul, m-ar fi zărit la geam chiar deasupra capetelor lor, dar erau prea grăbiţi să se pună la adăpost, şi-n plus, mă credeau plecată de mult, aşa că nu m-am mişcat de pe pervazul pe care stăteam.

În foarte scurt timp, avioanele ruseşti au apărut la orizont, formând un fel de roi de viespi în ceaţa matinală înainte de a se contura treptat tot mai clar şi a ocupa în curând întreaga lărgime a cerului. Radio Bucureşti anunţase că aproape toată aviaţia sovietică fusese distrusă la sol de Luftwaffe, care profitase de efectul de surpriză al Blitzkriegului (necunoscut cu trei zile înainte, cuvântul era acum pe buzele tuturor), dar probabil că piloţilor germani le scăpaseră câteva aparate, fiindcă acestea erau adevărate bombardiere, negre, metalice, pline de elice şi mitraliere, fără nici o legătură cu micuţul avion de agrement al celor două tinere ucise.

Mult timp, sirenele au acoperit zgomotul motoarelor, dar, când au tăcut, zbârnâitul a devenit repede asurzitor, străbătând pereţii caselor, pătrunzând în inimile oamenilor, dându-ne senzaţia că aerul se comprima deodată, că se densifica până la a deveni solid şi practic irespirabil. Bombardierele zburau la altitudine atât de joasă, încât atunci când primele au trecut pe deasupra mea,

am putut zări piloții și m-am gândit că și ei m-au văzut, probabil. În secundele care au urmat trecerii lor, primele explozii au făcut să tremure pământul, iar firma farmaciei Mayer s-a desprins într-o parte și a prins deodată să se bălăngăne în fața oblonului metalic al magazinului. Oare aveau să ne mai cadă și alte lucruri în cap ? Da, câteva țigle de pe acoperișul nostru fuseseră cât pe-aci să mă lovească și, o clipă mai târziu, felinarul din fața băncii s-a făcut țăndări, fără să-mi dau seama de ce. E drept că exploziile se înmulțeau în oraș și că unele provocau așa un suflu, de-ai fi zis că acoperișurile aveau să zboare.

Apoi a trecut valul, huruitul s-a îndepărtat, iar aparatele și-au continuat zborul spre București, cum aveam să aflăm a doua zi din jurnale, fără să fie deranjate câtuși de puțin, iar cele trei sau patru avioane de vânătoare ruseşti din frunte, Yakovlev, precizau ziarele, începuseră să-i mitralieze pe soldații germani ai apărării antiaeriene, lăsând impresia că erau perfect informați asupra poziției acestora.

După furtuna avioanelor au urmat sirenele înnebunite ale ambulanțelor și pompierilor. Fără a aștepta ca viața să-și reia cursul pe strada noastră, care nu fusese atinsă, am plecat cu bicicleta prin oraș. Bilanțul acestui al doilea raid aerian s-a dovedit catastrofal până la sfârșitul zilei: o aripă a Spitalului Sf. Spiridon fusese atinsă, o școală care servea drept cazarmă unui batalion al Wehrmachtului era în flăcări, centrala telefonică a orașului era distrusă și mai multe bombe căzuseră în cartierele populare – Tătăraşi, Socola, Nicolina, Galata, Păcurari… Seara, se estima la circa o mie numărul morților și la cinci-șase mii cel al răniților.

Această ripostă rusească, pe care nimeni n-o anticipase, avea să golească Iașiul de jumătate din locuitorii săi. Mulți dintre cei care aveau mijloacele necesare, deci burghezi în marea lor majoritate, au decis să plece, considerând că ar fi mai în siguranță în interiorul țării decât în apropierea frontului. Am fost martora acestor plecări, în acea seară de 26 iunie: automobilele erau încărcate, ușile caselor și porțile grădinilor încuiate cu grijă, iar oamenii porneau spre Carpați, căci mulți aveau cabane la Brașov, la Predeal sau la Sinaia, unde mergeau la schi în timpul vacanțelor.

A doua zi după această dramă, vineri 27 iunie, acuzațiile împotriva evreilor au părut să se cristalizeze dintr-odată. Trebuia fără îndoială găsită o explicație

pentru precizia tirurilor și bombardamentelor sovietice. Cine îi informase pe ruși despre pozițiile antiaerienei germane, invizibile din înaltul cerului? Cine le indicase că o școală îi adăpostea pe soldații Wehrmacht – singura atinsă? Cum putuseră lovi cu atâta siguranță centrala telefonică, aflată în centrul orașului, sau garnizoana Regimentului 13 infanterie?

Preluând cuvintele colonelului Constantin Lupu și ale ofițerilor săi, ziarele de dimineață afirmau apăsat că piloții ruși fuseseră „evident“ ghidați de la sol. Nu scriau că vinovați ar fi fost evreii, dar pe aceeași pagină, într-un chenar, semnalau că poliția primise ordin să percheziționeze toate casele locuite de evrei, pentru a pune mâna pe lanterne, torțe, lămpi, țesături colorate, precum și pe „toate aparatele susceptibile de a face fotografii pentru a le transmite dușmanului“.

Nu le va fi prea greu să găsească casele evreiești, mi-am spus, de vreme ce le cer creștinilor de atâta timp să pună cruci pe ale lor. Rememorând scena din marțea anterioară, de la Nicolina, unde-i văzusem pe creștini atât de grăbiți să-i indice pe evrei, apoi să arunce insulte și pietre, o durere subită și înghețată, ca un tăiș de sabie, mi-a străpuns vintrele.

Mă aflam pe bulevardul Ștefan cel Mare, în picioare lângă chioșc, cu ziarele în mână sub soarele deja fierbinte, tremurând ușor, întrebându-mă ce trebuia să fac, unde era locul meu de fapt (orașul era provizoriu rupt de lume după distrugerea centralei telefonice, așa că nu-l mai puteam contacta pe domnul Hurtig), când, ridicându-mi privirea, am zărit doi băieți lipind un afiș pe ușa unei clădiri. M-am apropiat, cu mâna streașină la ochi ca să mă feresc de lumină, și iată ce am citit:

Români!
Cu fiecare jidov pe care îl ucideți,
lichidați un comunist.
Ora răzbunării a sunat!

Dar cum îndrăzneau? Cum de putea exista o asemenea grozăvie? Să instigi la crimă! Iată că astăzi, în țara mea, în țara lui Eminescu, Creangă și Istrati, se puteau pune afișe care să instige la omor. La uciderea vecinului, practic, fiindcă la Iași erau la fel de mulți creștini ca și evrei. Să chemi jumătate din populație *să ucidă* cealaltă jumătate! M-am gândit la Mihail, m-am gândit la

Irina – Irina care ar fi intrat în prima cafenea, ar fi scos afară o masă, s-ar fi suit pe ea și și-ar fi strigat dezgustul către toți cei care ar fi vrut s-o asculte, chiar cu riscul de se trezi cu o piatră în cap. Știam că asta ar fi făcut, fusesem martora curajului ei atunci când înaintase spre legionarii care îl loveau pe Mihail și îi constrânsese să se dea deoparte pentru a-i face loc: „Plecați, dispăreți din ochii mei, mi-e silă de voi.“ Există cuvinte atât de respingătoare, atât de rușinoase, încât nu te mai gândești la tine, uiți de propria siguranță.

Nu mă mai gândeam la mine, și, dacă tremuram, era din cauza indignării. Din dorința de a striga că așa ceva nu e posibil, că nicăieri în lumea asta nu poți avea dreptul să scrii așa ceva. Am dezlipit afișul, voiam să-l am ca dovadă pentru a merge să cer socoteală. Cui? Nu știam încă, dar trebuia să existe în tot orașul o autoritate morală capabilă să stăvilească asemenea lucruri. Între timp, cei doi băieți se îndepărtaseră vreo douăzeci de metri pentru a lipi un alt afiș pe ușa clădirii vecine. Nu se ascundeau, nu se temeau să fie surprinși, de altfel, în timp ce-i urmăream, unul din ei se îndepărtase zâmbind pentru a lăsa unui bărbat care trecea pe trotuar posibilitatea să citească. Au schimbat câteva cuvinte, bărbatul a dat din cap și și-a continuat drumul în direcția mea – un domn în vârstă, adus de spate și slab, de vreo șaizeci de ani, care purta cravată și o pălărie de pai cu boruri largi pentru a se apăra de soare.

Deodată, ridicând ochii, m-a văzut înfiptă acolo, cu ziarele sub braț și afișul între degete (pe care-l scuturam ca pe rufe, pentru a face să se usuce lipiciul), iar privirile ni s-au întâlnit.

— Nu face asta, nefericito, a șoptit, nici nu știi de ce sunt în stare.

— Dar e oribil.

— Da?

A părut surprins și și-a dus mâna la pălărie.

— De unde ești, domnișoară?

— De aici. Din Iași.

— A, bine, atunci… Vezi dumneata, de multă vreme le spun evreilor din țara asta să plece, dar ei au încredere în continuare, cred că românii vor ajunge să-i iubească.

— Asta nu se va întâmpla, românii nu i-au iubit niciodată.

— E ceea ce mă străduiesc să-i fac să înțeleagă.

A părut o clipă gânditor şi necăjit, apoi şi-a dus încă o dată mâna la pălărie.

— Încântat… Onorat…

Şi a plecat.

Să mă duc la chestură, să cer să fiu primită chiar de chestor, de Constantin Chirilovici. Iată ce trebuia să fac, era limpede. L-am auzit pe tata spunând că omul acela e maniac în privinţa legilor, când un comerciant îi cere cutare sau cutare derogare, refuză sistematic, invocând regulamentele în vigoare.

Eram plină de îndrăzneală şi de mânie când am pătruns în chestură, imaginându-mi deja ce agitaţie voi declanşa în întreaga ierarhie poliţienească în clipa în care voi desfăşura afişul sub nasul domnului Chirilovici. „Unde aţi găsit asta?“ – Pe zidurile oraşului, domnule chestor.“ El îl va chema pe directorul său şi, după aceea, ordinul de a fi smulse aceste afişe infame va coborî cu viteza unei stele căzătoare până la poliţistul de stradă.

Clădirea zumzăia ca un stup, nu am întrebat nimic pe nimeni şi am găsit singură, la etaj, în capătul culoarului, birourile chestorului. Am rămas stupefiată când am deschis uşa: vreo zece evrei stăteau acolo, aşezaţi pe bănci de-a lungul zidurilor, uşor de identificat după hainele lor negre, pălăriile puse pe genunchi, bărbile celor mai în vârstă. Ne-am salutat discret, apoi ei şi-au reluat cu voce scăzută, în idiş, discuţia pe care o întrerupsese intrarea mea.

Oare şi ei veniseră să se plângă de afiş? În acest caz, prezenţa mea era inutilă. Sau poate nu. La urma urmei, eram ziaristă, fără îndoială că ar fi fost ascultaţi mai atent dacă rămâneam şi eu. M-am aşezat, decisă să aştept, când l-am recunoscut printre ei pe unul dintre bătrânii care veniseră să-l roage pe Malaparte să-i ajute. Pe când mă apropiam şi lăsam în genunchi în faţa lui ca să mă poată vedea – „Vă amintiţi de mine, domnule Zelinger? Eram cu domnul Malaparte în seara în care aţi trecut pe la el cu domnul Kane şi încă un prieten de-al…“ – am simţit că cineva îmi atingea uşor umărul şi m-am întors.

— Vă recunosc, domnişoară, am vorbit acum câteva zile. Avram Froim sunt.

— O, da, şi eu vă recunosc!

S-a scuzat faţă de domnul Zelinger, au schimbat câteva cuvinte în idiş, uitându-se din când în când la mine, şi mi s-a părut că întâlnirile noastre anterioare, oricât de scurte şi întâmplătoare, le câştigaseră încrederea.

M-am dus să mă așez la locul meu, dar domnul Froim a venit lângă mine imediat.

— V-ați întors ca să protestați? m-am interesat eu.

Când vorbisem cu el prima dată, prin grilajul cotețului său, îmi spusese că făcea parte din Kahal și că venise deja în două rânduri la chestură să se plângă de acuzațiile de complicitate cu rușii lansate împotriva comunității.

— O, am depășit stadiul acela, domnișoară. Situația s-a agravat mult… Acum am fost convocați de chestor, nu știm ce vrea să ne spună, dar umblă zvonul prin oraș că unii dintre piloții ruși care au bombardat orașul și au omorât atâția oameni ar fi în realitate evrei din Iași.

— Doamne Dumnezeule!

— E o acuzație lipsită de orice fundament, desigur, dar foarte gravă și care nu face decât să crească neîncrederea la adresa noastră. Încă de aseară, la câteva ore după bombardament, un act îngrozitor a fost de altfel comis împotriva a trei israeliți absolut inocenți.

— Nu știam…

— Nimeni n-a știut. Eram cu toții ocupați să-i scoatem pe răniți de sub dărâmături, să stingem incendiile… Dar la sfârșitul după-amiezii, cum spuneam, trei dintre noi – vă spun numele lor dacă doriți – au fost acuzați că le-au semnalat avioanelor rusești amplasamentul garnizoanei Regimentului 13 infanterie. Au fost arestați și duși la comandamentul garnizoanei, în Copou. Cei doi ofițeri care i-au interogat au decis în cele din urmă să le dea drumul și i-au încredințat unui sergent, cu misiunea de a-i însoți acasă, căci ora stingerii trecuse de mult. Sergentul s-a prefăcut că-i escortează, apoi i-a împușcat pe la spate. Unul a murit, altul e rănit, iar al treilea a putut să fugă, profitând de întuneric, și ne-a înștiințat. Credem că sergentul a ascultat de un ordin al superiorilor săi și că acel interogatoriu nu a fost decât o parodie.

— Da, dați-mi numele celor trei bărbați și ajutați-mă să-l întâlnesc pe cel care a reușit să scape. Voi publica mărturia lui.

— Peste trei sute de evrei au fost arestați în aceeași seară sub pretext că poliția ar fi găsit la ei lanterne sau pânze de culoare roșie. Nu știm ce li se va întâmpla. Nimeni nu pare în măsură să ne asigure că vor fi judecați corect.

În acel moment, un ofițer de poliție a intrat în încăpere, un bărbat îndesat cu fața pătrățoasă pe care aveam s-o revăd peste două zile, la chestură, unde

autorităţile începuseră să-i adune pe evreii arestaţi.

Ne-am ridicat cu toţii pentru a-l întâmpina, dar el nici nu a salutat, nici nu s-a prezentat. Îşi depărtase uşor picioarele scurte şi, evitând să ne privească pe vreunul dintre noi (probabil că de aceea nici nu-mi remarcase prezenţa), a rostit cu voce obosită:

— Aveţi la dispoziţie douăzeci şi patru de ore ca să depuneţi aici, în curte, toate armele, aparatele de fotografiat, lanternele şi steagurile. Odată trecut acest termen, vom merge noi să le căutăm, iar deţinătorii vor fi împuşcaţi pe loc. Şi acum, plecaţi acasă.

— Domnule comisar… a început domnul Zelinger, cu o anume solemnitate în glas.

— Am spus să plecaţi acasă, şi tu, şi ceilalţi!

Şi spunând acestea, a ieşit din încăpere.

Avram Froim avea dreptate, situaţia se agravase din cale- afară. Bănuiala de trădare care atârna asupra evreilor, răspândită mai întâi de legionarii de serviciu ai propagandei, SSI, părea să fi cuprins şi armata, şi poliţia. După mesajul comisarului, m-am întrebat ce anume era mai înspăimântător: ameninţarea cu moartea sau felul acela de a tutui un om în vârstă. Şi apoi, incoerenţa discursului era în sine ameninţătoare: se efectuau deja percheziţii, poliţia avea să le reînceapă? Ce aveau să păţească evreii găsiţi astăzi în posesia unei lanterne? Ieri, sergentul îi împuşcase pe la spate. Prin urmare, ei puteau fi ucişi încă de astăzi. Şi atunci, de ce le acordase comisarul un răgaz de douăzeci şi patru de ore? Care erau regulile? Cum să le respecţi, dacă nu erau clare? Şi cum să previi toate familiile evreilor într-un timp atât de scurt că bărbaţii erau în pericol de moarte pentru simplul fapt de a deţine un aparat de fotografiat sau o cârpă roşie?

Cum părăseam chestura în tăcere, eu ultima, în spatele celorlalţi, am avut senzaţia penibilă că alerg după evenimente, că sunt complet depăşită de amploarea şi gravitatea celor care se pregăteau. Pe când eu mă aşteptam să-l înduioşez pe chestor cu un afiş care chema la uciderea evreilor, auzeam chiar poliţia asumându-şi ameninţarea şi aflam că un sergent o şi pusese în aplicare. Părea subînţeles pentru autorităţi că evreii şi comuniştii duceau aceeaşi luptă şi că, în esenţă, evreii erau o coloană a cincea în serviciul Moscovei.

Pe trotuarul străzii Vasile Alecsandri, chiar sub ferestrele chesturii, bărbaţii au schimbat repede câteva cuvinte în idiş, şi, pe când fiecare pleca în drumul lui, Avram Froim mi-a făcut semn să-l urmez.

— Veniţi, mi-a spus el, o să vă conduc până acasă la omul acela şi o să vă las acolo, pentru că am foarte multe de făcut. Locuieşte mai jos de cazarma bombardată, iată de ce a şi fost uşor de aruncat bănuiala asupra lui.

Mergeam unul lângă celălalt în tăcere, eu mă şi vedeam obţinând mărturia acestui supravieţuitor, când, deodată, am înţeles că mă înşelam: adevărul, de neconceput pentru restul lumii, pe care noi, românii, îl exprimam de mai multe decenii, nu se va găsi în povestea victimei, ci în cea a călăului său. Omul a cărui mărturie trebuia să o culeg era evident sergentul – cel care i-a putut împuşca în spate pe evrei aşa cum împuşti nişte iepuri. Doar cuvintele sergentului ar putea exprima modul în care îi priveam pe evrei.

— Vă cer iertare, domnule Froim, am început, oprindu-mă dintr-odată, ne-am înşelat cu totul, cu sergentul trebuie să discut!

— Cu sergentul? Dar sergentul e un asasin!

— Tocmai de aceea, ce are el de spus ne interesează.

— Cum, ce are el de spus? Tocmai l-aţi auzit pe comisar, nu vă e de ajuns? Ziarele sunt pline de ce au ei de spus!

— Dar nici unul nu explică vreodată motivul profund al aversiunii faţă de evrei. Fac apel doar la pretexte – ieri, evreii erau lipitori, afacerişti, apatrizi, astăzi sunt trădători. L-aţi auzit vreodată pe vreunul dintre aceşti oameni care se exprimă în ziare să-şi spună părerea personală despre evrei? Şi cum a ajuns el la această părere? Staţi puţin, lăsaţi-mă să termin, vă rog, lăsaţi-mă să vă explic: nu sunt evreică, vin dintr-o familie care nu iubeşte evreii, care se teme de ei, ştiu despre ce vorbesc. În cazul de faţă, cel al sergentului, trebuie să ne facem timp să-l ascultăm. I-a împuşcat pe la spate pe cei trei bărbaţi pentru că erau evrei, nu-i aşa? E cu totul altceva decât să-i insulţi pe evrei în general sau să-i bănuieşti de Dumnezeu ştie ce. E cu totul altceva să-i ucizi. Cum se justifică el? Cum se împacă cu acest lucru în viaţa lui de zi cu zi?

— Credeam că sunteţi de partea noastră, dar văd că nu sunteţi mai bună decât ceilalţi ziarişti, care nu au venit niciodată să ne întrebe de sănătate.

— Nu, vă rog frumos să nu credeţi aşa ceva! Să-l găsim pe acest sergent şi să-l ascultăm e cel mai folositor lucru pe care-l putem face. Imaginaţi-vă că

acceptă să vorbească, să fie sincer și să ne împărtășească motivele ascunse ale faptei sale. Imaginați-vă că mărturia sa va face înconjurul lumii. Dintr-odată, celelalte țări vor descoperi ceea ce gândesc cu adevărat românii despre evrei!

— Dar ceea ce gândesc evreii nu are aceeași valoare pentru dumneavoastră?

— Victimele emoționează, dar nu oferă cheia urii – cea care a condus la pogromul de la Chișinău, de exemplu. Astăzi, domnule Froim, trebuie să se audă discursul călăilor, doar acesta poate avertiza restul lumii în legătură cu ceea ce se pregătește aici și, poate, în felul acesta, să se evite o nouă catastrofă.

22

Sergentul Mircea Manoliu locuia pe una dintre acele străduțe în pantă, mai la vale de Mitropolie, care coboară abrupt până la râul Bahlui. Am decis să aștept până sâmbătă dimineață ca să mă duc să-l caut, sperând să-l găsesc acasă, dar la trezire tot nu aveam nici o idee despre cum să mă prezint.

În casa noastră era veselie în acea dimineață – o carte poștală militară de la Andrei ajunsese cu o zi înainte, în care ne asigura că stătea bine cu moralul (cam singura informație pe care o autoriza cenzura), astfel că mama fredona și am luat micul dejun în familie. Eram în război, desigur, dar eram în viață toți cinci și, potrivit ziarelor, rușii nu încetau să dea înapoi sub presiunea conjugată a trupelor noastre și raidurile Luftwaffe, ceea ce ne lăsa să sperăm că nu vor mai fi alarme aeriene.

După ce ținuseră prăvăliile închise toată ziua de vineri, în urma bombardamentelor, comercianții de pe strada Lăpușneanu au hotărât să deschidă și, constatând că domnul și doamna Mayer se chinuiau să-și pună firma la loc, tata și-a oferit de îndată ajutorul, și m-am alăturat și eu lor. Bărbații sprijiniseră două scări pe fațada farmaciei, în vreme ce doamna Mayer și cu mine trăgeam firma cu o frânghie de la fereastra dormitorului lor. Ieri, văzusem doi băieți lipind afișele acelea odioase care instigau la uciderea evreilor, iar în dimineața asta îi ajutam pe vecinii noștri evrei, ceea ce m-a reconfortat și mi-a provocat un val de tandrețe pentru tatăl meu.

După aceea am plecat pe jos în căutarea sergentului Manoliu, iar prima mea discuție cu Malaparte mi-a revenit în minte. Acel Malaparte care se pregătea să-l întâlnească pe Horia Sima, alt criminal – „Nu mă interesează să-l judec, ce mă interesează e să-i ascult convingerile, să merg chiar până la a i le împărtăși pe durata discuției noastre.“ Zâmbetul său afectat, când îmi observase mânia. „Sunteți destui cei care-l condamnați, fără să mai fie nevoie și de vocea mea.“ Îl detestasem în acel moment, așa cum Avram Froim

trebuie să mă fi detestat auzindu-mi discursul despre mărturia călăilor. Îi dădusem lecţii, n-ar fi trebuit – copil răsfăţat, bine protejată de statutul meu de creştină, pe când el se lupta pentru ai săi, pentru familia şi comunitatea lui. Totuşi, înainte de a mă lăsa să fac ce mă tăia capul, avusese eleganţa de a-mi da numele sergentului. Îmi propusesem să mă întorc în aceeaşi după-amiază la căsuţa lui din Târgu Cucu, ca să-mi cer scuze.

Coboram pe drumul de pământ bătătorit care o ia la vale chiar în spatele Mitropoliei şi le serveşte drept scurtătură locuitorilor din cartier când am dat în strada sergentului. Clasa de mijloc ocupase recent această zonă terasată a colinei de unde se vedeau coşurile fabricilor din Nicolina (şi rafinăria lovită, care nu mai era decât un crater negru în mijlocul locuinţelor). Prima dată, am trecut prin faţa casei – cu un acoperiş de ţigle adevărate şi nu de carton gudronat, cu o tencuială portocalie recentă şi un morman de moloz în ceea ce avea să fie în curând o grădiniţă. E tânăr şi are încredere în viitor, mi-am spus, străduindu-mă să-mi domolesc agitaţia violentă care făcea să-mi bată inima cu putere. La a doua trecere, m-am repezit şi-am sunat grăbită de clopoţelul de la poartă, înainte de a fi decis care aveau să-mi fie primele cuvinte.

O femeie tânără a apărut aproape imediat în prag, curios îmbrăcată cu o salopetă muncitorească prea mare pentru ea, căreia îi suflecase mânecile.

— Vă cer scuze că vă deranjez, îl caut pe domnul Manoliu…

— Aici stă!

Mai mult decât zâmbetul ei, ceea ce m-a tulburat mai tare a fost surprinzătoarea asemănare cu tânăra pilot sovietică doborâtă de antiaeriana germană – acelaşi chip plin şi rotund sub o caschetă de bucle blonde.

— Ce treabă aveţi cu domnul Manoliu? a întrebat, văzând că tac.

— Sunt o prietenă de-a lui Tudor Groza, el m-a sfătuit…

— Păi atunci poftiţi înăuntru!

Era primitoare, fără să arate nici urmă de neîncredere, şi mi-a fost ruşine că am mințit – cu o secundă mai devreme nici prin minte nu-mi trecuse să mă folosesc de numele lui Tudor, şi totuşi i l-am spus ca pe o formulă magică.

— O iau înainte să vă conduc… Aveţi grijă să nu vă împiedicaţi de firele electrice.

— E un adevărat şantier la dumneavoastră!

— După cum vedeți, ne tragem singuri electricitate. Adică Mircea, mă rog, eu nu mă pricep deloc.

— Sunteți curajoși.

— Mai curând am rămas fără un sfanț… Luați loc, mă duc să-l chem, e în beci.

În mijlocul unei încăperi încă în lucru aranjaseră totuși o canapea, două fotolii și un aparat de radio pe o cutie. Un tip capabil să împuște pe la spate trei oameni care mergeau liniștiți în fața lui, totuși – și iar mi-a sărit inima din piept. Să-i ascult convingerile, să merg chiar până la a i le împărtăși! – îmi repetam întruna, ca să încerc să par destinsă.

Când a apărut în ușă, zâmbitor, înalt și bine făcut, m-am gândit că am greșit, că era probabil un omonim – nu știam încă, dar este foarte greu, aproape imposibil, să-ți imaginezi un asasin în spatele unui chip, oricare ar fi el. Al său era de o frumusețe destul de banală, dar zâmbetul era dintre cele pe care nu-ți vine să le contrariezi, atrăgător și contagios totodată.

— A, bună ziua! am exclamat, ridicându-mă cu un elan pe care-l speram vesel.

— Mircea, s-a prezentat el simplu. Bună ziua, domnișoară… sau doamnă?

— Domnișoară.

— Adriana mi-a spus că veniți din partea lui Tudor și nu mai știu cum, dar nu-mi dau seama despre cine este vorba…

— Ei, un prieten din copilărie, Tudor Groza, care lucrează acum la SSI. El vă cunoaște, în orice caz.

— Normal, lucrăm mult cu băieții de la SSI. Eu, personal, sunt într-un corp de elită al infanteriei, dar probabil că v-a spus…

— Da, și asta m-a și adus aici, de fapt. Numele meu este Eugenia Rădulescu, de la Agenția Rador. Fac o anchetă despre moralul oamenilor…

— Moralul oamenilor?

A izbucnit într-un râs neprefăcut.

— Cât despre asta, eu nu mă pot plânge! Vino-ncoace, draga mea!

Soția lui s-a apropiat fără să se lase rugată, el a înlănțuit-o atunci pe la spate într-un gest atât de intim, încât am fost derutată pe moment – înainte de a înțelege: trăgând de pânza grosolană a salopetei ei, a făcut să iasă în evidență o burtă mare și rotundă.

— Un copil? Aşteptaţi un copil?

— Un românaş adevărat, da! Conceput la Sinaia, reşedinţa de vară a suveranilor noştri, într-o cameră de la Grand Hotel Caraiman, nu-i aşa, iubito (şi o sărută pe gât)? Dacă o vrea Dumnezeu, o să se nască a doua zi după victorie, în noua Europă!

— Îmi place foarte mult Sinaia, m-am auzit bâlbâindu-mă la simpla pomenire a acestei „noi Europe“, ajunsă subit din urmă de conştiinţa faptelor de care era în stare acest om.

Mai târziu, încercând să reconstitui discuţia noastră, avea să-mi revină mereu în minte că evitasem constant să-l fac să vorbească despre crima lui – despre *crimele* lui, ar trebui să scriu, deoarece, cum aveam să aflu două ore mai târziu, „lichidările“ erau una dintre misiunile corpului său de elită – ca şi cum mă temeam să aflu anumite detalii pe care nu le-aş fi putut suporta.

— Vreţi să spuneţi moralul soldaţilor, a reluat el, dându-i drumul soţiei sale şi oprindu-se din râs.

— Da, al soldaţilor, desigur… De altfel, pot să vă întreb ce v-a împins să intraţi în armată?

— Am vrut să slujesc ţara. Dar luaţi loc, doar n-o să vorbim despre toate astea în picioare. Draga mea, ne aduci ceva de băut, te rog? Cafea? Bere?

— O cafea, mulţumesc.

— Şi o bere pentru mine.

— Vorbeaţi despre slujirea ţării…

— Am fost crescut de oameni simpli, ai mei ţineau un chioşc pe bulevardul Ştefan cel Mare. Vara vindeau îngheţată pe care o preparam în casă, şi iarna supă şi ciocolată caldă.

— Eu i-am cunoscut pe părinţii lui, a intervenit Adriana din bucătărie. Duminica după-amiaza, sora mea şi cu mine cumpăram îngheţată de la ei…

— Şi aşa v-aţi întâlnit?

— Da, într-o vară a trebuit să-i ţin locul tatălui meu. La început, ezitam, fiindcă erau la fel de drăguţe amândouă. Dar apoi Adriana a ales pentru mine.

— Era aşa de frumos! a confirmat ea, ieşind din bucătărie cu un platou. Am implorat-o pe sora mea să mi-l lase mie – şi ea a refuzat!

— Zău?

— Dacă vă spun!

Sergentul râdea. Probabil că îi plăcea mult povestea asta, fiindcă îi lăsase cuvântul soţiei lui şi era vizibil încântat să asculte urmarea, sau poate să o ascult eu.

— Atunci i-am strecurat o scrisoare, fără ştirea surorii mele, dându-i întâlnire într-o cafenea micuţă pe care o ştiam pe-acolo (a făcut un gest vag). Şi el a venit. Eu tremuram toată… Îţi aminteşti, Mircea?

— Şi încă cum! Acolo ne-am sărutat prima dată.

— Da, fiindcă el nu tremura, nu? E drept că Mircea nu prea e genul de bărbat care să tremure.

Şi atunci, dintr-odată, l-am văzut în spatele celor trei evrei, încărcându-şi în tăcere pistolul în noapte.

— Dar asta înseamnă că la fel de bine aţi fi putut să vă îndrăgostiţi de sora Adrianei?

— Bineînţeles c-ar fi putut! a răspuns ea în locul lui. Ba chiar, să vă mai spun ceva, aş face bine să-i supraveghez pe amândoi, fiindcă acum, că sunt însărcinată… Nu sunteţi căsătorită, dar aveţi cu siguranţă un prieten, nu?

— Da, da, am dat din cap, gândindu-mă la Mihail, ascuns în camera mea, de la care nu mai aveam nici o veste.

— Atunci ştiţi cum sunt bărbaţii, aşa-i? Nu-i nevoie să vă spun mai mult.

Mircea Manoliu zâmbea, vizibil satisfăcut de portretul pe care i-l făcea tânăra lui soţie.

— Dar, am reluat eu pe un ton mai scăzut, îmi spuneaţi că aţi fost crescut de oameni simpli. Singur la părinţi?

— Da, n-ar fi avut cu ce să ţină încă un copil… Am început cu asta ca să răspund la întrebarea dumneavoastră: De ce armata?

— În slujba ţării, spuneaţi.

— Exact. Să revin la părinţii mei. Provin din sate diferite, dar au ajuns la oraş separat, ca să-şi caute de lucru. Când s-au întâlnit, mama era menajeră într-un conac din Copou, iar tatăl meu, comisionar la Ermacov, băcănia de lux pe care o ştiţi. Tatăl meu livra produse burghezilor şi aşa a întâlnit-o pe mama. S-au căsătorit, m-au adus pe lume, apoi el a fost mobilizat în 1917, la întoarcerea din război le-a venit ideea să-şi facă propriul negoţ şi au obţinut autorizaţia să deschidă un chioşc pe bulevardul Ştefan cel Mare. Dacă ştiţi puţină istorie, este perioada în care jidanii au primit toate drepturile. Au avut

şi ei morţii lor în război, se pare, noi la fel, ba chiar mult mai mulţi, dar ai noştri nu contează, nu se vorbeşte decât de morţii evrei ca să-i păcălească pe oamenii simpli şi să-i facă să creadă că un evreu poate foarte bine să devină român. Am douăzeci şi şapte de ani astăzi – să spunem că amintirile mele se întind până în acea perioadă, la începutul anilor 1920. Părinţii mei munceau fără răgaz, niciodată vreo zi de odihnă, nutreau speranţa să poată cumpăra o prăvălie adevărată, care le făcea concurenţă, pe trotuarul din faţă, la o sută de metri. Luni de zile, pe când aveam şapte-opt ani, numai despre acest mare proiect auzeam vorbindu-se: să cumpere magazinul Lully şi să servească la orice oră, unor clienţi bine instalaţi înăuntru, la căldură, diverse ciorbe iarna şi îngheţată de casă vara. Şi ştiţi ce s-a întâmplat? O pereche de jidani le-a suflat-o de sub nas! Au cumpărat magazinul Lully şi au făcut exact ce visau ai mei să facă. Îmi amintesc de lacrimile mamei mele. Tata n-a spus nimic, dar a făcut un accident cerebral câteva luni mai târziu şi a rămas cu sechele. După aceea, nu au mai avut nici un vis şi continuă şi azi să supravieţuiască datorită chioşcului. V-aţi plimbat pe străzile Iaşiului, domnişoară? Faceţi-o, că merită. O să observaţi că majoritatea magazinelor aparţin evreilor. Spre ce se îndreaptă o ţară care le dă mai mult străinilor decât propriilor copii? În schimbul căror avantaje au acceptat politicienii noştri, corupţi cu toţii, să vândă patrimoniul nostru evreimii internaţionale? Codreanu a fost primul care a spus-o, care a dezvăluit complotul. În adolescenţă, el şi Legiunea Arhanghelul Mihail m-au ajutat să-mi formez o conştiinţă politică. Ascultându-l, înţeleg de unde-mi vine furia. Îmi daţi voie să vă citesc un pasaj din cartea lui? E un discurs pe care l-a ţinut chiar aici, la Iaşi, când aveam eu şaisprezece ani, şi care a fost hotărâtor în angajarea mea în slujba ţării.

— Desigur, vă rog.

S-a dus să caute cartea şi mi-a citit acest pasaj:

Cel mai mare rău pe care ni l-au făcut jidanii şi politicianismul, cea mai mare primejdie naţională la care ne-au expus aceştia, nu stă nici în acapararea bogăţiilor solului şi subsolului românesc, nici chiar în tragica desfiinţare a clasei de mijloc româneşti, nici în numărul mare al lor în şcoli, profesiuni libere etc., şi nici chiar în influenţa pe care o exercită asupra vieţii noastre politice, deşi fiecare în parte sunt primejdii de moarte pentru neam. Cea mai

mare primejdie naţională stă în aceea de a ne fi deformat, de a ne fi desfigurat structura noastră rasială daco-romană, dând naştere acestui tip de om, creând această căzătură, această stârpitură morală: politicianul care nu mai are nimic cu noblețea rasei noastre; care ne dezonorează şi ne omoară.

Dacă acest tip de om va continua să mai conducă această ţară, neamul românesc va închide ochii pentru totdeauna şi România se va prăbuşi, cu toate strălucitele programe cu care „şmecheria“ degeneratului va şti să ungă ochii mulţimilor nenorocite. Dintre toate relele pe care ni le-a adus invazia jidănească, acesta este cel mai îngrozitor!

— Lămuritor, nu-i aşa? a întrebat el după o clipă de tăcere.

Adriana a fost cea care m-a scos din încurcătură.

— E drept că evreii sunt vicleni, a subliniat ea râzând: într-o bună dimineaţă, dai peste doi pe o stradă unde nu văzuseşi niciodată vreunul, şi stau acolo pe trotuar şi mormăie în bărbile lor sub pălăriile alea mari şi negre, şi trei luni mai târziu vezi că au cumpărat toată strada. Nu se ştie de unde le vin banii, dar încetul cu încetul se înţeleg cu conducătorii noştri ca să le ia locul românilor.

Ea părea să ia totul în derâdere. El, dimpotrivă, se încrâncenase, ca şi cum textul lui Codreanu (sau amintirea dezamăgirii părinţilor lui) îi stârnise din nou furia. Dar mânia nu i se îndrepta împotriva soţiei lui, pe care o asculta uşor amuzat, aşa cum asculţi un copil.

Se aşternuse iar liniştea şi nu voiam să o tulbur, aşteptând să văd ce cale va lua ca să ajungă la angajarea lui politică.

Rămăsese gânditor, dar, deodată, a părut să-şi amintească de prezenţa mea.

— Mai devreme n-am zis nimic, dar spuneaţi că vă numiţi Rădulescu?

— Eugenia Rădulescu, da.

— Fără legătură cu fruntaşul legionar?

— Sunt sora lui.

— Poftim?

S-a ridicat ca împins de un arc, cu chipul transfigurat de parcă văzuse o fantomă.

— Sunteţi sora lui Ştefan Rădulescu?

— Da.

— Nu-mi vine să cred! Nu-mi vine să cred! Şi de ce nu mi-aţi spus de la

început?

El, care nu era un bărbat emotiv, avea acum ochii în lacrimi.

— Nu vă puteți imagina ce înseamnă fratele dumneavoastră pentru mine… Vreți… Vreți să luați masa cu noi? Ar fi o imensă onoare. Iubito, iubito…

A fost o mare ușurare să aud râsul Adrianei. Părea într-adevăr capabilă să râdă din orice și mi-a oferit o diversiune pentru a doua oară.

— Cu plăcere, dar nu sunt decât sora lui și risc să vă dezamăgesc.

Se așezase din nou, fără să mă scape din ochi, ca lovit de trăsnet.

— Sunteți sora lui Ștefan Rădulescu! Iar eu care vă plictiseam cu poveștile mele de familie… Vă rog să mă scuzați! Pot să vă întreb dacă aveți vești proaspete de la el?

— Vești excelente. Trăiește la Berlin cu Horia Sima, sub protecția domnului Göbbels, la Hotelul Esplanade, de patru stele, cred. Fratele nostru mai mic e pe front, dar Ștefan nu riscă nimic, puteți fi liniștit.

Nu simțise ironia și, în vreme ce Adriana se agita să pregătească masa, a trebuit să răspund la întrebările lui despre tinerețea eroului. L-am primit oare pe Codreanu la masă? Nu, dar Horia Sima a petrecut o noapte întreagă în sufrageria noastră, punând țara la cale cu Ștefan. Tatăl nostru păstrase chiar notele manuscrise ale lui Horia Sima. Erau conștienți părinții noștri că au adus pe lume un bărbat care avea să rămână pe veci în cărțile de istorie? Da, erau! Și oare nu era, „uneori“, copleșitor să fii sora lui Ștefan Rădulescu? Mă auzeam înșirând prostii, nu cu speranța de a-i câștiga încrederea ca să-mi povestească ce i-a trecut prin minte în clipa în care și-a scos pistolul ca să tragă în evrei, ci dimpotrivă, pentru a amâna acel moment, presimțind că groaza pe care mi-o va inspira se va citit de îndată pe fața mea.

Apoi Adriana mi-a propus să mă conducă să văd casa înainte de a ne așeza la masă, și am urmat-o, bucuroasă de acest răgaz. Mircea o proiectase: în afara vestibulului, nu avea deocamdată decât trei încăperi, sufrageria (lipită de bucătăria „suficient de mare ca să putem mânca în ea“), dormitorul lor și cel al bebelușului. Mircea voia cel puțin patru copii, Adriana era de acord, de aceea lăsaseră spațiu pentru o extindere în spate, pe care avea s-o construiască chiar el.

— De toate știe să facă cu mâna lui omul ăsta… Dacă i-ați vedea atelierul, în pivniță…

— Păi, arătați-mi-l!

— Chiar vreți să-l vedeți? Dar să știți că e un talmeș-balmeș…

Și ne-am dus să vedem și atelierul.

Pusese masa în bucătărie, suficient de mare într-adevăr, cu condiția să ne strângem puțin, și deodată m-am simțit foarte prost în apropierea acestei perechi. Puteam deschide fereastra? Bineînțeles! Adriana a sărit imediat.

— Soția dumneavoastră îmi spunea că vă doriți mulți copii…

Uf, a reînceput să vorbească, în vreme ce eu mă străduiam să respir calm. Adriana înțelesese că ceva nu era în ordine, vedeam că mă urmărea cu coada ochiului, pe când el nu văzuse nimic și îmi explica că era datoria noastră, a românilor, să înmulțim acest neam, câtă vreme evreii se reproduceau „ca iepurii“.

— Totuși, nu cred că e singurul motiv, am reușit să-l întrerup pe un ton ușurel.

Râsul Adrianei m-a salvat din nou.

— Păi sper și eu! a exclamat ea. Nu luați de bun tot ce vă spune Mircea, e mult mai tandru decât pare.

De data asta, el nu a apreciat complimentul – eram sora lui Ștefan și ținea fără îndoială să-mi arate că avea convingeri, fără să mă mai plictisească cu micile lui „povești de familie“.

A reînnodat așadar firul conversației. După ce Codreanu i-a destupat mintea, s-a înrolat în Legiune la șaisprezece ani și a participat la mai multe „operațiuni“ în universități.

— La vremea aceea, eram ajutor de bucătar, Universitatea îmi era ca și interzisă, și eram revoltat să văd că evreii se umflau în pene la studii, în vreme ce atâția români nu puteau să ajungă acolo.

— Aceste operațiuni…, am început.

Dar în clipa aceea a făcut o grimasă discretă în direcția Adrianei, ca pentru a-mi da de înțeles că ea nu era la curent, sau că era un subiect care nu trebuia abordat în prezența ei.

Așa că am tăcut și l-am lăsat să continue. În scurt timp înțelesese că, dacă rămânea bucătar, nu avea să contribuie cu nimic la evoluția țării și așa, asemenea altor camarazi din Legiune, a decis să intre în armată. Imediat a simțit că a ajuns la locul potrivit și, după câteva luni de instrucție, s-a oferit

voluntar pentru comandoul de „operațiuni speciale“ al Regimentului 13 infanterie.

Terminam în tăcere un desert pe care îl înghițisem mașinal, ca și felurile anterioare, când mi-a propus deodată să-l însoțesc.

— Ies o clipă să fumez afară. Veniți cu mine?

— Cu plăcere, mai ales că și eu fumez.

— Mirosul de fum îmi face greață, s-a scuzat Adriana.

Contemplam în liniște coşurile din Nicolina, în vale, când a început iar să vorbească.

— E cu adevărat o mare onoare pentru mine să vă întâlnesc, domnișoară Rădulescu, și sper să am într-o zi ocazia să-i strâng mâna fratelui dumneavoastră.

— O veți avea, cu siguranță, i-am răspuns, susținându-i privirea.

— Adineauri m-ați întrebat despre operațiunile pe care le desfășuram la Universitate… Adriana este perfect conștientă de răul pe care ni-l fac evreii, dar, la fel ca multe femei, nu are curajul să meargă până la capătul convingerilor ei. Trebuie să scăpăm de evrei, de acord, dar nu vrea să știe cum. Dumneavoastră sunteți de-a noastră, așa că vă pot vorbi deschis. La Universitate era vorba de intimidare, nu mergeam mai departe. Înghesuiam câte un evreu ici-colo și îi dădeam o bătaie bună, cât să le treacă și altora cheful să vină la studii. În armată e altceva, îi eliminăm pur și simplu, cu sau fără acordul ofițerilor. Lucrăm împreună cu SSI, a cărui principală misiune este să curețe spatele frontului de o populație gata să trădeze în fiecare clipă, căci speră în victoria comuniștilor – dar nu vă spun nimic nou. Majoritatea băieților din SSI au trecut prin Legiune, ca și cei din comandoul meu. Știți prea bine de câte ori a tras Legiunea clopotul de alarmă în privința pericolului evreiesc, nu-i așa? Regele și apoi generalul au luat câteva măsuri simbolice ca să-i facă să plece, totul egal cu zero. Dovada: sunt tot aici și din ce în ce mai numeroși. Evreul nu se teme decât de o mână forte, iar nemții au înțeles asta cel mai bine bine: la ei, nici un evreu nu-și mai poate face învârtelile pe spinarea Reichului, și dacă nu sunt puși pe fugă, atunci sunt băgați în ghetouri, unde sunt supravegheați.

— Prietenul meu din SSI îmi spunea că ați… că ați împușcat trei evrei seara trecută.

— Numai doi. Al treilea a reuşit să fugă, dar ştiu cum să dau de el.

Ultimele lui cuvinte au făcut să-mi stea inima-n loc. Ar fi fost suficient să-l întreb mai departe, iar sergentul Manoliu mi-ar fi spus tot ce doream să aflu, lucruri pe care le-aş fi putut dezvălui apoi lumii întregi: de la concepţia lui despre evrei până la ce-i trecuse prin minte în momentul în care îi ucidea. Numai că tocmai făcuse o ameninţare directă la adresa celui pe care nu-l mai întâlnisem pentru a veni să discut cu Manoliu, şi această ameninţare a măturat orice altceva în mine. Repede, să alerg la Avram Froim, să-l previn că supravieţuitorul trebuia să se ascundă, că putea fi ucis în orice clipă. Eram atât de agitată şi neliniştită, încât nu am mai fost în stare să ascult nici un cuvânt. M-am prefăcut că mi-am amintit brusc de o întâlnire şi un sfert de oră mai târziu alergam spre Târgu Cucu, sperând să-l găsesc pe Froim.

În ziua aceea am ştiut cu certitudine că nu voi fi niciodată ca Malaparte. M-a fascinat relatarea cinei lui la Hans Frank, ministrul lui Hitler în Polonia, care ocupă zeci de pagini în *Kaputt*. Malaparte este un conviv luminos, un conviv inepuizabil care râde şi bea de bunăvoie cu gazdele sale, ademenindu-i astfel să mărturisească, cu o ingenuitate ce ar fi încântătoare dacă n-ar fi înspăimântătoare.

— În materie de evrei nu se pot face calcule, spuse Franck. Toate previziunile experţilor noştri s-au dovedit, în practică, greşite. Cu cât mor mai mulţi, cu atât numărul lor creşte.

— Evreii se încăpăţânează să aibă copii, am spus eu, toată vina este a copiilor.

— *Ach, die Kinder*, spuse Frau Brigitte Frank.

— *Ja, so schmurtzig*! spuse Frau Fischer.

— Ah, deci aţi observat copiii din ghetou? m-a întrebat Frank. Sunt oribili, *nicht wahr*? *So schmurtzig*! Toţi sunt bolnavi, plini de bube, mâncaţi de insecte. Dacă n-ar trezi milă, ţi-ar face scârbă. Parcă-s nişte schelete. Mortalitatea infantilă este foarte mare în ghetouri. Care este procentajul mortalităţii infantile în ghetoul din Varşovia? întrebă privind către guvernatorul Fischer.

— Cincizeci şi patru la sută, răspunse Fischer.

— Evreii sunt o rasă bolnavă, în plină decadenţă, spuse Frank, nişte degeneraţi. Nu ştiu să-şi crească şi să-şi îngrijească copiii cum se face în

Germania.

— Germania este o țară de înaltă *Kultur*, am spus.

— *Ja, natürlich*, de fapt în domeniul igienei infantile Germania este pe primul loc în lume, spuse Frank. Ați observat enorma diferență dintre copiii germani și cei evrei?

— Copiii din ghetouri nu sunt copii, am răspuns.

(Copiii evrei nu sunt niște copii, mă gândeam, în vreme ce străbăteam străzile ghetourilor din Varșovia, din Cracovia, din Czenstochowa. Copiii germani sunt curați. Copiii evrei sunt *schmurtzig*. Copiii germani sunt bine hrăniți, bine încălțați, bine îmbrăcați. Copiii evrei sunt flămânzi, sunt pe jumătate goi, umblă desculți prin zăpadă. Copiii germani au dinți. Copiii evrei nu au dinți. Copiii germani trăiesc în case curate, în camere încălzite, dorm în pătuțuri albe. Copiii evrei trăiesc în case insalubre, în camere friguroase, pline de lume, dorm pe grămezi de cârpe și de hârtie lângă paturile pe care zac morții și muribunzii. Copiii germani se joacă cu mingi de cauciuc, păpuși, căluți de lemn, soldăței de plumb, puști cu aer comprimat, trompete, cutii cu „mecano“, trotinete, cu tot ce-i trebuie unui copil ca să se joace. Copiii evrei nu se joacă, nu au nimic cu care să se joace, nu au jucării. Și apoi, nici nu știu să se joace! Chiar că sunt niște copii degenerați! Ce porcărie! Singura lor distracție este să meargă în urma dricurilor pline de morți, nu știu nici măcar să plângă; ori să meargă să se uite cum sunt împușcați părinții și frații în spatele Fortăreței. Singura lor distracție este să meargă să vadă cum le este împușcată mama. Chiar că-i o distracție pentru copiii evrei.)

— Sigur, nu-i ușor pentru serviciile noastre tehnice să se îngrijească de un număr atât de mare de morți, spuse Frank. Ar fi nevoie de cel puțin două sute de dricuri în locul celor câtorva zeci de platforme trase cu mâna de care dispunem acum. Nu știm nici măcar unde să-i îngropăm. E o problemă gravă!

— Sper să-i îngropați totuși, am spus.

— Normal! Doar nu credeți că o să-i dăm la rude să fie mâncați! spuse Frank râzând.

Toți râdeau.

— *Ach so, ach so, ach so, ja, ja, ach so wunderbar*! și până și eu am început să râd. Chiar era distractivă ideea mea că ar fi putut să nu-i îngroape.

Îmi dăduseră lacrimile de râs, gândindu-mă la acea idee ciudată. Frau Brigitte Frank își apăsa sânii cu amândouă mâinile, dându-și capul pe spate, cu gura căscată – *ach so, wunderbar*!

— *Ja, so amüsant,* spuse Frau Fischer.

23

Urletul mamei în acea dimineaţă de duminică, 29 iunie:

— Gheorghe! Gheorghe! O, Doamne! Vino repede, e îngrozitor!

Am alergat odată cu tata.

Ea stătea la fereastra sufrageriei, pe care o deschisese larg după ce trăsese draperiile.

Am privit şi eu, şi tata: oblonul metalic de la farmacia Mayer era pe jumătate ridicat, iar ei zăceau pe trotuar, lungiţi unul lângă celălalt, în lenjerie intimă. Sângele lor desena pârâiaşe întunecate până la gura de canal.

M-am auzit gemând, un soi de geamăt animal, şi am început să plâng cu sughiţuri. Mama plângea şi ea, cred, şi auzindu-mă, m-a luat în braţe şi m-a strâns la piept.

Între timp, tata gonise pe scări şi, o clipă mai târziu, ne-a strigat de jos:

— Carmen, Eugenia, anunţaţi repede la spital, mi se pare că el mai respiră!

Ne-am desprins din îmbrăţişare. Tata îngenunchease lângă domnul Mayer, cu faţa întoarsă spre noi.

— Dar cum? Cum? se tânguia mama, că telefonul nu mai merge…

— Mă duc eu!

La rândul meu, am coborât scările în viteză, orbită de lacrimi şi ţinându-mă de balustradă ca să nu cad.

— Fug la spital! i-am strigat tatei în trecere.

Însă străzile ofereau un spectacol cum nu mai văzusem încă. Ici-colo, în faţa casei sau a blocului lor, alte victime zăceau de-a curmezişul trotuarelor. Bărbaţi tineri şi bătrâni, femei, uneori câte o întreagă familie: tatăl, mama şi cei doi copii. Din toate aceste trupuri se scurgeau aceleaşi pârâiaşe de sânge. Şi nimeni care să le acorde ajutor celor care, poate, mai respirau încă. Trebuie să fi fost în jur de opt, iar oraşul părea pustiu. Unde erau locuitorii Iaşiului? Doar morţii erau afară. Ce se petrecuse în timpul nopţii? Oare nu alergam

într-un coşmar? Ori îmi pierdeam minţile? Îmi amintesc că m-am oprit ca să ating canelurile de pe stâlpul unui felinar, să simt metalul rece, şi mi-am spus în şoaptă: „Asta e realitatea, sunt morţi adevăraţi, nu dorm.“ Şi atunci am început să mă rog, cu mâna încă lipită de felinar: „Dumnezeule, cum de-ai lăsat să se întâmple aşa ceva? Dumnezeule, dacă vezi tot, cum ai putut?“

Apoi mi-am reluat goana în direcţia Spitalului Sf. Spiridon, agăţându-mă de scopul meu ca să nu înnebunesc, ocolind fiecare mort care îmi apărea în cale, încercând să mă concentrez asupra singurilor oameni care contau pe mine: domnul Mayer şi tata. Dar mi-a fost imposibil să intru în spital: o mulţime de răniţi, întinşi în curte, sau sprijinindu-se unii de alţii, blocau accesul. Ar fi trebuit să calc peste ei ca să ajung la porţi, care, de altfel, erau închise.

Toţi acei oameni erau îmbrăcaţi pentru noapte, cu chipuri cumplit de palide, majoritatea brăzdate de firişoare de sânge sau înmărmurite, iar din toată această mulţime se ridica o lamentaţie confuză. Îngenuncheasem lângă un băiat cam de vârsta mea, care îl însoţea pe tatăl lui, sau poate un vecin – îl întinsese pe jos şi îi culcase capul pe genunchii lui. Bărbatul sângera abundent deasupra urechii, iar băiatul apăsa o bucată de pânză pe rană.

— Iertaţi-mă, cei din spital v-au spus dacă vă vor îngriji?

— Nu, n-a venit încă nimeni.

— Ce s-a întâmplat?

— Au dărâmat uşile şi ne-au lovit. Urlau. Căutau nişte paraşutişti ruşi care ar fi fost lansaţi astă-noapte.

— Dar cine? Cine v-a dărâmat uşile?

— Nu ştiu să vă spun, nişte bărbaţi în civil. Credeau că îi ascundem pe paraşutişti.

În seara ce trecuse, pe când terminam cina, ne-am neliniştit auzind vuietul unui avion. Tata stinsese imediat lumânările ca să arunce o privire pe fereastră. Nu văzuse nimic, ecoul s-a îndepărtat imediat, şi am ajuns la concluzia că fusese un avion civil. Să fi fost, oare, un aparat rusesc care să fi lansat deasupra Iaşiului zeci de soldaţi înarmaţi?

I-am explicat tânărului că şi eu veneam să caut un medic pentru vecinii noştri evrei care fuseseră şi ei atacaţi în cursul nopţii şi abandonaţi pe trotuar.

— Sunt numai evrei aici, a remarcat el, îi cunosc pe mulţi. Doar pe noi ne

bănuiesc, nu cred că s-au dus şi la alţii.

Întorcându-mă spre casă, am avut din nou senzaţia că nu mă găsesc în realitate. Raţiunea mea refuza să admită ceea ce ochii vedeau: peste tot, corpuri abandonate, când numai cu o zi în urmă ne plimbaserăm pe aceleaşi străzi. Acum, câţiva oameni ieşiseră din casă, am întâlnit privirea câtorva, fără să mă opresc din alergare, şi am ghicit că şi ei încercau să se agaţe de ceva concret. Vedeţi ce văd şi eu? păreau să mă întrebe fără cuvinte. Suntem în viaţa reală? Nu dormim, oare? Şi unde alergaţi aşa? Mai există vreun motiv să alergi undeva?

Am traversat Piaţa Unirii şi apucat-o pe strada Lăpuşneanu când am zărit câteva persoane sub ferestrele noastre. Era surprinzător fiindcă, în ciuda orei – aproape nouă, cu siguranţă – strada era complet goală, ca paralizată de prezenţa acelor trupuri întinse din loc în loc. Oamenii le zăriseră probabil de la ferestrele sufrageriilor sau dormitoarelor lor, aşa cum îi zăriserăm şi noi pe soţii Mayer, şi se piteau în case aşteptând să vadă ce avea să se mai întâmple. Şi atunci, cine puteau fi acei oameni de sub ferestrele noastre?

Am ajuns alergând, iată, încă o sută de metri… O femeie, cu capul acoperit de un batic, care ţinea de mână o fetiţă de vreo zece ani, un bărbat matur, încărcat cu saci, şi unul mai tânăr, care bătea la uşa noastră.

— Dumnezeule, Sami!

— M-am gândit…

Ţinea în mână hârtia pe care notasem numele şi adresa mea.

— Intraţi repede!

Am deschis uşa şi i-am împins spre scară înainte de a o închide imediat.

Holul era în penumbră, m-am străduit să le zâmbesc fără a le putea distinge încă chipurile.

— Aţi făcut bine că aţi venit. Bună ziua, Sami. Bună ziua tuturor. Aici nu aveţi a vă teme de nimic.

Abia vorbeam, eram fără suflu. Apoi ochii mei s-au obişnuit cu întunericul, iar Sami mi i-a prezentat: mama, tatăl şi sora lui mai mică, Rina.

— Au venit astă-noapte, dar am reuşit să ne ascundem şi am scăpat, a spus simplu tatăl.

— Haideţi, o iau eu înainte pe scări, trebuie să fiţi epuizaţi, o să vă pregătesc ceva de mâncare.

Mama ne auzise probabil, dar nu s-a mişcat, înţepenită pe un scaun din sufragerie, cu pleoapele umflate, cu batista în pumnul strâns.

— Mamă, ţi-i prezint pe prietenii mei evrei pe care trebuie să-i ascundem.

Atunci, în chip straniu, s-a pus din nou pe plâns, înainte de a se ridica pentru a-i întâmpina. Le-a sărutat pe mamă şi pe fiică, fără să se oprească din suspinat, apoi a strâns mâna tatălui şi la urmă pe cea a lui Sami, fără să rostească un cuvânt.

— Mi-a fost imposibil să găsesc un medic pentru domnul Mayer, am spus eu, piaţa din faţa spitalului e plină de răniţi care aşteaptă să fie îngrijiţi…

— Au murit amândoi, draga mea. Amândoi. E oribil! Oribil! a reuşit ea să articuleze.

Am invitat familia lui Sami să se aşeze în jurul mesei.

— Unde e tata?

— A plecat la chestură. Nici măcar nu ştiu de ce… Nu ştiu…

Avea deci să descopere şi el spectacolul înspăimântător al trupurilor pe trotuare, m-am gândit, în vreme ce mă ocupam să pregătesc cafea, brânză de Brăila şi roşii.

Totul era monstruos în dimineaţa aceea şi nu mă prăbuşeam odată cu mama pentru că ştiam exact ce am de făcut, pentru prima dată ştiam precis ce am de făcut: trebuia să salvez acea familie.

— Îţi mulţumesc că ai venit, Sami, i-am şoptit la ureche, în vreme ce-i umpleam cana cu cafea. Vă mulţumesc pentru încrederea voastră.

Beau şi mâncau în tăcere, mama, tatăl, fetiţa şi el, iar eu eram acolo pentru ei, nu mai trebuia să mă gândesc decât la asta. Să-i protejez, să nu-i atingă nimeni.

Tata s-a întors când puneam iar de cafea. Şi el trebuie că plânsese pe drum, căci avea ochii roşii şi faţa răvăşită şi umflată. Nu-l văzusem niciodată aşa.

— Sunt nişte prieteni evrei, tată, trebuie să-i ascundem.

— O, sigur! Sigur! Fiţi bineveniţi!

Găsise forţa să le zâmbească şi se apropiase să pună o mână pe umărul fiecăruia.

— Doamne Dumnezeule, cum am putut ajunge aici!

Şi atunci a început să povestească, stăpânindu-şi lacrimile, ce văzuse la chestură. Pe acoperişul unei case, chiar în faţă, legaseră de horn cadavrul unui

comerciant evreu pe care îl cunoştea bine, şi îi puseseră o mitralieră în mână, pentru a induce ideea că evreii intraseră în luptă de partea paraşutiştilor ruşi şi trăseseră asupra soldaţilor români şi germani.

— Cine ar putea crede aşa o prostie? Am izbutit să vorbesc cu comisarul cartierului, un om care îmi place, îl ştii, Carmen, Buican, un ins de treabă: nici un paraşutist rus nu a fost lansat deasupra Iaşiului noaptea trecută, m-a asigurat de asta. Zvonul a fost probabil răspândit de ţicniţii ăia din SSI, aşa mi-a spus, sunt cuvintele lui, *ţicniţii ăia din SSI*, pentru a avea un motiv bun să intre peste evrei noaptea trecută şi să comită atrocităţile astea. Bieţii soţi Mayer, Doamne, e cumplit, au fost traşi din pat şi împuşcaţi ca nişte câini, pe trotuar… Este inimaginabil! Inimaginabil! Cum am putut ajunge aici? a repetat el. Şi acum îi vânează pe toţi evreii. I-am văzut pe primii intrând în curtea chesturii, cu mâinile deasupra capului, ca nişte criminali, încadraţi de soldaţi. Toată lumea pare să creadă că nişte paraşutişti se ascund în oraş, când de fapt nu e nimic, nimic… Buican a spus-o clar şi am încredere în el.

S-a dus în spatele scaunului pe care mama se aşezase din nou şi i-a pus mâinile lui mari pe umeri. Dar, pentru prima dată, nu a găsit nimic să-i spună pentru a o alina.

În vreme ce Sami şi ai lui terminau de mâncat, m-am hotărât să mă duc şi eu la chestură şi să încerc să obţin informaţii de încredere despre evenimentele din cursul nopţii. După aceea, trebuia să găsesc o modalitate de a-l suna pe Hurtig la agenţie. Probabil că ştia că Iaşiul nu mai avea centrală telefonică, dar tot se impacienta, îl cunoşteam doar. Mi-a trecut prin minte că Sartori dispunea, poate, de o linie privată, în calitate de consul al Italiei.

— Tată, ţi-i încredinţez pe prietenii mei, trebuie să lipsesc puţin.

Apoi, adresându-mă lor, le-am spus Rinei şi mamei ei că puteau să meargă să se întindă pe patul meu ca să doarmă puţin, până la întoarcerea mea.

— Vă rog să vă simţiţi ca acasă, am adăugat cu stângăcie.

Înainte de a pleca, un reflex profesional m-a făcut să alerg până în camera mea ca să iau scrisoarea semnată de căpitanul Malaparte, cea prin care mă desemna corespondent la Iaşi al cotidianului *Corriere della Sera*.

Străzile erau mai animate decât la primele ore ale dimineţii, dar trupurile erau tot acolo, de-a curmezişul trotuarelor, femei, copii, bărbaţi de toate vârstele, cu feţe tumefiate, unii culcaţi în şanţ – deci nu se ocupase încă

nimeni să fie transportaţi către un loc de reculegere, astfel încât localnicii treceau peste ei, sau îi ocoleau, cu expresii întunecate, ca şi cum le era ruşine de ceea ce făceau, manifestând însă printr-o anume crispare că nu aveau ce face şi că trebuiau totuşi să ajungă acolo unde îşi propuseseră în această ultimă duminică din iunie. Mă aflam exact în aceeaşi situaţie ca şi ei, ocoleam cu grijă morţii pentru a alerga la chestură, conştientă că particip la un eveniment de o monstruozitate scandaloasă, dar neştiind nici cum să-l condamn, nici cum să-mi exprim ruşinea.

Când am ajuns pe strada Vasile Alecsandri, un militar m-a ameninţat cu o lovitură cu patul puştii dacă mai făceam un pas: un convoi de oameni, cu mâinile în aer, evrei fără îndoială, mergea spre chestură, ocupând toată lăţimea străzii. Am aşteptat, apoi m-am luat după ei pentru a mă prezenta şi eu la intrarea în clădire. Porţile curţii largi erau deschise şi, pentru a intra, prizonierii trebuiau să treacă printr-un şir dublu de soldaţi, care îi loveau cu patul puştii. Unii cădeau sub violenţa loviturilor şi atunci militarii îi înjunghiau cu baionetele înainte de a-i da la o parte cu lovituri de picior. Nu fusesem niciodată martora unei asemenea dezlănţuiri de cruzime. Soldaţii care loveau pufneau în râs, se hlizeau, iar printre ei se aflau nemţi din organizaţia Todt, uşor de recunoscut după uniformele lor.

Groaza m-ar fi putut paraliza, dar furia era încă şi mai mare – nu putea să fie permis aşa ceva, cu siguranţă că responsabilii, aflaţi la etaje, şi chestorul însuşi n-aveau habar ce se petrecea în curte. M-am avântat aşadar pe sub porticul chesturii, prinsă de îndată în vârtejul de bărbaţi care circulau între birouri. L-am prins pe unul de mânecă, la întâmplare.

— Vă rog să mă scuzaţi, am spus, vorbind tare, gâfâind şi bâlbâindu-mă, aţi văzut ce se petrece în curte?

— Daţi-mi drumul, vă rog.

— Soldaţii îi lovesc cu patul puştii pe oamenii aceia care se apără cu mâinile goale. Vă rog să veniţi să vedeţi…

— Daţi-mi drumul, domnişoară, sau chem paza!

Câteva persoane se opriseră şi începuseră să se adune în jurul nostru, când am simţit că eram luată de subsuori şi, în timp ce eram trasă înapoi, l-am pierdut din vedere pe cel pe care-l oprisem.

Mergând tot de-a-ndăratelea, am fost azvârlită într-o încăpere a cărei uşă a

fost închisă, şi abia atunci am constatat că cei care mă înşfăcaseră erau poliţişti.

Unul din ei mi-a smuls geanta şi a răsturnat-o pe birou. Mi-a golit portofelul, a văzut cartea de identitate, legitimaţia Agenţiei Rador, a citit scrisoarea lui Malaparte, apoi mi-a luat carnetul şi l-a frunzărit. Amândoi tăceau, dar auzeam alţi bărbaţi stând de vorbă în camera alăturată. O vreme, poliţistul a citit din însemnările mele.

— Du-te şi-l cheamă pe comisar, i-a zis deodată celuilalt, întinzându-i actele mele, fără să se oprească din citit.

Îl recunoscusem pe bărbatul îndesat cu faţa pătrăţoasă care îl tutuise pe domnul Zelinger şi ameninţase să-i împuşte pe loc pe evreii care aveau să fie prinşi în posesia unei arme, a unei lanterne ori a unui steag roşu. Mi-a aruncat o privire iute, în care mi s-a părut că disting o notă de amuzament, înainte de a citi paginile carnetului meu pe care i le arăta celălalt.

— Ce legătură există între evreul Froim şi acest sergent Manoliu, pe care îl descrieţi ca pe un bărbat amabil, „deşi consideră ca indispensabilă pentru supravieţuirea ţării uciderea unui număr cât mai mare posibil de evrei sau închiderea lor în ghetouri“?

— Relatez evenimentele de la Iaşi pentru Agenţia Rador.

— Şi pentru un ziar italian, am văzut. Citind ce scrie în carnetul dumneavoastră, aş putea să vă închid pentru înţelegere cu duşmanul.

— Nu am întâlnit în viaţa mea vreun rus.

— Dar frecventaţi evrei care le dau informaţii ruşilor.

— Nici unul dintre evreii pe care i-am întâlnit nu dă informaţii ruşilor. Şi, de altfel, această complicitate între evrei şi ruşi nu există. E un zvon pe care l-a lansat SSI pentru a-i condamna pe evrei. Am văzut cu toţii afişele lor.

— Asta credeţi dumneavoastră.

— Nu sunt singura care crede astfel, iar de azi-dimineaţă oamenii sunt îngroziţi. Aţi mers pe străzi în dimineaţa aceasta, domnule comisar? Toţi morţii aceia pe trotuare, bărbaţi, femei, copii – credeţi că acei copii evrei îi informează pe ruşi? Vecinii mei evrei au fost asasinaţi noaptea trecută, nişte farmacişti la fel de patrioţi ca dumneavoastră sau ca mine, iar acum soldaţii noştri lovesc cu paturile puştilor oameni nevinovaţi. Chiar credeţi că locuitorii Iaşiului au dorit aşa ceva?

— Urmați-mă.

M-a condus la etaj, până la biroul lui.

— Haideți pe aici, domnișoara Rădulescu.

Fereastra lui dădea spre curte. Ceea ce se dezvăluia ochilor era înnebunitor: zeci de persoane însângerate se îngrămădeau într-o încâlceală de corpuri din care ieșeau la suprafață nenumărate capete înfășurate în cămăși sau bluze de corp pătate de sânge, busturi goale, chipuri de o paloare adâncă și alte busturi cu mâini ridicate ca pentru a cere ajutor și pe care moartea le surprinsese în această poziție.

— Nevinovați, spuneți. Uitați-vă atunci la grupul acela de bărbați, în stânga, cei cinci sau șase care stau în picioare – aceia sunt comuniști și vor fi executați.

Îi recunoscusem printre ei pe Avram Froim și pe domnul Zelinger. Bătrânul Zelinger avea un braț bandajat și părea foarte slăbit, în vreme ce jumătate din fața domnului Froim era o plagă deschisă.

— Îl vedeți pe prietenul dumneavoastră Froim?

— Pot să-mi recuperez lucrurile și să plec?

Eram deja în mijlocul încăperii. Îmi zâmbea, îl amuzam.

— Da, dispăreți înainte să mă răzgândesc și salutați-l pe fratele dumneavoastră din partea mea când îl vedeți.

Nu mai aveam mintea limpede când am plecat de la chestură, eram șocată și mă clătinam pe picioare. Oare ce trăiam? Asta era ceea ce se numea un pogrom? Citisem mult despre cel de la Chișinău din 1903, fără să-mi imaginez că o asemenea dezlănțuire s-ar putea repeta într-o zi. Pentru că așa ceva se întâmplase și îngrozise o lume întreagă, deci nu se va mai putea întâmpla. Așa gândeam noi, convinși că experiența unei atrocități ne va feri de repetarea ei. Evident, fusese și pogromul de la București, în ianuarie al aceluiași an 1941, cu evrei agățați în cârligele măcelarilor cu inscripția „Carne cașer“, dar acel pogrom fusese opera exclusivă a legionarilor, ceea ce într-un fel confirma faptul că restul populației se temea de acum de tendința noastră spre neomenie, știind că purtam germenele ei. Numai că atrocitățile de la Chișinău erau pe cale să se repete și nimeni, nimeni nu părea conștient de asta. Comisarul acela, care era probabil tată de familie, cum avea să fie și sergentul Manoliu în scurt timp, nu găsea nimic anormal la vederea acestei

mulţimi martirizate.

Cum un alt convoi de evrei bloca strada în direcţia Pieţei Unirii şi deci a casei, am luat-o ca o somnambulă pe strada Cuza Vodă, care era şi ea presărată cu morţii din noaptea trecută. Acum nu-mi mai puteam stăpâni lacrimile, plânsul era o reacţie nervoasă, şi mă auzeam murmurând prostește: „Ajutor! Ajutor! Doamne, dacă exişti, fă ca lucrurile astea să înceteze!“ Ca și cum diavolul ar fi vrut să-mi demonstreze inutilitatea lui Dumnezeu, sau neputința lui, am zărit chiar în clipa aceea un bărbat care lovea cu bastonul o masă târâtoare, pe trotuar, pe care am luat-o drept câine. M-am apropiat, ar fi putut fi tatăl meu, elegant, cu cravată, îngrijit, cu pălărie pe cap. Însă forma pe care o bătea nu era un câine, ci o femeie care încerca să-şi protejeze capul cu mâinile. „Nenorocito! scuipa el. Jidoavcă împuţită! O să crăpi, da, mai vrei?“

Era un spectacol atât de insuportabil, încât m-am aruncat asupra lui urlând: „Nu! Opriţi-vă! Vă rog! Vă implor!“ Dar subestimasem forţa bărbatului, care abia de se clintise sub greutatea mea şi care mi-a tras şi mie o lovitură violentă cu bastonul în vintre, de mi-a tăiat răsuflarea. Cu corpul frânt în două, am fugit pe o stradă transversală, ţinându-mă de burtă şi gemând, spunându-mi nedumerită că am redevenit nişte fiare.

Era liniște deplină acasă. Tata, alertat de izbitura uşii de la intrare, mă aştepta în capul scării, ca să-mi spună să nu fac zgomot: micuţa dormea în camera mea şi îi dăduse un calmant mamei, care sfârşise prin a adormi şi ea. Cu ajutorul librarului, domnul Ionescu, şi al domnului Walzer, soţul Sorinei, coafeza, dusese în farmacie corpurile soților Mayer, aşteptând să vadă ce vor decide autorităţile.

— Dar despre ce autorităţi vorbeşti, tată? Care autorităţi? Vin de la chestură…

A înţeles, m-a luat în braţe şi am plâns împreună.

O clipă mai târziu, observând că Sami şi părinţii săi stăteau aşezaţi în tăcere pe canapea şi ne priveau, mi-a fost ruşine: ei, care abia scăpaseră de moarte, tăceau, iar noi, care nu riscam nimic, ne alinam plângând.

Eram în plin pogrom şi nu ne venea să credem. La aproape cinci ani după aceste evenimente, pe când încerc să redau în aceste rânduri ceea ce am văzut

cu ochii mei, descopăr aceeaşi incredulitate la cei câţiva martori care au acceptat să vorbească cu Matatias Carp, avocat evreu, la fel ca Mihail, şi primul cronicar al masacrelor de la Iaşi:

Richard Filipescu, căpitan în armata română: „Eram în tură în faţa jandarmeriei când am văzut sosind câteva sute de evrei, cu mâinile ridicate, unii răniţi şi acoperiţi de sânge, unuia îi atârna chiar un ochi afară din orbită. Erau dispuşi pe trei sau patru rânduri, escortaţi de santinele române şi germane. Evreii plângeau şi gemeau, dar dacă unul încerca să-şi lase braţele în jos, era imediat împuşcat sau bătut cu patul puştii.“

Leizer Finchelstein: „Ai fi zis că eram conduşi la abator. Eram cu toţii foarte docili.“

Vlad Marievici, şeful salubrităţii de la primăria Iaşi: „Duminică, 29 iunie, la ora şapte dimineaţa, m-am dus la biroul meu care se afla în strada Cuza Vodă. De pe strada Ion Creangă, unde locuiam, până la serviciu, am văzut nouă cadavre, două corpuri izolate şi şapte stivuite unele peste altfel, pe strada Apeduct. Printre ele l-am recunoscut pe Iancu Schneider, cel mai bogat om din cartierul Tătăraşi.“

Leon Haimovici: „Duminică dimineaţă, pe la ora opt, un convoi de artilerie a trecut pe strada Cuza Vodă. Deodată, am auzit două împuşcături şi, când am deschis uşa, l-am văzut pe rabinul Joseph Safram zăcând într-o baltă de sânge. Mi-a spus că tocmai ieşea de acasă de la el, unde făcuse rugăciunea de dimineaţă, când un militar a coborât dintr-un camion, a tras în el şi i-a strigat: „Aşa o să-i doborâm pe toţi jidovii!“

Israel Schleier, inginer: „La poarta chesturii, un cordon format din soldaţi români, dar şi din civili, cu toţii înarmaţi cu arme de foc sau răngi de fier, a început prin a ne jefui de toate obiectele de valoare pe care le aveam asupra noastră, apoi au început să plouă loviturile, vizând capul, sau trase la întâmplare, cu o sălbăticie de nedescris. Mulţi au fost ucişi pe loc, dar o parte au reuşit să intre în curtea chesturii. Acolo, spectacolul era îngrozitor. O mulţime de oameni însângeraţi zăceau pe pământ cu răni cumplite: ochi scoşi din orbite, corpuri străpunse de baionete, braţe sau picioare rupte, cadavre adunate unele peste altele, ţipete şi gemete sfâşietoare.“

În timp ce oamenii erau chinuiţi la chestură şi noi convoaie de evrei mărşăluiau spre strada Vasile Alecsandri, am luat masa cu familia lui Sami.

Așa e viața, îmi spun astăzi, depinde de ce parte a unei frontiere trasate arbitrar te afli. La opt sute de metri de noi, evreii erau loviți cu patul puștii și rângi de fier, pe când noi, creștinii, ne așezam la masă ca în fiecare duminică, la aceeași oră. Și totuși știam, tata și cu mine știam, și de altfel nu ne-am atins de farfuriile noastre, dar Rina și mama ni se alăturaseră și, împreună, ne-am prefăcut că rămâneam oameni civilizați.

Pe la două după-amiaza, în vreme ce mama se străduia să întrețină o conversație șovăitoare cu mama lui Sami, ne-a fost imposibil să nu auzim răpăitul continuu al mitralierelor. Ferestrele sufrageriei erau larg deschise spre vara strălucitoare, iar duminica orașul e liniștit de obicei, toate prăvăliile fiind închise.

Unde se duceau lupte? Era oare posibil ca acel comisar Buican să se fi înșelat, iar niște paraşutiști ruși să atace totuşi? Mama a tăcut și, pe când zgomotul mitralierelor invada sufrageria, am încremenit cu toții.

Abia a doua zi aveam să aflu, trecând din nou pe la chestură, după o noapte înfiorătoare la Consulatul Italiei, ce ascundeau acele tiruri susținute care continuaseră minute interminabile. Fără să se știe cine dăduse ordinul, soldații români și germani au deschis deodată focul asupra sutelor de evrei îngrămădiți în curte. Aproape toți fuseseră uciși (doar câțiva izbutiseră să scape cățărându-se pe zidul de incintă, într-o panică de nedescris), iar trupurile lor fuseseră aruncate în cotigi, în aceeași după-amiază, pentru a fi transportate spre gropile comune uriașe săpate cu câteva zile mai devreme în cimitirul evreiesc din Păcurari. Locuitorii de pe strada Vasile Alecsandri asistaseră la acea furie ucigașă de la ferestrele caselor lor, apoi văzuseră venind cotigile. „Un du-te-vino de cotigi“, povesteau ei, în care fuseseră aruncate cadavrele după ce fuseseră despuiate.

Martorii vorbesc de bunăvoie, fără nici o emoție, oferind detalii practice – „unii erau puși cu capetele la picioarele altora, ca să încapă mai mulți“, precizau ei – iar eu notam scrupulos, tot fără emoție, ca și cum ar fi fost vorba de tăierea unei păduri. Erau de-acum peste douăzeci și patru de ore de când călcam peste oameni uciși, bărbați, femei, copii, și presupun că ni se epuizase capacitatea de revoltă.

Ascultându-i, în acea dimineață de 30 iunie, urmăream prin grilajul chesturii alți evrei care fuseseră aduși să curețe curtea. Stăteau în genunchi și

frecau pavajul cu nişte cârpe.

Vlad Marievici, şeful serviciului sanitar de la Primăria Iaşi: „Pe jos, sângele şiroia până la intrare, astfel încât a trebuit să intru şi eu în el, cufundându-mi tălpile în întregime.“

Leila Moise, optzeci şi patru de ani: „Am plecat în căutarea fiului meu (pe care nu avea să-l mai găsească niciodată), care era mobilizat la apărarea pasivă a centralei electrice. M-am dus apoi la chestură, dar am fost reţinută şi obligată să curăţ curtea. Mai erau şi alte persoane cu mine, cum ar fi avocatul Paul Lazăr. A trebuit să spălăm sângele care se întinsese peste tot şi să ştergem urma crimelor. Am adunat bucăţi de creier zdrobit şi am frecat petele de sânge de pe pavele. Am stat acolo, fără hrană, trei zile. În a treia zi, un general a venit să ne anunţe că eram liberi, explicându-ne că tot ce se întâmplase era din cauza evreilor care trăseseră asupra trupelor române şi germane.“

Duminică după-amiază, în timp ce la chestură morţii erau îngrămădiţi în cotigi, noi n-am făcut altceva decât să fumăm şi să bem cafea cu familia lui Sami. Colonelul Lupu luase cuvântul la radio pentru a le cere tuturor să stea acasă din cauza, a precizat el, „unor ciocniri care continuau ici-colo, în cartierele evreieşti, cu ultimii paraşutişti ruşi încă în viaţă“. De fapt, auzeam împuşcăturile şi am aşteptat să se anunţe la radio încetarea luptelor pentru a mă sui pe bicicletă ca să încerc să ajung la Consulatul Italiei. În realitate, o spun şi o repet, nici un paraşutist rus nu fusese lansat la Iaşi în acel sfârşit de iunie 1941, iar împuşcăturile pe care le auzeam erau de fapt trase asupra evreilor, cum aveam să constat de-a lungul nopţii de duminică spre luni.

Dar în acea seară de duminică, 29 iunie, străzile ofereau un spectacol teribil de sărbătoare: în vreme ce, de peste tot, apăreau noi şiruri de evrei mergând cu mâinile deasupra capului, încadraţi de soldaţi români şi adesea precedaţi de o automitralieră germană sau de motociclişti ai Wehrmachtului, trotuarele se umpluseră de o mulţime binedispusă după anunţul încheierii luptelor. Evreii încercaseră, se zicea, să dea oraşul pe mâna paraşutiştilor comunişti, dar pierduseră bătălia, era deci legitim să fie arestaţi în masă, cum era legitim şi ca populaţia creştină a Iaşiului să se bucure de pretinsa ei victorie. Confruntarea între cele două popoare din oraşul nostru fusese îndelung pregătită de campania de propagandă a SSI, preluată de mesajele

mincinoase ale colonelului Lupu. Şi iată-ne ajunşi la această cotitură a pogromului în care civilii sunt pregătiţi psihologic să preia ştafeta de la autorităţi şi armată pentru distrugerea duşmanului evreu. Desigur, de multe decenii, noi, creştinii din România, le refuzam evreilor dreptul de a fi dintre ai noştri. Noi, creştinii din România, doream cu ardoare plecarea evreilor, dar asta nu însemna că eram dispuşi să-i lovim şi să-i ucidem, după cum îmi dovedise consternarea părinţilor mei în faţa asasinării vecinilor noştri, soţii Mayer.

Cu câteva ore mai devreme, evreii care erau împinşi în curtea chesturii trebuiseră să treacă printre două cordoane de soldaţi care-i loveau cu paturile puştilor. Acum mergeau printre două rânduri de civili, masaţi pe trotuare, care aruncau cu pietre în ei, îi loveau cu bâte, cozi de mătură sau răngi de fier, îi scuipau şi îi insultau: „Trădătorilor! Ticăloşi comunişti! Hoţilor! La abator cu jidanii!“ Toate acestea erau făcute râzând, urlând, unii mai îndrăzneţi încumetându-se chiar să intre cu bâte în şirurile de prizonieri pentru a-i doborî pe câţiva şi a stârni aplauzele mulţimii.

Evreii care cădeau erau de îndată terminaţi cu un foc de armă, iar cadavrele lor abandonate pe caldarâm, pradă beţiei călăilor lor.

Unde erau duşi? La gară, unde aveau să fie îngrămădiţi cu sutele în două garnituri de vagoane de vite, care aveau să circule înainte şi înapoi, sub soarele arzător, timp de câteva zile, până ce avea să se constate moartea celor mai mulţi dintre ei, sufocaţi sau deshidrataţi.

Totuşi, obsedată de necesitatea de a face cunoscut lumii ceea ce văzusem în acea dimineaţă în curtea chesturii, nu-i urmasem, aşa că nu aveam să aflu decât a doua zi că erau duşi la gară, pentru un supliciu şi mai îngrozitor decât cel de la chestură, şi îmi continuasem drumul spre Consulatul Italiei, sperând să găsesc un telefon pentru a da în sfârşit de domnul Hurtig.

Se lăsa seara când am intrat pe liniştita stradă cu platani şi ceea ce am zărit de departe mi s-a părut ieşit din comun, după scenele de linşaj la care tocmai asistasem: Sartori stătea aşezat pe un scaun, pe trotuar, în faţa porţilor larg deschise ale consulatului său şi părea să fi ieşit la răcoare, liniştit, fumând o ţigară, dacă nu cumva era un trabuc. Ba da, chiar un trabuc era.

— Eugenia! Ia te uită! Dar de unde-ai apărut, frumoasa mea?

— Trebuie să sun la agenţia mea, m-am gândit că poate aveţi un telefon…

Îi omoară pe evrei… Îi arestează şi îi omoară… E înfiorător, tocmai m-am intersectat cu mai multe convoaie…

Nu mai aveam suflu, iar el mă asculta încruntându-se.

— Păi da, a şoptit el, asta ne mai lipsea. Şi încă în ajunul plecării mele… Hai, intră s-o ajuţi pe Marta, e casa plină, iar unii sunt răniţi. Eu rămân să-i pândesc pe cei care ar putea trece pe aici. Intră, intră, Marta o să fie fericită să te vadă.

Casa era de nerecunoscut, salonul mare fusese complet golit de mobile şi bibelouri, iar în locul lor stăteau oameni întinşi pe jos, pe care îi luminau slab câteva lumânări puse din loc în loc, familii, bătrâni, cei mai norocoşi sprijiniţi de perete, ceilalţi, de-a curmezişul.

Un murmur timid a răspuns la salutul meu. Dar unde era Marta? M-am îndreptat spre bucătărie, păşind încă o dată peste corpuri, paralizată la gândul că aş putea călca pe vreo mână şi scuzându-mă la fiecare pas. Bucătăria oferea acelaşi tablou, vreo douăzeci de persoane strânse în tăcere pe pardoseală. M-am întors, ruşinată că trebuia să-i deranjez încă o dată pe cei din salon. Marta se afla în camera lui Sartori, pe patul căruia erau întinşi bărbaţi care fuseseră bătuţi, unul cu faţa însângerată, toţi respirând cu greutate şi lăsând să scape gemete. Un candelabru cu şase lumânări arunca lumină în încăpere.

— Bună seara, Marta. Pot să vă ajut?

Nu a părut surprinsă să mă vadă în spatele ei.

— Dacă ai susţine glezna asta, mi-ar fi mai uşor.

Era ocupată să bandajeze piciorul unui bărbat care părea să aibă o fractură deschisă.

După aceea, ne-am ocupat de altul, care căpătase o lovitură de baionetă la şold. În timp ce îndesa comprese pe rană, mi-a povestit că servise ca infirmieră în 1917.

Mai târziu, un nou grup de refugiaţi a intrat probabil în salon, pentru că am auzit exclamaţii şi trupuri în mişcare.

— Stai o clipă cu ei, mi-a spus ea, eu mă duc să văd dacă sunt răniţi printre nou-veniţi.

A reapărut un sfert de oră mai târziu, cu Sartori. El închisese porţile, după ce nişte soldaţi beţi ameninţaseră că vor intra şi-i vor ucide pe toţi evreii. O

bună parte din noapte i-am îngrijit pe răniți; Sartori tăia fețe lungi de pânză din cearșafurile sale de pat, iar Marta și cu mine spălam și pansam cum puteam răni oribile.

Apoi am servit cafea și am împărțit puținele provizii care rămăseseră în dulapurile din bucătărie.

În zorii zilei de luni, 30 iunie, pe când circa două mii cinci sute de evrei părăseau gara Iași, închiși în circa treizeci de vagoane pentru animale, ale căror guri de aerisire fuseseră astupate cu grijă, am ieșit cu Sartori să fumăm în grădină. Se anunța încă o zi frumoasă de vară, din oraș nu se mai auzea nici un zgomot, nici o împușcătură, oamenii se întorseseră în sfârșit acasă să se odihnească, și singura mișcare perceptibilă în jurul nostru era cea a salcâmilor pe care vântul cald îi agita din când în când. Mi-a arătat o pată întunecată, la dreapta ușii de intrare.

— Îți vine să crezi, Eugenia? Ieri după-masă mă aflam exact acum unde suntem, cu proprietarul vilei, un om bun al cărui singur defect este că e evreu. Trebuia să reglăm detaliile plecării mele și am făcut prostia să las poarta întredeschisă. Niște jandarmi au intrat fără să întrebe nimic și l-au omorât sub ochii mei, cu lovituri de pat de pușcă. Am protestat, m-am înfuriat, am amenințat că-l sun pe colonelul Lupu, dar mi-au râs în nas.

— Dumnezeule!

— Ce puteam face? Știu prea bine că și Lupu e un asasin, îl cunosc, un om fermecător altfel, dar totuși nu puteam să-l sun pe Mussolini!

A râs amar.

— Vom aștepta ca lucrurile să se calmeze și apoi toți nefericiții ăștia se vor întoarce acasă, iar eu voi părăsi țara asta fără regrete. Tot mai ești hotărâtă să rămâi, Eugenia? Îți mărturisesc că dacă ai veni și dumneata, aș pleca cu inima mai ușoară.

M-am surprins visând la o viață acolo, la Napoli, cu Sartori invitându-mă uneori pe barca lui să pescuiesc barbuni împreună cu el. Ar lăsa să treacă câteva săptămâni înainte să-mi spună că mă iubește și să mă întrebe dacă vreau să mă căsătoresc cu el, în ciuda diferenței de vârstă dintre noi, în ciuda burții și calviției sale. Și ar avea același râs amar, așteptându-se să-l refuz, evident. El, patruzeci de ani și mai bine, eu, abia douăzeci și cinci. Și aș spune: „Da, vreau să fiu soția dumneavoastră, nu-mi pasă că aveți burtă și

chelie, sunteți un om bun, minunat de bun și îmi doresc să vă adorm în brațe.“

Și-a reaprins trabucul și a observat că păsările tăceau în dimineața aceea – „Le e teamă, nu mai cântă“ –, un mod de a-mi transmite că nu așteaptă nimic, că pot să nu-i răspund.

— Dacă ar fi posibil, acum, imediat, i-am spus fără să-l privesc, mi-ar plăcea să adorm în brațele dumneavoastră.

Nu a răspuns, dar m-a dus spre o bancă, unde am stat unul lângă celălalt, el trăgând fumuri scurte din trabuc, eu gândindu-mă ce mult mă reconforta simpla lui prezență.

— Nu voiai să dai un telefon? și-a amintit deodată.

L-am trezit pe domnul Hurtig și am alcătuit împreună primul articol despre pogromul de la Iași. Avea să fie transmis în aceeași zi lumii întregi prin Agenția Reuters din Londra și publicat săptămâna următoare în revista americană *Newsweek*.

Ce s-a întâmplat cu Sartori? O fi supraviețuit bombardamentelor care au precedat debarcarea aliaților din vara lui 1943? Aproape cinci ani s-au scurs de când m-a însoțit până la poarta consulatului, în acel 30 iunie 1941.

— Și dacă într-o zi treci prin Napoli, Eugenia…

— Voi veni să bat la ușa dumneavoastră.

Chiar așa, de ce să nu mă duc la Napoli în vara asta, cu sau fără Leni?

Trecusem pe acasă și dormisem vreo două ore înainte de a mă întoarce la chestură, doar ca să aflu că toți evreii la al căror chin asistasem cu o zi în urmă fuseseră mitraliați.

Și atunci cineva a venit să mă informeze despre ce se întâmplase la gară în timpul nopții.

Odată ajunsă la fața locului, am avut confirmarea că două convoaie pline de prizonieri evrei se aflau în circulație. Primul, de treizeci de vagoane, în care fuseseră vârâte circa două mii cinci sute de persoane, plecase din Iași pe la patru dimineața, în vreme ce al doilea, transportând aproape o mie nouă sute de persoane, repartizate în optsprezece vagoane, se urnise pe la ora șase.

Mi-a fost imposibil pe moment să aflu unde mergeau acele trenuri și ce aveau de gând să facă autoritățile cu cei patru mii cinci sute de oameni care

erau închişi în ele. Abia după 3 iulie au început să apară primele informaţii.

Ştim astăzi că unicul scop al acelor trenuri a fost să-i asasineze pe ocupanţii lor prin sufocare sau deshidratare.

Primul a parcurs şapte sute de kilometri în şase zile, plecând şi venind, terminându-şi drumul la Călăraşi, aproape de frontiera cu Bulgaria. Când poliţia a deschis în sfârşit uşile, a constatat că o mie cinci sute de oameni erau morţi. Ceilalţi o mie unsprezece care au supravieţuit au primit permisiunea de a se întoarce acasă.

Al doilea tren nu a parcurs decât şaptesprezece kilometri. O mie două sute de ocupanţi au murit. Cei şapte sute opt supravieţuitori au fost şi ei trimişi acasă, după patru sau cinci luni de detenţie într-un lagăr improvizat din Podu Iloaiei.

Aş spune că după 6 iulie, în vreme ce ultimii morţi erau aruncaţi în gropi la Călăraşi, „sălbatica şi vesela trudă a pogromului“, cum avea să scrie Malaparte în *Kaputt*, a părut să se stingă brusc. Duminică, 6 iulie, exact la o săptămână după primele asasinate în masă, n-am mai aflat despre uciderea vreunui evreu în oraşul nostru.

Pe 4 iulie, generalul Ion Antonescu răcorise înfierbântarea criminală a civililor şi militarilor trimiţând o circulară tuturor chesturilor din România pentru a condamna ceea ce se petrecea la Iaşi. Deşi îi acuza pe evrei că se comportaseră „ruşinos“, „insultând şi atacând“ armata română, el scria: „Ruşinea e şi mai mare încă atunci când vedem, ca la Iaşi, soldaţi care se iau de populaţia evreiască şi ucid la întâmplare cu intenţia de a jefui sau a face rău. Numai guvernul este îndreptăţit să ia măsurile care se impun.“

La începutul acelei după-amiezi de duminică, 6 iulie, Sami şi-a arătat cu timiditate dorinţa de a merge în Târgu Cucu pentru a vedea dacă locuinţa familiei mai era încă în picioare.

— Vin cu tine.

La rugămintea mea, se bărbierise, îşi pieptănase părul pe spate şi-l dăduse cu briantină, iar mama şi cu mine am desăvârşit transformarea lui în creştin cu nişte haine de-ale lui Andrei. Mai multe case fuseseră incendiate, dar, din loc în loc, vedeai familii care se întorceau acasă, adunând în grădinile micuţe sau pe drumul de pământ ceea ce jefuitorii nu luaseră cu ei. Cum oamenii păreau să nu-l recunoască, Sami s-a dus să schimbe câteva cuvinte cu unii şi

alții, lăsându-mă singură în mijlocul uliței. Casa lui părea intactă, dar ușa de la intrare fusese smulsă și cuștile iepurilor erau goale.

Nu m-a poftit să intru cu el, așa că m-am așezat pe o piatră, într-un colț din grădina de legume pe care o uscase soarele.

— E în ordine, a spus el ieșind din casă.

— Cum? Lucrurile voastre? Paturile? Bucătăria?

— O să reparăm ce au stricat. Nu mai există nici un pericol acum, ne putem întoarce acasă.

— Ești sigur?

— Și ceilalți se întorc.

Nu mai era băiatul de la prima noastră întâlnire, cel care mă avertizase vitejește că aveau să se apere, că nu se vor lăsa „tăiați ca niște iepuri“ – înainte de a mă trimite acasă cu autoritate. Iar eu nu mai eram fata pe care dorința pentru acel băiat o înflăcărase subit. De altfel, ne evitaserăm toată săptămâna, ca și cum suferința și rușinea ne-ar fi constrâns să ne furișăm pe lângă ziduri.

Au plecat de la noi spre sfârșitul după-amiezii, ducând cu ei un coș cu provizii pe care li-l pregătise mama. Îmi amintesc că i-a petrecut cu privirea de la fereastră și că plângea încetișor.

Potrivit unei anchete a SSI din 23 iulie 1943, bazată pe liste cu decedați furnizate de diferitele sinagogi din Iași, în pogrom au murit treisprezece mii două sute șaizeci și șase de persoane, dintre care patruzeci de femei și o sută optzeci de copii. Am lista cu numele lor pe birou.

24

Miercuri, 2 iulie, la lăsarea serii, pe când ne pregăteam de cină cu Sami și ai lui, cineva a bătut la ușa de la intrare. Cine putea fi la ora aceea? Tata a aruncat o privire pe fereastră.

— Poliția germană, a șoptit el, întorcându-se spre noi. Carmen, du-i în pod, iar tu, Eugenia, strânge farfuriile în plus. Grăbiți-vă cât îi țin eu de vorbă jos!

Dar nu voiau să urce, ba chiar s-au scuzat că ne deranjează, ceea ce l-a făcut pe tata să spună că polițiștii români ar trebui să ia exemplu de la confraţii lor germani. Pe mine mă căutau.

— Eugenia Rădulescu.

— E fiica mea.

— Puteți să o chemați, vă rugăm?

Tata s-a executat și m-am trezit în fața a doi agenți ai Gestapoului, care mi-au cerut să-i urmez.

— E nevoie să-mi iau nişte lucruri cu mine?

— Doar actele dumneavoastră de identitate, domnișoară.

M-au urcat pe bancheta din spate a mașinii, un Mercedes verde, în vreme ce ei s-au așezat în față. De-a lungul drumului, cum o luam spre Copou, m-am întrebat ce puteau să-mi impute, străduindu-mă să nu las să transpară nimic din teama care-mi încleșta stomacul. Articolul meu despre pogrom, în care îi implicam și pe militarii germani, nu era semnat – oare îl căutau pe autor? Cei de la SSI mă semnalaseră, oare, ca pe o opozantă, sau chiar comunistă?

Mașina s-a oprit în fața unei vile, pe dealul Copou. Mi-au cerut să-i urmez, au salutat gărzile din vârful buzelor și, de îndată ce am intrat, ne-am trezit într-o centrală telefonică, unde trei soldați, cu căști pe urechi, manevrau nişte fișe de alamă. Unul dintre cei trei mă aștepta în mod evident, căci mi-a întins o cască pe care unul din agenții Gestapoului mi-a ajustat-o pe urechi înainte

de a trage un scaun de sub o masă şi a mă invita să mă aşez.

Am aşteptat unu sau două minute, cu paraziţi zbârnâindu-mi în urechi, înainte de a auzi o voce de bărbat.

— Dumneavoastră sunteţi, Eugenia?

— Da, eu sunt.

— Iertaţi-mă, a trebuit să trec prin poliţie ca să vă găsesc. Malaparte sunt. Ce mai faceţi?

— Nu prea bine. Putem vorbi deschis?

— În franceză, dacă vreţi.

Am început să-i povestesc despre morţii de duminică dimineaţa de pe străzile Iaşiului, apoi despre cei de la chestură.

— De aceea v-am chemat la telefon, mi-a spus Schobert ce s-a întâmplat. Generalul e şocat de sălbăticia românilor. Spune că sub autoritatea Reichului asemenea excese nu s-ar fi putut petrece.

— Unde sunteţi?

— În Basarabia, în prima linie cu trupele germane, ruşii dau înapoi, înaintăm spre Nistru. Eugenia, am nevoie de dumneavoastră. Voi scrie un articol despre pogrom, spuneţi-mi tot ce aţi văzut şi auzit, vă ascult.

Nu a trebuit să-i descriu locurile, le cunoştea perfect, văzuse chiar trecând pe deasupra frontului valul de avioane sovietice care ne bombardaseră joi, 26 iunie, cu patruzeci şi opt de ore înainte să înceapă martiriul evreilor. I-am vorbit îndelung despre campania de intoxicare a SSI, despre afişele care îi asimilau pe evrei cu a cincea coloană comunistă, când, după ştiinţa mea, nici un evreu nu fusese surprins în timp ce ghida vreun bombardier rus sau în flagrant delict de sabotaj. Am insistat asupra faptului că nici un paraşutist sovietic nu fusese lansat la Iaşi, că era un zvon lansat de autorităţi şi amplificat de colonelul Lupu pentru a justifica arestările şi masacrele.

— Bine, mi-a spus la urmă, am tot ce-mi trebuie, vă mulţumesc.

— Ba nu, staţi puţin, nu v-am povestit nimic despre prietenul dumneavoastră, Sartori.

Şi m-a ascultat în timp ce-i relatam despre noaptea petrecută îngrijindu-i pe răniţii evrei în incinta Consulatului Italiei.

— Dacă Mussolini află despre chestiunea asta, îl bagă la zdup, a zis simplu, şi am înţeles că precis „chestiunea“ nu va apărea în articolul lui.

După aceea, mi-a mulţumit din nou şi a întrerupt legătura.

Dacă insist asupra discuţiei cu Malaparte e pentru că articolul său despre pogrom, descoperit cincisprezece zile mai târziu, la Bucureşti, pe biroul domnului Hurtig, a fost hotărâtor în decizia mea de a renunţa la meseria de ziarist.

Plecasem de acasă pe la prânz, în ziua de 17 iulie, şi pe când coboram spre gară, sperând să găsesc un tren spre Bucureşti, mi-am amintit de bucuria mea când ajunsesem la Iaşi cu o lună înainte. Bucuria de a-i revedea pe Andrei, pe părinţii noştri, casa, camera mea de copil, apoi de studentă… Acele zile de groază păreau să fi distrus în mine toate aceste amintiri – nu mai zâmbeam amintindu-mi de joaca noastră, cu Ştefan şi Tudor, pe scările de la Râpa Galbenă, sau cu Andrei, când stârneam caii din Piaţa Unirii, doar pentru plăcerea de a-i enerva pe vizitii şi a fugi urlând de teamă şi râzând, înainte ca ei să apuce să ne scuipe, dimpotrivă, abia îmi reţineam lacrimile. Gândul că fugeam din oraşul meu mi-a venit pe drum şi mi-am dat seama că grăbeam pasul. Înainte, încă mai puteam să merg pe strada Cuza Vodă sau Vasile Alecsandri fără să mă aud gemând surd – şi, de altfel, mă dusesem acolo ca să constat că prăvăliile se redeschiseseră şi că lumea se plimba din nou, ca şi cum totul fusese uitat –, dar acum gemeam, da, ba chiar bodogăneam. Pentru că în fiecare persoană pe care o întâlneam mi se părea că recunosc unul dintre chipurile încântate din mulţimea care îi scuipa pe evreii duşi la gară. O, Doamne, din ce eram făcuţi ca să fim capabili de *aşa ceva*? Mă auzeam blestemându-ne şi, deodată, un hohot de plâns veni să-mi înece mânia. A fost cât pe ce să mă reped la un bărbat care râdea, un bărbat probabil cumsecade, înainte de a-mi da seama că râdea uitându-se la băieţelul lui, ghemuit pe trotuar lângă o pisică. Pur şi simplu nu mai suportam să se râdă în prezenţa mea. Era ciudat, s-ar fi zis că revolta şi dezgustul pe care le ţinusem în frâu atâta timp dădeau pe dinafară dintr-odată. Aproape că nici nu mai mergeam, făceam adevărate salturi, în ciuda greutăţii valizei. Să plec de aici, repede, să nu mai am nimic de-a face cu locuitorii Iaşiului. Cu ce grabă m-am aruncat în singurul tren din ziua aceea care mergea la Bucureşti – trei vagoane prăfuite trase de o locomotivă plină de funingine –, mulţumind Cerului şi jurându-mi că niciodată urechile nu-mi vor mai auzi şi ochii nu-mi vor mai cădea asupra acestui nume blestemat, Iaşi.

Dar călătoria interminabilă – treisprezece ore, din cauza bombardamentelor ruseşti care stricaseră liniile – mi-a calmat furia şi m-a făcut să alunec, odată cu venirea nopţii, într-un somn letargic în adâncul căruia am fost uimită să descopăr dorinţă, aşteptare, chipul lui Mihail aplecat asupra mea revenind fără încetare. S-ar fi spus că spiritul meu, revoltat cu câteva ore mai devreme, încerca acum să mă readucă în mine, la acea plăcere tainică pentru care nu există cuvinte. Promisiunea de a-l revedea pe Mihail, de a-l reprimi în mine, reuşea să acopere pe moment imaginile pe care nu credeam că le voi uita vreodată. Ei bine, da, aşa eram, continuam să simt dorinţa după ce trăisem în preajma morţii, a celor care o aduceau şi a martirilor care o primeau. Paradoxul, sau mai curând ruşinea, m-a trezit din somn. Trenul se oprise într-o mică gară, iar pe peron un bărbat şi o femeie în ţinută de seară păreau să se certe. Probabil că nu eram departe de capitală, de cazinourile lui şi de celelalte locuri de pierzanie. Femeia voia să se urce în tren, iar bărbatul încerca să o oprească. Am avut senzaţia că asist la o scenă pe care mi-o povestise Mihail – dar din ce roman, sau din ce piesă? O să-l întreb îndată. Pentru că îmi va deschide îndată uşa. „Îndată“, mi-am repetat încetişor. Şi din nou am simţit un val de dorinţă năpădindu-mă.

Mihail nu ştia de întoarcerea mea. Era trecut de două dimineaţa când am plecat din Gara de Nord ca să merg pe jos până la camera mea, de lângă Parcul Cişmigiu.

Îmi amintesc clar chipul lui în clipa în care mi-a deschis – un om care se aşteaptă la ce e mai rău şi simte un soi de uşurare că acel rău a venit în sfârşit: tras la faţă de oboseala veghii, dar cu o scânteie de ironie în priviri. Apoi, descoperindu-mă, cu un zâmbet incredul: „Eugenia! Dar de unde ai apărut? Intră, intră repede, iartă-mă, nu tremuram cu o clipă în urmă, dar uite în ce hal sunt de emoţionat acum.“

Nu tremura la gândul că au venit să-l aresteze, după cum am descoperit recent, citind ce a scris în *Jurnalul* său la data de joi, 17 iulie 1941, cu câteva ore înainte să-mi deschidă uşa:

Moartea e posibilă în fiecare zi, în fiecare ceas. Ceea ce s-a petrecut la Iaşi (şi încă nu mă pot decide să scriu aici tot ce am aflat între timp) se poate oricând repeta aici.

Şi atunci?

„Cariera“ mea de scriitor nu m-a obsedat niciodată: acum nici nu mă mai interesează. Voi mai fi scriitor după război? Voi mai putea? Mă voi lecui vreodată de atâta dezgust acumulat în acești groaznici, bestiali ani?

Dar tremura când m-a îmbrățișat. De parcă moartea îi devenise mai acceptabilă decât viața. În loc de lovituri și umilințe, în locul dispariției sale pentru care se pregătea de la pogromul din ianuarie, și încă mai mult după cel de la Iași, se trezise cu mine – cu obligația de a continua să trăiască, el care nu prea știuse niciodată cum să trateze cu viața. Trecerea fusese prea brutală și, cum stăteam îmbrățișați, i-am simțit inima bătând cu putere.

Crezusem că-l voi găsi în pat, când colo, el lucra. Puteam zări, peste umărul lui, sub fasciculul îngust al lămpii, masa acoperită de cărți și hârtii.

— Scriai când am bătut la ușă?

— Nu, citeam. Recitesc *Război și pace*. Căderea orașului Smolensk, în 1812, chiar în momentul în care Hitler ajunge la porțile Smolenskului, o sută nouă ani după Napoleon.

— Și piesa aceea despre ziariști care te făcea să râzi așa tare astă-toamnă? *Ediție specială*, nu?

— Întreruptă la actul al doilea, abandonată într-un sertar. La ce bun? Până și să țin în continuare jurnalul a devenit o pacoste.

— Vino, o să vorbim mai târziu, m-am gândit mereu la clipa asta. L-am tras spre pat. Da, așa, cu chipul tău aplecat deasupra mea. Să rămânem așa, privindu-ne, vrei? Nu mai tremura, sunt a ta, avem tot timpul. De îndată sau mâine, sau când vei dori, o să fiu a ta – în tren, abia așteptam să te simt în mine, dar acum vreau să aștept. Acum aș vrea să dilat timpul, pentru ca fiecare minut din această noapte să se prelungească, să-mi amintesc fiecare privire a ta, fiecare gest.

Bande de golani îi urmăreau pe evrei și îi răpeau de pe străzile orașului. Îi duceau în ruinele clădirilor bombardate de ruși și îi abandonau acolo, în agonie, după ce îi torturau. Muncitorii le găseau cadavrele, iar autoritățile profitau de ocazie ca să amintească faptul că doar guvernul era îndreptățit să ia măsurile necesare împotriva evreilor, dar asta nu-i speria deloc pe asasini. Iată de ce Mihail aproape că nu mai ieșea. Uneori îndrăznea să facă vreo câțiva pași pe trotuar, în fața blocului, la ora la care copiii se jucau în parcuri. Cât să fumeze o țigară. Apoi urca și se închidea în cameră. Pe durata absenței

mele, Rosetti, editorul lui, îi dusese alimente și țigări.

— Animalul din mine se agață de viață, pe când omul ar vrea să se termine. Să mă omoare odată și gata.

— Spune-i lui Rosetti să nu se mai deranjeze, de acum mă ocup eu de tine.

— Dacă te găsesc aici, cu mine, Eugenia, sunt capabili să te omoare și pe tine.

La întoarcerea mea la agenție am primit felicitări de la ziariștii mai în vârstă, apoi domnul Hurtig m-a poftit să-l însoțesc în birou. Lungul articol pe care îl redactaserăm împreună despre pogrom și pe care îl difuzase, evitând cu abilitate să-l supună cenzurii, declanșase furia guvernului, și voia să-mi arate o scrisoare de la vicepreședintele Consiliului, Mihai Antonescu (omonimul șefului statului, Ion Antonescu), care îl amenința cu închisoarea la următoarea abatere.

Am ajuns să vorbim despre atitudinea ambiguă a guvernului față de evrei: niciodată nu-i pedepsea pe asasini, dar amintea mereu că e singurul care poate decide soarta evreilor.

— Asasinii sunt cel mai adesea funcționari de poliție ziua și criminali noaptea, a spus domnul Hurtig. Dar știi prea bine lucrurile astea, nu?

— Da, am văzut asta la Iași. Guvernul se declară șocat, dar nu intervine.

— Și te întrebi de ce?

— Da, am spus mânioasă, mă întreb de ce.

— Antonescu, generalul, nu e sigur cum se va termina războiul. Vrea să-i ofere niște garanții lui Hitler, așa că îl urmează în politica lui de persecuție a evreilor – care îi asigură în trecere și susținerea creștinilor din România –, dar dacă se schimbă direcția vântului, vrea să se poată apăra în fața Aliaților: „Iată, va putea spune, m-am ridicat în permanență împotriva actelor de barbarie la adresa evreilor.“ Nu uita, Eugenia, că Antonescu a fost mult timp un prieten al Franței. Dacă s-a angajat de partea Germaniei, a făcut-o pentru a recupera teritoriile pierdute și din ură față de comunism. Nici măcar nu sunt sigur că el, personal, e antisemit.

Discutam de ceva vreme, mă simțeam în siguranță cu el, când, deodată, m-a luat gura pe dinainte.

— Am nevoie de o armă. Mă puteți ajuta să fac rost de una?

Dacă a fost surprins, nu a lăsat să se vadă.

— De ce vrei o armă, fetițo?

— Bărbatul pe care îl iubesc este evreu.

— Și?

— Și dacă vin după el în miez de noapte…

N-am mai zis nimic și ne-am privit un moment în tăcere.

— Tare mă tem că nu ești în măsură să-i înfrunți pe tipii ăștia.

Apoi, după altă clipă de tăcere:

— O să mă gândesc, lasă-mi câteva zile.

Mă ridicasem să plec, când am văzut pe biroul lui numele Iașiului în titlul unui articol de ziar.

Am citit cu voce tare, dar lent, pentru că nu era nici în română, nici în engleză, nici în franceză:

— IN JASSY MARTORIATA DAL TRADIMENTO EBRAICO… Ce-i asta?

— Un text despre pogrom din *Corriere della Sera*. Mincinos. Infect.

— Din *Corriere*? Malaparte?

— Malaparte, da. Îl cunoști? L-ai întâlnit acolo?

— Bineînțeles. De ce spuneți că articolul lui e infect?

— Acordă credit tuturor zvonurilor pe care tu le denunți în textul nostru, și am verificat ulterior că ai avut dreptate. E și motivul pentru care guvernul amenință că voi fi arestat.

— Știți italiana? Ați putea…

— Să ți-l traduc? Da, ascultă:

Titlu: „În Iașiul martirizat de trădarea ebraică.“

Subtitlu: „Coloana a cincea comunistă și parașutiștii în acțiune. Tentativă zdrobită de către armată.

De la trimisul nostru special pe frontul din Moldova, 4 iulie.“

De la bun început, pentru un observator superficial, ceea ce conferă un specific acestui oraș sunt Universitatea, industria, clasa cultă, tradițiile nobiliare. La Iași se respiră în fapt un aer de demult, nobiliar, un fel de a fi care nu poate fi găsit în nici un alt oraș românesc, nici măcar în Transilvania, și cu atât mai puțin în București. Dar încetul cu încetul câte puțin, pătrunzând în zonele întunecare ale complexului său social, îți dai seama că și la Iași, ca oriunde în Moldova, ca la Huși sau Tulcea, ca să nu mai vorbim de centrele

mici, fără a ne pronunța despre Basarabia care, în anumite privințe, alcătuiește un întreg cu Moldova, ne dăm seama, deci, că și Iașiul e un oraș levantin. Evreii reprezintă la Iași șaizeci la sută din populația urbană. Dar ceea ce atrage atenția în mod dureros este existența (sub o subțire pătură burgheză cultă și bogată a israeliților) unui proletariat ebraic umilit și corupt de cea mai înspăimântătoare mizerie morală și economică. Ajunge să pătrunzi în cartierele sărace, în cartierele de pe Calea Nicolinei, din Socola, din Păcurari, ca să-ți dai seama de pericolul social pe care îl reprezintă această masă enormă a proletariatului iudaic. Și chiar din aceste mizerabile adăposturi au pornit primele împușcături împotriva soldaților.

Sar peste câteva paragrafe, ca să ajung la esență. Ascultă:

Încă de vineri s-au auzit dinspre Nicolina, unde se află atelierele de reparații feroviare, focuri de armă izolate, ca niște semnale. Cu o zi înainte, joi, orașul suferise un bombardament sălbatic al aviației sovietice. Vineri, nouă alarme aeriene au înspăimântat populația. În cursul zilei de sâmbătă, împușcăturile izolate s-au extins și în cartierele Socola și Păcurari și au devenit mai dese după apusul soarelui. Între timp se răspândise zvonul că au apărut parașutiști sovietici în suburbiile orașului. Populația din centru s-a închis în case, o atmosferă de suspiciune și teamă plutea pe străzile pustii. Dintr-odată, pe la ora zece seara, se auzi un foc de arme, un răpăit de mitraliere, puternic, furios, străbătând orașul de la un capăt la altul. Noaptea era densă, nu se vedea la un metru distanță. Rebelii trăgeau din case, din grădini, de la ferestrele pivnițelor razant deasupra solului. Populația românească din cartierele muncitorești sprijinea energic trupele, asaltând casele trăgătorilor. Rebeliunea a fost înăbușită în sânge. Bătălia disperată, pe care coloana a cincea sovietică o dezlănțuise pentru a ajuta contraatacurile rusești care se succedau între timp pe frontul de la Prut, la șaisprezece kilometri de Iași, a fost definitiv pierdută.

În ziua de duminică, poliția și armata au reușit să curețe cartierele de rebeli; salvele plutoanelor de execuție au răsunat până noaptea târziu în tot orașul. A cincea coloană sovietică, înfrântă tragic la Iași, cu siguranță nu va mai încerca să-și ia revanșa în altă parte.

Semnat: Curzio Malaparte.

— Nu spui nimic, Eugenia?

Mă aşezasem iar pe scaun.

— Nu a fost acolo! Eu i-am dat informaţii, iar el a reinterpretat totul în sensul vrut de autorităţi: dacă evreii au fost masacraţi, înseamnă că s-au ridicat împotriva soldaţilor noştri. Nu mai există pogrom, doar justa ripostă a armatei noastre şi a „populaţiei româneşti“ împotriva trădătorilor. Evreii au fost ucişi pentru că au trădat. Cum a putut scrie aşa ceva? Ştie că e o minciună. Ştie că evreii din Iaşi nu aveau arme, eram cu el în seara în care trei bătrâni din comunitate au venit să-l roage să intervină în favoarea lor pe lângă generalul von Schobert şi colonelul Lupu. Ştie că nici un paraşutist rus nu a fost lansat la Iaşi, dar lasă să se creadă contrariul. E greţos articolul ăsta. E josnic.

— Suntem în război, fetiţo.

— Şi ce dacă?

— Crezi că Malaparte ar fi autorizat să relateze de pe front dacă ar scrie adevărul? Chişinăul a căzut în cele din urmă, după ultimele veşti primite, şi se pare că soldaţii noştri şi cei din SS sunt pe cale să-i masacreze pe evrei. Crezi că puţinii ziarişti prezenţi la faţa locului vor scrie despre asta? Dacă ar face-o, articolele lor nu ar fi făcute publice, iar ei ar fi arestaţi imediat. Îţi amintesc că şi eu sunt ameninţat pentru că am publicat versiunea ta asupra evenimentelor.

— Nu este versiunea *mea*, e ceea ce s-a petrecut cu adevărat. Oameni nevinovaţi sunt ucişi, chiar şi copiii, iar Malaparte tocmai i-a mai ucis o dată în faţa istoriei, acuzându-i de trădare. Ei nu merită nici măcar un mormânt, nu-i aşa? În plin război, evreii din Iaşi i-au împuşcat pe la spate pe vitejii noştri soldaţi pentru a susţine duşmanul. Iată ce va reţine istoria. Dacă aţi fi evreu, domnule, şi v-aţi pierde întreaga familie, ce aţi gândi? Unde aţi mai găsi forţa să supravieţuiţi acestei ticăloşii? Nu aveau decât nişte bastoane ca să se apere, s-au lăsat prinşi fără să le folosească măcar, până la capăt nu au putut crede că sunt urâţi într-atât încât să fie ucişi. Aş prefera ca într-o zi să ne condamnăm pentru ceea ce am făcut la Iaşi, în loc să ne mințim.

— Nu visa, Eugenia, asta nu se va întâmpla, evreii sunt învinovăţiţi din negura timpului. Uneori, mi se pare că acest popor a fost creat pentru a încasa tot ceea ce urâm în noi înşine. De altfel, iată, nici nu au propriu-zis o ţară a lor, se aşază ici şi colo ca nişte paria şi imediat au amabilitatea de a incarna

răul: sunt, vezi Doamne, murdari, lacomi, avari, vicleni, şi orgolioşi şi dispreţuitori pe deasupra! Măcar dacă s-ar târî şi ar cerşi ca ţiganii. Dar nu, ei preferă femeile lor în locul alor noastre, religia lor în locul religiei noastre, şi adesea reuşesc în viaţă mai bine decât noi. Pe cine am mai urî dacă n-ar exista evreii? Ar trebui să-i inventăm, pentru că se pare că avem o nevoie constantă de suflete pierdute pentru a creşte în propriii ochi.

A tăcut şi mi-a zâmbit.

— O să-ţi spun un secret, dar să nu-l spui nimănui.

— Nu dezvălui niciodată secretele.

— Ştiu, am încredere deplină în tine, aşa cum şi tu ai încredere în mine, nu? Soţia mea este evreică, am întâlnit-o la Paris, în 1928, şi, cunoscându-mi ţara, i-am făcut acte de identitate false în Franţa, apoi ne-am căsătorit la Bucureşti. Astăzi, e aproape imposibil să-i afli originile.

În timp ce vorbea, a întors rama care se afla pe birou ca să mi-o arate pe soţia lui.

Nu avea nimic special, n-aş putea s-o descriu, dar el îmi vorbea despre ea cu emoţie, era încă un bărbat îndrăgostit şi secretul acesta m-a înduioşat mai mult decât celălalt.

Anii au trecut, războiul s-a sfârşit, Mihail a murit, iar eu continui să scriu în fiecare zi acest text căruia nu-i văd capătul. Ieri, pe 1 iunie 1946, mareşalul Ion Antonescu a fost împuşcat în incinta închisorii Jilava; la fel s-a întâmplat şi cu mâna lui dreaptă, Mihai Antonescu, omul care îl ameninţase cândva pe domnul Hurtig că-l arestează pentru că dezvăluise adevărul despre Iaşi. Fotografii de la Auschwitz şi din alte lagăre de exterminare au fost publicate în ziarele din întreaga lume, iar astăzi nimeni nu mai îndrăzneşte să spună ceva împotriva evreilor.

Pentru a nu ştiu câta oară recitesc capitolul din *Kaputt* pe care Malaparte îl consacră „pogromului“ de la Iaşi – căci, de această dată, vorbeşte într-adevăr despre pogrom – sub titlul: „Şoarecii din Iaşi“. Povesteşte întâlnirea noastră din casa lui cu cei trei bătrâni evrei, frica lor, neputinţa lui de a-i ajuta, apoi scrie:

Cete de evrei fugeau pe străzi, urmăriţi de soldaţi şi civili furioşi, înarmaţi cu cuţite şi răngi de fier, grupuri de jandarmi spărgeau uşile cu patul armei, ferestrele se deschideau pe neaşteptate, femei în cămăşi, cu părul fluturând,

apăreau în geam agitându-şi braţele şi ţipând, unele se aruncau de la fereastră, lovindu-şi obrazul cu un sunet surd de asfaltul trotuarului. Echipe de soldaţi aruncau grenade prin ferestrele subsolurilor, locuri în care multă lume încercase să-şi găsească salvarea, câţiva se aşezau în patru labe, ca să privească înăuntru, să vadă efectul exploziilor, se întorceau către camarazi şi râdeau. Acolo unde masacrul era în plin, piciorul îţi aluneca în sânge, peste tot sălbatica şi vesela trudă a *pogromului* umplea străzile şi casele de împuşcături, de plânsete, de urlete îngrozitoare şi de râsete fără milă.

În această a doua versiune nu mai e vorba de vreo insurecţie evreiască pentru a-i susţine pe paraşutiştii ruşi, evreii nu mai sunt înarmaţi, ci încearcă doar să fugă în faţa violenţei oarbe „a soldaţilor şi civililor nebuni“. Ba chiar, în privinţa anumitor „detalii“, relatarea e cu totul răsturnată: în loc de insurgenţi care „trăgeau de la ferestrele pivniţelor“, ca în articolul din *Corriere della Sera*, în *Kaputt* soldaţii sunt cei care aruncă grenade în pivniţele unde s-au refugiat evreii, prin aceleaşi ferestre de la nivelul solului, şi se pun după aceea în patru labe pentru a constata efectele exploziei şi „a râde cu camarazii lor“. Mai aproape de adevăr, paginile romanului lui Malaparte, sfâşietoare şi somptuoase, redau totuşi prea puţin această stranie docilitate a evreilor, pe care eu o atribui incredulităţii pe care o pomenea Leizer Fichelstein. Această stranie docilitate care făcea ca străzile Iaşiului să fie străbătute de lungi convoaie de evrei, cu mâinile ridicate – lucru pe care i-l spusesem lui Malaparte, dar nu l-a reţinut.

În schimb, noaptea petrecută la Sartori este descrisă cu amănunte din belşug, scriitorul alunecând în pielea mea fără nici o ruşine, cu acel aplomb care e şi forţa lui.

Am rămas toată noaptea aşezaţi în prag, fumând. Din când în când ieşeam în stradă şi îndrumam grupuri de oameni însângeraţi, sfâşiaţi, în consulat. Am adunat aşa cam o sută de inşi.

— Ar trebui să le dăm ceva de mâncare şi de băut sărmanilor ăstora, i-am spus lui Sartori, după ce am îngrijit câţiva răniţi şi ne-am întors iarăşi să stăm.

Sartori s-a uitat la mine cu o privire de câine.

— Aveam ceva provizii, dar jandarmii care au invadat consulatul mi-au luat tot. Răbdare.

— *O’ vero*? l-am întrebat în napolitană.

— *O’ vero*, răspunse Sartori suspinând.

Îmi plăcea să stau aproape de Sartori în acele momente, mă simțeam sigur alături de acel napolitan placid, care înlăuntrul său tremura de frică, de oroare, de milă, şi nici nu clipea.

— Sartori, i-am zis, noi luptăm în apărarea civilizaţiei, împotriva barbariei.

— Așa e? spuse Sartori în napolitană.

— Așa e, i-am răspuns eu.

25

Dintr-odată, la mijlocul acelei toamne din 1941, am descoperit că nu-mi mai era suficient să fiu spectatoare – ba chiar spectatoare cenzurată, şi că trebuia să dau o altă direcţie vieţii mele. Aşa suportăm pasiv evenimente care ne rănesc, care ne rănesc profund uneori, până la a ne face să ne clătinăm, şi într-o bună zi înţelegem că nu depinde decât de noi ca lucrurile să se schimbe.

Îmi amintesc de acea zi de octombrie în care existenţa mea a început să se clatine. Mă trezisem singură în pat şi, întorcându-mă, l-am văzut pe Mihail la masa de lucru. Îşi trăsese peste bluza de pijama puloverul maro, gros, împletit de mama lui, şi scria, zburlit, aplecat asupra caietului său. Într-o altă dimineaţă, m-aş fi topit de înduioşare: îmi plăcea la nebunie să-l descopăr scriind, să mă creadă adormită şi să pot astfel să-l spionez printre gene. Dar atunci eram furioasă pe lumea întreagă: pe mama lui, care nu mă plăcea, pe el, pentru că preferase acel oribil pulover maro celui pe care i-l dăruisem cu câteva zile înainte, pe acel ticălos de Malaparte, căruia îi trimisesem o scrisoare pe front prin intermediul unui prieten de-al lui Rosetti, comandant de infanterie, şi care nici nu avusese curajul să-mi răspundă, pe domnul Hurtig, care tremura acum în faţa cenzurii şi interzisese transmiterea ultimei mele depeşe despre jefuirea unei sinagogi al cărei rabin fusese găsit cu beregata tăiată şi spânzurat de picioare deasupra toaletei.

— Mihail, am spus cu blândeţe, încercând să-mi ţin în frâu proasta dispoziţie, nu vrei să-mi citeşti ce scrii?

— Jurnalul meu? De ce să-ţi citesc jurnalul meu? E lipsit de interes.

— Te rog, încetează să-mi mai spui că ceea ce faci e lipsit de interes. De ce să scrii, de ce să faci dragoste, de ce să mănânci, de ce să trăieşti etc.

— E prima dată când îmi ceri să-ţi citesc jurnalul meu.

— Am nevoie să ştiu ce te preocupă. Când plec dimineaţa la agenţie, te las

scriind. Când mă întorc seara, te găsesc fumând, cu privirea goală, mai palid încă decât dimineața. Nu-mi spui niciodată nimic despre cum îți petreci ziua, despre ce gândești, închis în cămăruța asta.

— Pentru că nu e nimic de spus.

— Atunci despre ce scrii dacă nu e nimic de spus?

— Despre evenimente pe care le cunoști, pe care le cunoaștem toți. Nu e decât o modalitate de a-mi ocupa mintea.

— Dacă mi-ai citi un pic… aș fi bucuroasă.

— Bine, dacă ţii atât de mult, îți citesc ce am scris acum:

Luni, 20 octombrie [1941]

Știri deprimante la Uniunea Comunităților, unde fusesem azi-dimineață să duc o scrisoare pentru Benu – fratele meu a fost arestat și trimis într-un lagăr de muncă, cum ți-am spus. Drumurile Basarabiei și Bucovinei sunt pline de cadavrele evreilor goniți de la casele lor spre Ucraina. Bătrâni, copii, bolnavi, femei – toți fără alegere, fără excepție sunt aruncați pe drumuri și goniți spre Moghilev. Ce vor face acolo? Cu ce se vor hrăni? Unde se vor adăposti? Moartea prin împușcare e o mult mai blândă soartă. Ieri s-a aflat că toți evreii originari din Basarabia și Bucovina trebuie să părăsească Bucureștii și să plece spre Ucraina și Transnistria.

Leni [– Un pasaj tăiat aici]. Chiar și ieri, Eugenia, umbla zvonul că Leni a fost arestată. Dar nu, din fericire s-a putut refugia la familia Bibescu, la Mogoșoaia.

Îți citesc mai departe:

E o demență antisemită, pe care nimic nu o poate opri. Nu e nicăieri nici o frână, nici o rațiune. Dacă ar exista un program antisemit – încă ar fi bine. Ai ști până la ce limite se poate merge. Dar nu e decât o pură bestialitate fără control, fără rușine, fără conștiință, fără scop, fără țintă. Orice, absolut orice e posibil. Văd pe fețele evreiești paloarea spaimei. Îngheață surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare. Într-o zi, într-o depărtată zi, coșmarul va trece – dar noi, tu, el, eu, noi ăștia care ne privim în ochi unii pe alții, noi vom fi căzut de mult. Din iunie până azi cifra evreilor asasinați depășește (spune Gaston Antony – prietenul meu avocat) 100 000. Câți mai rămânem? Cât timp trebuie pentru asasinarea noastră? Mi-e inima grea de apărare și tristețe. Încotro să-mi îndrept privirea? Ce să aștept?

— Pleacă! mă sfătuia Rosetti ieri.

Mai mult decât un sfat, îmi schița un proiect: să plec deocamdată la Istanbul, iar de acolo să-i scriu lui Lassaigne…

— … știi, Eugenia, prietenul meu Jacques Lassaigne, care lucra la Ambasada Franței, aici, și care este acum la post la Damasc pentru Franța liberă –

… care cu siguranță mă va ajuta să răzbat mai departe. Dar totul e nesfârșit de greu, începând cu primele demersuri: pașaport, viză turcă, viză bulgară – ca să nu mai vorbesc de bani. Totuși, nu am sentimentul că obstacolele materiale sunt cele mai grele. Mai înainte de orice e propria mea îndoială: Pot pleca singur? Am dreptul să o las pe Mama singură? Pot să-l las pe Benu singur? Nu mă simt destul de robust, în toate sensurile, pentru o asemenea plecare. Cu sănătatea mea ruinată, pot încerca marea aventură? Dar, în același timp, nu e o nebunie să aștept dezarmat, descompus, să fiu ucis?

— Iată ce mă preocupă.

Ne-am privit un moment în tăcere, el în spatele biroului, eu în pat, sprijinită de perete.

— Pari furioasă. Am scris ceva care…

— Nu vă mai suport resemnarea, pasivitatea. Nu numai a ta, Mihail, ci a tuturor evreilor pe care îi întâlnesc și care se furișează pe lângă ziduri. Cea a evreilor din Iași care s-au lăsat masacrați fără să lupte. Nu mai suport să vă văd așteptând docili să fiți asasinați!

— Asta am scris și eu acum: „Nu e o nebunie să aștept să fiu ucis?“

— Ba da, e o nebunie! Bineînțeles că e o nebunie! Dar dacă o formulezi ca întrebare înseamnă că nu ești pe deplin conștient de acest lucru, nu? S-ar zice că nu ați învățat nimic din ce s-a întâmplat la Iași, din ce se întâmplă astăzi în Basarabia… Vor să-i ucidă pe toți evreii, să vă extermine pe toți, asta sare în ochii oricărui imbecil, dar tu scrii ca și cum nu ar fi destul de clar: „Dacă ar exista un program antisemit, încă ar fi bine. Ai ști până la ce limite se poate merge.“ Asta nu vă e de-ajuns ca program? Ar mai trebui, poate, să fie scris cu caractere mai mari? Limitele! Vreți să vi se indice limitele! O să-ți spun eu care-s limitele astea, de vreme ce le ai sub nas și nu le vezi: vor fi mulțumiți când nu va mai exista nici un singur evreu viu pe fața pământului. Dacă vrei, pot s-o scriu cu majuscule pe perete, acolo, în fața ta: VOR FI MULȚUMIȚI

CÂND NU VA MAI EXISTA NICI UN EVREU VIU PE FAȚA PĂMÂNTULUI. Iar tu tragi concluzia că ai „inima grea“ și te întrebi spre ce să-ți îndrepți privirea și dacă ai dreptul să-ți lași mama singură! Nu, rămâi cu ea, nu cumva să te miști, că ar putea să te rateze, și continuă să ai inima grea așteptând să vină să te caute ca să te taie ca pe mielușei în abatoare – au făcut-o în ianuarie trecut și ai uitat deja.

— Nu am uitat nimic, nu-ți înțeleg răbufnirea asta de furie.

— Furia mea vine din apatia ta, din orbirea ta. Sunt luni de zile de când te ascunzi în camera asta așteptând să-i auzi bătând la ușă. De ce nu încerci nimic împotriva dușmanilor voștri? De ce nu intri în Rezistență?

— Despre ce Rezistență vorbești? Cum s-ar putea rezista unui popor întreg, unei armate întregi? Dacă Benu ar fi refuzat să plece în lagărul de muncă, ar fi fost ucis pe loc!

— Dar dacă nu s-ar fi prezentat când a fost chemat la chestură, nu ar fi fost nici ucis, nici trimis în lagăr.

— Poliția ar fi venit după el.

— Atunci să spunem că ar fi putut fie să-i omoare el pe polițiști, fie să fugă înainte de sosirea lor.

— Să fugă unde, Eugenia? Unde?

— Ei bine, de exemplu să se pună în calea coloanei mareșalului Antonescu și să-i arunce o grenadă în cap.

— Ca să fie ucis în clipa următoare.

— Da, fără îndoială, dar după ce ar ucide sau răni pe câțiva dintre ticăloșii ăștia, dacă nu pe cel din fruntea lor. Cel puțin n-ar muri în zadar.

— Bați câmpii, Eugenia.

— Te aud repetând întruna: „Să ne omoare și să terminăm odată“, ca și cum ai fi nerăbdător să scapi de viață, ca și cum viața n-ar mai avea nici o valoare pentru tine.

— Nu mai are, într-adevăr.

— Atunci sacrific-o pentru a-l ucide măcar pe unul dintre dușmanii voștri, în loc să aștepți să ți-o ia ei fără să rișt nimic. Nu sunteți niște oi, totuși, fir-ar să fie!

Desigur, mersesem prea departe, dar nu a avut reacția pe care o speram: în zilele următoare, a devenit și mai tăcut, și mai distant, și am dedus că firile

noastre erau radical diferite. El era un gânditor, se juca cu ideile şi le dădea viaţă prin personajele romanelor şi pieselor lui, dar privea lumea de la masa de lucru, nu-l interesa să se implice, lupta colectivă îi repugna, atunci când n-o lua în derâdere. În *De două mii de ani…* îşi bate joc de militanţii pentru cauza evreiască, incarnaţi de personajul Marcel Winder: „Ascultă, Marcel Winder, dacă mă mai baţi o singură dată pe umăr, te pleznesc. Treaba mea dacă sunt lovit, treaba ta dacă ţi se sparge capul, n-am nimic de împărţit cu tine. N-ai nimic de aflat de la mine, vezi-ţi de drum şi am să-mi văd de al meu”. „Cordialitate ovreiască pe care o urăsc“, mai scria el. Solidaritate evreiască pe care o urăsc, ar fi putut scrie.

Mă enervasem prostește, Mihail nu ar fi intrat niciodată în Rezistenţă, natura lui profundă îi cerea să-şi întâmpine călăii cu sarcasm şi să le zâmbească în timp ce-l lovesc, aşa cum făcuse la Universitatea din Iaşi în ziua primei noaste întâlniri. „E îngrozitor!“ strigasem eu. Iar el: „Nu, vă rog, să privim cu umor toate acestea.“

Vreme de câteva săptămâni am trăit unul lângă celălalt aproape fără să ne vorbim, iar dacă acea cămăruţă a mea nu ar fi fost singurul lui refugiu posibil, poate că ne-am fi despărţit. Resemnarea lui mă agasa cu atât mai mult cu cât mă zbăteam prinsă în propriile reflecţii.

M-am dus din nou în birou la domnul Hurtig.

— Aş putea să-ţi fac rost de un Parabellum, Eugenia. E un pistol semiautomat nemţesc de mare fiabilitate, la un preţ rezonabil.

— E o veste foarte bună. Îl iau. Când l-aţi putea găsi?

— Am doar un telefon de dat şi îmi va fi adus. Şi mâine dacă vrei.

— Perfect. Şi vă mai rog ceva: aş vrea să mă ajutaţi să intru în Rezistenţă.

— Despre ce Rezistenţă vorbeşti?

— Am auzit că se formează reţele în jurul militanţilor comunişti evadaţi sau întorşi clandestin din Rusia.

— Eugenia, îmi eşti dragă, n-am chef să te văd într-o zi atârnând de-o frânghie. Ştii foarte bine ce facem cu comuniştii în ţara asta, nu? Să-mi ceri o armă ca să-ţi aperi prietenul evreu, foarte bine, e o nebunie, dar o să te ajut. Dar nu-mi cere acum să contribui şi la condamnarea ta la moarte.

— Haideţi să încetăm cu discuţiile astea, da? Cu toţii trăim sub ameninţarea închisorii, a torturii, a spânzurătorii, a armelor. Regimul ăsta ne

pune în situaţia de a asista la exterminarea evreilor, iar noi ar trebui să stăm cuminţi, cu braţele încrucişate – cel puţin cei care nu simt nevoia să aplaude – de teama de a nu fi exterminaţi odată cu ei. Este ruşinos. Dacă războiul se va termina într-o bună zi, vom târî după noi această mârşăvie decenii întregi. Mi-a trebuit deja prea mult timp ca să înţeleg toate astea, şi dacă n-aş fi fost la Iaşi, poate că încă m-aş întreba dacă n-ar trebui să-mi cumpăr un apartament, graţie măririi de salariu pe care mi-aţi acordat-o… în timp ce vecinii mei evrei sunt luaţi cu japca. Ca şi cum moartea lor nu ne-ar privi. Astăzi, am reuşit în fine să accept că nu suntem aici pentru a trăi neapărat – în fine, vreau să spun, cu orice preţ.

Domnul Hurtig era stânjenit. Mi-a oferit o ţigară şi şi-a aprins şi el una.

— Ce te face să crezi că am vreo legătură cu reţelele astea?

— Sunteţi fără îndoială ziaristul cel mai bine informat din Bucureşti. Daţi-mi doar una sau două piste, îmi va fi de ajuns.

S-a ridicat şi a privit ploaia pe fereastră, îndelung, cu spatele la mine.

— Sunteţi singura persoană în care am o încredere totală, am adăugat. Şi ştiţi că mai curând aş muri decât să vă fac cel mai mic necaz.

M-am abţinut să-i vorbesc despre Irina, a cărei figură mă bântuia de când mă întorsesem de la Iaşi. Irina sigur nu ar fi stat cu braţele încrucişate, m-ar fi instruit de multă vreme în clandestinitate.

— Te gândeşti cumva şi la plecarea din agenţie? s-a neliniştit el, întorcându-se cu faţa spre mine, în picioare, cu ţigara între degete.

— Nu ştiu. Nu ştiu nimic despre aceste reţele, nici despre funcţionarea lor.

— Dincolo de faptul că nu vreau să te pierd ca ziaristă, ar fi o acoperire bună să rămâi la agenţie.

— Poate.

— Nu, Eugenia, nu poate, sigur! Cenzura pune piedici, meseria nu te mai interesează, înţeleg, dar nu asta e problema. Ai o acoperire, păstreaz-o.

S-a aşezat, şi-a deschis stiloul şi a început să scrie.

— Poftim, du-te la Josef, din partea lui Ghiţă. O să-l găseşti la adresa asta. Învaţ-o pe de rost, imediat, aici, în faţa mea, şi apoi dă-mi înapoi hârtia ca s-o ard.

Josef era comis-voiajor la cel mai mare negustor de pânzeturi din Bucureşti, Carandini & Fii, în inima cartierului Lipscani. A trebuit să-l aştept,

nimeni din magazin nu părea să știe când se întoarce. Când a venit în sfârșit, am văzut un bărbat de vreo cincizeci de ani, înalt, elegant, cu chipul neted și a cărui privire albastră – care mi s-a părut neprefăcută – inspira de îndată simpatie și încredere. Când a auzit numele lui Ghiță, mi-a dat întâlnire în aceeași seară în fața Bibliotecii Universitare, în dreapta porticului. Era unul dintre puținele locuri încă luminate de un felinar, un loc foarte circulat, dar privind în urmă îmi dau seama că l-a ales pentru a mă putea observa în voie fără să fie văzut și a se asigura că venisem singură. De altfel, a ajuns cu un sfert de oră întârziere.

M-a rugat să-l urmez și am mers mult timp umăr lângă umăr, fără să scoatem vreun cuvânt, în noapte, sub o ploaie rece și printr-un labirint de străzi pe care nu le cunoșteam. Nu mă temeam deloc, dimpotrivă, aveam sentimentul înălțător că am ieșit din inerție, din resemnare, pentru a-mi lua în mâini cârma vieții (iar imaginea acelui Parabellum, ascuns într-un sertar al dulapului, înfășurat în lenjeria mea intimă, mă întărea în această semeție de mai multe ori pe zi). Apoi a împins o poartă și, o clipă mai târziu, intram într-o casă modestă, unde îl aștepta o femeie pe care nu mi-a prezentat-o.

— Discut puțin cu domnișoara și vin imediat.

În biroul lui am spus imediat ce voiam, explicându-i în puține cuvinte din ce familie proveneam – sora lui Ștefan Rădulescu, fruntaș legionar – apoi întâlnirea mea cu Irina Costinaș la universitate, meseria mea de ziarist și evenimentele de la Iași care mă duceau astăzi spre ieșirea din legalitate.

— Bine, a spus el când am terminat, și ce așteptați de la mine?

— Să mă ajutați să intru într-o rețea de rezistență. Nu sunt comunistă, dar acum mă simt pregătită să mă angajez alături de toți cei care nu mai suportă acest regim.

— Am înțeles. Apartenența la partid nu este necesară pentru a intra în rețeaua noastră, chiar dacă ea poartă numele Anei Pauker. În schimb, trebuie să treceți printr-o perioadă de formare – în mânuirea armelor îndeosebi. Înțeleg că asta nu-i pune probleme șefului dumneavoastră.

— Nici mie.

— Foarte bine, atunci mergeți la Brașov cât de repede se poate și, odată ajunsă, prezentați-vă la recepția Grand Hotel Aro și cereți să vorbiți cu Octavian. Îi veți spune că vă trimite Ghiță.

Lui Mihail i-am spus că plec la munte pentru o serie de reportaje despre viaţa cotidiană a tânărului nostru rege Mihai, care avea douăzeci de ani, şi a mamei sale, regina Elena, în castelul lor de la Sinaia, nu departe de Braşov. Mareşalul Antonescu se lupta să refacă România Mare, să-i redea suveranitatea asupra Basarabiei şi Bucovinei, dar odată victoria dobândită avea să-i ofere cheile ţării lui Mihai I, pe-al cărui tată îl detronase – cel puţin asta era povestea pe care o răspândeau anumiţi şefi ai regimului pentru a-i întări legitimitatea.

Eram uşurată să mă îndepărtez de Mihail, chiar dacă veştile de pe front îl mai scoseseră puţin din torpoare şi îi dăduseră speranţă. Eram în decembrie, iar Moscova, despre care se pretinsese că ar fi fost „învinsă şi pradă flăcărilor“ încă din iulie, nu căzuse încă. Cât despre asediul Leningradului, el continua, desigur, dar oraşul rezista. Armata Roşie chiar recuperase Rostovul din mâinile nemţilor. Berlinul, care nu comentase acest eşec, vorbea de acum despre un „armistiţiu de iarnă“, lăsând să se înţeleagă că întreruperea ofensivei sale, datorată frigului şi zăpezii, era absolut normală. Însă Mihail, care citise *Război şi pace* şi tocmai îl descoperise pe Oswald Spengler, începea să viseze la o posibilă înfrângere a Reichului. „Ştii ceva, Eugenia? Spengler consideră că este imposibil să câştigi un război împotriva Rusiei. Uite ce scrie în *Anii decisivi*: „Populaţia acestei imense câmpii, cea mai mare din lume, nu poate fi atacată din afară. Întinderea este o putere politică şi militară pe care nimeni n-a putut-o învinge vreodată. Chiar şi Napoleon a trecut prin această experienţă.“ Întinderea invincibilă… De-ar fi aşa!“

Da, eram uşurată să mă îndepărtez de Mihail, pentru că în anumite zile eram obligată să recunosc că mă dezamăgea. Unde dispăruse intelectualul demn care îl lua peste picior pe Cioran, care-şi luase degrabă zborul la ambasada noastră de la Paris? Care râdea de contorsiunile lui Mircea Eliade sau Nae Ionescu pentru a-şi atrage favorurile unuia sau altuia dintre miniştri? Nu mai scria, părea să cheme moartea din toate puterile, şi, în aşteptarea ei, intra în pământ. Într-o seară am fost tentată să-i mărturisesc că nu plecam deloc în Carpaţi să mă întâlnesc cu regele Mihai, de care nu-mi păsa câtuşi de puţin, ci pentru a învăţa să folosesc arme ca să devin unul dintre acei „teroriştі“ pe care regimul îi spânzura de felinare, când reuşea să pună mâna pe ei. „Hai să plecăm împreună, Mihail, vom supravieţui împreună sau vom

muri împreună.“ Cuvintele îmi stăteau pe limbă, dar nu le-am rostit, văzând cum se complăcea în a-şi cultiva neputinţa, slăbit şi palid, fără dorinţe, fără forţă, cu privirea goală.

„Ce rău murim noi! scrie el în *De două mii de ani…* . Nici atâta lucru n-am învăţat din veacurile de moarte prin care am trecut. Trăim prost, dar murim mai prost, în deznădejde, în luptă. Ratăm ultima şansă de pace, singura şansă de salvare. Tristă moarte evreiască a unor oameni care, nevieţuind între arbori şi dobitoace, n-au avut de unde să înveţe frumuseţea indiferenţei în moarte, demnitatea ei vegetală.“

Astăzi, mă gândesc că, neintrând în Rezistenţă, Mihail şi-a ratat într-adevăr „singura şansă de salvare“ şi că ar fi trebuit să-i propun să plece cu mine.

26

Tabăra noastră se afla undeva între mica gară din Predeal şi Vârful Paltinu, care atinge două mii de metri. Vreo zece barăci făcute din buşteni, construite la adăpostul molizilor, în apropierea unei poieni folosite pentru paraşutări. Nimeni nu mai trăise vreodată în acest colţ al Munţilor Baiului, nici un drum trasat nu duce într-acolo, şi era nevoie de patru-cinci zile de mers, cu rachete în picioare, pentru a ajunge la destinaţie. Multe drumuri fuseseră minate, astfel încât nu se putea merge fără o călăuză. Doar fumul sobelor noastre cu lemne ne-ar fi putut da de gol pentru vreun avion, pe timp senin, aşa că nu făceam foc în zilele acelea. Altfel, nu eram reperabili în negura densă şi îngheţată care acoperea lanţurile muntoase la vreme de iarnă.

La Braşov, Octavian mă echipase, înlocuindu-mi valiza cu un rucsac, şi două zile mai târziu plecam spre Predeal, unde Petru mă aştepta pe peronul gării. Comandantul taberei era o femeie, Lena, medic de profesie, membră a partidului comunist. Stătuse la închisoare în timpul lui Carol al II-lea, apoi plecase la Moscova pentru o formare militară şi revenise la Bucureşti cu mult înaintea pactului germano-sovietic pentru a forma clandestin celule comuniste. Ea era la originea construcţiei taberei, în primăvara lui 1940 – vocaţia ei fiind atunci de a forma militanţi în spirit pionieresc, după modelul URSS.

Lena m-a primit de cum am ajuns şi am fost suficient de naivă să mă gândesc că ar fi putut ajunge actriţă, cu fizicul ei – o Doris Duranti cu privirea întunecată şi prea puţin dornică să placă. Stătea într-o cămăruţă din capătul barăcii care servea şi de cantină. Interogatoriul (mai curând decât discuţia) a durat aproape o oră, la finalul căreia mi-a explicat modul de funcţionare al reţelei ei, cel impus de ea: toţi agenţii operau în tandem, unul acoperindu-l pe celălalt pentru a-i asigura fuga, dar şi pentru a-l ucide în caz de ameninţare clară cu arestarea. Toţi aveau un pseudonim şi nimeni în afară

de ea, Lena, nu cunoştea adevărata identitate a membrilor reţelei, astfel încât, chiar sub tortură… Obiectivul formării noastre era de a comite atentate punctuale, pentru a slăbi regimul și a destabiliza spatele frontului, pregătind astfel victoria Uniunii Sovietice. Odată pregătită, aveam să fiu retrimisă la București, împreună cu „dublura“ mea și urma să primesc regulat ordine de misiune.

Aveam întrebări? Nenumărate, da. Această a doua parte a întrevederii a fost mai destinsă. Aici, în tabără, aveam să învăţ despre armele de foc și explozibili. Apoi, tehnicile de abordare a obiectivului și de fugă, care aveau să-mi permită să dobândesc încredere și sânge rece. „Dublura“ mea urma să fie desemnată la momentul potrivit. Putea să fie o femeie sau un bărbat – eram actualmente treizeci și opt în tabără, treisprezece femei și douăzeci și cinci de bărbaţi. Evident, puteam alege Iașiul în locul Bucureștiului, important era să cunosc bine orașul. Aprovizionarea taberei era asigurată de rușii cu care eram legaţi prin radio – Lena mi-a arătat stația de emisie-recepţie din dreapta ei. O dată pe lună, în general, în funcţie de vreme, primeam alimente, arme și muniţie; ne erau paraşutate.

— Mai ai și alte întrebări?

— Da. Există și evrei în grup?

— Câţiva. Îi primim pe toţi cei care sunt gata să moară pentru victorie, indiferent de credinţa lor.

Încă din primele zile am fost impresionată de solidaritatea care domnea în tabără, vorbeam puţin, dar ne ajutam unii pe alţii. Programul și disciplina erau militare, dar între membrii reţelei circula o bunăvoinţă discretă, care părea să se transmită în mod natural nou-veniţilor. Cred că era amprenta Lenei, care se bucura de un înalt prestigiu și care acorda fiecăruia aceeași atenţie și acelaşi respect. Și apoi, știam că suntem acolo pentru o perioadă limitată – trei-patru luni – că unii dintre noi aveau să moară și că nu ne vom mai vedea, fiecare întorcându-se după aceea în oraşul sau regiunea sa de baştină.

M-am dovedit nepricepută la pregătirea explozibililor, dar excelam la tir. Ne antrenam și în mânuirea pistolului cu nişte vechi arme Tokarev, pentru atentate pe stradă, de foarte aproape, ca și la manipularea puștii cu lunetă cu nişte Mosin- Nagant sovietice, pentru intervenţii asupra convoaielor oficiale

sau în cursul ceremoniilor din piețele publice, cum îi plăceau mareșalului Antonescu.

Însă esențial era să nu tremuri în ziua hotărâtă, în momentul „tragerii pentru a ucide“ și, în acest scop, aveam cursuri de îndoctrinare politică menite să ne convingă că dușmanul fascist era un pericol pentru omenire și că trebuia exterminat așa cum extermini dăunătorii. În sinea mea, le numeam „cursuri de antrenare în ură“ și mă gândeam că erau mai puțin eficiente, în ceea ce mă privește, decât rememorarea unor scene din pogromul de la Iași. Dezgustul și mânia puteau trezi în mine un violent spirit răzbunător, care îmi dădea certitudinea că eram gata să ucid. Totuși, îndată ce încercam să mă pun într-o situație concretă, nu mai eram sigură de nimic. Ce s-ar fi întâmplat, de exemplu, dacă aș fi primit ordin să îl împușc pe sergentul Mircea Manoliu? Sigur, era un asasin, dar nu era numai asta, era și soțul Adrianei și tatăl copilului lor. Trăgându-i un glonț în spate – cum procedase el cu evreii – aveam să distrug și viața soției, și pe cea a copilului lor, care nu făcuseră nici un rău.

Prima dintre cele două parașutări la care am asistat, întărindu-mi sentimentul de apartenență la o armată secretă, a părut să-mi mărture scrupulele „mic burgheze“, pentru a folosi cuvintele lui Leonid, instructorul nostru. Lena fusese anunțată prin radio că operațiunea se va desfășura în noaptea următoare, dacă vremea rămânea bună, și am fost desemnată să fac parte din echipa care să aprindă focurile în cele patru colțuri ale poienii. Întreaga după-amiază am pregătit crengi și, în apropierea fiecărui colț, o jumătate de litru de petrol și o lopată. Petrolul era greu de adus, aveam foarte puțin, însă crengile trebuiau să se aprindă imediat, înainte de a fi stinse sub lopeți de zăpadă odată ce proviziile vor fi fost lansate.

A trebuit să așteptăm o jumătate de noapte, la aproape minus optsprezece grade, cu picioarele afundate în zăpadă, înainte de a auzi un huruit îndepărtat. A fost suficient acest zgomot pentru ca, dintr-odată, inima să-mi pară prea mare pentru pieptul meu: nu mai eram singuri pe lume, o întreagă națiune se gândea la noi și ne trimitea acel mesager. Imediat, cele patru focuri au delimitat poiana și, o clipă mai târziu, avionul ne-a survolat prima dată înainte de a vira deasupra molizilor pentru a reveni spre noi. Cum primele parașute se deschideau deasupra poienii și aparatul vira din nou lăsându-se pe

aripa stângă, am putut zări pilotul şi umbra unui om prin uşa deschisă a calei. Trecuseră de trei ori şi aruncaseră circa douăzeci de lăzi înainte de a ne saluta cu o bătaie de aripi şi a pleca din nou spre est, cu luminile stinse, repede absorbiţi în noapte.

A doua zi după paraşutări era sărbătoare. La cele câteva zeci de kilograme de conserve şi de legume proaspete, ruşii adăugau şi cantităţi mari de ţigări, ciocolată şi votcă. Masa de prânz, bine udată, strângea legăturile şi se termina cu cântece şi îmbrăţişări. Mă împrietenisem cu o fată căreia i se spunea Marga, originară din Chişinău, care îi întâmpinase pe ruşi cu entuziasm în iulie 1940. Când Antonescu a recucerit Chişinăul un an mai târziu, cu sprijinul Luftwaffe, văzuse cu ochii ei deportarea evreilor, execuţiile în plină stradă, şi atunci a decis să se alăture Rezistenţei. A parcurs pe jos cei aproape o sută de kilometri dintre Chişinău şi Iaşi şi a traversat sate „eliberate“, unde lumea sărbătorea plecarea evreilor. Uneori, casele lor fuseseră arse, dar cel mai adesea erau ocupate de vecini creştini care găsiseră ocazia de a se extinde. Marga şi cu mine împărtăşeam ruşinea de a fi române.

Aveam oare să formăm un tandem? Mi se întâmpla să-mi doresc asta pentru că era o fată care nu-şi pierdea niciodată cumpătul şi a cărei hotărâre părea de neclintit. Îmi imaginam că ar fi fost liniştitor şi totodată reconfortant să „lucrez“ cu ea. Dintr-un alt punct de vedere, ar fi fost un handicap în caz de lovitură grea: aş găsi, oare, forţa să o împuşc pentru a o scăpa de spânzurarea în piaţa publică (nu mă îndoiam că, în ce o priveşte, ea ar fi găsit-o!)?

Pe la jumătatea lunii aprilie, pe când zăpada începea să se topească în unele după-amiezi, căzând de pe ramurile molizilor, Lena m-a chemat să-mi spună că voi pleca în curând înapoi la Bucureşti şi că alter ego-ul meu era Igor, un băiat înalt, slab şi tăcut, căruia nu-mi aminteam să-i fi vorbit. Am plecat împreună spre Predeal, conduşi de Petru, după o scurtă ceremonie de rămas-bun. Abia în trenul de Bucureşti am putut schimba câteva confidenţe, încălcând ordinele: nu avea decât douăzeci şi doi de ani şi era fiul unui colonel care participase la luarea Odessei din mâinile sovieticilor (pe 16 octombrie 1941, după şaizeci şi trei de zile de lupte crâncene). M-am abţinut să-i spun că eram sora unui fruntaş legionar, dar i-am vorbit despre întâlnirea mea decisivă cu o femeie care ar fi putut să se afle astăzi în locul Lenei, dacă

nu şi-ar fi luat zilele. Nu era timid cum crezusem, şi ardea pe dinăuntru de dorinţa de a lupta. M-am întrebat chiar dacă nu era puţin cam exaltat, cam nebun, apoi am decis că nu, gândindu-mă că Lena ştia ce face. Urma să ne întâlnim în fiecare zi la amiază la biblioteca universităţii. Dacă unul din noi va fi fost între timp contactat pentru o misiune – şi numai atunci –, urma să ne aşezăm la aceeaşi masă pentru a pune la punct execuţia ei. Altfel, aveam să schimbăm doar o privire.

Mihail nu-mi lipsise, sau cel puţin mă străduisem să nu-mi lipsească: de fiecare dată când îmi apărea în minte frumosul lui chip trist, îl alungam, considerând că viaţa mea era în altă parte de acum înainte, în serviciul unei cauze care nu mai lăsa defel loc pentru promisiuni de viitor.

Am fost însă frapată de vitalitatea lui când mi-a deschis uşa: lăsasem în urmă o fiinţă hăituită, fragilă şi palidă, şi regăseam un bărbat bronzat, vizibil mai viguros.

— Eugenia! Nu mă aşteptam să te mai văd…

— Iartă-mă, nu ţi-am dat nici o veste.

— Da, am observat.

— Dacă vrei, te rog să accepţi lucrul acesta ca atare, nu pot să-ţi explic motivele.

— În orice caz, nu pari să te fi plictisit, nu te-am văzut niciodată aşa de luminoasă. Ţi-ai petrecut vremea la schi în compania tânărului nostru rege?

— Într-un fel, da. Între zăpezi, în orice caz. Aş putea spune acelaşi lucru despre tine!

— Eu ies de câteva săptămâni într-un batalion de evrei convocaţi pentru a deszăpezi căile ferate. Mă gândeam că după aceea ne vor trimite la Moghilev, începusem chiar să-ţi scriu o scrisoare de adio, dar nu, ne-au dat drumul. Politica lor e incoerentă: i-au deportat pe cei care ne-au precedat la deszăpezire, iar pe noi, nu se ştie de ce…

Odată uşa închisă, m-am apropiat să-l sărut, pe obraz mai întâi, apoi pe gură – uitasem cât de plăcut era – brusca aprindere a dorinţei, trupul lui care se încordează şi al meu care se deschide, apoi gesturile grăbite pentru a ne dezbrăca şi beţia plăcerii care face să nu te mai gândeşti la nimic altceva.

După ce am făcut dragoste, m-a ţinut lipită de el şi a adormit. M-am gândit că şi eu îi voi scrie o scrisoare care va avea drept consemn să nu fie deschisă

decât în caz de accident şi am început să caut primele fraze. O scrisoare de dragoste şi de adio. Apoi s-a trezit şi am stat de vorbă.

Nicuşor Constantinescu, dramaturgul, îi făcuse o vizită însoţit de Leni şi îl încurajase să scrie o nouă piesă de teatru, propunându-i să o semneze în locul lui şi să-i dea drepturile de autor – pentru că scriitorii evrei aveau interdicţie la publicare –, urmând ca, după război, el şi cu Mihail să dezvăluie subterfugiul.

— O să accepţi?

— Da. Chiar în noaptea de după vizita lui mi-a venit o idee pentru piesă. Nu am putut să mai dorm, propunerea lui m-a repus pe picioare. Pentru o vreme, măcar, o să încetez să mai trăiesc pe spinarea ta, dragă Eugenia, o să câştig ceva bani şi să reuşesc să mă privesc în oglindă fără a mai roşi de ruşine.

— Să scrii din nou nu te bucură mai mult de-atât?

— La douăzeci şi cinci de ani credeam că scrisul îmi va rezolva toate problemele, iar cărţile îmi vor oferi un loc, împrăştiind această nevolnicie, sau această descurajare care mă face atât de des să-mi vină să las totul baltă, ca să nu zic să mor.

— Nu eşti nevolnic, Mihail, îmi place la nebunie modul în care faci dragoste cu mine, tremurând, ca şi cum ar fi ceva foarte serios!

— Îţi mulţumesc pentru susţinere, dar cred că dragostea ta pentru mine, întru totul nemeritată, te orbeşte… Iar apoi, nevolnicia mea nu se limitează la sexualitate, din păcate. În fine, îţi spuneam că la douăzeci şi cinci de ani eram convins că scrisul mă va salva. Dar nu, bineînţeles că nu, scrisul e o amăgire, ca tot restul, o amăgire în spatele căreia alergăm preţ de câteva cărţi, înainte de a deveni conştienţi că toate cărţile din lume, oricât ar fi de puternice, de minunate, nu vor izbuti niciodată să umple vidul din noi.

S-a întrerupt ca să-şi ia ţigările şi am fumat una împreună, strânşi unul în celălalt, el ducându-mi-o la buze fără ca eu să fiu nevoită să mă mişc.

— Aveai dreptate în octombrie, când te-ai înfuriat, a reluat el; singurul lucru care m-ar salva în propriii ochi ar fi să pun mâna pe o armă şi să trag în cel care vrea să mă ucidă. În clipa în care aş intra în viaţa adevărată, aş fi condamnat să şi ies din ea, dar cel puţin voi fi trăit.

— Mai iubeşte-mă o dată, te rog, mi-e atât de dor…

Primul meu ordin de misiune mi-a fost adus acasă, într-o seară, de un tânăr care mi-a înmânat un plic închis, înainte de a pleca fără să se prezinte. După obiceiul lui, Mihail nu mi-a pus nici o întrebare.

Două zile mai târziu, un ofițer român trebuia să ia masa de prânz la Athénée Palace numai cu soția lui, de ziua ei. Urma să iasă din restaurantul hotelului puțin înainte de ora cincisprezece, căci la fix avea o întâlnire la Palatul Regal, peste drum. Trebuia să-l împușc pe acest om pe parcursul celor o sută de metri care despart hotelul de Palat.

Indicațiile erau sumare. Nu mi se comunicase numele ofițerului și trebuia să presupun că va fi în ținută militară și la brațul soției sale, două detalii care să mă ajute să-l deosebesc de ceilalți ofițeri, și fără îndoială de alte perechi, care vor ieși din același loc aproape în același timp.

Imprecizia informațiilor m-a făcut să aleg pușca cu lunetă, focul de la distanță mai curând decât din proximitate, căci așteptarea pe trotuar, în fața Ateneului, m-ar fi dat de gol imediat.

A doua zi la prânz, la ora întâlnirii cu Igor, totul era organizat în mintea mea. Reperasem imobilul din care aveam să trag, pe Calea Victoriei (unde puteam să mă cațăr ușor pe acoperiș pentru a-mi alege amplasamentul, sprijinită bine de un horn, cu vedere liberă spre trotuarul larg al Ateneului). Ideea mea era ca o grenadă să explodeze în apropierea scenei atentatului, trei sau patru secunde după împușcătura mea – o grenadă aruncată de pe o motocicletă în viteză. Am învățat aceste tehnici de diversiune, adesea mai eficiente pentru retragere decât o acoperire formală. Confuzia și panica ce ar fi urmat, după ce victima ar fi căzut la pământ, mi-ar fi permis să fug. Dispuneam de grenade, dar oare putea Igor face rost de o motocicletă? A dat din cap. Va sta în dreptul statuii ecvestre a lui Carol I cu motorul pornit, și în clipa în care îl va vedea pe ofițer căzând, va scoate cuiul grenadei, va demara în trombă și va da drumul grenadei să se rostogolească pe caldarâm. Explozia va acoperi astfel fuga amândurora.

Însă lucrurile nu s-au desfășurat așa cum prevăzusem. Soții au ieșit într-adevăr la ora indicată, ușor de identificat, căci femeia avea un buchet de flori în mână, în vreme ce bărbatul, în uniformă, o ținea de cot. Nu am tremurat în momentul în care am ochit, îi aveam cascheta în vizor, dar, curios, l-am atins în umăr, nu în cap, așa încât s-a clătinat, dar nu a căzut. Văzând că am eșuat,

Igor a reacţionat imediat: a scos cuiul grenadei, dar, în loc s-o lase să alunece la întâmplare pentru a provoca o explozie de diversiune, s-a oprit în dreptul cuplului pentru a o arunca asupra celor doi, ucigând şi bărbatul, şi femeia înainte de a demara în trombă. Asistasem la scenă de pe acoperişul clădirii, uluită de îndrăzneala lui. Apoi am fugit fără să întâmpin vreo problemă.

Am aflat a doua zi din ziare că îl uciseserăm pe generalul Valerian Roman, învingător la Odessa, pe care Antonescu îl avea în vedere pentru şefia Statului-Major al Forţelor Române. Presa scrisă şi radioul vorbeau despre acest „atentat laş“. Cu câteva zile mai devreme, citisem portretul acestui om în ziar. Fusese decorat de mareşal şi distins de Hitler, care îl primise la Berlin. Era comparat cu Guderian pentru calităţile sale de strateg şi se povestea că în timpul asediului Odessei ruşii încercaseră în două rânduri să-l asasineze, considerând că moartea lui avea să descumpănească armata română. Avea doi fii, ambii ofiţeri pe front.

Aş fi tremurat, oare, dacă aş fi cunoscut dinainte identitatea bărbatului pe care mi se ceruse să-l ucid? Fără îndoială. Igor şi cu mine reuşiserăm un atentat de importanţă considerabilă, fără să o ştim, şi i-am felicitat în gând pe şefii noştri că ne-au lăsat în ignoranţă. A doua zi, la bibliotecă, Igor era netulburat, calm, rezervat şi tăcut, aparent indiferent, şi am înţeles că sub aerul său timid era un redutabil „terorist“.

Gravitatea loviturii date regimului – presa engleză preluase pe larg informaţia, după cum mi-a precizat domnul Hurtig – neliniştise Berlinul, care a trimis de urgenţă la Bucureşti câţiva anchetatori ai Gestapoului. Vinovaţii trebuiau prinşi şi executaţi rapid, cerea Himmler, care împărtăşise presei germane iritarea sa faţă de „neglijenţa care pare să fie regula în România“.

Trecând prin faţa Hotelului Athénée Palace pentru a merge la agenţie, am constatat că un cordon dublu de poliţişti înconjura clădirea şi l-am zărit pe ambasadorul Reichului, Manfred von Killinger, în discuţie cu şeful poliţiei noastre. Informaţia potrivit căreia generalul Roman avea să vină la prânz pentru aniversarea soţiei sale la Athénée provenea din indiscreţia unui angajat al hotelului, explicau ziariştii (inclusiv eu, care fusesem însărcinată cu urmărirea cazului), iată de ce anchetatorii începuseră interogarea personalului, de la curier la şeful cel mare, şi percheziţionarea birourilor.

În paralel, era căutat bărbatul cu motocicleta care aruncase grenada.

Motocicleta fusese furată cu o zi înaintea atacului din faţa gării, era o Eska de 98 cm^2, bărbatul fusese văzut de doi martori în faţa statuii lui Carol I, dar purta cască şi un fular care-i acoperea nasul, încât nici unul din ei nu a fost în stare să-l descrie, doar să spună că era înalt. Mai era căutat şi cel sau cea care trăsese asupra generalului, pentru că autopsia găsise că un glonţ, intrat prin umăr, îi zdrobise omoplatul. După traiectorie, se putea deduce că trăgătorul fusese pe acoperişul unui imobil.

Până la arestarea vinovatului (dar, cu excepţia cazului în care l-ar fi prins pe micul mesager care îmi adusese scrisoarea, cum ar fi putut ajunge la noi, de vreme ce nu avuseserăm nici un contact cu Athénée Palace şi nimeni în reţea nu ne cunoştea adevărata identitate?), Killinger dăduse ordin să fie arestaţi şi executaţi o sută de evrei, ei fiind cei mai buni aliaţi ai comuniştilor, din perspectiva Berlinului, ca şi a Bucureştiului.

Când a aflat aceste lucruri, Mihail a fost cuprins de o furie neagră împotriva „mârşăviei“ celor din Rezistenţă, care, în loc să se predea, lăsau evreii să moară în locul lor.

Şi ne-am certat.

— Nu confunda responsabilităţile, Mihail. Mârşăvia e a naziştilor, care execută sistematic oameni inocenţi când nu-i găsesc pe vinovaţi.

— Să se arate vinovaţii!

— Cei din Rezistenţă sunt soldaţi, trebuie să continue să lupte câtă vreme nu sunt ucişi.

— Cu preţul morţii evreilor – ţi se pare acceptabil aşa ceva?

— Iartă-mă că ţi-o spun aşa abrupt, dar dacă toţi evreii s-ar alătura Rezistenţei, nu ar mai plăti pentru ceilalţi şi ar muri cu arma-n mână. Rezistenţa ar fi de o sută de ori, de o mie de ori mai puternică. Dar am mai avut această discuţie.

— Eugenia, atunci alătură-te Rezistenţei în loc să dai lecţii. Personal, nu am nici o atracţie pentru arme şi cred că mai bine mor decât să ucid pe cineva.

— Îmi spuneai contrariul când ne-am revăzut.

— Există teoria şi există încercarea concretă. Gândul că din cauza a doi iresponsabili vor fi ucişi o sută de evrei e de nesuportat. Dacă voi fi printre morţi, vei continua să vorbeşti în acelaşi fel?

Am ieşit din cameră ca să mă plimb, furându-i o ţigară în trecere. Avea dreptate: exista teoria şi exista încercarea concretă. În teorie, trebuia să continuăm să hărţuim duşmanul, dar cum să suporţi povara a o sută de morţi, poate chiar mai mulţi, pentru un singur responsabil asasinat, adică o picătură într-un ocean? Eram încremenită de groază, aş fi vrut ca cineva să mă elibereze de această responsabilitate – să ascult cuvintele ferme şi tranşante ale Lenei, ale Irinei –, la urma urmei nu făcusem decât să mă supun ordinelor. Dar eram singură şi aveam să asist la arestarea şi executarea a o sută de ostatici. Ba mai mult, trebuia să şi relatez evenimentul pentru agenţie. Şi, în tot acest timp, stătea în puterea mea să-i salvez predându-mă.

Dar aveam oare această putere? Regimul ucidea în fiecare zi sute de evrei şi nu se încurca în pretexte pentru a-şi justifica crimele. Admiţând că m-aş fi predat, i-ar fi eliberat pe ostatici? Greu de crezut, eram guvernaţi de asasini. Iată de ce era de datoria noastră să luptăm împotriva lor. Nu, nu trebuia să mă predau. A mă preda ar fi însemnat să le fac jocul. Ei violau toate regulile care călăuzeau umanitatea, nu trebuia cedat cu nici un preţ, ci dimpotrivă, trebuia ripostat, răspuns la fiecare lovitură cu altă lovitură.

M-am întors liniştită şi hotărâtă şi, ducându-mă în spatele lui Mihail, care stătea la masă şi scria, l-am rugat să mă ierte.

— Scrie, dragul meu, acesta e sensul vieţii tale, modul tău de a rezista. Să nu sacrifici scrisul, îmi pare rău pentru ce ţi-am spus.

27

Îmi voi aminti de vara anului 1942 ca de cea în care mi-am dorit în taină să mor, într-atât de jignitoare îmi păreau succesele soldaților noștri alături de nemți. Ofensiva fusese reluată încă din luna mai, și pe toată imensitatea liniei frontului rușii se retrăgeau. Tot ceea ce încercam în spatele frontului ca să încetinim elanul trupelor noastre părea sortit eșecului, iar când în cele din urmă reușeam câte o operațiune, nu părea să-i deranjeze mai mult decât e deranjat un bivol în goana mare de o înțepătură de țânțar pe spinare.

Luna iulie fusese catastrofală, nemții spărseseră frontul rusesc între Harkov și Kursk, luaseră Voronejul și trecuseră Donul. Mai la sud, Rostovul, care fusese recucerit în decembrie de Armata Roșie, căzuse din nou în mâinile nemților și românilor, care se năpusteau acum asupra Stalingradului, fără să mai întâlnească rezistență. Dacă luau Stalingradul – ceea ce unii dădeau ca sigur pentru luna august –, ar fi tăiat Caucazul și petrolul lui de restul marii Rusii și ar fi pus mâna pe el în câteva săptămâni. Atunci, nu le-ar mai fi rămas decât să-și concentreze toate forțele asupra Moscovei și victoria ar fi fost a lor înainte de sosirea iernii.

De la Paris la Moscova ar fi domnit ordinea nazistă; altfel spus, întunericul. Mihail și cu mine evitam să vorbim despre acest coșmar, sinonim cu o moarte sigură pentru el, la fel ca pentru toți evreii din Europa. În mintea mea, le-am fi luat-o înainte călăilor săi, luându-ne zilele, după exemplul lui Stefan Zweig, care se sinucisese în luna februarie a acelui dezastruos an 1942. Mă gândeam adesea la asta noaptea, pendulând între spaimă și ușurare. De ce moartea continua să ne înspăimânte într-atât când viața nu ne mai oferea nici o bucurie? De ce? Cel puțin o înfruntam cu mai mare ușurință, cum am făcut când am decis singură o acțiune împotriva adevăratului conducător al României, ambasadorul Manfred von Killinger. Ministrul lui Hitler la București făcea să tremure întreaga țară, chiar și pe mareșalul

Antonescu, care se încovoia în fața mustrărilor sale. Uciderea lui ar fi alterat relațiile între cele două țări, l-ar fi descalificat pe Antonescu în ochii lui Hitler pentru incapacitatea sa de a asigura securitatea reprezentantului său și ar fi demonstrat întregii lumi că România nu mergea ca un singur om în urma Berlinului. În plus, Killinger era cel care pusese să fie împușcați o sută de ostatici evrei după asasinarea generalului Roman și îmi spuneam că eu trebuia să le fac dreptate.

Știam de la domnul Hurtig că ambasadorul își petrecea toate weekendurile cu amanta – secretara lui, în zilele lucrătoare – într-o vilă discretă pe care o închiriase la Săftica, un târg de la marginea Bucureștiului, pe drumul spre Ploiești. Se ducea acolo, de obicei, vineri după-amiază târziu, în Mercedesul său, și se întorcea duminică seara. Cunoșteam bine drumul spre Ploiești: puțin înainte de Săftica trecea printr-o pădure, iar proiectul meu a prins contur datorită acestei păduri. Aveam să mă așez pe o cracă și să încerc să-l ucid pe Killinger cu unul dintre cele opt gloanțe ale Parabellumului meu.

Într-o vineri, pe la prânz, am luat autocarul de la Ploiești, deghizată în excursionistă, cu rucsacul în spinare și cu bocanci de drumeție, cu pistolul înfășurat într-o pătură, și i-am cerut șoferului să mă lase la intrarea în pădure. Era o zi frumoasă de august, o familie a coborât odată cu mine, cu intenția, după cum mi-a spus doamna cu un zâmbet amabil, să găsească un loc de picnic. Am mers o vreme de-a lungul drumului, în căutarea copacului potrivit. Camioanele-cisternă reprezentau cam tot traficul, căci producția noastră petrolieră, aflată în acel moment sub controlul nemților, era concentrată la Ploiești. Mai treceau și câteva automobile, dar le-aș fi putut număra pe degete, atât erau de rare.

Căutam un loc pentru a ucide un om și nu eram nici emoționată, nici măcar agitată, doar concentrată, preocupată să-mi măresc șansele de reușită, și mi-am dat seama în ziua aceea cât mă călisem de la întâlnirea mea cu Irina (și răbufnirile mele la adresa lui Ștefan) cu șase sau șapte ani mai înainte. În fine, am găsit copacul de care aveam nevoie, situat în linie dreaptă. Un trunchi puternic, cu ramificații multiple, greu de urcat fără o frânghie – dar îmi trecuse prin minte să iau una cu mine. Odată cățărată, puteam să stau pe burtă pe o creangă suspendată deasupra șoselei, să văd mașina venind, ascunsă în frunziș, apoi să o urmăresc după trecerea ei.

Am aşteptat acolo toată după-amiaza, antrenându-mă să ţintesc în geamurile din spate ale maşinilor. Mă gândeam că trebuie să-l împuşc pe ambasadorul neamţ în ceafă, dar când Mercedesul cenuşiu a apărut, am fost surprinsă să constat că nu avea escortă şi că el însuşi se afla la volan, cu tânăra lui amantă alături. Asta avea să-mi uşureze planurile: îl voi lovi mai uşor din faţă, privindu-l cum vine, decât prin geamul din spate al Mercedesului, care era mic şi situat cam sus.

Aşa că în vinerea următoare, pe 28 august, am plecat din nou în ţinută de excursionistă, dar de data asta cu intenţia de a trage. În ipoteza în care ministrul circula cu escortă, şansele mele de supravieţuire erau slabe, dar dacă era din nou la volan, consideram că nu riscam practic nimic, căci ordinul dat demnitarilor prinşi într-o ambuscadă era de a nu se opri niciodată, dimpotrivă, de a accelera – cu condiţia ca şoferul să nu fie atins, evident. În cazul de faţă, asta urma să se întâmple dacă reuşeam, şi prevăzusem s-o dobor şi pe femeie înainte de a fugi (dacă nu ar fi fost ucisă în accidentul care ar fi survenit, ceea ce era probabil).

La ora cincisprezece, eram pe poziţie, călare pe o creangă groasă, având în vizor, pe o porţiune de peste trei sute de metri, toate automobilele care veneau dinspre Bucureşti. Deşi ascunsă de frunziş, dispuneam de o lucarnă de tir aproape perfectă, pe care mi-o amenajasem smulgând câteva crenguţe tinere ici şi colo. Eram mulţumită că nu-i găsisem nici o circumstanţă atenuantă bărbatului pe care speram să-l ucid, nazist convins, fost membru în trupele SA şi călău nemilos al evreilor şi comuniştilor în landul Saxonia, de unde provenea, înainte de a răspândi teroarea în Slovacia, apoi în România. La cincizeci şi patru de ani, acest aristocrat rotofei, cu fălci de notar, făcuse numai rău. Eram mai tulburată din pricina secretarei, despre care nu ştiam nimic. Se culca cu el din dragoste? Nu prea-mi venea a crede. În acest caz, aveam să suprim mai curând o victimă decât un complice. Aş fi preferat s-o ucid pe soţia lui, Gertrud, care îl susţinuse în întreaga carieră, dar se spunea că Gertrud nu se simţea în siguranţă în preajma acestui om unanim detestat şi că prefera să ducă o viaţă liniştită în Germania.

La ora nouăsprezece, pe când soarele pălea uşor, ministrul lui Hitler tot nu apăruse. Încă vreo jumătate de oră, poate, după care automobilele îşi vor aprinde farurile şi atunci nu le voi mai putea distinge unele de altele, aşa că

va trebui să mă întorc acasă. În această ultimă jumătate de oră a apărut Mercedesul. Fără escortă! Mi-am simţit inima luând-o razna, nu atât însă cât să mă împiedice să vizez. Primul glonţ a făcut parbrizul ţăndări şi, preţ de o secundă, am văzut stupoarea schimonosind chipul ambasadorului. Încetinise, surprins de suflul glonţului care făcuse cioburile să zboare şi nemaivăzând fără îndoială mare lucru, astfel că am putut trage al doilea glonţ, apoi al treilea, dar fără să-l pot păstra în cătare, fiindcă maşina a început să şerpuiască – înainte de a accelera brutal. Îl atinsesem oare? Sigur nu mortal, iar cât mi-am schimbat poziţia, nu am mai apucat să trag ultimele gloanţe asupra geamului din spate.

Am fugit imediat din pădure, am aruncat pistolul în lacul Corbeanca şi am mers spre Bucureşti pe jos, pe drumuri lăturalnice, traversând sate adormite, cu rucsacul în spate. Pe la cinci dimineaţa, Mihail mi-a făcut loc în pat şi am căzut într-un somn adânc în braţele lui.

În mod curios, nici ziarele, nici radioul nu au anunţat atentatul, aşa că a trebuit să aştept până luni după-amiază pentru a afla veşti despre ministru.

— Au încercat să-l omoare pe Killinger, Eugenia, mi-a mărturisit domnul Hurtig, pe când ne aflam singuri în micuţa încăpere prăfuită a arhivelor. Ţi-o spun în mare secret, pentru că avem interdicţie să difuzăm informaţia.

— A fost rănit?

— Nici măcar. Se ducea la vila aceea de la Săftica despre care ţi-am povestit. Cu secretara lui.

— Şi ea?

— Nici ea, dacă am fost corect informat. Dar se va face o anchetă şi, după gloanţele găsite în maşină, arma cu care s-a tras este un Parabellum.

— A, da?

— Da. Păstrează informaţia asta într-un ungher al minţii, fetiţo. Pot conta pe tine, nu-i aşa?

Scriind aceste rânduri azi, în miezul verii lui 1946, tot nu ştiu ce rol a jucat domnul Hurtig în Rezistenţă. Deşi războiul s-a încheiat, refuză să-mi spună ceva.

— Ce te face să crezi că am intrat în clandestinitate? În 1941–1942, oricine şi-ar fi putut face rost de un Parabellum sau să-l cumpere de pe piaţa neagră

cu preţul unui pachet de unt. Aşa că te rog să nu tragi nici un fel de concluzii.

De când comuniştii sunt stăpânii tribunalelor, zeci de ziarişti au fost arestaţi şi condamnaţi – dar pe el nu l-a luat nimeni la întrebări niciodată. Mi-a trecut prin minte că el e Ghiţă, dar Lena, pe care am revăzut-o la Ministerul Justiţiei, în birourile Anei Pauker, a refuzat să-mi confirme. E limpede că nu prea se înţeleg. Ascuns şi încăpăţânat, domnul Hurtig nu e de acord cu ce fac comuniştii pentru a pune mâna pe putere – şi nu se sfieşte să o scrie –, aşa încât e sigur că nu voi obţine nicio informaţie de la Lena. El mi-a mărturisit acum două săptămâni că se gândeşte să plece în Franţa, ştiind că aici comuniştii se pregătesc să fraudeze următoarele alegeri.

— Să ştii, Eugenia, că vei avea un prieten acolo.

Hurtig la Paris, Sartori la Napoli, Leni la Bucureşti, Andrei (şi părinţii mei) la Iaşi – oare încotro o va lua viaţa mea la toamnă, odată ce voi fi terminat acest text?

În septembrie 1942, pe când soarta lumii părea să se joace la Stalingrad, am primit misiunea să facem să deraieze un tren german chiar cu destinaţia Stalingrad. Ordinul privea şase sau şapte grupuri din reţeaua Ghiţă şi ne-am întâlnit cu toţii vineri, 25 septembrie, la prânz, într-un apartament luxos din centrul Bucureştiului. Pe moment, am fost surprinsă de această convocare în miezul zilei, într-un cartier patrulat de poliţia noastră şi unde nu puteai face o sută de metri fără să dai de un ofiţer neamţ. Astăzi, ştiu că acel apartament era una dintre reşedinţele regelui Mihai şi că acesta, deja angajat în secret de partea Aliaţilor, accepta să acopere anumite operaţiuni de mare risc.

Eram şaisprezece, închişi într-un mic salon cu pereţii tapisaţi cu o ţesătură de un roz fanat, şi în afară de Igor, care s-a aşezat lângă mine, am reîntâlnit-o şi pe Marga, prietena mea din tabăra de antrenament de la Predeal.

Nu l-am mai întâlnit niciodată pe bărbatul care a planificat misiunea – un militar, în mod cert, după precizia tehnică a vocabularului său. Trenul pe care trebuia să-l „neutralizăm“ transporta Panzere de ultimă generaţie pe care conta generalul Paulus pentru a zdrobi „ultimele pungi de rezistenţă la Stalingrad“, potrivit versiunii Ministerului de Război român. Această singură indicaţie parcă m-a curentat: pentru prima dată puteam frâna Blitzkriegul german şi astfel, poate, influenţa sfârşitul războiului. Cum englezii bombardaseră căile ferate din Polonia, trenul urma să vină prin Viena şi

Budapesta, trecând Prutul în dreptul cătunului Bogdăneşti, înainte de a intra în Basarabia şi de a-şi urma drumul prin marea câmpie rusă în direcţia Stalingradului. Misiunea noastră consta în a-l face să se ajungă în râul Prut (care e adânc în zona aceea), pentru ca Panzerele să nu fie recuperabile. Însă, de când Rezistenţa ataca căile ferate în majoritatea ţărilor ocupate, toate trenurile germane erau precedate de o momeală (în general, o locomotivă veche şi un vagon) care deraia sau exploda în caz de atentat, permiţând astfel convoiului principal să se oprească la timp.

Tehnica de intercepţie, deja experimentată în Ucraina şi puţin costisitoare, consta în deşurubarea şinei la intrarea pe pod – şină care era trasă cu o funie în clipa în care convoiul intra pe ea, făcându-l să alunece în gol. Dar trebuia ca mai înainte momeala să treacă peste pod fără probleme, iar în acest scop erau lăsate doar trei sau patru tirfoane, parţial deşurubate, pentru a menţine şina în loc, înainte de a le retrage în intervalul scurt de timp care separa trecerea momelii de cea a convoiului. Operaţiunea implica riscuri multiple, principalul fiind căderea momelii, dacă tirfoanele cedau; se ajungea la oprirea imediată a convoiului şi la spulberarea de către SS-iştii însărcinaţi cu protecţia lui a celor din Rezistenţă, ascunşi în apropierea podului.

După trecerea trenului prin Viena, duminică, 27 septembrie, la ora şase dimineaţa, am fost puşi în stare de alertă. Eram deja la faţa locului cu toţii, repartizaţi în diferite sate în jurul târgului Murgeni, cel mai apropiat de podul de la Bogdăneşti. Ţinând cont de viteza redusă a convoiului – cincizeci de kilometri pe oră, în medie – puteam spera ca operaţiunea să se desfăşoare în noaptea de duminică spre luni, ceea ce ne asigura o protecţie mai bună. Întâlnirea fusese fixată la ora douăzeci şi două, sub pod.

Pretinzând că sunt în vacanţă, cu documente de identitate false, am găsit o cameră de închiriat într-o fermă şi am petrecut dimineaţa de duminică plimbându-mă de-a lungul Prutului, până ce am zărit podul metalic de pe care intenţionam să aruncăm în apă Panzerele. Râul se lărgea în acea zonă (înainte de a se vărsa în Dunăre, ceva mai la vale) şi aducea o apă neagră şi mult mai tumultuoasă în zona Iaşiului, la o sută cincizeci de kilometri în amonte.

La amiază, m-am întors să stau la masă cu proprietarii, un cuplu în vârstă al cărui fiu era trimis pe frontul rusesc, în Armata a 4-a română a generalului Constantin Constantinescu, şi care îşi găzduia nora şi nepoţelul de doi ani.

De-a lungul prânzului, radioul a rămas deschis, difuzând noutăţi de la Stalingrad, care erau primite cu zâmbete timide şi, uneori, însoţite de un comentariu religios.

— Doamne, fă ca soldaţii noştri să câştige şi să se întoarcă repede acasă!

Bătrâna spusese aceste cuvinte, iar nora ei şi-a făcut de îndată semnul crucii. Şi Andrei era soldat în Armata a 4-a, şi eu mi-am spus: „Dă, Doamne, fă-i să se întoarcă repede acasă“, şi totuşi, în câteva ore, aveam să încerc să-i fac să piardă această bătălie decisivă, să întârzie această întoarcere atât de dorită. Nu-l văzusem pe Andrei de peste un an, petrecuse iarna în regiunea Donului, nu fusese rănit în lupte şi era în continuare „sănătos“ şi cu „moralul bun“, dacă ne luam după cărţile poştale trecute prin cenzură.

Toate comunicatele germane vorbeau despre „terenul cucerit“ la Stalingrad încă din luna iulie, aşa încât ne întrebam de ce nu căzuse încă oraşul. Dar în această ultimă duminică din septembrie Berlinul a încercat să ofere o explicaţie pe care prezentatorul postului românesc o dezvoltase cu zel: comandamentul german ar fi putut să încheie lupta în câteva ore, cu preţul unui asalt masiv, dar din grija de a menaja vieţile civile şi de a nu distruge oraşul mai mult decât era necesar, s-a decis să se avanseze cu prudenţă şi să fie asigurată predarea cartierelor clădire cu clădire.

Realitatea era mult mai puţin suavă – săptămânile următoare aveau să o aducă la cunoştinţa lumii întregi: de fapt, generalul Paulus nu avea mijloacele materiale pentru asaltul final, iar ruşii, după ce se retrăseseră multă vreme, dându-le nemţilor şi românilor iluzia unei victorii uşoare, se ascunseseră în pivniţele şi gurile de canal din Stalingrad, cu intenţia de a apăra fiecare metru pătrat al oraşului.

„Pe străzile din Stalingrad, avea să scrie Malaparte, ostaşii sovietici se luptau cu duşmanul pentru fiecare bucăţică de pământ, pentru fiecare grămăjoară de moloz şi fiecare piatră din zidurile dărâmate: încleştarea urcă de la subsol şi parter spre primul etaj, apoi al doilea, al treilea şi continuă cu înverşunare până pe acoperişuri […]. Oamenii care se înfruntă sub ochii noştri, printre ruine, care trag cu puşca, care se încleştează, se muşcă, se rostogolesc în noroi sunt aceiaşi soldaţi ruşi şi nemţi pe care tocmai i-am văzut de aproape, ghemuiţi prin gropi, prin şanţuri, în spatele zidurilor prăbuşite, cu chipul încordat, cu mâinile crispate pe patul mitralierelor, cu

ochii plini de spaimă, de furie, de ură, de foc ucigaș. Iar acum, iată-i, se ridică, ies în grabă din ascunzătorile lor, se aruncă unii împotriva celorlalți, se împușcă în vintre de la câțiva metri distanță, se lovesc cu paturile puștilor; cad, se ridică, iar cad, se târăsc urlând, se agață de cizmele adversarilor lor, dispar într-un nor de praf și de fum care, risipindu-se, lasă să se zărească alți oameni care aleargă în ajutor prin ceața sfâșiată de fulgerele exploziilor.“

În fiecare zi, de ambele părți, combatanții începeau să moară cu sutele și miile, dar noi nu știam, era încă un secret.

La ora douăzeci și două ne-am adunat sub podul de la Bogdănești. Cei șaisprezece din București. Plecasem de la fermă pe fereastră, după ce le urasem noapte bună gazdelor mele – indiferent de rezultat, nu aveau să mă mai vadă niciodată. Rolurile au fost rapid distribuite: doi bărbați s-au apucat de deșurubat tirfoanele (nu aveam decât două chei) în vreme ce un grup aranja frânghia pentru a smulge șina din adânciturile traverselor de pe taluzul care depășea râul. Igor s-a oferit voluntar ca să lege frânghia în jurul șinei după trecerea momelii, iar eu ca să fiu cea care avea să scoată ultimele tirfoane înainte de sosirea convoiului de Panzere. Erau, poate, sarcinile cele mai periculoase, căci dacă mitraliorul instalat pe acoperișul locomotivei Panzerelor ne surprindea în fascicolul proiectorului mișunând pe marginea căii ferate, avea să tragă și să dea alarma, evident. Ne riscam mult mai mult viețile decât cei din restul grupului și, în plus, reușita operațiunii depindea de priceperea noastră – nu dispuneam decât de cel mult două minute înainte de a ne rostogoli sub pod pentru a ne pune la adăpost.

De ce ne-am oferit? Pentru Igor, care nu mai e în viață, nu îndrăznesc să răspund. În ceea ce mă privește, cred că orgoliul de a ieși în evidență se amesteca încă o dată cu dorința de a verifica dacă eram în continuare mai vicleană decât moartea.

Ne pregătiserăm să aşteptăm până în zori, însă puțin după miezul nopții am văzut ridicându-se fum alb în noaptea fără lună, deasupra câmpiei, înainte de a simți infime vibrații pe șine. Venea trenul. „La locurile voastre!“ s-a auzit, dar era inutil: cu toții stăteam deja pe burtă, aproape de punctele în care trebuia să intervenim. Igor, pe care nu aveam să-l mai revăd, culcat pe frânghie de-a lungul șinei, cu fața cufundată în pietriș. Eu, la trei sau patru

metri în spatele lui, culcată pe cheia mea grea, în formă de T, pregătindu-mă și eu să sărut pietrișul. Erau puține șanse ca mecanicul momelii să remarce prezența noastră și, chiar dacă ar fi făcut-o, speram să ne ia drept traverse stricate, care erau abandonate ici-colo de-a lungul căii ferate.

Nu ne-a văzut, dar am simțit tremurul pământului în oase în clipa în care roțile locomotivei au trecut la câțiva centimetri de fața mea. Am crezut că mor. Apoi, vacarmul s-a estompat, lăsând în urmă un vârtej fierbinte și, fără să mă gândesc prea mult, am sărit și am smuls primul tirfon. Igor și cu mine ne jucam viețile. N-am privit spre el, dar eram sigură că înnoda frânghia în jurul șinei cu uluitorul sânge rece de care dăduse dovadă când a aruncat grenada asupra generalului Roman și a soției sale.

Când a apărut convoiul, precedat de o lumină puternică, mă rostogolisem deja sub pod de câteva secunde și stăteam ghemuită. Însă Igor, care ar fi trebuit să vină după mine, nu a făcut-o.

Totul s-a petrecut apoi foarte repede. Cum podul începea să vibreze surd la apropierea trenului, i-am văzut pe ai noștri ridicându-se pe taluz și trăgând de frânghie, am văzut șina căzând în iarbă și, aproape imediat, imensa locomotivă întunecată răsturnându-se sub ochii mei, luminând râul și scuipând jăratic incandescent înainte de a se scufunda în apa neagră din care s-a ridicat un nor de abur care mi-a ascuns complet căderea primelor vagoane. Apoi aburul s-a împrăștiat și prăbușirea platformelor și a Panzerelor lor a continuat sub cerul înstelat de sfârșit de vară. E un spectacol halucinant acela al unui tren care cade douăzeci de metri în gol, căci oricât de robuste ar fi vagoanele și platformele, tot se răstoarnă și se răsucesc precum niște jucării de copii, înainte de se ciocni cele ce vin din spate, care, uneori, se ridică pe toată lungimea lor înainte de a se prăbuși la rându-le, cu roțile în aer, la rând după prețioasa lor încărcătură – Panzerele ale căror șenile de oțel sclipeau scurt.

Am urlat întruna în timpul căderii trenului, uluită și încântată, strigându-l și pe Igor, cu care aș fi dorit să împărtășesc momentul, pe care aș fi vrut să-l îmbrățișez și a cărui absență începea să mă îngrijoreze.

Apoi, mișcarea a încetinit puțin câte puțin, căci albia râului nu putea primi atâtea vagoane (lucru la care nu ne gândiserăm), încât ultimele s-au blocat de-a curmezișul șinelor, în vreme ce altele rămăseseră culcate pe taluz. Am ieșit

cu grijă din ascunzătoarea mea şi am vrut să mă duc la ceilalţi, când am auzit împuşcături. Veneau de pe pod. Am recunoscut silueta Margăi, înarmată cu o puşcă, lângă un bărbat care lumina râul cu o lanternă. M-am apropiat de ei.

— Trage în tot ce vezi că mişcă, mi-a şoptit ea. Unii dintre ticăloşii ăştia sunt încă în viaţă.

Nu aveam decât vechiul meu pistol Tokarev sovietic, dar m-am aşezat în poziţie de tragere şi eu, urmărind cu atenţie mişcarea fasciculului lanternei, care revenea cercetător asupra grămezii de vagoane, apoi pe suprafaţa apei, apoi pe maluri. Deodată, a apărut un cap, cel al unui om care se zbătea să ajungă pe uscat, şi am tras.

— Bravo, l-ai nimerit!

Într-adevăr, capul dispăruse.

Ceva mai târziu, am auzit schimburi de împuşcături – urcând spre coada trenului – restul grupului dăduse peste trei SS-işti şi îi doborâse.

Privind în urmă, pot spune că în acea noapte de 27 spre 28 august 1942 s-a născut în mine sentimentul că victoria era posibilă, că nemţii nu erau invincibili, în ciuda cizmelor impecabil lustruite, a Panzerelor şi a vocilor lor guturale – dovada: odată aruncaţi în apă, nu erau mai pricepuţi să iasă din ea decât nişte biete raţe. Mai trebuie să spun şi că, după ce ucisesem unul, în acea noapte nebună, aş fi vrut să am ocazia să mai ucid încă mulţi alţii.

Aseară, privind un reportaj despre Germania în ruine (cu Leni, care m-a târât la cinema), un reportaj în care am văzut femei şi copii supravieţuind ca nişte şobolani în pivniţe parţial inundate – la Hamburg, cred –, mi-am amintit deodată de femeia care devenisem în toamna lui 1942 şi mi s-a făcut brusc ruşine. Am câştigat, desigur, şi iată tot ce-a mai rămas din puternicii noştri duşmani: nişte orfani trişti şi flămânzi. „Bucuria şi orgoliul învingătorilor, scrie undeva Malaparte, par înfrânte de suferinţa şi disperarea învinşilor.“ Pentru această singură frază aş vrea să-l revăd pe Malaparte şi să-l sărut.

Igor terminase de strâns nodul în jurul şinei când locomotiva trenului cu Panzere a apărut, iar soldatul care manevra lampa de semnalizare îl descoperise îngenuncheat pe marginea căii ferate. Toţi cei de pe taluz asistaseră la scenă în secundele care au precedat deraierea. I-au urlat să se adăpostească, dar, dincolo de faptul că nu puteau fi auziţi, el nu s-a mişcat, ca paralizat sau fascinat de ceea ce vedea venind spre el. Neamţul a tras în clipa

în care locomotiva, nemaiavând şină pe partea stângă, începea să se încline.

28

În timp ce noi provocam deraierea trenului care se îndrepta spre Stalingrad, Mihail era la teatru cu Anton Bibescu. Prinţul, care se plictisea, trecuse să-l ia din cămăruţa noastră cu naturalețe, ca și cum ar fi uitat că Mihail era evreu și că în orice moment putea fi arestat și trimis în lagăr. Apăruse într-unul dintre acele costume de doc cu care te îmbraci în general la plajă și încălțat cu papuci de casă. Cum Mihail nu prea voia să-l însoțească, argumentând că într-o asemenea ținută ar fi bătut și mai tare la ochi, prinţul îi răspunsese:

— Dar de ce vrei să-mi schimb costumul, dragul meu prieten? E îngrozitor de cald și mă simt bine în ăsta. Cât despre papuci, sunt foarte comozi, poți să-i scoți odată ce te-ai așezat, fără să fie nevoie să te apleci. Și apoi, în România oamenii oricum nu știu să se îmbrace, așa că ce atâtea mofturi?

În ciuda riscurilor la care s-a expus, Mihail nu a regretat până la urmă că a acceptat invitația prinţului și am înţeles, ascultându-l, cât de mult bine îi făcuse acea seară extravagantă, scoțându-l pentru câteva ore din manuscrisele și melancolia lui.

De unde până atunci fusese izolat, s-a trezit parcurgând străzile Bucureștiului cu părul în vânt, la bordul Mercedesului 380 al prinţului, care l-a dus mai întâi să bea ceva la Athénée Palace, printre generalii germani, între care mulţi au trecut să-l salute pe diplomat, și, în trecere, pe evreul Mihail Sebastian, pe care Anton Bibescu li-l prezenta ca pe „unul dintre scriitorii români cei mai talentați“. Unul singur a avut curiozitatea de a întreba despre operele acestui autor, înclinându-se amabil în direcţia lui Mihail – un anume general Hans Speidel. Luat prin surprindere și neîndrăznind să pomenească de romanul de *De două mii de ani…*, Mihail a ieșit din încurcătură bălmăjind că scria mai mult pentru scenă și menţionând doar *Jocul de-a vacanța*.

— Generale, dacă doriți, a sărit atunci prinţul, vă trimit textul piesei, e o bijuterie!

— Aş fi încântat, dar mâine-dimineaţă zbor spre front.

Mihail murise de puţină vreme când numele acestui general Speidel a fost deodată pe buzele tuturor, în vara anului 1945. Arestat de trupele franceze în ascunzătoarea sa, după ce evadase din închisorile Gestapoului, a fost, din câte s-a aflat, la originea atentatului ratat împotriva lui Hitler, din 20 iulie 1944, şi singurul dintre conspiratori care nu a fost executat graţie intervenţiilor generalilor Keitel şi Guderian.

După Athénée Palace, cei doi prieteni au mers la Naţional, unde se jucau *O noapte furtunoasă* şi *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* ale lui Caragiale. Dar cum prinţul suporta cu greutate să vadă un spectacol întreg fără să se agite, luase bilete pentru aceeaşi seară şi la alt teatru, unde se juca piesa *Casa Monestier*, a francezului Denys Amiel.

— Îţi dai seama, Eugenia, mi se părea deja îngrijorător să-mi fac apariţia într-un teatru, eu care practic nu mai ies deloc de doi ani, darămite în două în aceeaşi seară, era nebunie curată! Am plecat întregi de la Athénée Palace, ceea ce constituia deja un mic miracol, ce s-ar fi întâmplat dacă eram recunoscut la Naţional?

Din fericire, ajunseseră cu treizeci de secunde înainte de ridicarea cortinei, astfel că întreaga atenţie a atras-o felul în care era îmbrăcat prinţul – o personalitate cunoscută bucureştenilor –, suscitând ici şi colo şuşoteli amuzate, ba chiar şi câteva râsete. Potrivit lui Mihail, pe el nimeni nu a părut să-l recunoască.

Dar altfel s-au petrecut lucrurile la a doua piesă, *Casa Monestier*, la care au ajuns în timpul celui de-al doilea act, intrarea lor bătătoare la ochi provocând un lapsus actorilor şi hohote de râs în public (după un val de proteste), când prinţul a fost recunoscut şi a ţâşnit şi numele lui Sebastian.

— Imaginează-ţi o sală arhiplină care a urmărit cum intra Anton în costum de plajă, avansând până la un metru de scenă şi înfigându-se acolo, în picioare. Eu, pe urmele lui, amuzat desigur, dar începând să mă neliniştesc serios în privinţa consecinţelor dezinvolturii sale. Îl rugasem dinainte să nu vorbească tare în timpul spectacolului şi, din acest punct de vedere, lucrurile s-au petrecut aproape normal, deşi, uneori, când nu înţelegea vreo replică, se întorcea spre mine: „Ce? Ce-a spus? Ei, haide, cine-i ăsta? Nu mai înţeleg nimic…“

Cum prinţul nu pricepea mare lucru (şi cum ar fi putut, după ce rataseră primul act?), până la urmă au plecat să se plimbe pe jos pe Calea Victoriei, unde şi-au terminat seara aşezaţi pe un gard, vorbind despre Marcel Proust, prietenul, marele prieten al lui Anton, care nu reuşise însă să-l convingă pe Gide să publice *Swann* în 1912 (cartea fiind publicată pe spezele autorului un an mai târziu).

— De fapt, Eugenia dragă, a tras Mihail concluzia, Anton nu e deloc nebun, cum s-ar putea crede, şi, de altfel, conversaţia despre Proust a fost pasionantă. Numai că nu-şi dă silinţa să le fie pe plac românilor, pe care îi consideră nişte barbari – deşi este român şi el, desigur. Trăieşte printre noi la fel cum ar trăi printre negri, asiatici sau piei-roşii, interesându-se uneori de obiceiurile noastre, dar fără să se considere obligat să le respecte. Ştii, mi-a povestit că Asquith, prim-ministrul britanic, aflând că fiica sa Elizabeth voia să se căsătorească cu un român – el, adică – a fost profund şocat. Pentru Asquith, mi-a spus, era ca şi cum şi-ar fi ales un chinez! Şi spunând acestea, a izbucnit în râs. Era aproape miezul nopţii şi noi încă stăteam pe un grilaj, în plin centrul Bucureştiului. Aproape că uitasem că suntem în război şi că viaţa mea atârnă de-un fir de păr.

Şi a mea, m-am gândit, văzându-l că râde, după atâta vreme, şi i-am cerut să mă ia în braţe. La ora la care noi pălăvrăgeam voios, poliţia română şi cea germană erau probabil pe urmele „teroriştilor de la podul de la Bogdăneşti“, după formula speakerului de la radio, care vorbea de „înaltă trădare“, după această „lovitură mârşavă dată efortului de război al celor două mari naţiuni ale noastre“. Faptul că fuseserăm numeroşi, noi, cei implicaţi în acest atentat (cincisprezece, după moartea lui Igor), şi că dormiserăm în zonă înainte de a dispărea sporea riscul să fim identificaţi. Desigur, arătaserăm doar acte false, dar chipurile noastre fuseseră văzute de gazdele noastre şi fără îndoială şi de alte persoane. Dacă unul singur dintre cei cincisprezece avea să fie recunoscut şi arestat, dacă avea să vorbească sub tortură şi să conducă Gestapoul la tabăra de antrenament din Munţii Baiului, toată reţeaua putea să cadă. Mi-am imaginat pentru o clipă sunetul făcut de cizmele poliţiştilor pe treptele imobilului nostru, pătrunderea lor în cameră, arestarea mea şi, prin urmare, şi cea a lui Mihail. De luni de zile îmi propusesem să-l ascund, să-l protejez, să-l salvez – avea o încredere oarbă în mine – şi acum putea să

moară din vina mea. Eu – spânzurată de un felinar, oferită spectatorilor ca un obiect ruşinos, el – într-unul dintre acele lagăre din Transnistria, unde regimul îi deporta acum pe evrei, lăsându-i să moară de frig şi de foame, dacă nu cumva îi doborau paznicii cu un glonţ în ceafă.

M-am desprins din braţele lui pentru a merge să zăvorăsc uşa.

— Ăsta e modul tău de a-mi spune că ai vrea să faci dragoste, mi-a zis el, începând din nou să râdă.

Apoi, când am revenit în braţele lui, s-a arătat mirat.

— Tremuri, Eugenia. S-a întâmplat ceva?

— Nu, am numai nevoie să te ştiu aici, viu şi nevătămat.

— Ei bine, mă străduiesc să fiu, vezi bine.

— E aşa plăcut să te aud râzând.

Preţ de o clipă nu ne-am mişcat, în picioare în mijlocul camerei, strâns îmbrăţişaţi. Şi, deodată, cuvintele mi-au scăpat:

— După război, o să mergi cu mine la Napoli?

— De ce la Napoli?

— La prietenul meu Sartori. Mă gândesc că vom fi fericiţi acolo, tu, la masa de lucru, eu… Eu nu ştiu…

— Ce nu ştii?

— Am impresia că mi-ar fi de ajuns să te ştiu fericit, că mi-aş putea petrece zilele aşteptându-te.

M-a sărutat pe creştet, dar nu a răspuns. Era flatat că îl iubesc, că îl doresc, dar în fond nu-l interesam mai mult de-atât. Dacă ar fi fost mai atent, şi-ar fi dat seama că ceva nu se mai potrivea cu tânăra pe care o cunoscuse. Îl iubeam, cu siguranţă, dar oare chiar îşi putea imagina că mi-aş fi petrecut zilele aşteptându-l? Nu sunt genul acela de femeie. În realitate, subita mea exaltare în legătură cu Napoli, cu viaţa noastră de după război izbucnise pentru a-mi înăbuşi insuportabilul sentiment de vinovăţie. Dacă ar fi vrut, m-ar fi putut face să-i mărturisesc în acea zi că făceam parte din Rezistenţă, că eram implicată în deraierea trenului de la Bogdăneşti şi că tremuram la gândul că ar fi putut să fie arestat din vina mea.

Atunci i-aş fi spus că trebuie să-şi găsească altă ascunzătoare, că nu putea să mai conteze pe mine ca să-l protejez.

Vreme de câteva săptămâni m-a încercat o senzaţie care-mi îngheţa sângele

în vine – aceea că trăiesc o amânare. Plecam dimineața la agenție, întrebându-mă dacă nu-l sărutasem pe Mihail pentru ultima oară. La birou, tresăream la fiecare sonerie, așteptându-mă să-i văd apărând pe siniștrii agenți ai Gestapoului, sau pe cei ai Siguranței noastre, ale cărei mijloace expeditive îi șocau chiar și pe nemți. Lucram prost, mereu cu sufletul la gură, incapabilă să mă concentrez mai mult de trei minute asupra unui subiect, incapabilă să stau locului, iar noaptea nu mai dormeam, pradă unor crize de panică ce-mi făceau inima s-o ia razna.

Din fericire, Mihail dormea. Toate discuțiile noastre de seară se învârteau în jurul Stalingradului, de unde veștile erau dătătoare de speranță. „Dacă Stalingradul rezistă până pe 1 octombrie, îl asigurase Anton Bibescu, nemții sunt pierduți.“ Era noiembrie și Stalingradul rezista. După ce anunțase o „ofensivă decisivă“ a generalului Paulus, Berlinul aducea acum în discuție o reluare a luptelor în primăvară și necesitatea de a-și pregăti trupele pentru iarnă. Era, oare, posibil, să fi jucat și noi un rol în eșecul nemților, lipsindu-i de Panzerele mult așteptate?

Nu erau poate „pierduți“, dar rezistența rușilor la Stalingrad strecura pentru prima dată o îndoială în tabăra celor care mizaseră totul pe o victorie rapidă a lui Hitler, și cu deosebire în anturajul lui Antonescu. Dacă până în acel moment mareșalul consimțise la deportarea evreilor, cerută de Berlin, acum părea mai rezervat.

La jumătatea lui octombrie, Consiliul de Miniștri a hotărât suspendarea „expatrierilor“ (termen preferat celui de „deportare“) în așteptarea creării unui organism special dedicat acestui demers.

Cum mi-a atras cu discreție atenția domnul Hurtig, era o modalitate ciudată de a răspunde discursului lui Hitler din 30 septembrie, în care acesta promitea că „evreimea va fi complet exterminată în curând“. Câteva zile mai târziu, *Bukarester Tageblatt* și-a permis de altfel să scrie că „de acum și până în toamna lui 1943, nu va mai exista nici un evreu în România“. Noua politică de tergiversare a mareșalului nu mergea în același sens.

— Ca și cum s-ar teme că într-o zi va trebui să dea socoteală, a remarcat domnul Hurtig. Nu ți se pare, Eugenia?

— Mi-e greu să-mi imaginez că mareșalul va trebui să dea socoteală într-o zi.

— Pot să-ți spun, totuși, că el se gândește la asta, am aflat-o de la cineva care-l frecventează cu asiduitate în aceste momente.

Spaimei de a vedea Gestapoul la ușă i se adăugase o neliniște sfâșietoare, privitoare la soarta lui Andrei. Părinții noștri aflaseră dintr-o carte poștală enigmatică de la un anume soldat Miron, care se prezenta ca fiind un prieten de-al lui, că fusese rănit la ultima ofensivă a lui Paulus la care participaseră mai multe regimente românești și fusese „transportat în spatele frontului“. Rănit, dar rănit unde? La cap? La abdomen? La picioare? Orice era posibil, și dacă era să mă iau după rarele imagini de la Stalingrad care scăpaseră de cenzură și ajunseseră la agenție, mi se părea imposibil să scapi cu viață din acel infern. Se vedeau zeci de corpuri inerte, zăcând în zăpadă lângă ruinele clădirilor înnegrite de flăcări și ciuruite de impacturile bombelor; se vedea un tanchist arzând de viu în apropierea tancului său cuprins de flăcări; se vedeau asalturi întrerupte de explozii puternice care scormoneau pământul și dezmembrau trupurile; se vedeau oameni acoperiți cu cârpe, unii având capetele înfășurate în bandaje pline de sânge, încercând să se încălzească în jurul unui foc printre grămezile de dărâmături; se vedea un avion german în flăcări, la câțiva metri de ceea ce fusese o centrală electrică. Cine putea să mai aibă grijă și de răniți în acel haos necruțător, unde cei sănătoși păreau pe punctul de a muri de frig și foame? Și cum puteau fi transportați răniții „în spatele frontului“, când acesta se găsea la peste trei mii de kilometri, când motoarele înghețau, când avioanele erau doborâte la decolare, iar partizanii comuniști aruncau în aer căile ferate în spatele liniilor germane și românești? Cum erau transportați răniții? Iată întrebările pe care mi le puneam, gândindu-mă că Andrei era poate deja mort de multă vreme, în timp ce părinții noștri continuau să meargă în fiecare zi la autorităţile militare din Iași pentru a încerca să afle unde se găsea fiul lor.

Și, în vremea aceasta, Mihail scria. Însuflețit de propunerea lui Nicușor Constantinescu de a semna în locul lui, reluase și terminase *Ediție specială*, comedia sa despre corupția ziariștilor. Continua să fie obsedat de personajul Mona – femeia inaccesibilă incarnată de Leni în viața reală, steaua căzătoare dintr-o piesă al cărei titlu îl avea în minte, dar a cărei redactare o tot amâna – *Steaua fără nume*. În schimb, se cufundase în *Insula*, o dramă ce avea să rămână neterminată, plasându-și personajele, Manuel, Boby și Nadia, într-o

țară în care făceau ravagii războiul și foametea. Nadia întruchipează speranța și mi se întâmplă să mă gândesc astăzi că am putut să-i inspir măcar acest personaj, mai ales în ultima scenă, pe care am impresia că am trăit-o:

Nadia: Boby! Ține medalionul. Du-te repede până la Lopez și vezi ce-ți dă pe el.

Boby : Bine… dar asta nu se poate…

Nadia: De ce?

[…]

Manuel: Și noi nu putem trăi din amintirile tale vândute.

Nadia: Amintiri? Eu n-am amintiri. Nu mai am. Nouă ne e foame. Și vreau să trăim. Restul cade. Medalioanele și altele. Ce vreți să facem cu lucrurile astea, cu atâtea lucruri moarte? Să le târâm după noi, să ne agățăm de ele? Să plângem când le pierdem? Să murim cu fiecare din ele? Pentru fiecare din ele? A trebuit să dau peste doi bărbați sentimentali, stupizi și orgolioși, pentru ca să aflu de la ei că un medalion e mai mult decât o pâine. […] Mă uit la voi și mă sperii. Nu știam că trăiesc în casă cu doi muribunzi. Nu știam că sunt aici singurul om viu. Dar eu sunt vie, domnii mei, *vie*, mă auziți? Vie și pentru voi. Vie cât trei, cât treizeci. Dacă vi s-a terminat viața, vă dau eu că am destulă. […] fiindcă eu vreau să trăiesc. Fiindcă nu vreau ca soarele, mâine-dimineață, să răsară fără noi.

Iată deci ce scria Mihail, pe când eu ratam asasinarea lui Manfred von Killinger, dar reușeam să arunc în râu Panzerele pe care le aștepta generalul Paulus pentru a zdrobi Stalingradul.

Mihail se proteja mai mult sau mai puțin de moartea care plana asupra alor săi și a lui însuși lăsându-se absorbit de ficțiuni în care putea exploata la nesfârșit neputința sa de a o păstra pe femeia iubită sau de a o cuceri pe femeia visurilor sale – neputința sa de a trăi, după părerea mea.

Dar uneori războiul izbutea să-l lovească în inimă chiar și în refugiul lui, pe când se afla prins într-un dialog cu Nadia sau cu Mona, și atunci își relua *Jurnalul* pentru a-și scrie amărăciunea.

Dispariția pe frontul rusesc a poetului Emil Gulian, prietenul lui, l-a făcut să scrie aceste rânduri, în după-amiaza de 23 decembrie 1942:

Nu sunt veşti de la Emil Gulian. Am telefonat Ortansei, pe care am găsit-o disperată. „Numai de ar fi viu“, spunea. Ultima lui scrisoare e din 15

noiemvrie. La 18 a urmat atacul dintre Volga și Don – și de atunci, nici un semn. Prea ar fi groaznic să-l pierdem. De ce el, de ce? Mircea Eliade a vrut războiul ăsta. L-a așteptat, l-a dorit, a crezut în el, crede în el – dar stă la Lisabona. Și Emil Gulian să cadă? Pe un front unde nu știe ce caută?

În acea seară, în ajunul Crăciunului, am plâns împreună – el, pe Emil, care nu avea să mai revină, eu, pe Andrei, de la care tot nu aveam nici o veste. Moartea probabilă a lui Emil Gulian îi dădea un fel de concreteţe şi celei a lui Andrei. Frontul rusesc era un mormânt, avea să fie cel al lui Hitler și Antonescu, ceea ce ne doriserăm și speraserăm atât de mult, dar fără să ne putem imagina că cei doi dictatori puteau să-i ia cu ei în groapă pe cei pe care-i iubeam.

Cum să ne bucurăm, atunci, de ceea ce se întâmpla la Stalingrad? Berlinul și Bucureștiul contaseră pe organizarea staționării trupelor pe timp de iarnă pentru a relua ofensiva în primele zile ale primăverii lui 1943, dar rușii nu vedeau lucrurile la fel. Se regrupaseră, după nesfârșita lor retragere, și trimiseseră în jurul Stalingradului peste un milion de oameni, precum și tancuri, tunuri și camioane de transport de trupe, abia ieșite din uzină, pe când nemții și românii erau mai puțini de jumătate de milion și nu puteau să se bazeze decât pe un material militar greu încercat de lunile de campanie.

Cât despre condițiile de iarnă, rușii nu lăsaseră să treacă nici o zi fără să atace. De-a lungul lunii decembrie, comunicatele germane lăsaseră impresia unor greutăți crescânde, nemaivorbind de „teritoriu cucerit“, ci de „grele lupte defensive“.

Domnul Hurtig aflase că aviația germană nu mai reușea să aprovizioneze trupele lui Paulus și Constantinescu, livrând mai puțin de jumătate din cât ar fi fost nevoie pentru a-i echipa împotriva frigului și a-i hrăni pe cei patru sute cinci zeci de mii de oameni care luptau zi și noapte, la temperaturi de minus treizeci de grade, ba chiar minus treizeci și cinci.

În primele zile din ianuarie 1943 tonul devenise în mod vădit mai alarmist, reflectând îngrijorarea statelor-majore. Se menționau „atacuri lansate de forțe numeric superioare“, fără însă a vorbi despre retragere sau despre teritoriu pierdut. Era glorificat curajul soldaților noștri, „angajați de mai multe săptămâni într-o eroică bătălie defensivă“.

Pe 18 ianuarie ar fi trebuit să fii surd ca să nu auzi ecourile unui crâncen

măcel, în spatele comunicatelor de la Berlin. „În sudul frontului de Est, violenta bătălie de iarnă, care durează de două luni, continuă cu aceeași înverșunare. Trupele germane din regiunea Stalingradului, care luptă în cele mai grele condiții, rezistă unor noi atacuri violente, făcând dovada unei perseverențe eroice și a unei voințe tenace.“

Pe 22 ianuarie comunicatul a lăudat din nou „rezistența înverșunată a armatelor germane“, dar nu a mai reușit să ascundă că deznodământul dramatic era aproape, descriind „străpungerile dușmanului pe toată întinderea frontului“ și mărturisind pentru prima dată că trupele germane de la Stalingrad erau „strâns încercuite de dușman“.

Pe 30 ianuarie Hitler l-a făcut mareșal pe Friedrich Paulus. Vestea i-a lăsat perplecși pe comentatorii de radio. Toți ziariștii din București știau că înfrângerea era de-acum consumată – generalii ruși reușiseră într-adevăr să prindă în clește trupele germane și românești – atunci de ce îi era acordată această onoare unui învins?

— Ca să nu cadă viu în mâinile rușilor, și-a spus părerea domnul Hurtig în ședința de redacție. Un mareșal german nu se predă, e un mod de a-i transmite că trebuie să se sinucidă.

Doar că a doua zi, pe 31 ianuarie, mareșalul Paulus s-a predat sovieticilor. Suferea de tifos, era foarte slăbit, de nerecunoscut, și se povestea că atunci când ieșise din subsolul unde își ținuse ultima reuniune de stat-major și înaintase spre soldații ruși pentru a anunța predarea trupelor sale, aceștia nu au putut să creadă că e vorba de Paulus și au cerut să-i vadă actele.

Odată cu el, fuseseră făcuți prizonieri douăzeci și patru de generali și aproape o sută de mii de oameni, supraviețuitorii unei bătălii în urma căreia rămăseseră un milion de morți, împărțiți în mod egal între cele două tabere.

Un milion de morți și suferința învinșilor ale căror prime fotografii ne-au parvenit la agenție – turmă mizeră de oameni în zdrențe, printre care am căutat cu lupa chipul lui Andrei – ne răpiseră dorința de a ne bucura. Căderea Stalingradului anunța, poate, revirimentul pe care îl speram, dar prețul plătit era de neconceput pentru o minte normală.

29

Eram în 18 februarie 1943 – o dată de neuitat de acum înainte – și Mihail îmi explica din nou dispunerea din *Steaua fără nume*, pe care o numea pe-atunci *Carul mare*.

— Personajul masculin, Martin, este profesor de matematică într-un orășel de provincie. Mă asculți, Eugenia?

— Nu numai că te ascult, dar te iubesc.

— A, da, da, mulțumesc… Este pasionat de astronomie, își petrece nopțile studiind cerul cu un telescop și se află la gară pentru a primi un tratat de James Jeans. Cartea ajunge și, în timp ce deschide pachetul, coboară din tren o femeie în rochie de seară. E frumoasă, nu are bagaje și pare ușor pierdută. El o va fascina cu știința lui despre stele și ea va petrece noaptea la el.

— Mona.

— Da, Mona.

— Și vor face dragoste.

— Se vor iubi numai în acea noapte, iar el nu va putea uita niciodată acel moment.

— Dar dacă ea i s-a dăruit, dacă el a știut să se facă iubit, de ce îl părăsește?

— În al treilea act își face apariția amantul ei, Grig, personaj cinic și vulgar, care o va convinge să-l urmeze, iar pentru Martin vă fi prăbușirea cerului pe pământ.

Da, Mihail îmi explica din nou dispunerea personajelor *Stelei fără nume*, când am auzit pași grăbiți pe scară și m-am gândit: „Gestapoul! Tocmai în clipa în care-mi vorbește despre prăbușirea cerului…“

A urmat o bătaie puternică în ușă. Mihail s-a întrerupt și eu m-am ridicat să mă duc să deschid. Inima îmi bătea tare, însă mă încerca și-o formă de ușurare – de săptămâni întregi îmi imaginasem acest moment, mă trezea

aproape în fiecare noapte, şi iată-ne în faţa lui.

Dar nu era Gestapoul, era un funcţionar de la telegraf, un tip înalt, cu cizme şi şapcă, care mi-a întins o telegramă gâfâind.

Mihail mi-a spus mai târziu că tremuram toată când am deschis-o.

Am citit în şoaptă: „Andrei trăieşte. Sună urgent. Tata.“ Atunci am început să strig: „Trăieşte! Trăieşte! Andrei trăieşte!“ şi, aruncându-mă în braţele lui Mihail, nu mi-am putut reţine lacrimile.

Apoi am alergat la Poşta mare şi, stând la coada interminabilă (cartierul nostru era lipsit de telefon de mai multe săptămâni pentru că nemţii ocupaseră centrala), nu am putu să mă abţin să nu zâmbesc şi să nu mă agit în aşa măsură, încât unele persoane au început să se uite la mine ca la o nebună. Românii nu aveau nici un motiv de bucurie la acel început de an 1943, în care se estima la peste trei sute de mii numărul familiilor îndoliate de campania din Rusia, sau fără veşti de la fiii lor, şi sunt conştientă acum de indecenţa fericirii mele.

În fine, mi-a venit şi mie rândul şi a răspuns tata la telefon.

— Jana! Ai aflat vestea?

— O, da! Nici nu-mi vine să cred… Unde e?

— La Chişinău, într-un spital militar.

— Ai vorbit cu el?

— Cinci minute. A avut timp să-mi spună că a fost atins la umăr şi că a mers vreme de trei săptămâni, împreună cu alţi soldaţi, pentru a ajunge la o gară. De acolo, au fost îmbarcaţi în vagoane pentru animale până în Basarabia. I-au fost salvate degetele de la picioare, pe care le crezuse degerate.

— Doamne, cât trebuie să fi suferit!

— Mă duc să-l aduc acasă, nemţii se retrag de peste tot, ruşii tocmai au recucerit Rostovul, în ritmul acesta ar putea ajunge la Chişinău în câteva săptămâni şi nu vreau să cadă în mâinile lor.

A urmat o tăcere, întrebările mi se îmbulzeau în minte, şi deodată, m-am auzit spunând:

— Aşteaptă-mă, vin cu tine.

— Dar eşti la Bucureşti, Jeni!

— Aşteaptă până mâine, tată. O să găsesc un tren spre Iaşi, mă descurc eu

cumva. Vreau să fiu și eu acolo, e cea mai frumoasă zi din viața mea!

— Îmi dau seama, draga mea, îmi dau seama. De acord, te aștept.

Am ajuns la Iași a doua zi după-amiază, după o călătorie de peste douăzeci de ore. A trebuit să ne oprim de mai multe ori pentru a lăsa să treacă transporturi de trupe care mergeau spre front. În mediile diplomatice se considera că pierduserăm războiul, se spunea că nici mareșalul Antonescu nu mai credea în victorie și că trimisese un mesager la Aliați pentru a încerca să negocieze o răsturnare a alianțelor – însă guvernul său continua să sacrifice mii de vieți. Cât avea să mai dureze această absurditate criminală?

Din fericire, ninsese tot timpul drumului. Atunci n-aș fi știut să spun de ce această zăpadă care cădea din abundență îmi potolea neliniștea, mă alina într-un fel, dar acum știu: sub acest giulgiu imaculat, Iașiul îmi părea mort, și de fapt asta îmi și doream: ca acest oraș să fie golit de locuitorii lui și abandonat celor care se plimbau ca într-un cimitir, așa cum fusese în seara de 6 iulie 1941, când se terminase cu îngrămădirea morților în cotigi, ca să fie aruncați în gropile comune, și nu mai rămăseseră pe caldarâm decât pete de sânge, câteva haine și mai ales încălțări – încălțări de copii, de femei, de bărbați. Abandonat celor care se plimbau în acea stare, da, imediat ce se încheiase strângerea morților; adică prăvăliile larg deschise, cu toate cele înăuntru, exact cum erau în acea seară, cu pălăriile la pălărier, cu briciurile și foarfecii la frizer, cu costumele la croitor, cu icoanele și lumânările în biserici etc., ca să se vadă bine că trăiam absolut normal, că nu ne lipsea nimic, înainte de a deveni dintr-odată niște asasini.

Am urcat cu pas grăbit de la gară spre Piața Unirii, evitând să întâlnesc privirile trecătorilor, mulțumită de această zăpadă groasă care acoperea trotuarele, înăbușea zgomotul râsetelor și al conversațiilor, și, odată ajunsă pe strada Lăpușneanu, am început să alerg de-a binelea, nu îndeajuns de repede însă ca să nu observ că un chip tânăr, rozaliu și copilăros, îl înlocuise pe cel al bătrânului Kane în spatele borcanelor sale cu bomboane.

Tata m-a strâns în brațe îndelung și, cum nu mai avea șampanie, am deschis una din ultimele lui sticle de Bordeaux. Mama avea să se ridice să mănânce cu noi? El spera, dar nu era sigur. După moartea familiei Mayer, își pierduse treptat pofta de mâncare, tocmai ea, căreia îi plăcea să mănânce bine. Și apoi începea să plângă din senin, fără să poată spune de ce. Tata

crezuse că durerea ei se va estompa cu timpul, dar continua să plângă în tăcere din când în când şi nu mai cobora cu el în prăvălie. Negoţul, ca şi mâncarea, încetase s-o mai intereseze. În unele zile, nici măcar nu mai făcea efortul de a se ridica din pat şi de a se îmbrăca, mai puţin în acele din urmă săptămâni, când îl însoţise pe tata la biroul militar.

— Întoarcerea lui Andrei îi va face bine.

— Nici măcar de asta nu sunt sigur, draga mea. Chipul i s-a luminat când am aflat că trăieşte. Dar vezi, ştia că vii şi asta nu a împiedicat-o să se ducă în pat. Este epuizată, nu vrea decât să doarmă. De fapt, nici nu ştiu de ce suferă, am chemat tot felul de doctori şi nu i-au găsit nimic.

Mama s-a ridicat însă, ba chiar a făcut efortul să îmbrace o rochie elegantă pentru cină. Punea întrebări, dar uneori nu reuşea să asculte răspunsurile, îi vedeam privirea încremenind deodată şi-mi dădeam seama că pierduse contactul cu noi, de parcă o ajungea din urmă o oboseală ce părea să o ocupe întru totul.

Bineînţeles că era bucuroasă de întoarcerea lui Andrei, nu mai încape vorbă! Şi, de altfel, nu s-a putut abţine să nu plângă atunci când am deschis subiectul.

— Povesteşte-mi cum aţi aflat, mamă.

Mi-a povestit, continuând să plângă, şi cum îşi tot cerea iertare că nu se poate opri, am avut senzaţia dureroasă că ajunsese bătrână în doar câteva luni. O bătrână cu minţile un pic rătăcite, la drept vorbind.

Mai târziu, ştiind că îşi făcea griji pentru Ştefan, fiul ei iubit, am întrebat şi despre el, deşi de fapt nu voiam să aflu nimic, şi abia atunci am înţeles, ascultând-o rătăcind prin cuvinte, în ce dilemă se afla prizonieră.

— O, Ştefan e bine, din fericire! Am primit o scrisoare de la el săptămâna trecută, e tot la Berlin, în anturajul apropiat al domnului Göbbels.

Era o coincidenţă: ziarul tocmai pomenea de discursul pe care Göbbels îl pronunţase cu o zi în urmă la Palatul Sporturilor din Berlin, chemând o mulţime electrizată la război total şi la „exterminarea radicală a evreilor“, acuzaţi că pun la cale o „revoluţie mondială“. Văzusem cotidianul pus pe masa din sufragerie la venire şi citisem îndemnul ministrului însărcinat cu propaganda, care ocupa toată prima pagină.

— Cum poate lucra cu Göbbels… e inadmisibil, am replicat scurt, dar

încetişor, nedorindu-mi deloc să redeschid cumva acea dispută veche.

— Ce? Ce? Ce e inadmisibil?

— Mamă, după tot ce s-a întâmplat, cum de nu înțelege…

— Despre ce vorbeşti? S-ar zice că tot ce vine de la Ştefan te înfurie!

— Dar dumneata, mamă, am spus calm, încercând să-i prind privirea, nu faci legătura între îndemnurile la asasinat ale lui Göbbels, care apar şi azi în ziar, şi ceea ce s-a petrecut la Iaşi?

— Jana, cum îndrăzneşti?!

— Cum îndrăznesc ce, mamă?

— Ştefan nu are nici o legătură cu aceste atrocități! Îți interzic, îți interzic…

Şi a început să urle, pierzându-şi complet controlul, şi cum hohotele de plâns o înăbuşeau şi nu mai era capabilă să articuleze nici două cuvinte, a fugit să se închidă în camera ei.

Am pornit spre Chişinău a doua zi dimineaţă. Librarul, domnul Ionescu, se oferise să ne împrumute vechiul lui Mercedes-Benz 170. Drumul fusese curățat de plugurile de zăpadă ale armatei, care era practic singura care circula pe acolo. Tata conducea în tăcere, atent la şanţurile săpate de Panzere în timpul ofensivei din vara lui 1941. După ieşirea mamei de cu seară, nu mai făcuse nici o remarcă, străduindu-se să-mi pună mii de întrebări despre meseria mea de ziarist la Bucureşti, ca şi cum voia cu orice preţ să evite subiectul. Mă întrebam ce credea el de fapt. Îşi schimbase, oare, poziţia faţă de Ştefan? Sau îşi interzicea orice gând ca să nu fie nevoit să admită că discursurile fiului său adulat, preaiubit, chiar aveau legătură cu morţii de la Iaşi? Era în stare de asta, preferând să cheme alţi şi alţi doctori la căpătâiul soţiei lui, decât să o facă să recunoască, şi să recunoască şi el, că fiul său cel mare era un criminal şi că singura atitudine admisibilă ar fi fost să i-o spună, în ciuda rupturii pe care ar fi presupus-o acest lucru. Tata se simţea atât de rău când era în mijlocul unor dispute, atât de nefericit când trebuia să tranşeze în favoarea unuia sau a altuia, încât prefera, în general, să se refugieze în orbire.

Tocmai treceam Prutul şi intram în Basarabia, când a părut deodată să-şi amintească de prezenţa mea.

— Jana, astă-noapte m-am gândit la discuţia ta cu mama… Nu spun că

greșești judecând așa, e sigur că prin discursurile lor legionarii au contribuit la trezirea conștiinței noastre asupra locului pe care îl ocupă evreii în societatea noastră, dar e nedrept să-i faci responsabili de aceste grozăvii.

— Chiar mă întrebam ce gândești.

— Îmi pare rău pentru ce s-a întâmplat la Iași, o știi prea bine. Oamenii și-au pierdut mințile, e de necrezut, de neimaginat, îngrozitor, îngrozitor… Nu voi uita niciodată imaginea soților Mayer pe trotuar, apoi toți acei nefericiți zăcând până și în canale. Crede-mă, draga mea, niciodată. Dar mai cred și că evreii au o responsabilitate cel puțin egală cu cea a celor care i-au lovit, a celor și-au pierdut simțul măsurii. Așteaptă, ascultă-mă până la capăt, te rog.

— Te ascult, tată.

— Nu poți pur și simplu să te instalezi așa acasă la niște oameni care nu te-au invitat și să începi să faci afaceri pe spinarea lor, să le iei pâinea de la gură, cum se spune. Suntem o națiune, avem o istorie, obiceiuri, o limbă, eroi… pe care nu-i vom împărți niciodată cu evreii care sunt de nicăieri și al căror singur interes în viață este negoțul. Au făcut-o cu noi înainte de război, vor reîncepe să o facă mâine în altă țară, în detrimentul altui popor, nu-mi fac griji pentru ei, asta durează de două mii de ani. Dacă ar fi continuat să vină în valuri la noi, așa cum o făceau în anii 1920, ce s-ar fi ales de România la ora actuală? De identitatea ei? De obiceiurile ei? Și chiar de limba ei? Pune-ți întrebările astea cu toată sinceritatea, Jana, ia-ți timpul necesar să meditezi la ele și apoi vom vorbi din nou. Vrei să știi ce gândesc, ei bine o să-ți spun: cred că le putem fi recunoscători legionarilor, și mai ales fratelui tău, că au avut curajul să tragă un semnal de alarmă, chiar dacă, repet, sunt consternat de întorsătura pe care au luat-o evenimentele.

Am petrecut dimineața încercând să reconstitui această discuție avută cu tatăl meu în drum spre Chișinău. Evident, nu am mai vorbit niciodată despre nimic, nici despre „identitatea“ României, care ar fi fost amenințată de prezența evreilor, nici despre responsabilitatea evreilor în propria moarte, nici, desigur, despre cea a lui Ștefan, ale cărui rămășițe sunt îngropate astăzi undeva sub ruinele Berlinului, alături de cele ale altor mii de persoane (ne-am pierdut speranța de a afla ceva despre circumstanțele morții sale).

Eram nemaipomenit de bucuroasă să călătoresc cu tatăl meu în confortabilul Mercedes al domnului Ionescu, bine încălzit și capitonat cu

catifea. Ne duceam să-l luăm pe Andrei, era cea mai frumoasă zi din viaţa mea, nu-l minţisem. Şi era prima dată când plecam singuri, îl aveam doar pentru mine. Adineauri, râdeam transcriindu-i expresiile – „nu-mi fac griji pentru ei“, „e de necrezut, de neimaginat“, „întorsătura pe care au luat-o evenimentele“ –, şi pe moment am zâmbit, ca şi cum ceea ce spunea şi gândea încetase deodată să conteze. Ar fi putut să-mi spună lucruri şi mai cumplite, că tot nu mi-ar fi stricat plăcerea. Nu credeam că poţi iubi pe cineva în ciuda concepţiilor lui – am descoperit asta în ziua aceea. Mă rog, nu pe *cineva*, oricine, ci doar un tată sau o mamă, sau poate un unchi sau o mătuşă, pentru că atunci copilul din noi îl acoperă deodată pe adult. Copilul pe care îl ţinem pitit într-un colţ al memoriei noastre şi care nu încetează vreodată să iubească, încăpăţânat şi prostuţ ca un viţeluş. Tata fusese surprins, cunoscându-mă, să mă audă răspunzând cu blândeţe: „Da, o să mă gândesc“, fără să-şi dea seama o clipă măcar că indiferent ce spunea, sau chiar dacă nu spunea nimic, era acelaşi lucru. Îl iubeam şi gata.

Largile bulevarde ale Chişinăului erau pustii, numai câteva tramvaie cu geamurile sparte se bălăbăneau între două maluri de zăpadă. Cartierele periferice purtau încă urmele luptelor pe care le dăduse armata română pentru a recuceri oraşul din mâinile ruşilor, cu un an şi jumătate înainte: uzine pe jumătate prăbuşite, carcase de tancuri de asalt înţepenite în gheaţă pe fundul unor şanţuri adânci, case abandonate, cu ferestre scoase din ţâţâni, iar în centrul oraşului câteva ziduri de clădiri ciuruite de gloanţe, ridicându-se sub un cer de zăpadă, cenuşiu şi greu, care mi-a amintit de imaginile funebre din Stalingrad. În acelaşi moment mi-am amintit de Marga, care fugise din Chişinău când românii victorioşi începuseră să-i terorizeze pe evrei, pe care-i bănuiau, la fel ca la Iaşi, că sunt aliaţii sovieticilor. Se spunea că nu mai era nici picior de evreu în Chişinău, nici o sinagogă, şi cum treceam pe lângă cozi în faţa prăvăliilor şi a clădirilor administrative, m-am întrebat dacă toţi acei oameni încotoşmănaţi şi tăcuţi se simţeau acum mai fericiţi fără vecinii lor cu pălării negre şi zulufi (mă rog, zulufii sunt pentru cei mai credincioşi).

Ne-am învârtit mult înainte de a descoperi spitalul militar instalat într-un liceu. Intrând în curte, l-am luat de braţ pe tata.

— Tată, tu-ţi dai seama că el e aici? Într-una dintre clădirile astea?

— Bineînţeles! Altfel de ce-am fi bătut drumul ăsta?

Un bărbat în vârstă, într-o uniformă ponosită, stătea la recepţie.

— Andrei Rădulescu? Rădulescu… Rădulescu…

I-am urmărit arătătorul îngălbenit de tutun coborând de-a lungul unei interminabile coloane de nume scrise cu stiloul. Apoi a întors pagina registrului şi a luat-o de la capăt. Avea să ne spună că existau persoane cu numele Rădulescu, dar nu Andrei… Şi deja se lăsa seara – cine ne putea arăta unde să-l găsim în oraşul acesta pe jumătate distrus, pe jumătate mort? Dar, deodată, degetul s-a oprit.

— Clădirea D2, haideţi să vă arăt.

L-am urmat până în prag şi de acolo ne-a arătat care era D2.

Ţinându-mă mai departe de braţul tatei, am traversat în diagonală curtea, sub fulgii proaspeţi care ne pişcau obrajii şi se prindeau de paltoanele noastre. El fluiera acum, ceea ce ar fi enervat-o teribil pe mama – „Vai, Gheorghe, taci, te rog, sunt destul de agitată şi aşa!“ –, dar mie îmi plăcea optimismul lui afectat.

Am intrat – nu ne-a întrebat nimeni nimic – şi, cum parcurgeam în vârful picioarelor culoarul lung care dădea spre săli, tata l-a zărit.

— Uite-l pe fratele tău, acolo, în dreapta, a şoptit el, încremenind. Al cincilea pat de la uşă.

Am numărat până la cinci şi privirea mi s-a oprit asupra unui chip care îmi era familiar – se putea să fie el, într-adevăr, dar mult mai vârstnic: cu nasul mai lung decât al lui şi cu nările supte, chel, cu urechi mari, pe când ale lui erau mici în amintirile mele, cu pielea gălbejită şi pergamentoasă pe pomeţi, cu orbitele atât de adâncite, încât ai fi zis că sunt goale.

Ne-am apropiat – dormea.

— O, Doamne, tată! am spus încetişor.

M-a luat pe după umeri şi m-a tras spre el.

— Totul e în ordine, draga mea, totul e în ordine, nu te teme, la vârsta lui, te pui repede pe picioare.

Dar mi-am dat seama, după timbrul vocii lui, gâtuită deodată, că era mai tulburat decât voia să arate.

Apoi, bărbatul din patul alăturat a tuşit. I-am întâlnit privirea – şi el era chel, cu aceeaşi piele parcă mumificată –, i-am zâmbit şi, după o clipă, chipul i s-a înseninat uşor. Atunci, desprinzându-mă de tatăl meu, m-am apropiat de

el.

— Bună ziua, am rostit cu voce scăzută. Îl cunoașteți? Sunt sora lui.

— Ne-am întâlnit aici, acum câteva zile.

— Cum se simte?

— O, mult mai bine decât noi ceilalți! Are amândouă picioarele și toate degetele întregi.

S-a lăsat tăcerea. Cum nu mai știam ce să-i spun, i-am zâmbit din nou.

— Mulțumesc. Mulțumesc mult.

— Mai bine l-ați trezi, a adăugat el. În curând vor aduce supa și nu-l vor lăsa să iasă în timpul servirii mesei.

— A, bine.

I-am mulțumit încă o dată.

După câteva cuvinte, datorită lui, m-am obișnuit cu gândul acestui Andrei atât de diferit de cel pe care-l cunoscusem. N-aș putea spune că recuperam timpul pierdut, asta nu, dar puteam admite să ne fie restituit în această stare, cumplit de îmbătrânit, de vreme ce toți se întorceau cheli, slăbiți și pământii.

Pe când tata stătea în continuare la picioarele patului, eu m-am apropiat de căpătâiul lui Andrei, m-am aplecat asupra lui, i-am pus ușor mâna pe creștet și l-am mângâiat.

— Andrei, am murmurat, noi suntem, tata și cu mine, suntem aici.

A deschis ochii, a părut să se întrebe o clipă unde se află și cine eram, înainte de a schița un zâmbet și a articula cu o voce de copil somnoros:

— Jana? Tu ești, Jana? Tu aici, sau visez?

— Nu visezi, chiar eu sunt.

— Stai, lasă-mă să mă uit la tine…

Și, deodată, și-a îngropat capul în adâncitura gâtului meu și am rămas așa, nemișcați.

— Sunt atât de bucuroasă! Sunt atât de bucuroasă!

Asta e tot ce am reușit să spun, să repet, în vreme ce el mă ținea strâns lipită de el.

Apoi, l-a îmbrățișat și tata – „Ce bucurie, fiule!“ –, ascunzându-și perfect emoția.

Andrei tocmai îmi povestea că merseseră toată noaptea, cu convoiul de răniți, pentru a scăpa de rușii care deja înconjurau Stalingradul, când a intrat

în salon un medic tânăr.

Pielea gălbuie, crăpată pe alocuri, era de la tifos asociat cu râia, „dar toți cei de aici, a spus doctorul, făcând un gest larg deasupra sălii, pot fi considerați vindecați“. În ceea ce-l privea pe Andrei, trebuia să avem grijă să se vindece bine furunculele apărute pe ambii genunchi și pe șoldul drept, și desigur pe umăr, unde omoplatul fusese parțial „pulverizat“ de glonț. Chirurgul încercase să-l reconstituie, iar acum trebuia să vedem dacă osificarea se făcea cum trebuie.

O oră mai târziu, ne îndreptam spre Iași. Întins pe bancheta din spate, înfășurat bine într-o pătură, Andrei adormise, și cum noi tăceam, în față, spectatori ai vârtejurilor de zăpadă pe care le decupau farurile, m-am întrebat ce ar zice tata dacă ar afla că sunt o „teroristă“ (ceea ce s-ar întâmpla oricum dacă aș fi arestată). Își iubea prea mult copiii și prea puțin ideile pentru a se lepăda de vreunul dintre ei. Atunci, ar trebui să găsească un discurs pentru a justifica în același timp poziția mea și a lui Ștefan, cei doi copii ai lui care duceau o luptă pe viață și pe moarte fără să și-o mărturisească. De altfel, va muri, oare, unul din ei? Așa ar fi logic, mi-am spus, acesta e sensul războiului, unul moare când celălalt se întoarce învingător. Tata ar fi de neconsolat. Dar înainte, înaintea anunțului morții care l-ar lăsa fără glas, ar vorbi despre „sinceritate“, „angajament“, „credința în anumite convingeri“, el care nu prea avea convingeri. Tata era un guraliv incorigibil, ca majoritatea micilor negustori. Până la urmă, m-am gândit că cel mai greu i-ar fi fost să justifice suferințele lui Andrei, singurul dintre copiii lui care nu făcuse altceva decât să se supună. Ce căutaserăm noi la Stalingrad, când singura noastră ambiție, ca români, era recuperarea Basarabiei și a Bucovinei? Odată recucerite cele două provincii ale noastre, noi l-am urmat pe Hitler în nebunească lui tentativă de cucerire a Rusiei, iar Andrei, care nu dorise niciodată vreun război, care scria poezie și se hrănea cu Eminescu, Rilke sau Gulian, suferise degeaba. Nu numai că Rusia nu fusese cucerită, dar acum România era cea care risca să fie înghițită de Rusia. Eram sigură de asta și era profund inuman: ne vom strădui să-i uităm pe învinșii de la Stalingrad.

30

Probabil că am trecut printr-un lung travaliu de reflecţie după scurta mea călătorie la Iaşi, căci într-o dimineaţă din primăvara lui 1943, pe când mă duceam pe jos la agenţie, mi-am dat seama că nu aveam s-o scot uşor la capăt cu Iaşiul, adică întorcându-mi pur şi simplu privirea şi blestemându-i în tăcere pe locuitorii oraşului meu. Câteva zile mai târziu, Mihail a luat cina cu prietenul lui, Constantin Balmuş, profesor de greacă la Universitatea din Iaşi, iar acesta, evocând pogromul, a făcut această remarcă pe care mi-a reprodus-o Mihail: „A fost cea mai bestială zi din istoria omenirii.“ Ascultându-l, am constatat cu surprindere că eu nu-i povestisem niciodată nimic despre acele scene de groază la care fusesem totuşi martoră, la fel ca domnul Balmuş. De ce oare? De ce tăcusem? Nu ţinea de o decizie conştientă – am tăcut, pur şi simplu. Poate pentru că este o umilinţă insuportabilă pentru noi toţi, bărbaţi şi femei, mi-am spus, să fim nevoiţi să descriem asemenea gesturi. Încercăm imediat să îndepărtăm amintirea, pentru că simpla amintire ne face să ne ridicăm deodată, să mergem nervoşi încolo şi-ncoace, să înşfăcăm o ţigară, să ne frigem aprinzând-o, sau să ne prindem degetele în geam închizându-l după ce am fumat-o, ca şi cum am căuta să ne rănim, să ne pedepsim – atunci, firesc, preferăm să tăcem. Probabil că e de nedescris şi gata.

Ba nu, mi-am replicat singură, cu fermitate, nimic nu este de nedescris. Tot ceea ce a existat, tot ceea ce ne constituie, poate fi rostit, şi fără îndoială, *trebuie* să fie rostit. Prin urmare, eram furioasă pe mine când am ajuns la agenţie, pentru că putusem să-mi abat ani de zile atenţia de la Iaşi, când acolo se desfăşurase un eveniment pe care nu l-am fi crezut niciodată posibil şi care demonstra, într-adevăr, o bestialitate – acesta era cuvântul potrivit – pe care o purtam în noi, în ciuda culturii noastre, a gustului nostru pentru poezie şi modă franţuzească sau a atenţiei pe care o acordam educării copiilor noştri prin numeroasele noastre şcoli şi universităţi?

Am luat decizia de-a lungul acelei zile: aveam să părăsesc pe moment Rezistența activă și să mă întorc la Iași pentru a încerca să-i găsesc pe cei care se înarmaseră cu răngi de fier sau cu bâte pentru a sări în ajutorul polițiștilor și al soldaților pentru exterminarea vecinilor noștri evrei. Să-l regăsesc pe bărbatul acela elegant, care ar fi putut fi tatăl meu, și care lovea o femeie cu bastonul lui pe un colț de trotuar, urlând: „Nenorocito! Jidoavcă împuțită! O să crăpi, da, sau mai vrei?“

Domnul Hurtig m-a primit la sfârșitul după-amiezii.

— N-ar fi trebuit nicicum să mă întorc de la Iași în iulie ’41, domnule, toți acei oameni care îi masacraseră pe evrei, toți acei oameni care își ieșiseră din minți… trebuia să-i ascult. Am senzația că am lăsat să scape un adevăr pe care nu-l vom mai auzi, poate, niciodată, acum că furia s-a domolit. Vă dați seama: fugeam spre gară ca să nu-i mai văd și să nu-i mai aud, când abia de atunci încolo ar fi trebuit să încep munca. Era cât pe ce să spun că am plecat ca o hoață, dar nu, tocmai, nu am furat nimic, am lăsat totul acolo.

— Ne-am făcut treaba, Eugenia, nu înțeleg regretele tale: primul articol despre pogrom noi l-am scris și difuzat. Ba chiar a fost preluat de *Newsweek* opt zile mai târziu, ceea ce mi-a adus destule necazuri, te asigur.

— Într-adevăr, văd că nu înțelegeți: am relatat despre pogrom, așa e, dar în ce moment am povestit despre ce-i trecea prin minte unui cizmar de pe strada Cuza Vodă, când a pus mâna pe un topor și s-a dus să-i asasineze pe evreii care locuiau în casa de alături – o familie cu trei copii – ai căror pantofi îi pingelise până atunci și pe care îi saluta în fiecare dimineață? În ce moment? N-am făcut-o. Poate că nu vom afla niciodată de ce acel om și-a omorât vecinii. În februarie, când m-am dus să-l aduc acasă pe fratele meu, l-am zărit prin vitrină, în spatele mașinilor lui, iar când și-a ridicat ochii, eu am întors capul. Nu voiam să-i întâlnesc privirea – nu ne cunoșteam, mă rog, părinții mei îl cunoșteau. Dar ce importanță are dezgustul meu? Ce importanță? Ceea ce contează e ce are de spus acest om despre ceea ce l-a împins deodată să se ridice ca să se ducă să-și caute toporul în șopron și să bată la ușa vecinilor lui.

— Suntem aici ca să dăm seama de fapte, Eugenia, lasă în grija preoților spovedania sufletelor.

— Mă așteptam la acest răspuns: de ce ziariștii nu vor să audă și ce ține de sentimentele noastre întunecate, de intimitatea noastră, de nebunia noastră,

trecătoare sau nu? Ne mulţumim să scriem că mareşalul Paulus s-a predat ruşilor, apoi trecem la altceva, nu încercăm să ne apropiem de Paulus ca să aflăm, de exemplu, la ce s-a gândit în noaptea dinaintea predării lui. S-a gândit să se sinucidă? A încercat oare să-i telefoneze soţiei? Şi-a amintit unele scene din copilărie? I-a plâns pe soldaţii lui, sau mai curând şi-a deplâns propriul destin?

— Dar nu suntem romancieri!

— Cine vorbeşte despre romane? Dacă cizmarul acceptă să-şi amintească, dacă nu e prea târziu, povestirea lui va da o formă de umanitate ororii, pe când simpla relatare a faptelor ne lasă cu toate întrebările noastre.

— *De umanitate*? Eugenia, îţi baţi joc de mine. Nu mai vorbi aiurea, te rog.

Pornind de la acel singur cuvânt, ne-am certat, şi cu cât urca tonul, cu atât îmi părea mai rău că nu păstrasem proiectul pentru mine, fiindcă ţineam la prietenia care ne lega. În cele din urmă, domnul Hurtig m-a rugat să ies din biroul lui, repetându-mi că nu mă va trimite la Iaşi ca să-i spovedesc pe ţicniţii ăia. Chiar aşa a spus, „ţicniţi“, iar eu, foarte nervoasă: „Nu mai ţicniţi ca dumneavoastră şi ca mine, asta nu înţelegeţi!“

A doua zi, m-am dus să-i prezint scuzele mele, ne-am împăcat, dar eu ţineam la ideea mea şi, la sfârşit, cum privirea lui redevenise amicală, i-am înaintat demisia mea.

Am ajuns la Iaşi în august 1943. Îndată ce am coborât din tren, m-am străduit să privesc acest oraş cu curiozitate, ca şi cum nu l-aş fi cunoscut. De pildă gara, i-am dat ocol, după ce am citit diverse mărturii despre ce se întâmplase duminică, 29 iunie 1941, după-amiază.

Cea a poliţistului Constantin Ciuhat: „Eu i-am escortat pe deportaţi la gară. Acolo am primit un ordin, nu mai ştiu de la cine, ca toţi evreii să se culce pe jos. Apoi grupuri de treizeci până la patruzeci de persoane erau sculate şi conduse la vagoane de şeful de secţie, Petre Acostăchioaiei.“

Cea al doctorului Iosef Finkelstein: „În faţa gării din Iaşi, există o piaţă mare în care ne-am adunat şi am primit ordin să rămânem culcaţi, cu faţa în jos. Directivele, date în germană, erau: „Cel care înalţă capul va fi împuşcat pe loc.“

Sau cea a unui anume Morit Suhar: „În faţa gării, eram cu toţii culcaţi pe

pământ, cu fața în jos, până la sosirea unui ofițer de poliție care ne-a numărat, lovindu-ne pe rând cu o bâtă. Apoi ne-au înghesuit în vagoane.“

În acel tren, care s-a urnit pe la patru dimineața, luni, 30 iunie, aveau să moară circa o mie cinci sute de persoane dintre cele două mii cinci sute care fuseseră închise înăuntru.

Parcurgând piața mare despre care vorbea doctorul Finkelstein, am încercat să mi-i imaginez pe toți acei oameni întinși pe jos, apoi am parcurs drumul pe care îl folosiseră probabil ca să ajungă la vagoanele pentru animale care îi așteptau la peronul 1, traversând obligatoriu spațioasa sală de așteptare de inspirație otomană. Pe lista mea de persoane pe care trebuia să le întâlnesc figura șeful de secție Petre Acostăchioaiei, pe care aveam de gând să-l rog să mă însoțească la gară. Oare el dăduse loviturile de bâtă? Și dacă nu, mă putea ajuta să-l găsesc pe acel ofițer de poliție menționat de Morit Suhar? Citisem altundeva că unii angajați ai gării îi loviseră pe evrei în timp ce aceștia fugeau spre vagoane. Oare șeful de secție (sau ofițerul de poliție) își amintea aceste lucruri, și dacă aceasta era situația, putea să mi-i prezinte pe câțiva dintre acei angajați?

Redescoperind gara, umblând încolo și-ncoace din curte până la peronul numărul 1, îmi începusem deja treaba, făceam însemnări în carnetul meu și meditam calm la modul în care aveam să-i permit fiecărui protagonist să se exprime – le voi lăsa timpul necesar și, ferindu-mă să-i întrerup sau să manifest cea mai mică rezervă, mă voi mulțumi să dau din cap fără să mă opresc din transcrierea mărturiei lor. Discuțiile vor fi totodată la obiect și senine, încât voi putea conta pe ajutorul lor, mulțumiți că au fost ascultați, pentru a regăsi pe cutare sau cutare locuitor al orașului care s-a implicat benevol în pogrom, dacă pot spune așa, fără a asculta de vreun consemn oarecare, doar pentru că era mânat de un profund resentiment față de evrei. Da, resentiment era cuvântul pe care l-aș folosi, mai curând decât mânie, sau ură, desigur. Astfel, am încerca să urcăm spre originea acestui *resentiment* – fiecare putea avea propriile motive și era esențial să reușească să le formuleze în mod corect.

Eram atât de sigură de importanța și necesitatea acestei munci, atât de sigură că eu aveam dreptate, și nu domnul Hurtig, încât nu mi-a fost deloc greu să-l conving pe Rosetti, editorul lui Mihail, să semnăm un contract. E

drept şi că în vara lui 1943 speranţa îşi schimbase tabăra şi începuseră, de ambele părţi, întrebări despre amploarea crimelor care fuseseră comise. În mai, Aliații eliberaseră Africa, luând prizoniere ultimele forțe germano-italiene ale generalului Rommel, încolţite în Tunisia. În iulie, aceiași Aliați au debarcat în Sicilia și au bombardat Roma pentru prima dată, în vreme ce pe frontul de Est ruşii luau înapoi de la nemți tot teritoriul cucerit cu doi ani înainte. Într-o seară de iulie am cinat la Mogoșoaia, la familia Bibescu, unde l-am reîntâlnit pe Alexandru Rosetti. Anton Bibescu, care păstrase excelente relații în mediile diplomatice de la Washington, stârnise o puternică emoție în jurul mesei asigurând că președintele Roosevelt fusese informat despre soarta evreilor, nu doar din Germania și Polonia, ci și din România, unde pogromurile de la București și Iași făcuseră obiectul unei note specifice, care îi fusese adresată. Diplomaţii americani şi, probabil, preşedintele însuşi încercau să înțeleagă, ne-a explicat prințul, de unde provenea antisemitismul românilor, care nu fusese „teoretizat“ așa cum fusese cel al nemților de către Hitler. Dacă Rosetti s-ar mai fi îndoit de pertinența proiectului meu, aceste cuvinte l-ar fi convins cu siguranță.

Apoi, urcând de la gară, cu geanta mea de voiaj grea pe umăr, nu am încetat să mă arăt zâmbitoare și deschisă, căutând să prind privirea persoanelor pe care le întâlneam, gata să intru în vorbă dacă ar fi apărut vreun pretext (ceea ce nu s-a întâmplat), rupându-mă astfel de tânăra mânioasă și evazivă care fusesem în trecut. Închiriasem, fără să-l văd, un mic apartament mobilat pe strada Vasile Conta. Mi-ar fi fost imposibil să-mi desfășor munca în casa unde părinții mei și Andrei m-ar fi adus mereu înapoi la acea Eugenia de dinainte, cea care refuza să stea la masă în prezența lui Ștefan. Ștefan mă interesa acum, era prea târziu ca să-i dau lui cuvântul, dar aveam să-i invit pe prietenii lui să se exprime, să mă prezinte propriilor prieteni, ajungând astfel, speram, la acei voluntari ai pogromului, precum cizmarul, care se dedaseră la acele acte din nişte motive pe care încercam să le elucidăm, atât diplomaţii americani, cât şi eu. Să am un loc al meu mi se păruse a o condiţie indispensabilă pentru metamorfoza pe care aveam să mi-o impun. De altfel, nu-i anunțasem pe ai mei de întoarcerea mea la Iași, aveau să afle, sau urma să le spun eu, nu conta, deocamdată aveam alte griji.

Apartamentul mi-a plăcut – două încăperi și o bucătărioară – la etajul unei

case al cărei parter era ocupat de proprietari. Cum ambele camere erau mobilate cu paturi, am cerut să mutăm mobila, pentru ca încăperea a doua să devină un birou, ceea ce însemna înlocuirea unui pat cu o masă și a măsuței de toaletă cu etajere.

— Carevasăzică, scrieți… Dar ce scrieți?

M-a luat prin surprindere și a urmat o tăcere stânjenitoare.

— Iertați-mă, sunt prea curios. Nu e nevoie să-mi răspundeți…

Dar am hotărât să mă arunc cu capul înainte, să fie un test.

— Despre moartea evreilor, în iunie ’41, am spus.

— Ooo!

S-a uitat lung la mine, dar fără vreo intenție ascunsă, doar mirat, așa mi s-a părut. Un bărbat de circa patruzeci de ani, brunet, cu chip cărnos și pătrățos, cum sunt multe la noi.

— Da, am confirmat, susținându-i privirea.

— Și aici, jos, au omorât… o să-mi amintesc mereu.

Stăteam în încăperea transformată în birou, el aproape de ușă, eu sprijinită ușor de o cercevea a ferestrei care rămăsese deschisă toată după-amiaza. Și, deodată, s-a apropiat de mine.

— Uitați, aplecați-vă, încă se pot vedea urmele gloanțelor pe trotuar.

— Dumnezeule!

— Au ucis optsprezece. Oameni pe care nu-i cunoșteam, nu erau din cartier. I-au adus aici, chiar și pe o fetiță cu părinții ei i-au adus, și le-au spus să se întindă pe trotuar. Eram cu soția, nu înțelegeam nimic… Ne întrebam… Și, deodată, un tanc a trecut pe acolo și din tanc i-au ciuruit. Un tip care stătea pe tanc cu o mitralieră. Soția mea a urlat, îmi aduc aminte. O clipă mai târziu, tancul a dispărut, iar ei erau morți cu toții. Fetița, părinții … N-am mai dormit luni de zile… Evrei, a reluat el după o tăcere destul de lungă, erau destui acolo unde lucrez, acum au plecat cu toții. Ce-i drept, în locul lor, și eu aș fi făcut la fel. Bun, vă las acum, dacă aveți nevoie de ceva, știți unde să mă găsiți.

În primele zile n-am făcut altceva decât să umblu prin oraș pentru a-mi demonstra că puteam și eu să merg cu capul sus și cu zâmbetul pe buze pe acele străzi pe care le văzusem presărate cu cadavre. Majoritatea prăvăliilor ținute de evrei înainte fuseseră preluate de români, vindeau aceleași articole,

doar numele proprietarului se schimbase pe firmă. Era vară, tinerii erau în vacanţă, mâncau îngheţată şi fumau la terasele cafenelelor. Oamenii se salutau de pe un trotuar pe altul, ca înainte, şi uneori se opreau în mijlocul străzii ca să stea la poveşti. Femei cu coşurile pline de alimente, bărbaţi în costume albe şi pălării. Discutau despre lucruri care îi întristau sau îi făceau brusc să pufnească în râs. Era la fel de multă viaţă ca înainte, nu? Îmi puneam neîncetat întrebarea, atentă să fiu obiectivă. Oamenii se străduiseră să uite, aşa şi trebuia, altfel cum să trăiască? Şi totuşi, nu, ceva se schimbase: nu mai erau la fel de grăbiţi, nu mai era acea aglomeraţie veselă pe trotuare, care uneori se transforma în învălmăşeală, iar pe străzi trăsurile şi automobilele nu se mai depăşeau pentru întâietate. Da, era mult mai puţină animaţie decât în trecut. Da chiar, unde erau micii cărăuşi de lemne şi cărbune, cu roabele lor? Urcau din Nicolina, Tătăraşi sau Târgu Cucu. Aceia dispăruseră cu totul. Ai fi zis că oraşul înota în haine prea largi, iată, asta e imaginea care mi-a venit în minte. Şi cum ar fi putut fi altfel dacă toţi evreii plecaseră, cum pretindea gazda mea? Mă rog, „plecaţi“, poate că unii putuseră pleca, da, dar majoritatea au fost probabil deportaţi, ca la Chişinău. Era o informaţie pe care trebuia s-o verific, şi pe când mă gândeam, mi-am adus aminte de Sami. Oare aveam să găsesc forţa să merg până în Târgu Cucu să văd dacă el şi ai lui mai locuiau acolo? Amintirea lor m-a cufundat din nou în groaza acelor zile. Bun, să mă întorc la oraş. Trebuia să recunosc că domnea acum un fel de vacuitate sau de melancolie care se putea datora memoriei tuturor acelor morţi şi dispăruţi. Însă nu trebuia să neglijez nici neliniştea care se aşternuse fără îndoială în suflete de când Germania bătea în retragere pe toate fronturile. Ruşii, atât de urâţi de români, se apropiau cu fiecare zi mai mult: după Rostov, tocmai recuceriseră Mariupol, la Marea Azov. Apoi, aveau să urmeze Melitopol, Odessa. Ce se va întâmpla dacă aveau să ne cotropească?

În sfârşit, a venit şi ziua în care am pornit la pas fără să tremur pe strada Vasile Alecsandri, cu intenţia de a revedea curtea chesturii. Evitasem aceste două străzi, Cuza Vodă şi Vasile Alecsandri, dar în prezent mă simţeam pregătită să le înfrunt cu seninătate, cum făcusem cu gara.

Am avut noroc, grilajul curţii era deschis şi am înaintat firesc, mergând pe acele dale pe care agonizaseră atâţia evrei. Am înaintat şi m-am dus să mă aşez pe o bancă, în capăt, care nu exista pe vremea aceea, eram sigură. Se

pusese o bancă în această curte, dar nimic altceva – nu se plantase vreun copac sau vreun rond de flori. Cine și-ar fi putut dori să se așeze aici, în acest loc cenușiu și gol, sub ferestrele chesturii? Mă întrebam în vreme ce eu însămi stăteam acolo, cu inima cât un purice, când a apărut, pe o ușă laterală, un bărbat care a înțepenit când m-a zărit. Un bărbat cu o statură impresionantă, purtând un costum închis la culoare și o servietă, cu chipul parțial acoperit de ochelari de soare și o pălărie. A rămas acolo o clipă, uitându-se la mine de departe, apoi a venit spre locul unde mă aflam.

— Domnișoara Rădulescu!

Și când și-a scos ochelarii, l-am recunoscut pe comisar, pe cel care mi-i arătase pe Avram Froim și pe domnul Zelinger de la fereastra biroului său, asigurându-mă că erau comuniști și că aveau să fie executați.

— A, bună ziua!

— Credeam că sunteți la București.

— M-am întors și, mai devreme sau mai târziu, intenționam să trec să vă văd. Mă rog, să vă solicit o întrevedere…

— Îmi permiteți să mă așez o clipă?

— Vă rog.

— Se spune că sunteți apropiată de anumite medii cosmopolite și, din câte am înțeles, tot preocupată de soarta evreilor.

Mi-a fost greu să-mi ascund emoția, cu atât mai mult cu cât chipurile noastre erau foarte apropiate și el mă scruta de parcă îmi cerea socoteală.

— Sunt supravegheată de poliție, asta încercați să-mi spuneți?

— Suntem în război, după cum știți prea bine.

— Iar eu sunt ziaristă, după cum și dumneavoastră știți prea bine.

— Ba chiar sunteți la originea articolului despre evenimentele din iunie ’41, difuzat de Agenția Rador, nu-i așa? Nesemnat, desigur.

— Comunicatele agenției nu sunt niciodată semnate. Dar voiam să vă văd chiar în legătură cu acest lucru. Străbătând orașul, am constatat că mulți evrei au dispărut. Acum doi ani, când ne-am întâlnit, mi-ați explicat că evreii erau în serviciul rușilor. Ca șef al poliției, sunteți în măsură să știți că e fals, ca și povestea cu parașutiștii ruși așa-zis găzduiți de evrei și toate celelalte. Nu a existat nici un parașutist rus, o știm cu toții astăzi, și cu atât mai puțin evrei care să ghideze bombardierele rusești. Aceste zvonuri au fost lansate anume

ca să se ajungă la ceea ce s-a petrecut. Ştiţi la fel de bine ca mine. Astăzi, ceea ce mă interesează este să aflu ce anume gândiţi despre ce le-am făcut evreilor noi, oamenii din Iaşi. Nu am comis, oare, un act nebunesc, pe care îl vom regreta vreme de generaţii de-a rândul, şi toate astea sub un pretext fals?

— Pentru cine lucraţi, domnişoară Rădulescu? Rușii și aliații lor nu au câștigat încă războiul, știți, și ați putea avea necazuri mari înainte ca asta să se întâmple. Dacă se va întâmpla…

— Nu înţelegeţi nimic, nu ţin să acuz pe cineva! Nu caut dovezi ca să vă trimit într-o zi în faţa vreunui tribunal pe dumneavoastră sau pe colonelul Lupu, ori pe chestorul Chirilovici – ale cărui ordine, la urma urmei, le-aţi executat doar. Nu, ceea ce mă interesează e să ştiu dacă, la un moment dat, aţi simţit vreun regret, dacă scenele la care aţi fost martor v-au împiedicat să dormiţi în unele nopţi, dacă aţi discutat despre asta în familie, dacă sunteţi conştient că v-aţi înşelat – sau că aţi fost înşelat.

— Ascultaţi, domnişoară, pentru că am cel mai mare respect pentru fratele dumneavoastră, o să vă cer doar să nu mai veniţi să pierdeţi vremea pe la chestură. Urmaţi-mă până la poartă, nu aveţi ce căuta aici şi nu vreau să vă mai văd în calea mea.

S-a ridicat primul şi nu am comentat. Am traversat curtea mergând unul lângă altul ca doi prieteni – puteam chiar să-i aud respiraţia – apoi am luat-o la dreapta, fără să-l salut, spre strada Cuza Vodă şi Piaţa Unirii.

Greşeala pe care am făcut-o cu comisarul a fost aceea de a crede că se putea, dintr-o clipă în alta, să încetezi să joci teatru şi să spui pe şleau ce ai pe suflet. Lucrurile nu mergeau aşa. Viaţa, mi-am spus, e o piesă de teatru în care fiecare ţine de rolul pe care hazardul, sau propria voinţă, i-a permis să-l obţină. Vorbindu-i domnului Hurtig despre Paulus, comisesem fără îndoială aceeaşi eroare: nu, mareşalul nu mi-ar fi încredinţat tristeţile şi remuşcările sale doar pentru ochii mei frumoşi, cum îmi plăcea să cred, ci poate doar după câţiva ani de internare într-un lagăr de prizonieri, sau înaintea morţii sale. Chiar dacă piesa este îngrozitor de proastă, oamenii se agaţă de costumaţia lor de scenă cu energia disperării, iată de ce e şi atât de greu să explici anumite mari naufragii istorice, cum ar fi cel pe care ne pregăteam să-l trăim noi, românii. Este legat de rolul pe care şi l-a asumat Antonescu şi de care nu pare să mai ştie cum să se descotorosească. Mareşalul nostru a fost

fascinat de Hitler, el care ieşise din şcolile franceze, republicane şi rafinate. Bun, dar Franţa a fost bătută de micul caporal, iar mareşalul, care îi preferă pe învingători învinşilor, ceea ce e firesc pentru un soldat, l-a văzut în Hitler pe conducătorul de mâine. A înghiţit cele mai crâncene umilinţe pentru a-i face pe plac, pentru a deveni prietenul său, până la a accepta persecutarea evreilor, deşi nu avea nimic cu ei. Astăzi este conştient că s-a înşelat, că şi-a băgat ţara într-o catastrofă de acum previzibilă, de vreme ce trimite în secret emisari la Aliaţi, dar tot nu consideră că are altă posibilitate decât să continue să se afişeze cu Hitler şi să-şi clameze credinţa în victorie. Oare era sincer măcar cu soţia lui? Îi mărturisea, oare, ruşinea, tristeţea sa, teama de a fi împuşcat pentru crimele sale (ceea ce s-a şi întâmplat, de fapt)? Mi-am pus toate aceste întrebări şi am simţit, pentru el, ca şi pentru comisar, un sentiment trecător de compasiune.

Însă nici eu nu aveam altă alegere decât să continui. Ar trebui să fiu mai şmecheră, dar şi mai răbdătoare – asta reţinusem din eşecul meu de a-l face să vorbească pe comisar.

A doua zi, cum continuam să umblu prin oraş, aflându-mă pe bulevardul Ştefan cel Mare, atenţia mi-a fost atrasă de restaurantul Lully. Cine îmi vorbise despre Lully? A, da, sergentul Mircea Manoliu, atunci când îmi spusese povestea părinţilor săi, care ţineau un chioşc pe bulevard. Visaseră să cumpere acel spaţiu şi, când colo, un cuplu de „jidani“ li-l suflase de sub nas. De pe trotuarul din faţă, am stat un moment să urmăresc clienţii care mâncau la soare, înainte de a-mi trece prin cap să mă duc şi eu să mă aşez la o masă. Proprietarii scoseseră câteva mese afară, dar am preferat să mă duc înăuntru, unde nu era aşa de cald.

Bărbatul gătea în bucătărie, îi puteam zări capul prin ferestruica de trecere a farfuriilor, în vreme ce femeia servea. Un cuplu cam de vârsta părinţilor mei, el, cu sprâncene stufoase, în mod evident prea puţin predispus la glume, spre deosebire de soţia lui, o brunetă plinuţă, cu pielea mată şi buzele roşii, al cărei chip prietenos era plăcut.

Am aşteptat ca sala să se golească, înainte de a-i spune că mi se păruse foarte bună mâncarea. Intenţia mea era să o întreb cum trăiseră evenimentele din iunie 1941 şi dacă, în cele din urmă, astăzi, unii dintre clienţii lor nu manifestau anumite regrete, o anumită tristeţe.

— Mă întrebam, am continuat, dacă afacerile merg la fel de bine astăzi ca înainte?

— E război! mi-a răspuns ea, în vreme ce ștergea masa vecină. Dar oamenii muncesc și trebuie să mai și mănânce.

— Cu siguranță. Și nici nu sunteți prea scumpi.

— N-ați mai fost niciodată la noi? Nu sunteți de pe aici?

— Ba da, am crescut pe strada Lăpușneanu, dar nu m-am mai întors de când cu evenimentele.

— Care evenimente? a exclamat ea râzând. Fiecare zi ne aduce altele, și, din păcate, nu prea vesele!

— Mă referem la arestarea evreilor.

— A, asta! Dar nu prea poți face nimic, nu-i așa?

Chipul i s-a întunecat dintr-odată și a întrerupt discuția, îndreptându-se spre bucătărie. Subiectul era prea dureros? Ori i se părea că nu era nici locul, nici momentul pentru a vorbi despre acele lucruri?

Cum nu plătisem încă, aveam un pretext bun pentru a mai sta și am început să scriu pe îndelete, în carnetul meu, tot ce-mi trecuse prin minte de dimineață.

— Iertați-mă, n-am vrut să vă supăr, am zis zâmbind ceva mai târziu. Am sosit în oraș după doi ani la București și încerc să aflu ce gândesc oamenii, dacă sunt, totuși, fericiți.

— Sunteți ziaristă?

— Da, dar acum nu lucrez pentru vreun ziar. Nu mă grăbește nimic, am timp suficient. De fapt, aș vrea să știu cum și-au revenit oamenii după acele zile din iunie și iulie ’41.

— Nu înțeleg. Din ce să-și revină?

— Păi… de pe urma masacrelor, a morților.

Ceva nu era în ordine, în mod clar. Privirea i se înăsprise. Apoi a deschis gura, dar nu a ieșit nici un sunet.

— Vă rog să mă scuzați, poate că ați fost prevăzători și ați părăsit orașul, fără îndoială că era cel mai bun lucru de făcut. Dar eu eram aici, și pot să vă asigur că pentru toți cei care au văzut, la fel ca mine, acele zile vor rămâne întipărite pe veci în memorie. A fost înspăimântător. Dar știți cu siguranță asta, toată lumea a știut!

— Aţi intrat aici din întâmplare sau cu gândul să ne trageţi de limbă?

De ce adopta acest ton, dușmănos și bănuitor totodată?

— Nu, o să vă spun adevărul: un domn mi-a povestit în ce condiţii aţi preluat restaurantul și adineauri, trecând prin fața terasei dumneavoastră, mi-am spus… Mă rog, mi-am spus că ar fi interesant, privind în urmă, să stau la poveşti cu nişte evrei, să culeg impresiile lor despre viaţa lor de acum, aici, la Iași, după toate cele petrecute.

— Să staţi la poveşti cu nişte evrei! Vreţi să *staţi la poveşti* cu nişte evrei!

A început să râdă, dar era un râs răutăcios, strident, ironic.

— Ei bine, fie aţi greşit adresa, a mai zis ea, fie vă bateţi joc de noi. Apoi l-a strigat pe soţul ei: Filip, vino puţin, te rog!

Bărbatul a ieşit din bucătărie, iar ea i-a făcut un rezumat succint al situaţiei, fără să mă piardă din ochi.

— Această persoană e ziaristă şi a intrat aici ca să stea la poveşti cu nişte evrei, după evenimente, cum le spune. Îţi vine să crezi aşa ceva?

— Nu înţeleg, ce doriţi de fapt? s-a interesat soţul ei.

— Acum eu nu înţeleg.

— Dacă într-adevăr căutaţi evrei, o să mai găsiţi, poate, câţiva, prin Nicolina. Dar eu ştiu ce vă aduce aici: aţi fost trimisă de alde Braunstein, Neuschotz sau de vreunul dintre bogătaşii evreimii mondiale refugiate la Londra sau la New York ca să ne intimidaţi! Restaurantul ăsta era al nimănui când l-am luat. Alde Kuhnfeld, care îl gestionau, au dispărut fără urmă de azi pe mâine. Iar aşa-zisul lor verişor, care ne ameninţă la telefon, nu a putut să arate niciodată vreun titlu de proprietate.

— Iertaţi-mă, am exclamat, ridicându-mă brusc, v-am luat… v-am luat drept foştii proprietari. Nu am venit să vă intimidez, nu am nimic cu dumneavoastră, e o neînţelegere. Asta e tot, nimic mai mult. Iertaţi-mă, îmi pare foarte rău.

— Doar nu credeţi că mă faceţi să înghit chestia asta! a zis el apropiindu-se. Spuneţi-mi cum vă cheamă, o să mă lămuresc imediat!

— Sigur! Poftim cartea mea de vizită. Vă asigur că nu m-a trimis nimeni.

— Şi arătaţi-mi puţin ce scrieţi în carnetul acela…

— Asta nici într-un caz! am spus, strecurându-l în geantă.

Era furios şi poate că mi-ar fi smuls-o ca să pună mâna pe carneţel, dacă n-

ar fi intervenit soția lui.

— Las-o, ajunge. Să plătească și să plece.

După aceea, făceam un ocol ca să evit casa Lully. Ura acelor oameni mă afectase mult mai mult decât am simțit pe moment. S-ar fi zis că mintea mea se înverșuna să amplifice lucrurile, astfel încât aveam întruna același coșmar: ei mă sechestrau în restaurant și de câte ori rămâneam singură pentru câteva minute lângă telefon, îmi puneam toată speranța în Mihail, dar îmi era imposibil să-mi amintesc numărul nostru. Încercam diferite combinații, transpirată, panicată, și mă trezeam cu trupul scăldat în sudoare, speriată și tremurând.

Nu am putut da de Mihail decât o dată și mi s-a părut că-l deranjez cu poveștile mele. Era foarte ocupat și părea agasat că trebuie să mă asculte. Ca să supraviețuiască, se apucase să traducă *Mândrie și prejudecată* de Jane Austen, recitea Balzac, tocmai terminase *Fata bătrână*, „admirabilă, Eugenia", și începea *Cabinetul de curiozități*. Dar, mai ales, începuse să scrie primele scene din *Steaua fără nume*! Nu mai avea nevoie de mine ca să-l alin, era fericit momentan – cel puțin așa mi s-a părut că ghicesc din vocea lui, din dorința lui evidentă de a încheia cât mai repede convorbirea.

Dar acum când mă întrerup din scris și deschid *Jurnalul* lui, văd că m-am înșelat.

Mă prefac că trăiesc – scrie el în acea perioadă – dar nu trăiesc. Zac.

Gesturi mecanice, obișnuințe monotone, oarecare vivacitate simulată. Dincolo de asta, un mare pustiu, care e viața mea.

Aștept sfârșitul războiului – și pe urmă? Ce voi aștepta pe urmă?

Am văzut lume multă în ultimele trei zile. Nimeni poate nu observă că, între atâția oameni vii (cu pofte, cu interese, cu amoruri, cu legături), eu sunt un absent.

Dacă-mi mai făceam încă vreo iluzie în privința locului pe care-l ocupam în viața lui, tocmai s-a spulberat.

În afară de numele și adresa cizmarului, cu care tot amânam să mă întâlnesc, cuprinsă deodată de frică, spunându-mi că nu eram pregătită încă, nu mai aveam în carnețelul meu trecută nici o persoană care să fi participat voluntar la pogrom. Și totuși văzusem mulți oameni lovind evrei, cel puțin

duminică după-amiaza, când coloana prizonierilor duşi la gară trecea prin mijlocul mulţimii voioase; numeroşi fuseseră cei care agitaseră răngi de fier, bâte sau cozi de mătură. Da, dar cum să-i găsesc pe acei bărbaţi, pe acele femei, când figurile lor vesele se confundă în amintirea mea?

Vreme de câteva zile, m-am hotărât să intru prin prăvălii, dar şi prin unele locuri publice, precum parcurile, bibliotecile şi Palatul de Justiţie şi să mă prezint ca istoric al vieţii locale. Vor găsi oare oamenii câteva clipe pentru a-mi vorbi de-ale lor? În ce perioadă sosiseră la Iaşi strămoşii lor? De unde veneau? În ce cartier găsiseră locuinţă şi ce meserii avuseseră? Evident, nu toţi acceptau să-mi împărtăşească poveşti atât de intime, dar mulţi intrau în joc, vedeau cât de tare mă interesau aceste lucruri şi când consideram că le câştigasem suficient încrederea, strecuram într-o frază cuvântul „evreu“, sperând să le trezesc o curiozitate care mi-ar fi permis să mă apropii treptat de perioada pogromului şi de eventualul rol pe care l-ar fi putut avea. Culesesem mărturii destul de bogate, dar curios, nici unul dintre interlocutorii mei (sau interlocutoarele mele) nu s-a agăţat de frânghia pe care le-o aruncasem. Cuvântul „evreu“ părea să-i lase reci, continuau ca şi cum n-ar fi auzit, sau, după o pauză şi, poate, o dezbatere interioară, îi dădeau înainte cu altceva.

Cum era posibil? În cele mai vechi amintiri ale mele, evreii făceau practic parte din toate discuţiile: erau prea numeroşi, de ce le fusese acordată cetăţenia română? se întreba fără încetare mama (care, de altfel, cunoştea răspunsul); mai cumpăraseră încă o prăvălie pe strada Lăpuşneanu, povestea tata; se credeau la ei acasă, dar aveau s-o regrete într-o zi, ameninţa Ştefan. Şi, deodată, parcă fuseseră uitaţi, într-atât încât nici nu mai erau pomeniţi. E adevărat că dispăruseră din viaţa publică şi că, din acest motiv, nu mai puneau probleme nimănui. Dar dispariţia lor era recentă, şi măcar pentru a arăta uşurarea provocată de aceasta şi tot ar fi trebuit pomenită amintirea prezenţei lor în discuţiile noastre.

În fiecare zi, la sfârşitul după-amiezii, mă aşezam la terasele celor mai frecventate cafenele şi ascultam conversaţiile în speranţa de a mă amesteca şi eu dacă, din întâmplare, ar fi fost atins subiectul. Se vorbea despre recucerirea Smolenskului de către ruşi, despre ocuparea oraşului Napoli de către Aliaţi, despre căderea lui Mussolini, despre preţul pâinii sau de cel al cartofilor, dar niciodată nu se vorbea despre evrei.

Era atât de ciudat pentru mine încât, într-o seară, dând peste gazda mea, l-am întrebat dacă puteam intra o clipă la ei. De la întoarcerea mea la Iași, era singura persoană care nu făcuse pe surdul când menționasem moartea evreilor din iunie și iulie 1941 sau nu se înfuriase și nu mă amenințase, cum o făcuseră patronii restaurantului și comisarul.

— Nu păreți mulțumită, nu vă place casa?

— Ba da, mă simt foarte bine la dumneavoastră. Dar nu avansez deloc cu cercetarea mea, nu ajung nicăieri. Aș vrea să vă întreb ceva: în prima zi, când v-am vorbit despre subiectul lucrării mele, ați fost șocat? V-am speriat?

— O picătură de țuică?

— Da, cu plăcere.

Mi-a oferit și o țigară, și amabilitatea lui, destul de frustă, dar sinceră, m-a făcut să simt dintr-odată cât de epuizante fuseseră săptămânile din urmă. Tăceam, așezați confortabil în fotoliile din salonașul lor. Pricepuse foarte bine și avea să-mi răspundă, eram sigură.

— M-am gândit că sunteți un pic nebună, a zis în sfârșit. Scuzați-mă că vă spun așa. Sau că aveți de reglat niște conturi. Chiar i-am spus soției mele: „Cred că este evreică. Sigur n-o cheamă Rădulescu.“ Sunteți evreică? Mie puteți să-mi spuneți, nu riscați nimic.

— Nu, nu sunt evreică.

— Atunci sunteți nebună. Pe-aici oamenii nu i-au iubit niciodată pe evrei, să știți, îi băteau și acolo, pe stradă, sub ochii noștri, și nu am văzut vreodată pe cineva luând apărarea vreunuia. Evreii își aveau utilitatea lor: când ceva nu mergea, când te înfuriai, era din vina lor. Toate se vor rezolva, toate vor merge mai bine în țară, și chiar la noi acasă, când vom reuși să-i gonim. Dar precis nimeni nu și-ar fi imaginat ce s-a întâmplat. Asta e imposibil. Nimeni din Iași nu și-a dorit asta, vă garantez. Să fie uciși femei și copii, să fie bătuți până la moarte bărbații. Nimeni. Nimeni.

Iar eu mi-am spus: Ba da, Ștefan, Ștefan și prietenii săi au dorit așa ceva. Însă, de fapt, nu eram sigură că ar fi cerut să fie uciși și copiii.

— Și atunci, după toate astea, ce s-a petrecut în mintea oamenilor? a continuat el după un timp. S-au trezit năuciți. „Eu am făcut asta? A, nu, eu eram la țară în ziua aceea.“ Sau altul: „E drept că am ieșit cu o coadă de hârleț, dar de aici și până la a socoti cadavre cu sutele e cale lungă, nu

încercați să-mi puneți în spinare așa o monstruozitate.“ O să vă spun ceva, domnișoară: evreii au făcut din ieșeni niște criminali în ciuda voinței lor, asta e ceea ce n-ați înțeles. Ce ați sperat? Că se vor împăuna? Că vă vor povesti în detaliu cum au rezolvat problema? Nu, niște criminali fără voie, asta trebuie să înțelegeți. Cred că astăzi până și cuvântul „evreu“ le îngheață sufletul.

La câteva zile după această discuție, pe când îmi terminam toaleta în bucătărie, gazda mea m-a strigat de pe scară. Un bărbat dorea să mă vadă, putea să-l lase să urce?

— Nu, i-am strigat din ușa întredeschisă, rugați-l să aștepte, cobor eu.

Andrei stătea în prag, palid și zâmbitor.

Eram atât de preocupată de munca mea, încât evitasem cu grijă să mă gândesc la ai mei, amânând mereu pe a doua zi momentul în care să-i anunț că locuiam la opt sute de metri de ei.

— Andrei! Ce faci aici?

— Îmi pare rău, cred că voiai să fii liniștită…

— Vino repede, urcă, o să-ți explic!

Fratele meu mai mic, redevenit frumos ca altădată, încă slăbit, dar cu păr pe cap.

— Cât mă bucur să te văd! i-am spus, sărutându-l.

— S-a terminat războiul și pentru mine, știi? Cu umărul acesta nu mai pot ține o pușcă, așa încât tocmai am fost scutit.

— Aveam de gând să vin să vă văd foarte repede, dar am atâtea probleme…

— Jana, nu te întreb nimic, nu e nevoie să te scuzi. Ba îți mai aduc încă o problemă.

— Ce s-a întâmplat? Mama? Tata?

— Nu, nu, toată lumea se simte bine. Dar te caută un tip de la un ziar, a venit acasă, așa am aflat că ești aici.

— Un tip de la ziar? Dar cine? Și cum a știut…

— Nu ne-a spus, dar știe că cercetezi arestarea evreilor la începutul războiului. Vrea să-ți ia un interviu. Așa că mi-am permis să-l sun pe Mihail, el mi-a dat adresa ta. Uite numele și numărul de telefon ale ziaristului. Birourile redacției sunt alături, în Piața Unirii, într-o aripă a Hotelului Traian, poți ajunge foarte repede.

Am făcut cafea şi ne-am petrecut dimineaţa povestind. Avea să fie organizată o serată la Teatrul Mare în memoria lui Emil Gulian, dispărut la Stalingrad, şi Andrei urma să citească din textele lui pe scenă. Mihail şi cu el vorbiseră despre această serată la telefon, iar Mihail îi spusese că moartea lui Gulian îl lăsase trist şi amărât. Mama era mai bine, o interesau iarăşi prăvălia, mesele, ieşirile. De altfel, cei care preluaseră farmacia Mayer au venit la masă într-o seară – o pereche din Chişinău, care considerase că e mai prudent să se refugieze la Iaşi înainte de sosirea ruşilor. În ultima lui scrisoare, Ştefan le cerea părinţilor noştri să nu se îngrijoreze, că ruşii nu vor intra niciodată în Iaşi. Odată cu apariţia unor arme nemţeşti noi, el prevedea o răsturnare a situaţiei şi o victorie zdrobitoare a lui Hitler în primăvara lui 1944.

Ca de obicei, Andrei mi-a dat aceste veşti despre unii şi alţii cu mare bunăvoinţă, sugerând doar că trebuia totuşi să sperăm că Ştefan era orbit de „ideile“ lui. S-ar fi zis că războiul nici nu-l înrăise, nici nu-l vindecase de iluzii.

Cum aflase acel gazetar, Viktor Roller, că cercetam „arestarea evreilor“? Întreaga după-amiază am ezitat să-l caut, măcar pentru a-i preciza că nu cercetam arestarea evreilor, ci ecoul masacrării acestora în conştiinţa – şi viaţa cotidiană – a ieşenilor. Dacă răspundeam solicitării lui, i-aş fi confirmat în acelaşi timp informaţia şi ar fi fost, poate, capabil să scrie un articol care mi-ar fi închis definitiv porţile. Cel mai înţelept era probabil să nu mă arăt şi să-i las curiozitatea să se stingă. Cam asta hotărâsem, dar aş fi vrut totuşi să aflu cine îl informase. Înclinam să cred că patronii restaurantului Lully, care aveau cartea mea de vizită şi cărora le vorbisem despre strada Lăpuşneanu (ce idioată!), dar putea fi oricine dintre zecile de persoane cărora le cerusem să-mi spună povestea lor şi care ar fi putut ghici unde voiam să ajung.

Obişnuiam să-mi cumpăr ţigări de la chioşcul aflat la câţiva paşi de Jockey Club, pe acelaşi trotuar, aşa că uneori, dimineaţa, cumpăram şi ziarul pe care mă duceam să-l citesc pe terasă, în faţa unei cafele.

— Vă tot vedeam venind şi plecând şi mă întrebam ce puneaţi la cale, mi-a spus vânzătorul, în acea dimineaţă. Gata, acum ştiu!

— Ce ştiţi?

— Totul, e scris în ziar.

Îmi era consacrată o pagină întreagă, sub titlul: „Nu vă lăsaţi induşi în eroare!“ Cât despre fotografie, nu încăpea îndoială – eu eram, mai tânără şi mai drăguţă. O poză pe care mi-o făcuse tata în septembrie 1940, în viile noastre, după cules, cu nouă luni înainte de izbucnirea războiului, îmi amintesc perfect. Deci provenea de acasă de la noi. Cum de au putut părinţii mei să dea o poză de-a mea unui ziarist? Şi acest „Nu vă lăsaţi induşi în eroare“ enorm, pe cinci coloane! Dar păcăliţi de cine? NU înţelegeam nimic. Furtuna din mintea şi din inima mea mă împiedica să citesc, tremuram, sfâşiată între uluire şi mânie. Cum au putut părinţii mei… Răspunsul se afla probabil printre miile de caractere minuscule care dansau sub ochii mei. Mi-aş fi dorit ca cineva să-mi citească articolul, Andrei de exemplu, dacă ar fi fost acolo, sau mă rog, să-mi citească toate articolele, căci erau mai multe, primul fiind semnat de acel Viktor Roller despre care îmi vorbise. Dar şi mai mult voiam ca, înainte să-mi citească, Andrei să mă liniştească, să-mi spună că nu erau împotriva mea, că după aceea oamenii aveau să se alăture muncii mele pentru că vor fi convinşi de justeţea ei. Nu aveam puterea să citesc calm acea pagină, nici forţa, nici sângele rece şi, de altfel, fără să vreau, ochii mei prindeau câteva cuvinte ici-colo, în corpul textului: cuvântul „minciună“ asociat numelui meu, Rădulescu, al cărui R scris cu majusculă îmi sărea în ochi peste tot, cuvântul „pogrom“ de asemenea, dar acesta apărea chiar într-un titlu care tăia pagina în două: „Pogrom? Aţi spus pogrom?“

Cu toate acestea, am început să citesc, sărind uneori câte un rând sau două pentru a merge mai repede, şi cu cât avansam, cu atât tremuram mai tare. Provenită dintr-o familie „onorabilă“ din Iaşi, al cărei prim născut lucra cu ministrul german Joseph Göbbels şi al cărei mezin se făcuse remarcat la Stalingrad, deşi „răsfăţată“ de părinţi, adoptasem foarte repede o atitudine „contestatară şi antipatriotică“ care mă condusese la frecventarea mediilor comuniste din universitate. Numele Irinei Costinaş, moartă la Moscova „în condiţii tulburi“, era menţionat în trei rânduri. Căzusem, pare-se, „sub dominaţia“ acestei femei, membră a Internaţionalei comuniste, „imorală şi divorţată“, care mă prezentase şefilor clandestini ai „coloanei a cincea evreieşti“. „Spirit fragil şi influenţabil“, crezusem în „veşnica lamentaţie a evreilor“, şi tocmai pe mine, care devenisem între timp ziaristă la Bucureşti („Oare n-ar trebui să fim mai vigilenţi în privinţa criteriilor de admitere în

profesie?“ – se întreba în trecere domnul Roller), pe mine deci mă alesese Agenţia Naţională Rador pentru a mă trimite la Iaşi să transmit despre primele zile de război! Şi cum să te mai miri atunci de „neadevărurile flagrante“, ca să nu spunem de „inepţiile grosolane“, conţinute în lungul comunicat difuzat de agenţie şi reluat în lumea întreagă, apropo de „aşa-zisul pogrom de la Iaşi“? „Cu excepţia domnişoarei Rădulescu, nici unul dintre ziariştii prezenţi în oraş nu fusese martorul vreunui pogrom.“ În schimb, toţi profesioniştii „demni de acest nume“ văzuseră cu ochii lor cum evreii din Iaşi ghidaseră bombardierele ruseşti, trădând astfel ţara care le oferise ospitalitate. Numeroşi evrei au ascuns paraşutişti ruşi şi au luptat alături de ei împotriva soldaţilor noştri. Să binevoiască lectorul să citească mai jos „remarcabilul articol al domnului Malaparte, jurnalist de reputaţie mondială“, şi va fi edificat asupra „metodelor şi prejudecăţilor tinerei noastre «reporteriţe».“

Acest domn Roller, pe care nu-l cunoşteam, îmi făcea un portret aiuritor, în care apăream totodată ca profund antipatică şi la limita debilităţii. Dar trecusem de primul şoc, înţelesesem încotro se îndrepta ziaristul şi acum puteam citi urmarea.

Nu existase nici un pogrom la Iaşi, doar evrei care trădaseră şi care fuseseră pedepsiţi pentru asta. Cea mai bună dovadă era articolul lui Malaparte publicat în *Corriere della Sera*, din 5 iulie 1941, din care ziarul publica mai multe pasaje edificatoare, într-adevăr.

Mai cu seamă acestea:

Este clar că, dacă este adevărat că lupta s-a extins rapid în toate cartierele oraşului, chiar şi în cele centrale, asta s-a petrecut deoarece revolta a izbucnit în cartierele Nicolina, Socola şi Păcurari, în care sunt concentrate cele mai mizere şi periculoase straturi ale proletariatului ebraic.

În spatele desişului de case, toate egale între ele, care dau către stradă, se întinde un labirint de bojdeuci, o junglă de bordeie de tip levantin, construite în parte din lemn, iar în alta din vălătuci. Din această încâlceală de bordeie au apărut rebelii înarmaţi cu puşti şi mitraliere uşoare care, şi sprijiniţi de unităţi paraşutate, au deschis focul.

Rebeliunea a fost înăbuşită în sânge. Bătălia disperată pe care coloana a cincea sovietică o dezlănţuise pentru a ajuta contraatacurile ruseşti care se desfăşurau între timp pe frontul de la Prut, la şaisprezece kilometri de Iaşi, a

fost definitiv pierdută.

Cine m-ar fi crezut că Malaparte nu fusese la Iași în timpul pogromului? Dacă aș fi spus că eu eram cea care îi povestisem acele zile și că din mărturia mea fusese extras acest articol mincinos?

Însă o furie instantanee a acoperit amărăciunea care începea să mă roadă: cum putuseră părinții mei să accepte să-l primească pe acel ziarist și să mă trădeze, să dea în vileag tot ce mă călăuzise din momentul întâlnirii cu Irina?

Am împăturit ziarul, am plătit cafeaua și m-am îndreptat spre casă, la trei sute de metri mai încolo. Nici măcar nu știam dacă voi fi în stare să rostesc trei fraze, într-atât mă gâtuia indignarea.

Mama era în spatele tejghelei, iar tata cu un client.

— Vreau să vorbesc cu voi, am spus fără nici un preambul. Închideți magazinul. Iar clientului: Domnule, fiți amabil, lăsați-ne puțin, veniți mai încolo.

— Jana, ți-ai pierdut mințile?! a protestat mama.

— Da, exact, îmi pierd mințile (în vreme ce îl împingeam pe client spre ușă și încuiam cu cheia în urma lui). Ați văzut articolul acela infect?

— Desigur, draga mea, și e foarte bine că ai venit imediat, mama ta și cu mine o să-ți explicăm totul, a zis tata.

— A, da… Atunci vă ascult.

— Nu văd de ce ar fi infect acest articol? i-a tăiat mama vorba. Doar pune lucrurile la punct, atâta tot.

— Deci tu, mamă, ai văzut evrei înarmați trăgând asupra soldaților noștri?

— Asta spune jurnalistul acela italian, nu?

— Acel jurnalist e un mincinos.

— Evident, toți cei care nu gândesc ca tine sunt niște mincinoși. Ștefan e un mincinos, ba chiar te-am auzit făcându-l „nemernic“. E foarte simplu, din ziua în care ai cunoscut-o pe femeia aia, pe Irina, numai tu ai avut dreptate împotriva lumii întregi.

— Tată, tu ai ieșit pe străzi în timpul pogromului. Ai văzut un singur evreu înarmat? Un singur evreu care să tragă asupra poliției sau armatei?

— Mărturisesc că nu, dar nu m-am aventurat prin Nicolina sau Păcurari…

— Ați văzut la fel ca mine cum i-au ucis pe soții Mayer. Cum l-au ucis pe bătrânul Kane și pe toți evreii de pe stradă. Erau cumva înarmați? L-ați văzut

oare pe bătrânul Kane cu puşca pe umăr?

— Jana, calmează-te, iar tu, Carmen, te implor, nu-i mai răspunde. Nu putem încerca să discutăm raţional o clipă, fără să ne aruncăm insulte? Jana, domnul Roller a avut corectitudinea, atunci când l-am primit, să ne aducă toate piesele dosarului şi trebuie să recunoaştem că tu eşti singura ziaristă care a folosit cuvântul „pogrom“.

— Deci pentru tine nu a fost un pogrom?

— Au existat excese inadmisibile, sunt de acord cu tine. Soţii Mayer n-ar fi trebuit să moară aşa, nefericiţii, dar, draga mea, în toate războaiele există victime inocente. De aici şi până la a vorbi despre pogrom… Crezi că în 1917 femeile şi copiii au fost cruţaţi? Ai avut norocul de a nu fi cunoscut alte războaie, ceea ce poate explica faptul că te-ai lăsat păcălită de anumite scene.

— Trebuie să spun că am descoperit cu stupoare articolul tău, a accentuat mama, străduindu-se să adopte tonul tatei. Domnul Roller, care ni l-a citit cu voce tare, părea la fel de uluit. Aş fi vrut să-l vezi: la fiecare dintre descrierile tale, îşi înălţa sprâncenele. Unde ai văzut tu acele grupuri de evrei loviţi de mulţime? Acele sute de morţi… Tot ce scrii este mult exagerat!

— Mult exagerat? Cum îndrăzneşti…

— Jana, te rog! Să ne păstrăm calmul. Când evreii au fost arestaţi, nu a fost o decizie de moment a autorităţilor. Asta nu vrei tu să înţelegi. Citindu-te, şi aici mama ta are dreptate, rămâi cu senzaţia unei razii uriaşe, fără altă motivaţie decât neîncrederea sau pretinsa ură pe care noi, românii, am simţi-o pentru evrei. Ar fi trebuit să menţionezi că unii dintre ei s-au ridicat împotriva trupelor noastre, cum au scris domnul Malaparte şi toţi ceilalţi colegi ai tăi.

— Doamne Dumnezeule, îmi e peste putinţă să vă ascult!

— Ei bine, atunci ieşi afară şi lasă-ne să muncim, dacă îţi este peste putinţă! a urlat mama, lovind cu pumnul în tejghea. E chiar culmea culmilor, tu te năpusteşti aici ca să ne ceri explicaţii, şi când ţi le dăm…

— Carmen, pentru numele lui Dumnezeu!

— Ea ne mânjeşte numele cu acuzaţiile ei nebuneşti, şi tot noi suntem insuportabili… Dacă atitudinea celor doi fraţi ai tăi nu ne-ar fi protejat, am putea fi târâţi în noroi, poate chiar arestaţi, îţi dai seama? Arunci oprobriul asupra unui oraş întreg şi nu-ţi pasă nici o secundă de consecinţele care pot fi pentru noi, părinţii tăi, nu-ţi pasă de ceea ce oamenii vor gândi, vor spune.

Toată lumea aici…

— Carmen, îmi dai voie să spun și eu o vorbă? Bun, mulțumesc. Și acum, Jana, ascultă-mă, te rog. Înțeleg perfect emoția pe care ai simțit-o în acele zile – erai prea tânără ca să trăiești asemenea evenimente. Este ceea ce, de altfel, i-am explicat domnului Roller, pentru a pleda cauza ta, dacă pot spune așa. În plus, fie că vrei sau nu, luările tale de poziție personale ți-au influențat perspectiva. Mama ta nu a greșit amintind de înfruntările tale cu Ștefan – e clar că v-ați situat pe poziții opuse din ziua în care ai întâlnit-o pe femeia aceea, pe Irina Costinaș. Nu vreau nicicum să-i întinez memoria, dar se știe astăzi că femeia aceea era comunistă.

— Gata, tată. Gata! Acum încerci să-mi explici că m-ați apărat în fața acestui domn Roller prezentându-mă ca pe o imbecilă, și într-adevăr, asta reiese din lectura articolului: o tânără idioată, influențabilă și exaltată, aflată sub mrejele unei profesoare cu reputație îndoielnică, a văzut un pogrom acolo unde nu trebuia să vadă decât niște banale scene de război, cu excesele lor inevitabile. Irina a fost o femeie remarcabilă și vreau să știți că nici o zi măcar nu am regretat că am cunoscut-o. Ea mi-a deschis ochii și continuă să-mi ghideze calea. Dar n-o să vă schimb eu părerile, și nici voi pe ale mele. Să ne oprim aici. La revedere.

Am ieșit din magazin cu obrajii în flăcări și cu senzația că fusesem bătută.

31

Am fost pe punctul de a renunța, gândindu-mă că nu eram în stare să înfrunt un oraș întreg, știind în același timp că nu-mi voi reveni niciodată din acest eșec. Va atârna de acum înainte de fiecare gând al meu, de fiecare dintre alegerile mele – ieșenii au câștigat, îmi voi spune, nu se mai vorbește despre pogrom, evreii au fost masacrați pentru că au trădat, iar eu, abandonând lupta, am devenit complicele acestei minciuni. Ce să mai faci după așa ceva? Rușinea, rușinea mea tainică mă va discredita în propriii ochi. Nu voi mai îndrăzni să scriu, să-mi apăr cea mai firavă opinie, și încetul cu încetul mă voi nărui până la boală și la moarte.

Aceste gânduri mă încercau în vreme ce continuam să bat orașul, așa cum o făcusem de la întoarcerea mea, dar închisă în mine, fără să încerc să mai stau de vorbă cu cineva. Multe persoane mă recunoșteau de-acum, le surprindeam dându-și coate la trecerea mea, pe când altele mă fixau având aerul de a se întreba unde mă mai văzuseră – în mod evident, articolul lui Roller fusese mult citit și comentat. Își atinsese obiectivul: de-aici înainte, ieșenii erau preveniți în privința mea și nici unul nu mai îndrăznea să vorbească cu mine. Era clar că nu patronii restaurantului Lully obținuseră de la domnul Roller să acorde o pagină întreagă unei ziariste de douăzeci și șase de ani, absolut necunoscută. Recunoșteam aici eficiența SSI, serviciul nostru de propagandă, un fel de a spune că întreaga operațiune fusese montată de comisar. Avea o bătaie lungă ce trecea mult dincolo de persoana mea: conferind o atât de largă audiență articolului lui Malaparte, se rescria istoria, cu speranța că termenul de „pogrom“ nu va mai fi niciodată asociat cu numele Iașiului și cu aceia dintre conducătorii noștri care puseseră la cale exterminarea evreilor.

Astăzi zâmbesc scriind aceste rânduri, când în ziare este menționat viitorul proces al „criminalilor de la Iași“ (între care și comisarul, închis la Jilava),

gândindu-mă că acelaşi Malaparte a alertat lumea întreagă în privinţa pogromului, prin capitolul pe care i-l consacră în *Kaputt*. Fără acest text, demnitarii noştri, de la Ana Pauker la regele Mihai, s-ar fi lipsit cu siguranţă de redeschiderea acestei răni suplimentare printre toate cele pe care ni le-a lăsat războiul. E ciudat când te gândeşti că acelaşi om a exhumat astfel, şi în chip imposibil de uitat, un eveniment la îngroparea căruia contribuise atât de mult.

„Dacă Europa supravieţuieşte ororilor pe care le traversăm astăzi, Eugenia, mi-a spus el, aş vrea să rămână deasupra cenuşii romanul pe care îl scriu acum, *Kaputt*. Acolo apar sub adevărata mea identitate, Malaparte, dar nu sunt decât un cameleon, dând din cap în faţa călăilor, a masacrelor, păşind peste cadavre, insensibil la plânsul victimelor, la populaţiile strămutate, la satele arse, la copiii care mor de foame în ghetouri. Nu sunt decât pictorul şi grefierul acestor oameni care ne duc la moarte – şi accesoriu al victimelor lor.“

Şi într-adevăr, cum ar fi putut Malaparte să scrie *Kaputt*, să rămână în viaţă pentru a scrie *Kaputt*, dacă n-ar fi dat din cap aprobator în faţa călăilor? La Varşovia cinează cu Hans Frank, la Zagreb glumeşte cu Ante Pavelić, la Roma chefuieşte cu contele Ciano, ginerele şi ministrul lui Mussolini, la Iaşi ciocneşte un pahar cu generalul von Schobert şi ofiţerii lui. Şi în tot acest timp scrie *Kaputt*, al cărui manuscris îl ascunde pe fundul dublu al cufărului său. Cartea apare în Italia în octombrie 1944, mult înainte de sfârşitul războiului, legitimând prin existenţa sa minciunile autorului din *Corriere della Sera*.

Câteva zile mai târziu, descopeream ce aveam de făcut: după exemplul lui Malaparte, aveam să mă pierd printre călăi pentru a rămâne la Iaşi fără a fi recunoscută. Ca să nu fiu alungată, ca să fiu lăsată să lucrez. Am intrat la un frizer ţigan din Păcurari şi i-am cerut să-mi vopsească părul şi sprâncenele în negru. Apoi, când a terminat, l-am rugat să mi-l prindă în coc. Într-o prăvălie de vechituri din acelaşi cartier am găsit câteva haine colorate şi largi, aşa cum poartă ţiganii care nu sunt băgaţi în seamă în Iaşi.

Schimbarea era atât de reuşită, încât nici gazda mea nu m-a recunoscut.

Pentru că nu exista nici o speranţă ca oamenii să-mi vorbească despre acea bruscă descărcare de furie care făcuse din ei nişte asasini, nici despre

cicatricile pe care acele zile le lăsaseră în ei, nici despre regretul pe care îl simţeau, poate, nemaiîntâlnind nici un evreu pe străzile oraşului lor, am decis să mă concentrez pe dispariţia evreilor. Ei reprezentaseră jumătate din populaţia oraşului nostru, creaseră manufacturi, negoţuri mari şi mici, hoteluri, şcoli, sinagogi, un cimitir, un teatru, cartiere mari de cocioabe în care se înghesuiau laolaltă cu găinile, iepurii şi câinii lor – şi toate acestea le fuseseră furate sau fuseseră abandonate. Avea să fie o muncă tăcută, pentru că unii refuzau să vorbească, în vreme ce alţii erau morţi sau pe fugă.

— Eugenia, explică-mi ce înseamnă o muncă tăcută, m-a întrerupt Rosetti la telefon.

— Păi înseamnă doar imagini. Şi ca legendă, ceea ce voi găsi scris la faţa locului, un nume pe o cutie de scrisori, de exemplu, sau ceea ce mi se va spune dacă cineva intervine în timp ce fac fotografia.

Am găsit de ocazie, la un distribuitor, un Rolleiflex K2 şi după ce m-am întrebat de unde aveam să încep, curiozitatea m-a împins spre Târgu Cucu. Sinagoga fusese incendiată, dar o parte din acoperiş rezistase flăcărilor, astfel încât câinii, uitaţi de proprietarii lor, se refugiaseră acolo. Sub ploile de toamnă, drumul pe care îl cunoscusem plin de praf era de nerecunoscut, găurit şi denivelat, lăsându-le locuitorilor doar o potecă îngustă de mers pe mijloc. În amintirea mea, Sami apăruse de după un şopron şi căutam să regăsesc acel loc, tulburată însă de numărul copiilor ţigani care se jucau în jurul cocioabelor şi prin bălţi. Erau uşor de recunoscut după hainele lor pestriţe şi părul lung, în vreme ce copiii evrei aveau ceafa rasă – băieţii, şi cozi – fetele, şi purtau cămăşi albe peste fuste sau pantaloni negri. Nu am mai găsit şopronul, dar am ajuns fără greutate până acasă la Sami. Îmi aminteam că uşa de la intrare fusese smulsă, că nu mă invitase să intru şi că mă aşezasem pe o piatră să-l aştept. În aceeaşi după-amiază, el şi ai lui plecaseră din casa noastră de pe strada Lăpuşneanu, cu un coş de alimente pe care li-l pregătise mama, spre a se întoarce să trăiască în această căsuţă prăpădită.

Stăteam în faţa ei, întrebându-mă dacă, din întâmplare… dar din ea a ieşit o ţigancă.

— Cauţi ceva?

— Înainte, aici locuiau nişte evrei, pe băiat îl chema Sami. I-ai cunoscut?

— A, nu, casa era goală când am ajuns. Nu mai sunt evrei pe aici.

Ceva mai departe, am constatat că și școala era ocupată de mai multe familii de țigani. Lăsaseră scrisul în caractere ebraice de la intrare, dar atârnaseră lenjerie la uscat chiar deasupra, ascunzând în parte ferestrele fostelor săli de clasă. Băgându-mi capul prin una dintre aceste ferestre, rămasă deschisă, am observat că nimeni nu se gândise să șteargă de pe tablă această frază pe care evreii o repetau cu plăcere: „A studia și iar a studia.“

Iarna era aproape și, cum mă duceam pe jos la cimitirul evreiesc din Păcurari, a început să ningă cu fulgi mari, ca niște petale de trandafir. Zeci de câini erau tolăniți la poalele colinei, în jurul arcului ridicat în memoria lui George Gratz, binefăcătorul defuncților. Câinii nu păreau să sufere de frig, dar când m-au văzut apucând-o pe drumeag pentru a urca până la morminte, șapte sau opt dintre ei s-au scuturat și m-au urmat. Nu erau agresivi, păreau mai curând îngrijorați și apatici, ca cei de la sinagoga din Târgu Cucu. Am mers împreună în tăcere, am intrat împreună în incinta cimitirului, ale cărui porți erau deschise, și ei m-au condus până la întinsa ridicătură de pământ pe care zăpada începea să o acopere. În luna iunie 1941, întâlnind în plin soare un convoi de evrei cu lopeți și târnăcoape, în drum spre cimitir, mi-am imaginat că erau duși acolo pentru a curăța mormintele și aleile. Cine și-ar fi putut închipui ce avea să se întâmple?

În luna ianuarie a noului an 1944, am decis să mă întorc la București pentru câteva zile. Voiam să developez niște fotografii ca să le arăt lui Rosetti. Și-apoi, îmi era dor de Mihail.

L-am găsit în plină agitație, euforic pentru că mai mulți dintre prietenii săi actori, cărora le citise primele scene din *Steaua fără nume*, vorbeau de o capodoperă, dar și înnebunit de îngrijorare pentru Poldy. Tocmai aflase că noi razii avuseseră loc în Franța și nu mai avea nici o veste de la fratele său mai mare.

Vorbesc, râd, umblu pe stradă, citesc, scriu – dar mereu, mereu mă gândesc la el.

nota el în *Jurnal*, în ajunul întoarcerii mele.

În fața micului comitet alcătuit din Leni, Nora Piacentini, Mircea Șeptilici, regizorul Soare Z. Soare și alți câțiva, Mihail a dezvăluit așadar începutul piesei sale. Entuziasmul fusese atât de mare, încât Soare programase imediat *Steaua* la Teatrul Alhambra, prezentând ziariștilor opera ca fiind aceea a unui

profesor dornic să-şi păstreze anonimatul, care semna cu pseudonimul Victor Mincu.

Toate veştile care ne parveneau erau pe măsura celor simţite de Mihail. Ne bucuram în secret că Berlinul era bombardat de Aliaţi, dar aflam câteva zile mai târziu că mareşalul Antonescu semnase un nou acord de cooperare militară cu Hitler. Ne încuraja că Armata Roşie recucerise Kievul, că nemţii dădeau înapoi pe toate fronturile, dar ne temeam de sosirea ruşilor şi împărtăşeam ceea ce-i dorea opoziţia clandestină lui Antonescu: ca România să cadă în plasa anglo-americanilor, mai curând decât în cea a sovieticilor. Se şoptea că Iuliu Maniu, fostul preşedinte al Partidului Naţional-Ţărănesc, luase legătura cu occidentalii pentru a evita jugul lui Stalin.

Războiul nu avea să mai dureze mult, toate ziarele scriau de-acum despre iminenţa unei debarcări în Vest (chiar şi Hitler se pregătea), dar noi, românii, deşi ne bucuram de sfârşitul ostilităţilor, ştiam că ce era mai rău abia urma. Dacă îi abandonam pe nemţi, ne-ar fi nimicit în câteva zile, dacă le rămâneam fideli, ne-ar fi zdrobit ruşii. Eram prinşi între ciocan şi nicovală. Câţi aveau să supravieţuiască evenimentelor care ne aşteptau? Moartea nu mai era acum doar în sufletul evreilor, ci în toate sufletele, şi asta se simţea pe străzile Bucureştiului printr-un fior anume, o anume grabă de a trăi care se traducea prin râsete exagerate, exclamaţii de bucurie disproporţionate atunci când oamenii se întâlneau întâmplător, ca şi cum asta nu avea să se mai petreacă, sau printr-o îmbulzeală nebunească în ultimele magazine care mai vindeau produse de lux, ca şi cum venise vremea să-şi facă fiecare o plăcere.

S-ar fi zis că perspectiva morţii ne făcea mai veseli şi mai îndrăzneţi. Îmi amintesc de o după-amiază când, ieşind de la Rosetti (căruia îi arătasem fotografiile mele), am fost intrigată de un cuplu care mergea în faţa mea, bărbatul fiind puţin mai scund decât femeia, înainte de a o recunoaşte pe Leni la braţul lui Mihail. Poate că ieşeau de la cinema, sau poate că tocmai făcuseră dragoste într-o cameră de hotel, în orice caz, păreau fericiţi; Leni, volubilă, îşi agita mâna liberă şi se întorcea din când în când ca să aprobe ce îi spunea Mihail. Ştiind cât de mult îl atrăgea Leni, m-am întrebat dacă Mihail reuşise să-şi învingă „vechile nefericiri personale“ pentru a o iubi în sfârşit aşa cum visa, ba chiar m-am surprins dorindu-i asta, înainte de a mă face nevăzută pe o stradă laterală.

Rosetti era oare mulţumit de munca mea? M-a încurajat să continui şi am plecat din nou la Iaşi, la mijlocul lui februarie, pe când Alhambra anunţa pentru 1 martie premiera piesei unui necunoscut, *Steaua fără nume*, cu Leni Caler în rolul Monei – steaua căzută din cer într-o gară neînsemnată, nu departe de Bucureşti.

Odată cu venirea primăverii, evenimentele s-au precipitat. Mult timp cruţată de aviaţia aliată care lovea cu prioritate Germania, România ajunsese şi ea o ţintă. Îmi amintesc de stupoarea noastră în faţa Pieţei Unirii, prinsă deodată în focul bombardierelor, cu locuitorii şi caii fugind în toate părţile, în vreme ce sirenele urlau. Eram câteva zeci cei care ne refugiaserăm în pivniţele Hotelului Traian. Eu ieşisem imediat după alarmă, se lăsa seara, ploua, o mulţime de cai zăceau pe caldarâmul lucitor, mai multe case erau în flăcări, iar din Grand Cafe nu mai rămăsese decât faţada, prin care vedeam căzând tăciuni incandescenţi. Pompierii şi infirmierii adunau răniţi, poate şi morţi, pe când alte persoane rătăceau ca şi mine printr-o furtună puternică, în mijlocul cadavrelor cailor şi a craterelor lăsate în urmă de bombe.

Însă bombardamentul de la Iaşi nu era nimic în comparaţie cu cel care lovise Bucureştiul. La radio se vorbea de mii de morţi şi de cartiere întregi transformate în cenuşă. După trei ore de aşteptare în faţa clădirii telegrafului, am izbutit în cele din urmă să dau de Mihail. El şi ai lui erau teferi, şi Leni, ca prin miracol, căci imobilul ei se prăbuşise. Printre tehnicienii de la teatru erau cel puţin doi morţi, poate şi mai mulţi. Spectacolele fuseseră întrerupte, bineînţeles, şi era imposibil de ştiut cum aveau să evolueze lucrurile, dacă nu urma să fim cu toţii morţi în zilele următoare. „De acum, suntem toţi în aceeaşi oală, creştini, evrei, ţigani: moartea ne poate înşfăca în orice clipă.“

Citesc acum ceea ce scria în *Jurnalul* lui, sâmbătă, 8 aprilie 1944, înainte să ne auzim la telefon:

Patru zile după bombardament oraşul este încă în plină nebunie. Buimăceala din primele clipe (nimeni nu ştia exact ce este – nimănui nu-i venea să creadă…) s-a transformat în panică. Toată lumea fuge sau vrea să fugă. Pe străzi, la fiecare pas camioane, căruţe, trăsuri cu tot felul de boarfe, ca într-un imens şi tragicomic Sfântu Gheorghe.

Azi au început să circule, pe ici, pe colo, câteva vagoane de tramvai. Majoritatea liniilor sunt încă blocate. Jumătate din oraş n-are lumină. Apă nu

e. Caloriferele nu funcţionează. Şiruri întregi de femei şi copii cu găleţi de apă vin de la diverse puţuri sau cişmele, unde se face coadă.

Într-o oră (şi nu cred că bombardamentul propriu-zis a durat o oră), un oraş cu un milion de locuitori a fost paralizat în cele mai simple funcţiuni de viaţă.

Numărul morţilor nu se cunoaşte. Circulă cifrele cele mai contradictorii. Câteva sute? Câteva mii? 4 200 îmi spunea Rosetti alaltăieri – dar nici asta nu e sigur.

Ieri după-masă am fost în cartierul Griviţa. De la gară la Bulevardul Basarab, nici o casă – nici una – n-a scăpat neatinsă. Priveliştea e sfâşietoare. Se mai dezgroapă încă morţi, se mai aud încă vaiete de sub dărâmături. La un colţ de stradă trei femei boceau cu ţipete ascuţite, rupându-şi părul, sfâşiindu-şi hainele, un cadavru carbonizat, scos tocmai atunci de sub moloz. Plouase puţin dimineaţa şi peste toată mahalaua plutea un miros de noroi, de funingine, de lemn ars.

Viziunea, atroce, de coşmar. N-am mai fost în stare să trec dincolo de Basarab – şi m-am întors acasă, cu un sentiment de silă, oroare şi neputinţă.

Casa lui Leni, complet năruită. Am fost alaltăieri acolo, ca să-i ajut să scormonim printre dărâmături, în căutarea lucrurilor ce mai puteau fi salvate.

Mary, tânăra manichiuristă care venea în fiecare vineri dimineaţa, a fost ucisă. Era aşa de tânără, aşa de drăguţă, aşa de curată. O midinetă, dar graţioasă ca un copil, şi cuminte ca o domnişoară de pension.

Când din miile de morţi anonimi unul poartă un obraz pe care îl cunoşti, un zâmbet pe care l-ai văzut, moartea redevine ceva înfiorător de concret.

Aristide, Rosetti, Camil, Vişoianu au fugit. Care unde a putut. Nu rămâne nimeni pe loc, decât noi – pentru care orice gând de plecare e exclus.

Încremenirea provocată de bombardamentul de marţi încetul cu încetul va trece. Rămâne însă aşteptarea plină de nelinişte a viitorului bombardament. Când va fi? Cum va fi? În ce cartier? Vom scăpa? Cine va scăpa?

Şi nu e vorba numai de scăpare fizică. E toată mizeria care urmează şi toată primejdia inclusă într-o atmosferă generală de disperare, de furie, de ură.

Pentru moment, nici un simptom de criză antisemită. Dar o criză antisemită e oricând posibilă.

Bucureştiul a fost bombardat fără încetare în lunile aprilie şi mai, apoi din nou Iaşi, Braşov, Ploieşti… În acelaşi timp, Sevastopolul era recucerit de

ruși, iar Roma în sfârșit ocupată de Aliați.

Și pe 6 iunie a venit anunțul debarcării pe coastele franceze!

În acea primăvară a lui 1944 în care simțeam apropiindu-se victoria (sau înfrângerea, în funcție de tabăra fiecăruia), vechile partide ieșiseră discret din clandestinitate pentru a crea ceea ce avea să se numească Blocul Național-Democrat. Se adunaseră Partidul Național-Țărănesc al lui Iuliu Maniu, Partidul Național-Liberal al lui Constantin Brătianu, Partidul Social-Democrat al lui Titel Petrescu și Partidul Comunist al lui Lucrețiu Pătrășcanu și-al Anei Pauker.

Blocul, care voia să ducă țara de partea Aliaților, avea susținerea regelui Mihai, opozant dintotdeauna al alianței cu Berlinul, dar care nu avea nici o putere, decât cel mult pe aceea de a ajuta în secret Rezistența. În vreme ce Maniu negocia cu Aliații și discuta cu suveranul despre posibilitatea unei lovituri de stat pentru a-l răsturna pe Antonescu, membri ai Rezistenței și democrații se întruneau din loc în loc pentru a pregăti viitorul. Izolată la Iași, eu nu luasem deloc parte la Mișcarea de eliberare în care se regăsiseră (am aflat ulterior) Lena și majoritatea foștilor mei tovarăși din rețeaua Ghiță. Chiar și Mihail, cum am descoperit mai apoi în *Jurnal*, a fost atunci abordat de membri ai partidului comunist și a participat la câteva reuniuni clandestine „într-o fermă, nu departe de București“. „O casă încântătoare, adăuga el, ai fi zis că e un decor pentru *Jocul de-a vacanța*.“

La jumătatea lui august, trupele rusești recuceriseră Basarabia și se aflau masate pe râul Prut, la doi pași de Iași. De mai multe zile oamenii fugeau, iar cei care nu plecaseră se ascundeau. Cum să redai în imagini tăcerea și spaima care se abătuseră peste oraș? Aveam în memorie mulțimile însuflețite din vara lui 1941, pe când se desfășura „sălbatica și vesela trudă a pogromului“, dar iată că direcția vântului se schimbase și că petrecăreții de ieri nu se gândeau acum decât cum să-și salveze pielea. M-am hotărât să fotografiez strada Cuza Vodă de la primele ore ale zilei până la asfințitul soarelui, strada pe care defilaseră coloanele de evrei, cea pe care se îngrămădeau cadavrele duminică dimineața, cea unde văzusem bărbatul lovind cu bastonul o femeie care se târa sub loviturile lui. Strada Cuza Vodă era acum tăcută, traversată doar de umbre fugare, când și când. Și, deodată, a apărut pe un colț de trotuar, ieșind din magazinul lui cu o valiză, nu în acel șorț cenușiu pe care-l

păstrasem în amintirile mele de copil, ci într-un costum închis la culoare şi purtând o pălărie de fetru – cizmarul. A aruncat o privire rapidă în dreapta, apoi în stânga (oare m-a zărit, la celălalt capăt, aplecată deasupra Rolleiflexului meu?), înainte de a coborî oblonul metalic, de a-l încuia cu grijă şi de a o lua spre gară.

Ruşii au intrat în Iaşi a doua zi, pe 20 august, zdrenţăroşi şi zâmbitori sub mantalele groase de iarnă şi cu bonetele strâmbe, mergând împrăştiat, cu puştile mitralieră pe umăr, în spatele interminabilelor convoaie de tancuri şi camioane acoperite de praf. Nu erau prea mulţi cei care îi aplaudau şi le aruncau flori şi sărutări de la ferestre. Înaintea sosirii lor, pe când ultimii soldaţi nemţi părăseau discret Iaşiul, ziarele noastre relatau încă, pe prima pagină, vizita mareşalului Antonescu pe front, „venit să-şi afirme încrederea de nezdruncinat în victorie“ şi să dea câteva decoraţii.

Încă de la întoarcerea mareşalului la Bucureşti, regele îi ceruse să vină la Palat. Era miercuri, 23 august, o dată de neuitat. Se spune că întrevederea a fost scurtă – cei doi bărbaţi nu se simpatizau, ba poate chiar se disprețuiau.

Mihai, care avea douăzeci şi trei de ani atunci, i-a cerut mareşalului, care avea şaizeci şi doi, să încheie imediat un armistiţiu pentru a evita mii de morţi suplimentare şi distrugerea ţării. De ce a refuzat Antonescu, de vreme ce ştim astăzi că trimisese mai mulţi emisari Aliaţilor pentru a încerca să iasă din capcana în care îl prinsese Hitler? Din mândrie, fără îndoială, în faţa acelui tânăr care i-ar fi putut fi copil.

— Nu m-aţi înţeles, domnule mareşal, nu e o dorinţă, e un ordin.

— Maiestate, nu am a primi ordine de la dumneavoastră.

— În acest caz, consideraţi-vă arestat.

Totul fusese deja pregătit. Gărzile aşteptau în spatele uşii, regele le-a chemat înăuntru şi mareşalul a fost de îndată încătuşat şi dus la închisoarea Jilava (în incinta căreia avea să fie împuşcat câteva luni mai târziu).

În aceeaşi seară de 23 august l-am auzit în sfârşit pe rege la radio. Constituţia din 1923 era reinstituită, toate măsurile discriminatorii abrogate, îndeosebi cele care îi loveau pe evrei, Parlamentul urma să fie convocat din nou şi armistiţiul avea să fie cerut. Pentru restabilirea democraţiei, regele l-a numit în funcţia de prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu, despre care s-a aflat repede că era ambasadorul său pe lângă Aliaţi. Reprezentanţii

celor patru partide democratice urmau să fie chemaţi să intre în guvern chiar de a doua zi.

Toate acestea erau entuziasmante, nesperate şi uşor de înţeles. Ceea ce era mai puţin clar era faptul că începând din acea zi declaram război Reichului. Cum era posibil, când germanii erau încă la Bucureşti şi ocupau punctele importante din ţara noastră, inclusiv aerodromul din Băneasa, de unde decolau zi şi noapte avioanele lor de vânătoare şi bombardierele? Regele nu a oferit detalii despre această formidabilă răsturnare, dar în culmea bucuriei după cele anunţate, am decis să-l cred pe cuvânt şi am alergat pe scări spre Andrei şi părinţii noştri.

În tot oraşul, lumea urla de fericire – scrie Mihail în *Jurnalul* său – Antonescu fusese răsturnat în cinci minute. Noul guvern, constituit. Armistiţiul, acceptat. Nici n-am avut timp să beau un pahar de şampanie pentru Parisul recucerit de francezi, când ne-a ajuns din urmă avalanşa de evenimente proprii.

Toată noaptea am scris pentru *România liberă*, care trebuia să apară în zori. Eram fericit că întâmplarea mă făcea gazetar, în chiar noaptea victoriei.

Bucuria a fost cu siguranţă mai măsurată la Iaşi, unde eram ocupaţi de ruşi, dar am petrecut totuşi noaptea pe străzi, cu Andrei şi prietenii lui, înainte ca teatrul să ne deschidă porţile în zori pentru poezii, proclamaţii de fraternitate şi cântece revoluţionare.

În ciuda celor scrise de Mihail, armistiţiul nu a fost „acceptat“ – nu a fost semnat decât pe 13 septembrie, adică exact la trei săptămâni după discursul regelui.

În aceste trei săptămâni, şi în timp ce delegaţia română condusă de comunistul Pătrăşcanu se afla la Moscova pentru a negocia termenii armistiţiului, România s-a trezit sub focurile încrucişate ale celor două forţe beligerante: Germania de o parte şi Aliaţii de cealaltă.

Încă din 24 august, primele bombe germane au căzut asupra Bucureştiului, adăugându-se celor ale avioanelor americane şi engleze, în vreme ce trupele sovietice se năpusteau asupra capitalei noastre, făcând sute de prizonieri printre soldaţii români care primiseră ordin să nu mai tragă asupra ruşilor, dar pe care ruşii continuau să-i considere duşmani.

Ce putea să rămână din Bucureşti, deja parţial distrus, dacă ruşii şi nemţii

se înfruntau? Pentru a evita această ultimă catastrofă, noul guvern a trimis doi emisari pe lângă ministrul lui Hitler la București, inflexibilul Manfred von Killinger, cel pe care încercasem să-l dobor fără izbândă. Killinger îi cunoștea bine pe cei doi vizitatori, pentru că se asigurase de colaborarea lor în hăituirea evreilor – unul era generalul de jandarmerie Constantin Tobescu, celălalt era șeful SSI, colonelul Eugen Cristescu. Întâlnirea a avut loc în discreta vilă de la Săftica, unde ministrul german își petrecea weekendurile cu amanta. Cei doi români i-au cerut amical să ordone retragerea trupelor germane înainte de sosirea rușilor, invitându-l și pe el să plece la Berlin înainte de a fi făcut prizonier. De ce a refuzat Killinger, deși știa că nu mai dispune de mijloace militare suficiente pentru a înfrunta trupele sovietice? Și el tot din mândrie, fără îndoială. Cei doi ofițeri și-au exprimat atunci regretul că erau nevoiți să-l aresteze la domiciliu în speranța că va reveni asupra deciziei sale.

Killinger era în continuare reținut la Săftica, joi, 31 august, când trupele rusești au intrat în București. Între timp, lipsindu-se de ordinele lui, generalul german Johannes Friessner organizase retragerea oamenilor săi sub focul soldaților români, aliații lor de ieri.

Abia ajunși, rușii au cerul guvernului român să le predea prizonierii germani și, bineînțeles, pe cel mai important dintre ei, Killinger. Însă, prevenit la timp de amicii lui din SSI, ministrul a reușit să-și ia viața în după-amiaza de 2 septembrie, numai cu câteva ore înainte să vină după el.

Începând cu 13 septembrie, după ce armistițiul a fost în sfârșit semnat, România a intrat oficial în război alături de Aliați. Din 20 septembrie până în 25 octombrie, aproape patru sute de mii de oameni au participat la campaniile din Slovacia și Transilvania, și cincizeci de mii au fost răniți sau au pierit. Apoi frontul s-a deplasat spre Ungaria, unde România a pierdut unsprezece mii de oameni. În același timp, pe frontul ceh, unde luptele s-au prelungit din decembrie 1944 până în mai 1945, trupele române au pierdut șaptezeci de mii de oameni.

În spiritul echității, istoricii români fac astfel socoteala precisă a morților noștri în lupta împotriva regimului nazist, ca și cum acești morți ne-ar putea spăla rușinea de a fi susținut acest regim, și pentru a răscumpăra masacrele comise de soldații noștri – aceiași soldați, desigur – sub autoritatea

mareşalului Antonescu, de-a lungul campaniei în Rusia (şi îndeosebi la Odessa, unde trupele noastre au executat peste patruzeci de mii de civili în octombrie 1941, după cucerirea oraşului).

Şi acum? Eram în sfârşit de partea cea bună, evreii nu mai aveau motiv să se ascundă, Mihail şi ai lui erau salvaţi. Mi-a povestit la telefon despre teama sa de o întoarcere a nemţilor în cele câteva ore de incertitudine care au precedat sosirea ruşilor – „Eugenia, un singur ceas le-ar fi fost de ajuns ca să ne extermine. Până la ultimul dintre noi. Nimeni n-ar fi scăpat, nimeni.“

Am hotărât să-mi continui munca de fotograf la Iaşi. Oamenii se întorceau treptat. Ruşii erau peste tot în oraş, dar nu mai erau motive să ne temem pentru că de acum luptam în aceeaşi tabără. Deveniseră prietenii noştri şi se lăsau bucuros fotografiaţi la braţul amicei române. Oamenii se întorceau, da, şi, printre ei, şi câteva familii de evrei care se ascunseseră la ţară, precum şi câţiva supravieţuitori ai deportărilor. Erau zidiţi în tăcere şi doliu şi nu îndrăzneam să le pun nici o întrebare. Peste cinci, zece ani, poate, dar acum, doar când îi vedeam trecând se trezea în mine o asemenea tristeţe, o asemenea emoţie, încât întorceam capul. Trebuia să mă forţez să-i fotografiez, cel mai adesea din spate, târând un căruţ în care îngrămădiseră puţinul care le mai rămăsese, uneori cu vreun copil culcat deasupra.

A trecut octombrie, apoi noiembrie 1944. Nu-i mai rămâneau lui Mihail decât şase luni de trăit, dar bineînţeles că nu ştiam asta şi ne prefăceam că aveam eternitatea înainte, el, solicitat peste tot la Bucureşti, unde *Steaua fără nume*, reluată la Teatrul Comœdia, cunoştea un succes considerabil, eu, închisă în cartea mea tăcută. Rosetti, care mă vizitase la Iaşi, dorea acum ca volumul să fie urmat de o expoziţie în amplele saloane ale Hotelului Traian. Avea deci să mai dureze până să mă alătur lui Mihail la Bucureşti. Iar el nu avea timp să vină la Iaşi, nu voia să rateze nimic din oportunismul unora şi altora, grăbiţi să se lipească de noua putere, pentru că avea să fie epilogul cărţii pe care intenţiona să o scrie despre război – „Trebuie să scriu această carte, Eugenia, ca să mă descarc şi să mă liniştesc.“

O anunţa astfel în ultimele pagini din *Jurnalul* său:

E o îmbulzeală teribilă (de ordin moral) pretutindeni. Toată lumea se grăbeşte să ocupe poziţii, să valorifice titluri, să stabilească drepturi.

Nu pot. Nu mă interesează. Nu vreau.

Cel mai bun lucru e aşteptarea. Acum nu se poate vorbi. Cel mult urla. E drept că ani de zile am aşteptat clipa în care să pot în sfârşit scoate un ţipăt de răzbunare – după atâta scârbă, după atâta dezgust…

Într-o zi voi scrie o carte. E încă cel mai bun lucru pe care-l am de făcut. Nu sunt un om de întruniri, de comitete, de şedinţe. Mă convoacă toată lumea, ba la liceu, ba la colegiu, ba la scriitori. Ce să fac acolo? Ce am de spus voi spune la timp. În nici un caz astăzi, când nu se mai aude nimic de atâtea ţipete.

Era oare furios, amărât sau melancolic pe 29 mai 1945, ieşind de la masa luată cu părinţii săi în micul apartament familial de pe strada Antim? Era aşteptat la Universitatea Populară din Bucureşti pentru a-şi inaugura cursul de literatură cu o prelegere despre Balzac. Traversa bulevardul Regina Maria pentru a lua autobuzul de vizavi, unde câteva persoane aşteptau în staţie, când a apărut un camion, mergând cu mare viteză. Una dintre doamnele care aşteptau pe trotuar, şi care l-a recunoscut pe Mihail, a fost martoră la scena pe care mi-a descris-o câteva zile mai târziu. A văzut camionul venind, ar fi putut să se tragă deoparte, să alerge, i-ar fi fost de ajuns doi sau trei paşi ca să-l evite, dar a rămas ca paralizat în mijlocul bulevardului, iar camionul l-a lovit în plin.

Un camion rusesc căruia i se stricaseră frânele.

Mihail a murit în ambulanţa care îl ducea la spital.

Mulțumiri

Mulțumirile mele se îndreaptă către cei care m-au ajutat în pregătirea acestui roman: Ioana Lionte, Dan Daia, Carol Iancu, Monica Salvan, Carmen Dinescu, Sorina Dănăilă, Micky Sebastian, Petruș Costea, Annie Assouline, Delphine de la Panneterie, Frédéric Mitterand și Olivier Dumas.

Notă asupra ediției în limba română

Toate fragmentele reproduse în acest roman într-o prezentare grafică distinctă au fost preluate din opere publicate.

În afara pasajelor din *Jurnalul (1935–1944)* lui Mihail Sebastian, ed. a II-a, revăzută, apărută la Editura Humanitas în 2016, și a romanului său *De două mii de ani...*, publicat tot de Editura Humanitas, în 2006, identificate ca atare în text, au fost inserate, mai ales în dialoguri, și alte citate din Mihail Sebastian. Pentru confortul lecturii, autorul a decis să le semnaleze doar prin folosirea ghilimelelor. Fragmentele din piesele lui Sebastian *Jocul de-a vacanța* și *Insula* au fost preluate din volumul *Teatru. Cronici dramatice*, în *Opere alese*, vol. I, ed. îngrijită și prefațată de V. Mîndra, Editura pentru Literatură, 1962.

În afara cărților mai sus menționate, versiunea românească a recurs și la următoarele lucrări:

Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, ediția a II-a, Editura Vremea, 1941;

Curzio Malaparte, *Kaputt*, trad. din italiană de Eugen Uricaru, Editura Univers, 1999;

„În Iașiul martirizat de trădarea ebraică“, în Curzio Malaparte, *Kaputt* (Addenda), ed. cit.;

Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. 1, ediție digitală, o reproduce pe cea publicată de Editura Totul pentru Ţară, 1936.